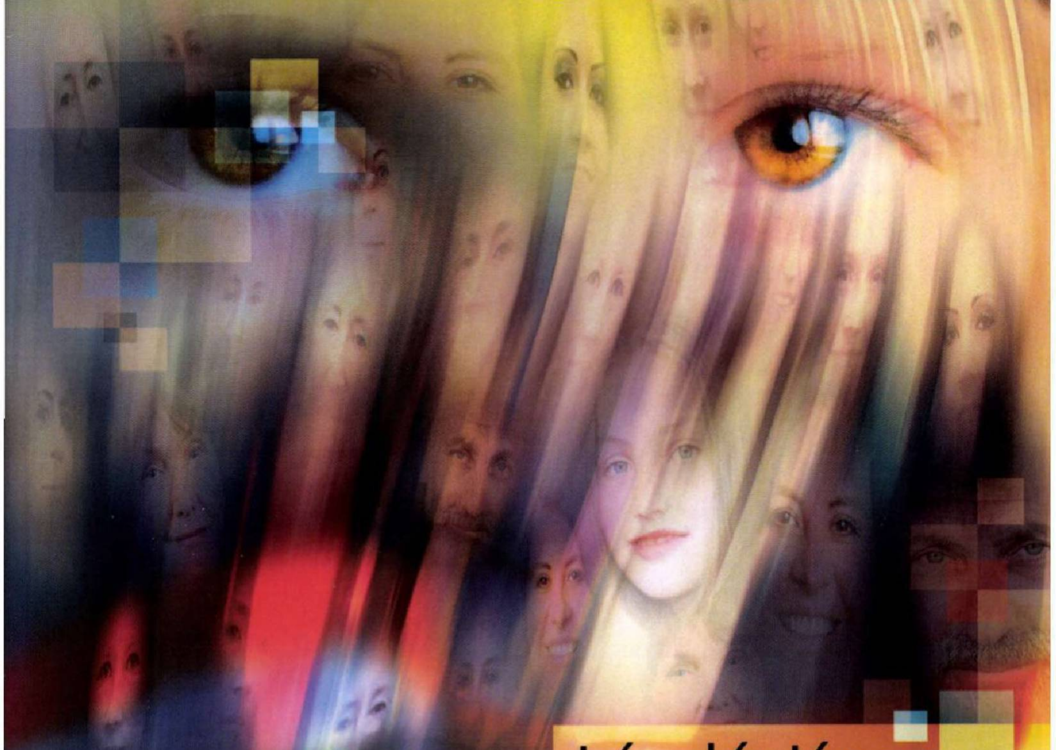

László János

TÖRTÉNELEM-TÖRTÉNETEK

Bevezetés a narratív szociálpszichológiába

nos:
mtörténetek.
s a narratív
zichológiába
150 pld.
cember

1828
AKADÉMIAI KIADÓ

LÁSZLÓ JÁNOS

Történelemtörténetek

Bevezetés a narratív szociálpszichológiába

1828

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia
és az OTKA (K 81633) támogatásával készült

ISBN 978 963 05 9307 6

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
www.akademiaikiado.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2012
© László János, 2012

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Vajda Lőrinc
Szerkesztette: Vajda Ambrus
Termékmenedzser: Egri Róbert
Nyomdai előkészítés: Eredeti Bt.
Fedélterv: Berkes Dávid

A nyomdai munkálatokat a Prime Rate Kft. végezte
Felelős vezető: Tomcsányi Péter
Kiadványszám: TK120060
Megjelent: 19,75 (A/5) ív terjedelemben
Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

Tartalomjegyzék

Előszó 7

Bevezető 11

I. RÉSZ
1. fejezet. Narratív pszichológia 19
2. fejezet. Személyes és szociális identitás 50
3. fejezet. Nemzeti identitás 83
4. fejezet. Identitásvonatkozású pszichológiai folyamatok a csoportnarratívumokban 100
5. fejezet. Érzelemszabályozás történelmi elbeszélésekben 120
6. fejezet. Narratív kategorikus tartalomelemzés (NarrCat) 132

II. RÉSZ
7. fejezet. A magyar nemzeti identitás jellemzői a csoportközi ágencia, értékelés, érzelmek és kognitív állapotok szempontjából .. 143
8. fejezet. Érzelmi mintázatok a magyar történelmi regényekben 172
9. fejezet. Érzelmek a valós csoportközi konfliktusokban: a csoportközi érzelmek történelmi lehorgonyzása 183

III. RÉSZ
10. fejezet. Kollektív traumák feldolgozása 209
11. fejezet. A trianoni trauma feldolgozása az iskolai történelemkönyvekben a kognitív folyamatok és az érzelmek szempontjából 219
12. fejezet. A csoportközi értékelés mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának mutatója a nemzeti történelem elbeszéléseiben 229

13. fejezet. A trianoni trauma feldolgozása a magyar sajtóban az ágencia, a kogníció, az érzelmek és az értékelések változásai mentén 251
14. fejezet. Összefoglalás és kitekintés 263

MELLÉKLETEK
1. melléklet. A kérdőívben szereplő történetek, melyekben a magyarok más csoportokkal szembeni agresszió áldozataiként vettek részt 273
2. melléklet. A kérdőívben szereplő történetek, melyekben a magyarok más csoportokkal szembeni agresszió elkövetőiként vettek részt 274
3. melléklet. Történelemtankönyvek, 1920–2000 275
4. melléklet. A sajtóvizsgálatba bevont napilapok politikai irányultság szerint 278

Irodalomjegyzék 279

Névmutató 307

Tárgymutató 314

Előszó

Ennek a könyvnek hosszú története és nagyon sok társszerzője van. Amikor, immáron két évtizede, munkatársaimmal, Ehmann Beával, Pólya Tiborral és Péley Bernadette-tel elkezdtünk tudományos módszereket kidolgozni az elbeszélésben rejlő pszichológiai lehetőségek kiaknázására, elsősorban az élettörténetek és ezzel összefüggésben a személyes identitás kérdései foglalkoztattak bennünket. Ez akkoriban úttörő vállalkozás volt, s mivel járatlan terepen indultunk el, vállalkozásunk kimenetele meglehetősen bizonytalan volt. A kilencvenes évek végétől az akkortájt elindult pécsi pszichológiai doktori iskola hallgatói közül néhányan, dacolva a bizonytalanságokkal, bekapcsolódtak a kutatásba. Pohárnok Melinda, Hargitai Rita és Vincze Orsolya munkája és gondolatai révén a korábban elemzett időélmény, elbeszélői perspektíva és szereplői funkciók mellett a közelítés-távolítás, a tagadás, az önreferencia és a mentális folyamatok pszichológiai implikációinak feltárására is megszülettek az elemző eszközök, amelyek lehetővé tették, hogy az élettörténeti elbeszélésekből a személyek pszichológiai állapotára következtessünk. Az automatikus tartalomelemző programok kifejlesztésében a nyelvtechnológia legkiválóbb magyar szakemberei, Prószéky Gábor, Váradi Tamás, Csírik János és munkatársaik voltak a segítségünkre. A kutatási programot az OTKA és az NKFP pályázatai támogatták. Ennek a kutatási periódusnak az eredményeit a 2005-ben publikált *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszicho-*

lógiába című, 2008-ban az egyik legrangosabb pszichológiai könyvkiadó, a Psychology Press/Routledge által is megjelentetett kötet foglalta össze.

A kutatás során kezdettől fogva tudtam, legalábbis sejtettem és reméltem, hogy a narratív pszichológiát kiterjeszthetjük a szociálpszichológia talán legizgalmasabb kérdéseinek, a csoportidentitásnak és a társadalmi identitásnak a vizsgálatára is. A társadalomtudományi klíma, a kollektív emlékezet iránt a társtudományokban és a szociálpszichológián belül is megnyilvánuló érdeklődés kedvezett ennek a törekvésnek, így az elmúlt évtizedben megkezdhettem a jelen könyvben tárgyalt narratív szociálpszichológia felépítését. Ebben a munkában, amelynek első eredményei Ehmann Beával és Imre Orsolyával közösen írott tanulmányunkban 2002-ben jelentek meg, a doktori hallgatók új generációja csatlakozott a korábbi munkatársakhoz. Fülöp Éva a csoportidentitás alapjainál álló érzelmek vizsgálatában volt társam és több tanulmányban társszerzőm. Szalai Katalin és Ferenczhalmy Réka az aktivitás és az intencionalitás nyelvi algoritmusainak kidolgozásában és az eszközök pszichológiai érvényességének vizsgálatában vállaltak oroszlánrészt, ezáltal megteremtve a csoportidentitás szempontjából ismét csak kulcsfontosságú csoportágencia empirikus vizsgálatának lehetőségét. A velük folytatott közös munkáról is több, a könyvben felhasznált és hivatkozott tanulmány tanúskodik. A csoportközi értékelés pszichológiai folyamatainak nyelvi kifejeződéseit Csertő István rendszerezte, és fejlesztett ki automatikus elemző programot az értékelések vizsgálatára. A csoportközi értékeléssel kapcsolatos eredmények a vele folytatott közös munkának köszönhetők.

A könyv társszerzőinek sora azonban itt még nem fejeződik be. A magyar nemzeti identitásra vonatkozó narratív vizsgálatainkat kiegészítettük kérdőíves és kísérletes eljárásokkal is. Ebbe a munkába is sokan kapcsolódtak be. Közülük Somogyváry Ildikó, Banga Csilla és Szabó Zsolt, a magyar sajtóval kapcsolatos hosszmetszeti vizsgálat kapcsán pedig Ilg Barbara nevét tartom fontosnak megemlíteni. És akkor még nem beszéltem az „első és második generációs" munkatársak újabb hozzájárulásairól. Ehmann

Bea közreműködése nélkül a NooJ nyelvi fejlesztő környezetet nem tudtuk volna saját módszertani környezetünkké tenni, és nem lehetett volna az elemzésbe bevonni az identitáskonstrukció szempontjából megkerülhetetlen szemantikai szerepeket. Péley Bernadette a kollektív traumafeldolgozással kapcsolatos vizsgálatokhoz járult hozzá, Hargitai Rita az önreferencia vizsgálatát alkalmazta csoportközi viszonyokra, míg Vincze Orsolya és Pólya Tibor az elbeszélői perspektíva elemzését terjesztette ki és értelmezte a csoportidentitás szempontjából.

Miközben nem kis büszkeséggel sorolom fel a narratív szociálpszichológia megszületésében tevőleges szerepet vállaló munkatársaim nevét, nem feledkezhetem el azokról a hazai és külföldi kollégáimról, akik támogatták vállalkozásunkat, és baráti kritikájukkal, illetve tanácsaikkal járultak hozzá fogalmaink és módszerink pontosításához. Ők is sokan vannak, közülük csak a legkitartóbbaknak, Pléh Csabának és Forgács Józsefnek tudok itt köszönetet mondani.

A kollektív emlékezet, a történelmi elbeszélés és az identitás kérdései a történészeket is foglalkoztatják. Könyvünk jelentős részében a magyar nemzeti identitás konstrukciójának szociálpszichológiai folyamatait boncolgatjuk, ezért az általunk vizsgált kérdések történész kollégáink figyelmét is felkeltették. Munkáikból és észrevételeikből számos gondolatot tudtunk hasznosítani. Ezen a téren mindenekelőtt Ormos Máriának és Gyáni Gábornak mondok köszönetet.

Mire egy kutatásból kézirat és a kéziratból könyv lesz, nagyon sok közreműködő odaadó és szakszerű munkájára van szükség. Közülük ismét csak két szereplőt emelek ki. A kézirat előkészítéséért Bogdán Bencének, a könyv kiadói gondozásáért Vajda Lőrincnek tartozom köszönettel.

Végül, de nem utolsósorban feleségemnek, Péley Bernadettenek mondok köszönetet, aki a könyv megszületéséhez vezető út minden pontján társam volt, és ebben az értelemben ő az első számú társszerző.

Bevezető

A narratív szociálpszichológia szókapcsolat első látásra újdonságnak tűnhet, miközben gyökerei legalábbis Halbwachs (1925, 1941, 1950) „kollektív emlékezet"-elméletéig nyúlnak vissza. A Durkheim-tanítvány Halbwachs erőteljesen érvelt amellett, hogy a narratívumok fontos szerepet töltenek be a társas tapasztalatok megfogalmazásában és szervezésében. Úgy vélte, hogy világuk megértése érdekében az emberek történeteket alkotnak, és ezeket meg is osztják egymással. Álláspontja szerint a közösségi érzést és az emberek csoportidentitását egyaránt a narratívumok hozzák létre, és még a legindividuálisabb emlékeink társas lehorgonyzása is a narratívumok révén valósul meg. Elméletének alátámasztására Halbwachs empirikus vizsgálatokat is végzett. A Szentföld legendaszerű helyrajzát mint a kollektív emlékezet egyik megjelenési formáját tárgyalva az emlékezetbeli Palesztina példáján mutatta ki, hogy nem csupán minden korszak, hanem lényegében minden csoport, azaz minden hitbéli irányzat az identitásának megfelelő sajátos módon köti helyszínekhez és monumentumokhoz a maga sajátos emlékeit (Halbwachs 1941).

Van két másik forrásvidéke is a narratív szociálpszichológiának, amelyek a történelmi megismerés terepén találhatók. Az egyik a francia *Annales* iskola által kezdeményezett mentalitástörténet. Marc Bloch, Lucien Febre és tanítványaik a kulturális antropológus Claude Levy-Bruhl „primitív mentalitás"-fogalmát felhasználva a történelem illetékességét a politika- és gazda-

ságtörténeten túl kiterjesztették az eszmék történetének tanulmányozására is, beágyazva azt a társadalom történetébe (lásd Ricoeur 2000, különösen 188–200). A mentalitástörténetben a kollektív emlékezet kategóriája a társadalomban elterjedő eszmékre, illetve ezek dinamikájára vonatkozik. A dinamika magyarázatára időről időre pszichológiai fogalmakat is igénybe vesznek, a holokauszttal kapcsolatos emlékezés és társadalmi nézetek alakulásában például erőteljesen támaszkodnak Freud traumaelméletére, illetve gyászmunka-koncepciójára (lásd Gyáni 2010).

A másik történettudományi előzmény a pszichohistória, ami a történelmi eseményekkel és folyamatokkal kapcsolatos pszichológiai magyarázatokra irányul. A történettudomány hagyományosan a „mi történt?" kérdésével foglalkozik. Ezt egészítette ki a „miért történt?" kérdésével deMause (1975), aki az általa megalkotott pszichohistóriát a történelmi motiváció tudományának nevezte. A pszichohistória, amely utóbb a történelmi folyamatok pszichoanalitikus, illetve mélylélektani értelmezéseinek széles körét magában foglalta, a történettudományon belül meglehetősen elszigetelt maradt, a pszichológiában viszont, különösen a második világháborút követően, a fasizmus jelenségeinek értelmezésében fontos szerepet játszott. Részben a pszichohistoria empirikus megalapozatlanságából fakadó elégedetlenség vezetett el azután napjainkban a rendszeres tudományos pszichológiai ismereteket a történelmi folyamatokra alkalmazó történeti pszichológia kibontakozásához (lásd Kiss 2011).

A narratív szociálpszichológia is azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a pszichológiában felhalmozott, elsősorban a személyközi és csoportközi viszonyokra, illetve a személyes és szociális identitásra vonatkozó tudományos ismeretanyagot a történelem egy sajátos aspektusának megértésére alkalmazza. Nevezetesen arra, hogy megvilágítsa, milyen szerepet játszik a múlt reprezentációja az emberek jelenbeli életében. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez a kollektív emlékezet kutatásokban, a poszichohistóriában, a történeti pszichológiában és természetesen az empirikus szociálpszichológiában rendelkezésre álló források mellett szükség

volt a tudományos narratív pszichológia kifejlesztésére (László 2003, 2005, 2008a, 2008b, 2011; László–Ehmann 2012). A tudományos narratív pszichológia elveit és módszereit az 1. fejezetben mutatjuk be részletesebben, most csupán annyit vetítünk előre, hogy ez a megközelítés az élettörténet és az identitás szoros összefüggéséből kiindulva az élettörténeti elbeszélés narratív nyelvi kompozíciójának empirikus elemzése révén következtet a személyes identitásnak a társas adaptáció szempontjából lényeges állapotaira.

Pléh (2000) hívja fel a figyelmet arra, hogy „A pszichológia egyik alapvető problémája, hogy az emberről oksági tudományt szeretne létrehozni, csakhogy az ember mint jelentéseket létrehozó és használó lény kicsúszni látszik az oksági modell érvénye alól. Ebben a dilemmában a történeti mozzanat a maga nem egyetemes, lokálisan érvényes szabályszerűségeivel az interpretatív dimenzió terepén állítódik szembe az ember oksági értelmezésével." Amikor az ember történetet mond, legyen az személyes élettörténet vagy történelemtörténet, azaz csoporttörténet, jelentést alkot. A történetek értelmezése is a jelentésadás síkján zajlik. Maga az értelmezés egy másik elbeszélés, amelynek igazságát nem az oksági következtetések általános érvényessége, hanem a narratív koherencia biztosítja. Ugyanakkor a történetek a bennük és velük élő emberek számára pszichológiai realitást képviselnek. Életüket ugyanúgy képesek befolyásolni, mint a fizikai körülmények. A pszichológiának tehát, ha nem akar megrekedni az örökös jelenben, másrészt nem kíván lemondani az emberi viselkedés empirikusan ellenőrizhető oksági magyarázatáról, a történetekben megvalósuló jelentésalkotás szabályszerűségei felé kell fordítania a figyelmét. A narratív pszichológia éppen ezen a területen hoz jelentősen újat, mivel megmutatja, hogy a korábban nem vagy csak interpretáció révén kezelhető problémák az elbeszélő nyelv és a narratív kompozíció pszichológiai jelentéseinek előzetes tudományos ellenőrzése által empirikus vizsgálat tárgyává tehetők.

A narratív szociálpszichológia a történelem narratív természetéből kiindulva (White 1992/1997) a történelmi szövegeket te-

kinti – hasonlóan az élettörténet és a személyes identitás kapcsolatához – a csoportok, adott esetben a nemzeti-etnikai csoportok identitásának hordozójaként és kifejeződéseként. A szociálpszichológia megannyi kontextusfüggetlen, laboratóriumi feltételek között tanulmányozott jelenségét a nemzeti-etnikai történelmek kontextusához kötve hivatásos történészek, laikusok és a „nyilvános" történelem, például a média történelmi elbeszéléseiből a számítógépes tartalomelemzés előzetesen kipróbált és ellenőrzött eszközeinek alkalmazásával következtet a jelenbeli csoportidentitásra és az identitással összefüggő szociálpszichológiai jelenségekre.

Álljon itt egy előzetes példa. Narratív szociálpszichológiai eljárássokkal elemeztük egy ötszáz fős mintának a magyar és európai történelem pozitív és negatív eseményeiről elbeszélt történeteit, a magyar általános és középiskolás történelemkönyvek széles mintájának 10 jelentős történelmi eseménnyel kapcsolatos szövegeit, valamint a magyar középiskolai történelemkönyvek 1900 és 1960 közötti mintájának a honfoglalásra, a kiegyezésre és Trianonra vonatkozó szövegeit. Könyvünk fejezetei bemutatják, hogy az eredmények számos ponton lehetővé tették a magyar nemzeti identitásról korábban teoretikusan megfogalmazott feltevések empirikus ellenőrzését. Ebből az anyagból két eredményt emelek ki, amelyek azáltal világítanak rá a magyar identitáskonstrukció sajátosságaira, hogy jelentős mértékben eltérnek a csoportközi konfliktusokkal kapcsolatos laboratóriumi vizsgálatok eredményeitől.

A szociálpszichológiai kísérletek visszatérő eredménye, hogy a rivális csoport tagjait kevesebb másodlagos szociális érzelemmel ruházzuk fel, mint a saját csoportunk tagjait. Hajlunk arra, hogy a külső csoportok tagjainak primer érzelmeket tulajdonítsunk. Ezt a jelenséget nevezik infrahumanizációnak (Leyens–Paladino–Rodriguez–Vaes–Demoulin–Rodriguez–Gaunt 2000). Az elsődleges, másodlagos és kollektív érzelmekre, valamint ezeknek az érzelmeknek a szereplői csoportokhoz történő hozzárendelésére kidolgozott tartalomelemző programmal (Fülöp–László 2006) kapott eredmények mind a történelemkönyvek,

mind naiv történelmi elbeszélések esetében azt jelezték, hogy a magyar történelmi tapasztalatok a negatív primer érzelmek mentén szerveződnek: a magyar történelem érzelmi reprezentációjának magvát az olyan érzelmek alkotják, mint a félelem, a szenvedés, a fájdalom és a harag. A negatív érzelmek még pozitív események, mint például a forradalmak esetében is dominálnak, miközben ezeknél az eseményeknél a remény és a lelkesedés érzelmei társulnak hozzájuk. A félelem–remény–lelkesedés érzelemtriász más, a csoportközi érzelmeket kísérleti elrendezésben vizsgáló kutatásunkban is megjelent (Fülöp–László 2008). A fenti érzelmi mintázat teljes mértékben összecseng Bibó (1986b) elemzésével a magyar történelmi pálya és a „közösségi hisztéria" összefüggéséről.

Hasonlóképpen, az utóbbi évek szociálpszichológiai kutatásai (például Kashima 2004) rávilágítottak, hogy a pozitív identitás szempontjából lényeges, hogy a jelentős pozitív történelmi eseményekben a saját csoportot mint cselekvőképes ágenst tudjuk megélni. A kényszer esetleges magas szintje ennek nem mond ellent. Sőt, az erős elnyomással szemben vagy kényszerhelyzetben tanúsított ellenállás és eltökéltség emeli a hatékonyság, az ágencia és a kontroll érzését. Ebből a szempontból mind a történelemkönyvekkel, mind a történelmi elbeszélésekkel kapott eredmények összhangban vannak az elvárásokkal, vagyis a pozitív történelmi eseményekben erőteljes magyar ágencia jelenik meg (Szalai–László 2008). A cselekvési szándékokkal kapcsolatban elemeztük a cselekvési lehetőségek szövegbeli megjelenését is. A magyar identitáskonstrukció szempontjából lényegesnek tűnik, hogy ezek a lehetőségek elsősorban nem mérlegelhető cselekvési alternatívákként jelennek meg, hanem nagyrészt a cselekvések kapcsán remélt jövőbeni lehetőségekre vonatkoznak. Ebben az eredményben ismét csak a Bibó által kárhoztatott „magyar illuzionizmus" köszön vissza.

Bízunk abban, hogy könyvünk képes lesz végigvezetni a narratív szociálpszichológia elméleti alapjain és módszertanán, és a magyar nemzeti identitás jelenbeli konstrukciójáról is új, tudományosan megalapozott ismeretekkel szolgál.

I. RÉSZ

1. fejezet

Narratív pszichológia

A narratívumot olyan szövegként határozzuk meg, ami *eseményekről* számol be, és rendelkezik *idői*, valamint *oksági* koherenciával (Hoshmand 2005). Az elbeszélés természetesen sem az emberi kommunikációnak, sem pedig a pszichikus szerveződésnek nem az egyedüli lehetséges módja. A kommunikatív megnyilvánulásokat a beszédaktusok végtelen változatossága jellemzi, és még ha csupán a monologikus szövegműfajokat vesszük is számba, az elbeszélés mellett ott találjuk az érvelést, a leírást, a magyarázatot, miként az élmények és tapasztalatok megszervezésének elemzésére az epizodikus vagy történetsémák mellett a pszichikus konstrukciók sora áll rendelkezésünkre a perceptuális sémáktól a szemantikus kategóriákig. Mindazonáltal, ahogy Barthes (1977: 79) írja: „A narratívum jelen van a mítoszban, a legendában, a mesében, a novellában, az epikában, a történelemben, a tragédiában, a drámában, a komédiában, a táncban, a festészetben ... az ónüveg ablakokon, a moziban, a képregényekben, az újságcikkekben, a beszélgetésekben. E szinte végtelen változatosságában a narratívum jelen van minden korban, minden helyszínen, minden társadalomban. A narratívum az emberiség történetével kezdődik, és soha, sehol sem éltek emberek, akiknek az életében ne játszott volna szerepet. A narratívum átível a kultúrákon és a történelmen." Az elbeszélés mindenre kiterjedő szerepét az ember lelki életében Hardy (1968: 5) a következőképpen fogalmazta meg: „narratívumokban álmodunk,

narratívumokban emlékezünk, narratív formájúak az előérzeteink, narratívumokban remélünk, esünk kétségbe, hiszünk, kételkedünk, tervezünk, módosítunk, kritizálunk, alkotunk, pletykálunk, tanulunk, gyűlölködünk és szeretünk".

Az elbeszélésnek ezt a „mindenütt jelenvalóságát" az magyarázza, hogy a narratív beszámolók társas cselekvésekbe ágyazódnak. Az események a narratívumok által válnak szociálisan láthatóvá, s jobbára ezek alapozzák meg az eljövendő eseményekre irányuló várakozásokat. Minthogy a narratívumok áthatják a mindennapi élet eseményeit, ezen események maguk is történetszerűekké válnak. Az események magukra öltik a „kezdet", a „tetőpont", a „mélypont" vagy a „befejezés" valóságát.

A „mindenütt jelenvaló" elbeszélést a múlt század nyolcvanas éveiben a pszichoanalitikus szerzők (Spence 1981/2001; Schafer 1980) Erikson és Ricoeur nyomán állították az énpszichológia középpontjába. Maga a narratív pszichológia kifejezés Theodor Sarbintól származik. Sarbin (1986) ezzel a címmel publikált egy nagy hatású kötetet, amiben a narratívumot a pszichológia tőmetaforájának nyilvánította, és a metafora kibontására kvalitatív, az elbeszélést értelmező kutatások sorát gyűjtötte egybe. Sarbin szerint az énelbeszélés vagy élettörténeti elbeszélés egy identitásterv kibontakoztatása, amelyben az elbeszélő (az „I") felépíti énjét (a „me"-t). Mindabból, ami az elbeszélésbe bekerül (vagy kimarad), következtetni lehet az elbeszélő én vágyaira, céljaira, elkötelezettségeire. A következtetés alapjait az elbeszélés belső tartalmai és az elbeszélés társas, kulturális és történeti értelmezési horizontjára vonatkozó kontextuális ismeretek adják. (Sarbin elméleti alapvetését magyarul lásd: Sarbin 2001.) A könyvvel útjára indult a hermeneutikai szemléletű narratív pszichológia, ami rövidesen önálló folyóiratban (*The Journal of Narrative and Life History*, 1998-tól *Narrative Inquiry*) teremtett fórumot magának.

Ugyanakkor látnunk kell, hogy az a kutatási terület, amit ma narratív pszichológiának nevezünk, ennél lényegesen összetettebb. Sarbin könyvével szinte párhuzamosan jelent meg Bruner (1986/2005) *Valóságos elmék, lehetséges világok* című műve. Ez a

munka, majd a rákövetkező *Acts of meaning (A jelentés aktusai)* című könyv (Bruner 1990) nem elégszik meg az elbeszélést értelmező eljárásokkal, hanem empirikus vizsgálat tárgyává teszi az elbeszélés által történő jelentéskonstrukció folyamatait. Bruner (1986, 1990, 1996, 2001) különbséget tesz az emberi gondolkodás két természetes formája között. E két megismerési mód másmás úton szervezi tapasztalatainkat, és különféleképpen konstruálja a valóságot. Az egyik a *paradigmatikus* vagy *logikai-tudományos mód*, amely elvont fogalmakkal dolgozik, az igazságot formális logikai eljárásokkal és tapasztalati bizonyítékok révén tételezi, s eközben olyan oksági viszonyokat keres, amelyek egyetemleges igazságfeltételekhez vezetnek el. A másik, a „világiasabb" gondolkodási forma az *elbeszélő mód*, amely emberi vagy humán jellegű szándékokat és tetteket, az ezekkel kapcsolatos történéseket és következményeket vizsgálja. Az életszerűséggel igazolja magát, és nem az igazság, hanem az élethűség kialakítására törekszik. Bruner (2001: 27) az okság két típusát a következő példán illusztrálja: „Az *akkor* szócska különböző funkciót tölt be a »ha *x*, akkor *y*« formában megfogalmazott logikai állításban és az »A király meghalt, és akkor a királyné is meghalt« narratív idézetben. Az első esetben univerzális igazságfeltételek kereséséhez vezet, a másikban két esemény közötti konkrét kapcsolatot jelöl – ez lehet gyász, öngyilkosság vagy merénylet." Más szóval, a narratív gondolkodás az értelemadásra, a „koherencia megteremtésére" törekszik (Pléh 1996).

A narratív gondolkodás legnyilvánvalóbb megjelenési formái a hivatásos szerzők és az átlagemberek által mondott történetek. Bruner (1986: 14) finom érzékkel észreveszi, hogy a történetekben kétfajta pszichológiai tartomány, vagy ahogy ő nevezi, kétfajta mező *('landscape')* alakul ki egyidejűleg. A cselekvés mezejének *('landscape of action')* alkotóelemei a cselekvés argumentumai: a cselekvő, a szándék vagy cél, a helyzet, az eszközök és így tovább. A másik tartomány, a *tudatosság mezeje ('landscape of consciousness')* arról tudósít, hogy a cselekvés résztvevői mit tudnak, mit gondolnak és mit éreznek, vagy mit nem tudnak, mit nem gondolnak és mit nem éreznek. A narratívum e két meze-

jének egyidejű jelenléte egyben azt is tételezi, hogy a kiforrott történetek nem csupán beszámolnak arról, ami történt, hanem ennél jóval többet rejtenek magukban: az események pszichológiai perspektíváját is felvázolják. A cselekvés kidolgozásának képessége, az idő szükségszerű jelenléte és kezelése egyfajta „természetes eszközzé" teszi a narratívumot arra, hogy különbséget tehessünk érzelem, gondolat és cselekvés között, és újraintegrálhassuk ezeket az alkotóelemeket (lásd Bruner–Lucariello 2001: 133–136).

Ugyanezen meggondolásból Bruner és Lucariello (2001: 136) a narratívum alkotó jellegét emeli ki: „...az egyik legmélyebb oka annak, hogy miért mesélünk történeteket magunknak (gyóntatónknak, analitikusunknak vagy bizalmasunknak), az, hogy valamiféle értelmet akarunk kikovácsolni mindabból, amit életünk során megélünk..." – és voltaképpen ezzel adunk értelmet magának az életnek is, hiszen az élet nem „...valami eleve adott dolog. Végső értelemben véve nem más, mint narratív teljesítmény" (Bruner 1987: 13). Ricoeurhöz (1984–87) és Flickhez (1995) hasonlóan Bruner is körkörös mimetikus folyamatként tételezi az élet, a konstrukció és az értelmezés kölcsönviszonyát: „A narratívum utánozza az életet, az élet utánozza a narratívumot" (Bruner 1987: 12). A teoretikus megfontolásokon túl Bruner, aki korábban a kognitív pszichológia egyik kezdeményezője volt, műveiben – nem kis mértékben Vigotszkij gondolataira támaszkodva – a pszichológiai folyamatok történeti és kulturális kontextusának empirikus megragadhatóságát, a modellalkotás és ellenőrzés lehetőségét hangsúlyozza. Egy ma már klasszikusnak számító vizsgálatban például egy két és három év közötti kislány, Emily elalvás előtti monológjait számos nyelvi és narratív jellemző megjelenési gyakorisága szempontjából elemezve a nyelvnek, a gondolkodásnak, a cselekvésnek és az érzelmeknek a fejlődés során változó kapcsolatára következtet.

A nyolcvanas évek közepén az elbeszélés személyiség-lélektani felfogásában is jelentős változás következett be. McAdams (1985, 2001) a TAT-ra emlékeztető kódolási rendszert dolgozott ki az élettörténeti interjúk elemzésére, és magát az élettör-

téneti interjút is formalizálta (magyarul lásd McAdams 2001). A személy identitása (élettörténete) négy nagy összetevőből áll, a nukleáris epizódokból, az imágókból, a világnézetből és a generativitás forgatókönyvből. Ehhez a négy összetevőhöz kapcsolódnak a tematikus vonalak és a narratív komplexitás. A tematikus vonalak az élettörténet visszatérő tartalmi egységei. McAdams szerint a visszatérő, meghatározó egységek a hatalom és az intimitás motívumaival kapcsolatosak.

A narratív komplexitást McAdams az énérettség mutatójának tekinti. A hangsúly a történetstruktúrán van, a történetek nemcsak tartalmukban, hanem összetettségükben is különböznek egymástól. A viszonylag egyszerű történetekben kevés a szereplő, egyenes vonalú a cselekmény, és kevés alcselekményt foglalnak magukban. Ezzel szemben a komplex történetek jól differenciáltak, sok elemet építenek be, sok megkülönböztetést tartalmaznak. Az elbeszélő a különböző elemek között sokféle kapcsolatot hoz létre, és mindezt a szerveződés hierarchikus mintázatába szintetizálja. A komplexitás foka azért tekinthető „fejlődési mutatónak", mert arra utal, hogy a saját személyes tapasztalatok milyen mértékben és módon kapcsolódnak a jelentés integratív keretébe. A fejlődés „éretlenebb" szintjén a jelentés individuális kerete viszonylag egyszerű, az én és a társadalom megértésében egészleges, vagy-vagy megközelítést alkalmaz. Az „érett" szint esetében a jelentés individuális kerete differenciált, hierarchikusan integrált, a paradoxonok és az ellentmondások tolerálhatóak, mások egyedisége elfogadható.

Jól látható, hogy McAdams narratív modelljében az elbeszélés jelentéssíkján megragadható pszichológiai tartalmaknak az elemzése történik, akár az élettörténet alkotóelemeit, akár a tematikus vonalakat tekintjük. Ez a pszichológiai tartalomelemzés egy előzetesen konstruált identitásmodell kategóriáival (imágók, nukleáris epizódok, tematikus vonalak stb.) hajtható végre. Jóllehet McAdams vitathatatlan érdeme, hogy az élettörténeti narratívumot mint empirikusan kezelhető adatforrást az identitás vizsgálatába vonta, és a modellből következő feltevéseket – azaz a modell érvényességét – projektív személyiségvizsgáló

eljárással ellenőrizni törekedett, a modell kategóriáinak azonosítása és a modell kategóriái alapján végzett tartalomelemzés is – tekintettel a modell kategóriáinak elvontságára – számos bizonytalanságot rejt magában.

Ugyanebben az időszakban a dinamikus rövid terápiák módszertanát Luborsky, Crits-Christoph (1998) a Központi Kapcsolati Konfliktusok elemzésével gazdagította, ami lényegében a terápia során felbukkanó élettörténeti epizódok tartalmának kapcsolati szempontú elemzését jelentette. Luborsky azt aknázta ki, hogy a terápiás szövegekben a kapcsolati epizódok viszonylag jól elkülöníthetők. A viselkedésben és a képzetáramlásban megjelenő cselekvési intenciók és belső állapotok alapján részletes kódrendszert dolgozott ki ezeknek az epizódoknak az elemzésére. Az elemzésben a páciens vágyait, a másik személy válaszait és a páciens szelfjének a másik személy válaszára adott reakcióit kódolják. A páciens rendszeresen visszatérő kapcsolati mintái, például az a séma, hogy a páciens közeledési vágyára a másik elutasítással válaszol, amire ő csalódással és szomorúsággal reagál, személyiségének, illetve patológiájának megértéséhez járulnak hozzá, miközben közvetlen diagnosztikus érvényességgel nem rendelkeznek, azaz nem rendelhetők meghatározott személyiségzavarokhoz vagy kórképekhez (Péley 2008).

És a sornak még mindig nincs vége. A nyolcvanas évek vége volt az az időszak, amikor James Pennebaker elkezdte az élettörténeti szövegek nyelvi (szóhasználati) és strukturális tulajdonságait személyiség- és szociálpszichológiai változókkal összemérni (Pennebaker 1993, 1997, magyarul 2001). A kutatás az élmények történetté formálásának gyógyító hatására és az élettörténeti epizódok elbeszélésének nyelvi jellemzőire irányult. Pennebaker és Seagal (1999) például megállapította, hogy ha valaki három napon keresztül akár csak napi 15 percet szentel arra, hogy napi érzelemteli élményeit történetté formálja, ez képes pozitívan befolyásolni fizikai és lelki egészségét. A hatás nyelvtől, kultúrától, társadalmi rétegtől, nemtől és életkortól függetlenül jelentkezik. A javulás mértéke függ a történetek koherenciájától és az érzelmekre és kognitív folyamatokra vonatkozó szavak eloszlásától.

A javulás elsősorban azoknál jelentkezett, akiknél a történetek napról napra koherensebbekké váltak, a kezdeti *„negatív* érzelem”-szavakat *pozitív* szavak váltották fel, és történeteikben a kognitív szavak gyakorisága növekedett. Hasonló eredményekről számol be Stephenson, László, Ehmann, R. M. H. Lefever és R. Lefever (1997), akik alkoholbetegek terápiás naplóit elemezve azt tapasztalták, hogy a terápia azoknak a betegeknek az esetében bizonyul sikeresnek, akik a terápia kezdetén mind önmagukhoz, mind a terápiás folyamathoz negatívan viszonyulnak, s ez a viszonyulásuk a terápia, illetve a naplóírás folyamán fokozatosan pozitívabbá válik.

Végül, de nem utolsósorban a nyolcvanas évek közepére az elbeszélés a kísérleti pszichológia főáramának is egyik központi témájává vált, részben a történetek produkciója és megértése (Bobrow–Collins 1974; Black–Galambos–Read 1988; Mandler 1984; Rumelhart 1975; Thorndyke 1977), részben az önéletrajzi emlékezet szerveződése kapcsán (Neisser 1982, 1988/1992; Rubin 1996).

Az elmúlt évtizedekben tehát az elbeszélés a pszichológia érdeklődésének homlokterébe került. Jóllehet maga a narratív pszichológia kifejezés eredetileg a történetek, elsősorban az élettörténetek pszichológiai hermeneutikai értelmezésére vonatkozott, a narratívum a pszichológiai kutatás számos területén kulcsfogalommá vált.

Narratív elemzés

A narratívumnak a társadalomtudományokban három, egymástól lényegesen eltérő elemzési módja alakult ki. Az elbeszélés *formális-strukturális elemzését* az orosz formalisták (például Sklovszkij 1917/1965) kezdeményezték. Ebből az irányzatból nőtt ki Propp (1928/1999) mesemorfológiája, ami utóbb – Labov és Waletzky (1967) elbeszélésstruktúra-modellje mellett – a történetnyelvtanok kiindulópontjává vált. A formális elemzés a szövegstruktúráknak a jelentés létrehozásában játszott szerepére irányul. A pszichológiában ez a megközelítés elsősorban a

történetprodukció és történetmegértés kognitív kutatásaiban érvényesül, de a történet által kiváltott érzelmek vizsgálatára is alkalmazzák (Brewer–Lichtenstein 1981; Pólya 2008).

A történetek elemzésének egy másik módja a *tartalomelemzés*. Ez az elemzésmód a szöveg szemantikai tartalmára irányul, és gyakoriságokkal dolgozik, vagyis mennyiségi elemzéseket végez (Berelson 1959). A pszichológiában természetesen a pszichológiai tartalmakat kategorizálják és mérik (McClelland–Atkinson–Clark–Lowell 1953; Holsti 1968; Ehmann 2002).

Mindkét elemzési mód korlátja, hogy az elemzéssel előállított kategóriák és mérések külső validitása bizonytalan. Ezek az elemzésmódok többé-kevésbé figyelmen kívül hagyják továbbá a kontextust, amelyben az egyes struktúrák vagy szemantikai tartalmak előfordulnak. Ez utóbbi hiányosság mind a formális-strukturális elemzést, mind a tartalomelemzést megakadályozza abban, hogy általuk egy szöveg pragmatikai vagy pszichológiai jelentéseit rekonstruálni lehessen.

A narratív elemzés harmadik típusa, a *hermeneutikai elemzés* az előbbi kettővel szemben erőteljesen támaszkodik az elbeszélés társadalmi, kulturális kontextusára, valamint szövegkörnyezetére: az elemzés lényegében a fenti értelemben vett világismereti háttérrel való összevetés révén valósul meg. A pszichológiában a hermeneutikai típusú elemzés elsősorban a személyes élettörténeti elbeszéléseknek az identitással való összefüggéseit tárja fel. Teszi ezt anélkül, hogy a szövegértelmezéssel nyert következtetések empirikus ellenőrzését szükségesnek tartaná, sőt azt ki is zárja.

A narratív elemzés három megközelítésében a pozitivista és hermeneutikai, az elementarista és holista, valamint a természettudományos és társadalomtudományos ismeretelméleti hozzáállás között feszülő ellentétek különböző módokon jelentkeznek. A formális-strukturális elemzés egészleges szövegstruktúrákat tüntet ki, és a részeket a struktúra összefüggésében elemzi. A tartalomelemzés konceptuális struktúrákat emel ki, és a szöveg elemi részeit ezek alá rendeli. A pszichológiai jelentést a szöveg elemi részeinek vizsgálatából igyekszik kibontani. Ugyanakkor mind a formális-strukturális elemzés, mind a tartalomelemzés

modellalkotásra és empirikus igazolásra törekszik. Ezzel szemben a hermeneutikai megközelítés olyan felülről lefelé haladó stratégiát tesz magáévá, amelyben az egészleges értelmezési horizontnak van abszolút elsőbbsége, és ez utóbbi bonyolultsága egyértelműen kizárja ez empirikus modellezés lehetőségét. A hermeneutikai-értelmező és az empirikus tartalomelemző megközelítések kibékítésére történtek kísérletek. Martindale és West (2002) például „empirikusan támogatott kvantitatív hermeneutikát" javasolt, amelyben számítógépes technológiával szövegkorpuszok tematikus vonalai kibonthatóvá válnak. A javaslat csekély visszhangra talált, mivel a pozitivista, természettudományos beállítódású pszichológusok a megközelítést „túlságosan puhának", a hermeneuták viszont túlságosan redukcionistának találták.

Tudományos narratív pszichológia

A narratív pszichológiának az a változata, amit az elmúlt évtizedben dolgoztunk ki, és amit tudományos narratív pszichológiának neveztünk (László 2005; László 2008a, 2008b; László–Ehmann–Péley–Pólya 2000; László–Ehmann–Péley–Pólya 2002), felfogható úgy is, mint egy újabb kísérlet a természettudományok és a humán tudományok két kultúrájának (Snow 1993) összeillesztésére. Abból indultunk ki, hogy a pszichológia számos területe, így a személyiség vagy a társadalmi és kulturális folyamatok tanulmányozása a jelenségek bonyolultsága okán megköveteli a sémaszerű értelmező és az analitikusan alulról fölfelé haladó módszerek együttes alkalmazását (Hayek 1967). Az elbeszélés azáltal, hogy anyagi, empirikus tulajdonságai vannak és rendelkezik struktúrával, továbbá azáltal, hogy szoros összefüggésbe hozható az identitással, olyan eszköznek tűnt, amely révén az identitásalkotás komplex pszichológiai folyamatai empirikusan megragadhatóvá válnak. Ez a megközelítés gyökeresen különbözik a narratívum hermeneutikai elemzésétől, amely a szöveg társadalmi, kulturális és textuális kontextusának hátterén bontja ki

a jelentéseket. A hermeneutikai, kvalitatív narratív pszichológiában ez általában az élettörténeteknek az identitás szempontjából történő elemzését jelenti anélkül, hogy az értelmezést bármilyen empirikus ellenőrzésnek alávetnék.

A tudományos narratív pszichológia mindenekelőtt komolyan veszi a nyelv és a pszichológiai folyamatok, valamint az elbeszélés és az identitás közötti kapcsolatot. Ez utóbbi, vagyis az elbeszélés és az identitás közötti, korábban Erikson (1959) által felvetett kapcsolat középpontba emelése az egyik lényeges mozzanat, ami a tudományos narratív pszichológiát megkülönbözteti a korábbi pszichometriai vizsgálatoktól, amelyek korrelációkat állapítottak meg a nyelvhasználat és egyes pszichológiai állapotok vagy tulajdonságok között (Gottschalk–Gleser 1969; Pennebaker 2001). Azt feltételeztük, hogy ha az elbeszélést komplex pszichológiai tartalmak hordozójának tekintjük, akkor az elbeszélés tanulmányozása révén az emberi társas alkalmazkodásról empirikusan megalapozott tudás birtokába juthatunk.

Az emberek élettörténeti elbeszéléseikben, miként a csoportok is a csoporttörténetekben – ideértve a nemzeti történelmeket is – saját jelentős életeseményeiket fogalmazzák meg. A fogalmazásban, ami önmagában is jelentéskonstrukció, kifejezik azokat a módokat, hogy miként szervezik meg a társas világhoz fűződő viszonyukat, és miként alkotják meg identitásukat. Ha elfogadjuk, hogy az emberek és csoportok saját identitásukat és a pszichológiailag érvényes valóságukat számos lényeges vonatkozásban történetek révén alkotják meg, akkor jogosan feltételezhetjük, hogy ezeknek a történeteknek a kompozíciós tulajdonságai és élményminőségei a történetmondók várható viselkedéses adaptációjáról és megküzdési kapacitásáról vallanak. Ahhoz viszont, hogy tudományos vizsgálat tárgyává tudjuk tenni a történetekbe szervezett identitást vagy az én és a valóság viszonyának a történetekben megnyilvánuló bármely aspektusát, olyan módszerekre van szükségünk, amelyek a történetekből megbízhatóan (vagyis megismételhető módon) és a vizsgált pszichológiai konstrukció szempontjából érvényesen (empirikusan ellenőrizhetően) képesek kibontani a pszichológiailag releváns jelentéseket. E

módszerek kidolgozásához jelentős mértékben járultak hozzá a narratológia eredményei. A narratológia vagy elbeszéléskutatás a huszadik századi irodalomtudománynak, illetve a szövegtudománynak a területe (Barthes 1977; Culler 2001; Eco 1994/2007; Genette 1980). Azokkal az elvekkel és eszközökkel foglakozik, amelyek által az eseményeket az elbeszélők történetté alakítják, illetve azokkal a hatásokkal, amelyeket a különböző kompozíciós eljárások a jelentés megalkotásában előidéznek. Modelleket dolgoztak ki az elbeszélői perspektíva különböző formáira – téri-idői perspektíva, pszichológiai perspektíva – (Uspenszkij 1984; Bal 1985; Cohn 1984), az idői tagolásra (Sternberg 1978), az értékelésre (Uszpenszkij 1984; Labov–Waletzky 1967), a szereplők közötti érzelmi-téri távolságszabályozásra (Bahtyin 1976; Faragó 2001), illetve egy sor egyéb kompozíciós eszközre. Mi megfordítottuk a narratológia értelmezési irányát. Nem a különböző narratív kompozíciós technikáknak a jelentésképzésben játszott szerepét elemezzük, hanem megfelelést keresünk a narratív kompozíciós technikák alkalmazása és az elbeszélő személy vagy csoport pszichológiai állapota között. Ez természetesen azon a feltételezésen alapul, hogy *az a mód, ahogyan a személyek és csoportok jelentést adnak életük eseményeinek, tükrözi belső, pszichológiai kategóriákkal leírható állapotaikat.*

A narratológia az elbeszélések kompozícióját illetően véges számú alkotóelemet (időviszonyok, nézőpontok, értékelések, cselekményegységek, ágencia, szereplők érzelmi viszonyai stb.), és ezeknek az alkotóelemeknek véges számú kombinációját írta le. Az egyes alkotóelemek, illetve változataik a szöveg szintjén megbízhatóan azonosíthatók. Más oldalról az elbeszélés így meghatározott komponenseihez élményszintű pszichológiai jelentések társíthatók. Az elbeszélés véges számú, bár az eddig felismertekhez képest tovább bővíthető strukturális vagy kompozíciós „helyet" tartalmaz. A csoportidentitást érintő vizsgálataink például feltárták, hogy a csoportról szóló történetek szereplőinek, illetve a történetekben részt vevő csoportoknak tulajdonított érzelmek, kognitív állapotok és értékelések, a csoportok érzelmi és kölcsönös értékelési viszonyai egyfajta szociálpszichológiai

hangsúlyú narratív kompozíció részei, amelyek sajátos pszichológiai jelentésárnyalatokat fejeznek ki, és ily módon részt vesznek az elbeszélés jelentésének konstrukciójában (lásd például a kognitív folyamatok eloszlását a szereplők között: Vincze–László 2010; a csoportközi értékeléseket illetően: Csertő–László 2011). Ezeket a kompozíciós helyeket ugyancsak véges számú pszichológiailag jelentésteli tartalommal lehet kitölteni, miközben a felszíni szöveg végtelenül változatos lehet.

Az egyik klasszikus narratológiai munkában Propp (1928/1999) a történetek egy sajátos osztályát, az orosz varázsmeséket elemezve felismerte, hogy ezek a történetek véges számú cselekményegység kombinációiból állnak, magát a kombinációt pedig szabályok irányítják. A cselekményegységek a szereplők felszíni formájukban nagyon is különböző cselekedeteit általánosítják. A *károkozás* cselekményegysége például a vizsgált meseanyagban húsz különböző módon valósulhat meg, egyebek között az ellenfél elrabol valakit, az ellenfél megcsonkítja áldozatát, az ellenfél eltüntet valakit, az ellenfél elvarázsol valakit stb. (Propp 1928/1999: 38–41). Mivel Propp a cselekményegységeket a mese cselekményszerkezetének felépítésében betöltött funkciójuk szerint vizsgálja, és a cselekedeteket természetesen a mese szereplői hajtják végre, a szereplők funkcióinak nevezi őket. Összesen harminchárom funkciót azonosít, egyebek között *A család egy tagja eltávozik hazulról, A hősnek tiltó parancsot adnak, Az ellenfél megkísérli felderíteni a terepet stb.* (uo. 33–65). Propp arra is felfigyel, hogy sok funkció logikailag bizonyos köröket képez, és egy-egy funkció- vagy szerepkör megfelel egy-egy szereplőnek. A varázsmesékben mindössze hét ilyen szerepkört talált (ellenfél, adományozó, segítőtárs stb.).

A narratív pszichológiai tartalomelemzés Propp cselekménykompozíciós leírását átfordítja a pszichológiai jelentésalkotás nyelvére, vagyis az elbeszélésben cselekményfunkciók helyett pszichológiailag értelmezett szerepeket és szereplői funkciókat keres, és az így feltárt konstellációk alapján következtetést tesz lehetővé a történet elbeszélőjének pszichológiai állapotára és tulajdonságaira.

Az élettörténeti epizódok elbeszéléseiben a szereplők köre pszichológiai szempontból jól osztályozható. E tekintetben természetesen az elbeszélés nem áll egyedül, hiszen például Mérei (1984) a manifeszt álomtartalmak szereplőinek repertoárjából kötődési jelentőségsorrendre következtet. Az elbeszélés, különösen az élettörténeti elbeszélés sajátossága azonban, hogy a szereplők, vagyis a társak cselekedeteikkel nemcsak a cselekményt lendítik előre (azaz nem csak cselekményfunkcióik vannak), hanem a személyiségfejlődés, illetve a személyiség állapota szempontjából lényeges interperszonális, pszichológiai funkciókat is képviselnek. A *segítségnyújtás* vagy *védelmezés* cselekményfunkciója jól értelmezhető a védekezés és a biztonság pszichológiai funkciója mentén, és egyáltalán nem mindegy, hogy ezt a funkciót a szülő a gyerekkel, vagy fordítva, a gyerek a szülővel szemben gyakorolja. Utóbbi esetben olyan szerep-visszafordításról beszélhetünk, ami a gyerek számára érzelmileg megterhelő, bántalmazó jellegű kapcsolatformára utal.

A szereplők és funkcióik pszichológiai tartalomelemzése tehát a szövegben nem tetszőlegesen választott egységeket számlál össze, hanem a *szöveg lényegét alkotó narratív tulajdonságokra, szereplőkre és cselekedetekre épít úgy, hogy ezeknek a tulajdonságoknak ad pszichológiai értelmezést.* Ezért nevezhetjük narratív pszichológiai tartalomelemzésnek.

A szereplők pszichológiai funkcióival kapcsolatban Péley (2002) kábítószer-élvező fiatalokkal és velük a szociodemográfiai mutatók mentén összemért „normális" életvezetésű fiatalok csoportjával készített interjúkat, a narratív interjú technikáját alkalmazva. A vizsgálatban azt a feltételezését kívánta ellenőrizni, hogy az ifjúkori deviáns magatartásmódok mögött a korai tárgykapcsolatok zavarai, illetve e zavarok hibás kompenzációi húzódnak meg. Ennek megfelelően olyan epizódok elbeszélésére kérte vizsgálati személyeit, amelyekben a korai szelf-tárgy reprezentációk kifejeződnek (például első jó és első rossz emlék, egy emlék a szülőkkel), a védekezés és biztonság (egy fenyegető helyzet, amit uralni volt képes, egy fenyegető helyzet, amit nem volt képes kontrollálni), az önértékelés, értékesség és az ehhez

tartozó belső erőfeszítések és támogatások (egy teljesítmény emléke) stb. megjelennek. Az epizódok elbeszélésében felbukkant szereplőket négy kategóriába (szerepkörbe) osztotta: szülők (anya, apa), szűk család, tág család, nem rokonok. A szereplők pszichológiai funkcióit 21 kategória segítségével elemezte, amelyek jól leírhatók voltak a bizalom-bizalmatlanság (például: „áruló", „ellenség") a kiszolgáltatottság (például: „elhagyó", „szorongató") és a biztonságnyújtás (például: „védelmező", „segítő") mentén. A szereplőknek a történetekben való eloszlásából és a szereplőknek az egyes történetekben tulajdonított funkciók eloszlásából a hipotézist egyértelműen alátámasztó következtetéseket lehetett levonni.

Az események történetté formálásának elmaradhatatlan velejárója az elbeszélői perspektíva vagy nézőpont. A narratológia a különböző nézőpontoknak a szövegben történő érvényesítésére számos eljárást tárt fel (Bal 1985; Uszpenszkij 1984). A narratív pszichológiai tartalomelemzés arra törekszik, hogy ezeket a szöveg szintjén jól megragadható perspektívaformákat összefüggésbe hozza az elbeszélő belső állapotaival. A téri-idői perspektíva például arra vonatkozik, hogy egy esemény elbeszélése során térben és időben miként helyezi el önmagát az elbeszélő az eseményhez viszonyítva. Pólya a téri-idői perspektíva három típusát különítette el (Pólya 2004, 2007; Pólya–László–Forgas 2005). A saját életeseményét elbeszélő narrátor történetében visszatekinthet a jelenből a múlt eseményre, de elmondhatja úgy is a történetet, hogy a jelenben újra átéli azt, vagy úgy is, mintha most, a jelenben történne vele. Feltételezhető, hogy az identitást érintő traumatikus életesemények elbeszélésekor a visszatekintő perspektíva érzelmi kiegyensúlyozottságról, a negatív életesemény érzelmi feldolgozottságáról, az identitás integritásának helyreállásáról tanúskodik, míg az újraátélő és az átélő perspektívaformák a trauma továbbélésére utalnak. A feltételezést Pólya egy szociális percepciós kísérletben igazolta (Pólya 2004; Pólya–László–Forgas 2005). A kísérletben traumatikus életeseményekről szóló beszámolókat mutattak a kísérleti személyeknek. A beszámolók háromféle perspektívából készül-

tek. Egy sikertelen lombikbébi-kezelésről (IVF) szóló történet például visszatekintő perspektívából elmondva így hangzott: „...Az orvos belépett a szobába... azután együtt érzően mondta, hogy a beültetés nem sikerült." Ugyanez az esemény újraátélő perspektívából elmondva a következő volt: „...Az orvos belép a szobába... és azt mondja, sajnos asszonyom, nem sikerült a beültetés." Az átélő perspektívát az alábbi szövegrészlet szemlélteti: „Jöhet nekem az orvos és lehet bármilyen tapintatos..., mit kezdjek én az együttérzéssel, ha nem sikerült a beültetés?" A kísérletben a személyek a visszatekintő perspektívát alkalmazó elbeszélőnek következetesen jobb érzelmi kontrollt és stabilabb identitást tulajdonítottak, mint a másik két elbeszélői perspektívával jellemzett elbeszélőnek.

A fentebb bemutatott két példa szemlélteti, miként „fordítja át" a narratív pszichológiai tartalomelemzés a narratológiában kidolgozott strukturális változókat pszichológiai változókká. Első lépésben a strukturális változókhoz hipotetikusan pszichológiai kategóriákat, illetve ezek tulajdonságait mint változókat rendeli hozzá. Élettörténetek esetében – az élettörténeti elbeszélés és az identitás szoros összefüggésére alapozva – ezek a pszichológiai kategóriák és változók általában az énre, illetve az identitásra vonatkoznak. Ez a kutatás kvalitatív szakasza. A következő lépésben megkeresi és definiálja azokat a nyelvi alakzatokat, amelyek az adott elbeszélő struktúrát hordozzák. A harmadik lépés az ellenőrzés fázisa. A tartalomelemzés élettörténeti elbeszélésekben a korábban azonosított nyelvi alakzatok gyakorisági elemzését végzi el, s ezáltal a kérdéses pszichológiai változó kvantifikálását teszi lehetővé (vö. Ehmann 2002). Ezzel azonban a történetnek még nincs vége. A hipotetikusan összekapcsolt narratív nyelvi és pszichológiai változók kapcsolatát validálni kell. A példákból látható, hogy a validitásvizsgálat történhet kontrollcsoportok bevonásával (Péley 2002), kísérleti manipulációk révén (Pólya 2004), szakértői véleményekkel történő összehasonlítás által (Stephenson–László–Ehmann–Lefever–Lefever 1997) vagy önkontrollos módon – amikor is az élettörténet elbeszélőjétől gyűjtenek a kérdéses pszichológiai változókra vonatkozó adatokat –,

tesztekkel és kérdőívekkel (Ehmann–Kis–Naszódi–László 2005; Hargitai 2004; Pohárnok 2004).

A narratív kompozíciós elvek sajátos osztályát alkotják a nyelvi transzformációk, amelyek révén az eseményekről történő beszámolók jelentése lényeges árnyalatokat kaphat. Ezeket a transzformációkat Todorov (1977) írta le részletesen. Olyan eljárások tartoznak ide, mint a mentalizáció (például megcsinálja helyett azt gondolta, hogy megcsinálja), vagy az intencionalitás (például megcsinálja helyett meg szeretné csinálni). Ezekre a transzformációkra ugyancsak kialakítottunk narratív pszichológiai tartalomelemző eljárásokat: a mentális tartalmakat illetően lásd Vincze–László 2006, az intencionalitást illetően Ferenczhalmy–László 2006.

Mind az elbeszélés strukturális elemeinek, mind a nyelvi transzformációknak a felhasználását illetően további lehetőségek is vannak. A elbeszélői-szereplői ágencia vagy aktivitás eloszlásának egy történetben jelentős pszichológiai mondanivalója lehet, miként az elbeszélőnél megjelenő vagy a szereplőknek tulajdonított érzelmek mintázata is lényeges következtetésekre ad lehetőséget. Előbbire Szalai és László (2006), utóbbira Fülöp és László (2006) dolgoztak ki narratív pszichológiai tartalomelemző eljárást.

A narratív pszichológiai tartalomelemzés automatizálása

A korábbiakban láttuk, hogy a narratológia az elbeszélések kompozícióját illetően véges számú alkotóelemet és ezeknek az alkotóelemeknek véges számú variációját írta le. Az egyes alkotóelemek, illetve változataik a szöveg szintjén megbízhatóan azonosíthatók. Ugyanakkor az elbeszélés így meghatározott komponenseihez élményszintű pszichológiai jelentések társíthatók. *Az elbeszélés véges számú strukturális vagy kompozíciós „helyet" tartalmaz, amit ugyancsak véges számú pszichológiailag jelentésteli tartalommal lehet kitölteni, miközben a felszíni szöveg végtelenül*

változatos lehet. A narratív pszichológiai tartalomelemzés automatizálása ezt az összefüggést aknázza ki (vö. László 2005: 134).

Az automatizálás ismét több lépésben történik. Az első lépésben a szövegelemző nyelvtechnológiai eszközöket fel kell tölteni morfológiailag annotált szótárakkal. Eddig a program még nagyon hasonlít az angol nyelven használt tartalomelemző szótárprogramokhoz – például General Inquirer (Stone–Dunphy–Smith–Ogilvie 1966) vagy LIWC (Pennebaker–Francis–Booth 2001). A magyar szavak morfológiailag elemzett lexikona rendelkezésre áll. A következő lépésben a vizsgált narratív komponensnek, illetve a neki tulajdonított pszichológiai jelentésnek megfelelő szavak használati kontextusát kell lehatárolni, egyértelműsíteni. A szeret ige például néha érzelmet, néha szándékot fejez ki, és ettől függően hol az érzelmek, hol az intenciók vizsgálatában kell számba venni. A jelentés egyértelműsítése úgynevezett részleges vagy lokális nyelvtanok alapján történik. Erre a fejlesztésre igen jó lehetőséget ad a NooJ nyelvtechnológiai környezet (Silberztein 2008), amelyben a narratív komponensek szótárainak lokális nyelvtanait elkészítettük. A lokális nyelvtanokkal behatárolt narratív mintázat ezután szótárelemként működik, és a tartalomelemzésben gyakorisági adatokat szolgáltat. Így megállapítható, hogy egy élettörténeti elbeszélésben vagy egy csoporttörténetben az egyes szereplői funkciók, perspektívaformák és a fentebb bemutatott további narratív elemek milyen gyakorisággal fordulnak elő, és a gyakorisági adatokból következtethetünk az egyének és csoportok pszichológiai folyamataira. Az automatizálás következő lépése a legbonyolultabb. Könnyen belátható, hogy számos pszichológiai folyamat elemzése szempontjából nem elegendő a történeteket csak az elbeszélő én vagy csoport szemszögéből vizsgálni. Az élettörténetekben jelen vannak a társak, a csoporttörténetekben a külső csoportok, és az identitás pszichológiai változóinak vizsgálatában pontosan a társak meghatározott kategóriáihoz való viszony az, ami alapot nyújt a következtetések levonására. Nem mindegy például, hogy egy történetben saját magunkat, illetve saját csoportunkat vagy a társak meghatározott kategóriáit, illetve külső csoportokat ru-

házunk fel mentális állapotokkal, értékelünk pozitívan vagy negatívan, tekintünk aktívnak vagy passzívnak stb. Ahhoz, hogy a narratív komponensek mentén kapott pszichológiai találatokat pszichológiailag jelentésteli személy- vagy csoportkategóriákhoz tudjuk kötni, két műveletet kell elvégezni. Egyrészt az alapszótárat a pszichológiailag releváns jegyekkel (élő-élettelen, férfi-nő, személykategóriák, például apa, anya, szülő, barát stb., csoportkategóriák, például nemzetek) annotálni kell. Másrészt szükség van egy olyan nyelvtanra, ami a narratív komponensek mentén kapott találatokat a mondatbeli szerepekhez (például ágens vagy páciens) köti.

A tudományos narratív pszichológiai tartalomelemzés és a pszichológiai tartalomelemzés kettős hagyománya

A tudományos narratív pszichológia vezető módszere, mint láttuk, a narratív pszichológiai tartalomelemzés (László–Ehmann–Péley–Pólya 2000; Ehmann 2002; László 2005, 2008a, 2008b). Az elbeszélésekkel foglalkozó kutatások, amiket gyűjtőnéven narratív pszichológiának nevezünk, s amelynek irányzataitól saját felfogásunkat a „tudományos" jelzővel különböztetjük meg, többnyire ugyancsak a tartalomelemzés módszerét alkalmazzák. Ez a kettősség félreértéseket szülhet, ezért ebben a fejezetben kísérletet teszünk arra, hogy a narratív pszichológiai tartalomelemzés sajátosságait a tartalomelemzés más formáihoz képest meghatározzuk. Más oldalról egy ilyen fogalmi és módszertani tisztázási kísérlet azért is időszerű, mert a tartalomelemzési módszerekkel foglalkozó kutatók nehezen értik meg, hogy miben rejlik az az elméleti és módszertani újítás, ami a narratív pszichológiai tartalomelemzést a tartalomelemzés más formáitól megkülönbözteti, és egy új pszichológiai megközelítés alapvető eljárásává teszi. Tekintettel arra, hogy napjainkban a tartalomelemzés különböző formáit, így a narratív pszichológiai

tartalomelemzést is számítógépes támogatással végzik, a tartalomelemzés formáinak különböző nyelvtechnológiai igényeire és lehetőségeire is kitérünk. Azt sem kerülhetjük meg, hogy a tartalomelemzés különböző formái mögött meghúzódó ismeretelméleti előfeltevésekkel foglalkozzunk.

A tartalomelemzésnek alapvetően két hagyománya van. Az egyik hagyomány kategóriákat képez és a kategóriákhoz szavakat rendel. A szövegben a kategóriához tartozó szavakat keresi, és a találati gyakoriságokat kategóriánként összesíti, azaz kvantifikál. A másik hagyomány kvalitatív. Nem hisz abban, hogy a szavaknak egységes kódja van, amint Firth (1957: 190) megfogalmazta, „minden szó valahányszor új kontextusba kerül, új szó lesz", ezért a szöveg szavait kontextusukkal együtt elemzi. A szövegben szavak együttjárásait, jelentésteli mintázatait kívánja feltárni, vagyis a szöveg témáit keresi. A számítógépes tartalomelemzés területén az előbbi hagyományt szokták helyettesítő, az utóbbit korrelációs hagyománynak is nevezni (Weber 1983; Hogenraad–MacKenzie–Peladeau 2003), mivel az egyik esetben a tartalomelemző program a kategóriát egy szótárral helyettesíti, a másik esetben a szöveg interpretációját a szavak együttjárásának feltárásával segíti. A két hagyománynak alapvetően eltérő ismeretelméleti kiindulópontja van. A helyettesítő hagyomány nomotetikus, vagyis szabályalapú. Egy szó vagy beletartozik egy kategóriába, vagy sem. Azt, hogy beletartozik-e, nem pusztán a nyelvi intuíció hivatott eldönteni, hanem gondos előzetes vizsgálatokkal „bemérik" a szavakat. A munka, cél, sport, eredmény szavak például akkor rendelhetők a teljesítmény kategória alá, ha független értékelők oda sorolják őket, és/vagy a teljesítmény témájú szövegekben nagy gyakorisággal fordulnak elő. (Ez egyébként a szótárak egyik nyelvről a másikra történő fordításának egyik korlátja, mivel egy kategória, ha létezik is a másik nyelvben, korántsem biztos, hogy ugyanazokat a szavakat öleli fel, mint az eredeti nyelv.) A szótár így mérőeszközzé válik, ami mind diagnosztikus, mind prediktív következtetésekre lehetőséget nyújt. A teljesítménytartalmak magas gyakorisága egy személy vagy egy csoport szövegeiben a teljesítménymotiváció

erősségét diagnosztizálja. A teljesítményszótár ugyanakkor lehetőséget nyújt arra, hogy hipotéziseket ellenőrizzünk arról, hogy a személyek vagy csoportok teljesítménymotivációja minek a függvényében változik. Ebben az értelemben a szótárak kísérleti függő változók operacionalizálásaiként működnek, a szövegekkel kvázikísérletek végezhetők.

A korrelációs hagyomány, amit szoktak empirikusan támogatott hermeneutikának is nevezni (Martindale–West 2002), idiografikus abban az értelemben, hogy a szöveg vagy szövegkorpusz korábban nem ismert egyedi jelentéseit segít feltárni. Ehhez nem kontextusfüggetlen kódokat használ, hanem az adott szövegben egymás környezetét jelentő szavak együtt előfordulásaiból enged következtetni a szöveg sajátos jelentéstartalmaira. A számítógéppel végzett korrelációs elemzésekben a szöveg jelentései mint témák jelennek meg, amelyek „szabad szemmel" való felismerését hátráltathatja, hogy a témát képviselő szavak a szövegben nem egymás mellett, egymáshoz közeli mondatokban vagy paragrafusokban, hanem elszórtan bukkannak fel. Természetesen ha a szöveg valamilyen értelemben reprezentatív, akkor van lehetőség általánosításra (például bizonyos témák bizonyos típusú vagy állapotú személyek vagy csoportok szövegeiben fordulnak elő), azonban a tartalomelemzés érvényessége belül marad az elemzett szövegkorpuszon, és lényegében a szöveg hermeneutikai megértését segíti. Az empirikus értelemben vett általánosíthatóság az elemzésnek nem kritériuma. Nyelvtechnológiai szempontból a korrelációs elemzések nyelvfüggetlenek, tetszés szerinti nyelvre alkalmazhatók.

A számítógépes tartalomelemzésben mindmáig a szótáralapú programok az elterjedtebbek (General Inquirer, Stone–Dunphy–Smith–Ogilvie 1966; Stone 1997; Péladeau 1998; Pennebaker–Francis–Booth 2001), bár az egyre népszerűbbé váló szövegbányászatban elsősorban korrelációs technikákat alkalmaznak (Iker–Klein 1974; Hogenraad–Daubies–Bestgen 1995).

Mindeddig a tartalomelemzés két hagyományának ismertetését az egyszerűség kedvéért a tartalmas szavak elemzésére korlátoztuk, kategóriák alá rendelhető szólistákról, illetve szavak-

nak témákba rendeződő mintázatairól beszéltünk. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy egy szövegnek nemcsak a tartalmas szavai, hanem más nyelvi tulajdonságai is rendelkezhetnek olyan heurisztikus értékkel, ami kategoriálisan általánosítható és valamilyen pszichológiai folyamatra vagy állapotra utal. A nem tartalmas, ún. funkciószavak közül ilyennek bizonyult például a névmáshasználat és a tagadás a depresszív állapotok diagnózisával kapcsolatban (depresszióban megnő az egyes szám első személy és a tagadás száma – például: Pennebaker–Lay–Thomas 2002; Hargitai–Naszódi–Kis–Nagy–Bóna–László 2005; Weintraub 1981). De kategoriálisan jelentéstelivé válhatnak a nyelvtani struktúrák, például az igeidő (a múlt idő egy trauma feldolgozottságát, a jelen idő a feldolgozatlanságát indikálja – Ehmann 2005). Az önreferencia „szótára" a magyar nyelvben nem merül ki az egyes szám első személyű névmás alakjaiból, hanem tartalmazza az igeragozás egyes szám első személyű alakjait is, vagyis nem szavak, hanem nyelvtani formák kerülnek az önreferencia kategória címke alá. Nyelvtechnológiai szempontból ez azt jelenti, hogy a szótárnak nyelvtani szabályokat is kezelnie kell, vagyis meg kell találnia az egyes szám első személyű igealakokat, méghozzá nemcsak jelen időben, hanem valamennyi igeidőben, és nemcsak alanyi, hanem tárgyas ragozásban is. Ehhez viszont az igék teljes morfológiai elemzése szükséges.

A számítógépes szótárak egy másik problémája, különösen a toldalékoló nyelveknél, mint amilyen a magyar is, a morfológiai változatosság. Egy-egy szótőhöz akár több száz morfológiai változat is kapcsolódhat, és korántsem biztos, hogy ezek mindegyike ugyanazzal a kategoriális tartalommal rendelkezik. A *szín* kategoriálisan azonos a *színek* vagy a *színes* szavakkal, de csekély köze van a *színész*-hez, és még kevésbé mondható ez el a *forr*, a *forrad* és a *forradalom* viszonyáról. Ezért azután a szótőre redukálás, amit az izoláló nyelvekben, például az angolban alkalmaznak, a magyar számítógépes szótárak készítésében nem alkalmazható. Ugyanakkor az egy kategóriához tartozó valamennyi alak tételes felsorolása sem lehet megoldás, mivel ez a szótárakat kezelhetetlen terjedelművé alakítaná. A magyar szótárak eseté-

ben a morfológia és a nyelvtan együttes alkalmazása szükséges. Ám a szótőre redukálás még az izoláló nyelveknél sem tökéletes megoldás. A többjelentésű szavak gyakran gondot okozhatnak. Az angol *like* (szeret) és *like* (hasonló) azonos alakúak, de eltérő jelentésűek, vagyis az *érzelem* kategóriájába csak az első tartozik bele. Az angol nyelvű szótárprogramok általában nem alkalmaznak egyértelműsítést, inkább eltekintenek a többjelentésű szavak szótárba illesztésétől. Ezáltal viszont egy kategória fontos szavait veszíthetik el.

A kategoriális tartalomelemzés számítógépes változata tehát általában szó szinten marad. Az újabb nyelvtechnológiai fejlesztések (INTEX, http://intex.univ-fcomte.fr; UNITEX, http://www.igm.univ-mlv.fr/˘unitex; NooJ, http:// www.nooj4nlp.net) azonban lehetővé tették egyrészt a szavak nyelvtani kontextus szerinti egyértelműsítését (ez a toldalékoló nyelvek számára különösen előnyös), másrészt a morfológiai annotáció mellett a szemantikai annotációt is. Előbbire példa a *szeretem a feleségemet* (ige+tárgy) és a *szeretnék szántani* (ige+feltételes mód+főnévi igenév) megkülönböztetése: a pszichológiai állapotokat illetően az első szeretet *érzelem*, míg a második *intenció*. A szótárak így már nemcsak szavakat, illetve szótöveket, hanem a szavak köré épített ún. helyi nyelvtanokat is tartalmazhatnak, amelyek meghatározzák egy szónak a szótár által lefedett kategória értelmében történő használatát. Ezáltal megnő a szótárba gyűjtött szavak és az általuk képviselt kategória közötti megfelelés: nemcsak a téves találatok száma csökken, de a nyelvtani egyértelműsítés révén a szótárba felvehető szavak száma is jelentősen kibővül.

A nyelvtan alkalmazása más szempontból is kitágította a kategoriális tartalomelemzés lehetőségét. A kategória szótárába most már nemcsak szavak, hanem szavaknak nyelvtanilag definiált mintázatai is bekerülhettek. Ez kibővítette a számítógépes szótáraknak a kategoriális tartalomelemzésben történő alkalmazási körét, mivel olyan kategoriális tartalmakra lehetett kiterjeszteni ezeket a szótárakat, amelyek pusztán a szavakkal nem voltak lefedhetők. Ilyen jelentéstartalom például a téri-idői, valamint érzelmi közelítés-távolítás, amelynek a borderline

személyiségszerveződéssel való összefüggését Pohárnok, Nagy, Bóna, Naszódi, Kis és László (2005) mutatta ki, vagy az elbeszélés téri-idői perspektívája (visszatekintő, átélő vagy újraátélő), amelyben a központi identitáskategóriák (a nemi és az etnikai identitás) érzelmi stabilitása fejeződik ki (Pólya 2007).

A felszíni nyelvtannal kibővített kategóriaszótárak a tartalmakat már nemcsak szó, hanem mondat szinten is kezelik, azaz nemcsak egyes szavakat, hanem szavak mintázatait is keresik, akár egymástól távol eső, de még azonos mondatban elhelyezkedő szavak mintázatait is. A nyelvtannal bővített szótár további előnye, hogy nem csupán a szó szoros értelmében tartalmilag, azaz lexikailag kategorizált tételeket foglal magában, hanem a nyelvtani struktúrákhoz kapcsolódó pszichológiai jelentéseket is képes figyelembe venni. Korábbi kutatások igazolták, hogy a nyelvtani kategóriák a szereplőkről vagy az üzenet forrásáról, illetve címzettjéről fontos információt hordozhatnak, mivel egy esemény nyelvi megformálása lényegesen hozzájárul az esemény jelentésárnyalatainak kialakulásához. Van Dijk (1979) például igazolta, hogy egy eseményről létrejövő szituációs modell vagy kognitív reprezentáció mindig egy központi, ún. fokális szereplő köré szerveződik. A központi szereplőt viszont nyelvtani tematizáció hozza létre (Lyons 1977), vagyis annak a nyelvi megkülönböztetése, hogy ki/mi az, amiről beszélünk, illetve mit mondunk róla. A tematizációt a magyar nyelvben szórenddel és esetragokkal végezzük el. Turnbull (1994) kimutatta, hogy a témaként megjelenő, fokális szereplő esetében megnő a felelősség attribúciója, vagyis Marinak nagyobb a veszekedésért viselt felelőssége a „Mari veszekedett Péterrel", mint a „Péter veszekedett Marival" mondatban. Ha tehát a tartalomelemzéssel vizsgálni kívánt jelenséget, adott esetben a felelősség attribúcióját a téma nyelvtani kategóriájához kívánjuk kötni, akkor a felszíni mondatszerkezetben kell a mondatok témáját megkeresni: a téma absztrakt kategóriájához tartozó szavakat nem előzetes listák, hanem a mondatok nyelvtani elemzését elvégző algoritmusok válogatják ki.

Az ilyen, akár korlátozott, tehát a nyelvtan teljes egészét nem szükségképpen lefedő felszíni nyelvtani elemzés fontos kiegé-

szítője lehet a szólistákkal végzett tartalomelemzésnek. Számos pszichológiai jelenség esetében ugyanis a jelenség lényegét vagy a jelenségre való következtetés alapját nem egyszerűen maguk a szövegtartalmak, hanem a tartalmak és a szereplők viszonya, illetve a szereplők közötti viszony adja. A korábban említett szerep-visszafordítás jelenségének (lásd 31. oldal) megragadásához például azt kell észrevenni, hogy nem a szülő gondoskodik a gyermekről, hanem fordítva, a gyermek nyújt támaszt a szülőnek. Ehhez a *gyerek* tartalmakat, a *szülő* tartalmakat és a *támogatás* tartalmakat, valamint a mondatbeli szerepek meghatározása révén a közöttük lévő viszonyt kell megragadni.

A szövegtípus jelentősége

A kategoriális szótárak elvben bármilyen szövegre alkalmazhatók és elvben bármilyen pszichológiai probléma vizsgálatában felhasználhatók, elvben bármilyen elméleti keretben, az olyan elemi jelenségektől kezdve, mint a szövegérthetőség (COHMETRIX)[1] vagy a szöveg absztrakciós szintje (Hogenraad–McKenzie–Péladeau 2003)[2] az olyan összetett jelenségekig, mint a depresszív dinamika vagy a személyiségszerveződés: mindenütt, ahol a pszichológiai mérés releváns lehet. A vizsgált szövegfajták köre is rendkívül változatos, versek, irodalmi szövegek, újságcikkek, politikai beszédek, interjú szövegek, naplók, terápiás párbeszédek, internetes bejegyzések, használati utasítások, tankönyvek egyaránt megtalálhatók közöttük. Mindeddig a tartalomelemzés szempontjából nem tettünk különbséget a szövegfajták között, és nem tüntettünk ki egyetlen

[1] Az Egyesült Államokban a tankönyvek szövegének olvashatóságát és érthetőségét egy 120 dimenzióban mérő tartalomelemző programmal, a Memphisi Egyetemen kifejlesztett Coh-Metrixszel vizsgálják.

[2] Hogenraad és munkatársai az *Industrial Relations* című tudományos folyóirat absztraktjait vizsgálták a Regresszív Képzeleti Szótár absztrakság-konkrétság skálái segítségével azzal a céllal, hogy egy új diszciplínának, az ipari kapcsolatok kutatásának a tudományos intézményesülését nyomon kövessék.

elméleti keretet sem. Mindössze azt hangsúlyoztuk, hogy a kategoriális szótáralapú tartalomelemzés alkalmas hipotézisvizsgálatokra és diagnosztikus mérésekre, vagyis eszköze lehet a nomotetikus kutatásnak. A következőkben azt fogjuk kifejteni, hogy a kategoriális szótáraknak a nyelvtannal történő kibővítése a legtermékenyebbnek egy sajátos szövegfajta, a narratívum szempontjából bizonyult, s hogy egy sajátos elméleti keretben, az általunk javasolt tudományos narratív pszichológiai elmélet keretében a komplex pszichológiai jelenségek, elsősorban a személyes és csoportidentitás, valamint a szelf-állapotok újfajta megközelítését teszi lehetővé.

A narratív pszichológiai tartalomelemzés sajátosságai a tartalomelemzési hagyományok tükrében

A tartalomelemzés korrelációs technikái a szöveg témáinak kiemelésével nagymértékben támogathatják az értelmezést, azonban mindez csupán „alapanyagot" szolgáltathat az értelmezés számára, és nem teszi lehetővé a szövegszerveződés és az identitásszerveződés közötti kapcsolat empirikus magragadását. Ezzel szemben a tudományos narratív pszichológiai tartalomelemzés a számítógépes technológia és a számítógépes nyelvészet által biztosított lehetőségeket kiaknázva az elbeszélések összetett mintázatait pszichológiai kategóriák kifejeződéseinek tekinti. Amikor értékelésről, időről, ágenciáról vagy bármely más narratív kategóriáról beszélünk, akkor nem egyszerűen a valamilyen pszichológiai fogalom alá tartozó szótári egységek előfordulási gyakoriságát vizsgáljuk. Az adott elemnek az énelbeszélés vagy csoportelbeszélés kompozíciójában vagy konstrukciójában játszott szerepére vagyunk kíváncsiak (ezt a tudományos narratív pszichológia megtartja a narratív konstrukcionista hozzáállásból). Például azt elemezzük, hogy az elbeszélésben az értékelés hogyan oszlik el a szereplők között. Kit vagy kiket értékelnek po-

zitívan, illetve negatívan, hogyan változik ez az elbeszélés folyamán, emelkedő vagy ereszkedő tendenciát mutat (vö. Frye 1998; Gergen–Gergen 2001; László–Ehmann–Imre 2002; Csertő–László 2011)? Az egyes epizódok értékelési mintázatai hogyan viszonyulnak az „egész" történethez, vagyis az élettörténethez, illetve a nemzeti történelemhez? A közelítés-távolítás szövegbeli eseteinek nem önmagukban, még csak nem is gyakoriságuk szerint, hanem a váltakozás mentén van jelentőségük: a borderline személyiségszerveződésre az utal, hogy az elbeszélő egy történeten belül váltogatja a közelség és távolság, illetve szeretet és elutasítás kifejezéseit. Élményeit úgy konstruálja, hogy azokban ez a fajta ellentétesség megjelenik (Pohárnok–Nagy–Bóna–Naszódi–Kis–László 2005).

Az értékelés, az érzelmek, az idő, az elbeszélői perspektíva, a pszichológiai perspektíva (a mentális állapotok elosztása a narrátor és a szereplők között), az ágencia és többi narratív kategória valamennyi elbeszélésben szükségképpen jelen van. Látni kell azonban, hogy a perspektívakategóriáktól eltekintve a fenti felsorolásban szereplő kategóriák nem csak a narratívum szempontjából értelmezhetők. Egy szövegben fellelhető időfogalmak, érzelmek vagy értékelések gyakorlatilag bármilyen pszichológiai jelenséggel összefüggésbe hozhatók, korrelációk állapíthatók meg előfordulási gyakoriságuk és a pszichológiai jelenség között, illetve értelmes hipotézisek ellenőrzését szolgálhatják. A számítógépes tartalomelemzés területén ilyen pszichológiai szótárak nagy számban készültek (például LIWC, Pennebaker–Francis–Booth 2001; General Inquirer, Stone–Dunphy–Smith–Ogilvie 1966; Regresszív Képzeleti Szótár, Martindale 1975; PROTAN, Hogenraad–Daubies–Bestgen 1995). Ez a számítógépes pszichológiai tartalomelemzés hagyományos, bevett módja. A tudományos narratív pszichológiai tartalomelemzés meghatározó sajátossága, hogy az egyéni vagy csoportos életeseményekről szóló beszámolókban, legyenek azok naplók, terápiás szövegek, tankönyvek, regények stb., *az esemény konstrukciójának módját* vizsgáljuk a narratív kategóriák által. Ennek nem mond ellent, hogy amikor például egy elbeszélt esemény érzelmi kompozícióját vizsgáljuk, akkor

figyelembe vesszük az érzelmi minőségeket is, vagyis megkülönböztetünk pszichológiailag releváns érzelem csoportokat a valencia, az érzelem kifelé vagy befelé irányulása, a csoport történeti pályájához való kapcsolódás stb. szempontjából (Fülöp 2010; Fülöp–László 2011). Az esemény érzelmi kompozíciójába tehát nemcsak az elbeszélő érzelmeinek, illetve a szereplőknek tulajdonított érzelmeknek a gyakoriságai, hanem az érzelmi kapcsolatok és az érzelmek minőségei is beletartoznak: ki érez, kivel szemben, mit? Ez lényegében az érzelmi kompozíció. Itt megint hangsúlyoznunk kell, hogy az érzelmi kompozíció egyes elemeit ki lehet emelni és értelmes pszichológiai összefüggésekben vizsgálni lehet, miközben látnunk kell, hogy az elbeszélés érzelmi mintázata vagy kompozíciója a személyközi és csoportközi viszonyok és az identitásszerveződés szempontjából értelmezhető.

A tudományos narratív pszichológiai tartalomelemzés személyes életeseményekről, illetve csoporteseményekről szóló történeteket elemez. A történeteknek a személyes és csoportidentitással való szoros összefüggése miatt nem általában, ad hoc feltételezésekre épülő nyelvi-pszichológiai korrelációkat keres, hanem a történet, s ezáltal az identitás konstrukciója érdekli. Ezért a pszichológiai kategóriákat és a nekik megfelelő kategoriális elemzési egységeket (szótárakat) a kompozíció alkotóelemeinek tekinti. Célja, hogy az értelmezést a pszichológiai kategóriák segítségével az identitás szerveződésére és állapotaira vonatkoztatva végezze el. Magát a programcsomagot, ami a http:/ narrativpszichologia.pte.hu honlapon érhető el, a narratív kategoriális elemzés miatt NarrCat-nak neveztük el.

A pszichológiában jelenleg két elméleti keret áll rendelkezése, amelyekben az élettörténetek elemzésével nyert adatokat az identitás szerveződését, állapotait és a hozzájuk kapcsolódó megküzdési módokat, például egy trauma feldolgozási módját értelmezni lehet. Az első elméleti keret a személyiség-lélektan területén a szelf-szerveződésre vonatkozik, és a korai énfejlődés folyamatait írja le. Erre támaszkodva Péley (1999) a szereplők pszichológiai funkcióit vizsgálta a korai kapcsolati sérülések

szempontjából. Pohárnok, Nagy, Bóna, Naszódi, Kis és László (2005) korábban már említett vizsgálata a közelítés-távolítás szövegbeli mintázatai alapján a borderline személyiségszerveződésre következtetett. A másik elméleti keret Erikson identitáselméletén alapul. Az elmélet alapján Marcia (1966, 1980) fejlesztett ki az identitásszeveződés tipológiájára elméleti modellt és empirikus vizsgáló eljárást, illetve McAdams (1985, 2001) dolgozott ki az élettörténet identitás-szempontú vizsgálatára élettörténeti beszámolók tartalomelemzésén alapuló eljárást. Mindkét elméleti keret tehát a szelf, illetve a személyes identitás szerveződésével foglalkozik.

A csoportlélektan területén Weinreich és Saunderson (2003) emelte át Marcia (1966, 1980) elméletét a csoportidentitás állapotának diagnózisára. A nehézkes és nem vagy csak félig automatizálható kódrendszer mellett a modell elterjedését az is akadályozta, hogy a Marcia által javasolt négy identitásstátusz (identitásdiffúzió állapota, teljesítmény állapota, korán zárás, moratórium) nem tűnik elégségesnek a csoportidentitás leírására, és nehezen hozható kapcsolatba a csoportlélektani folyamatokkal.

A szociálpszichológiában uralkodó identitáselméletek, így Tajfel (1981) „szociális identitás"-elmélete és Turner, Hogg, Oakes, Reicher és Wetherell (1987) „szelf-kategorizáció"-elmélete nem terjednek ki az identitás minőségeinek és állapotainak magyarázatára. Talán az egyetlen kivétel Breakwell (1986) „identitásfolyamat"-elmélete, amely a csoportidentitás sérüléseire vagy fenyegetettségére adott megküzdési módokkal foglalkozik. Ugyanakkor ez az elmélet sem törekszik arra, hogy a csoporttörténet eseményeinek jelentéskonstrukcióját vizsgálja, és ebből vonjon le diagnosztikus vagy prediktív következtetéseket (részletesen lásd László 2005).

Az általunk javasolt modell jóval differenciáltabb személyes és csoportidentitás-folyamatokat feltételez azáltal, hogy figyelembe veszi az alkalmazkodás és megküzdés, például egy trauma feldolgozásának különböző formáit. Azt célozza, hogy a narratív kategóriákkal lefedhető pszichológiai folyamatokat (érzelemszabályozás, idői élményszervezés, cselekvőképesség stb.) identitáskonst-

rukciós típusokba rendezze, azaz megalkossa az identitáskonstrukciós folyamatok tipológiáját. Ehhez a narratív kategóriák egyre bővülő köre áll rendelkezésre. A narratív kategóriák együttes alkalmazása (például az intencionalitás és az aktivitás ágenciaként történő felfogása, lásd Ferenczhalmy–Szalai–László 2011) az identitás sokoldalú és mintázatelvű leírását teszi lehetővé. A narratív szöveg ismételhetősége, például egy történelmi esemény spontán megjelenő újra elbeszélése a történelemkönyvekben, lehetőséget teremt arra, hogy az identitáskonstrukciót időbeli folyamatnak tekintsük, és a változásokat nyomon kövessük (Fülöp–László 2011; Vincze–László 2010; Ferenczhalmy–Szalai–László 2011).

A számítógépes tartalomelemzés oldalán ezt azt jelenti, hogy a tartalomelemzés nem pusztán a verbális viselkedésre irányul, hanem az egyéni és csoportos élmények kommunikációba történő kódolását is felöleli azáltal, hogy a fontos események elbeszélésének strukturális-kompozíciós jellemzőit (egy elbeszélés érzelmi struktúráját, nézőpont-váltakozásait, értékelési mintázatát) is képes – a nyelvtechnológia új lehetőségeit kihasználva – tartalmi kategóriákként kezelni.

Összefoglalás

Az alábbi két összefoglaló táblázat segítségével néhány ponton hangsúlyozni szeretném a tudományos narratív pszichológia és a narratívumokkal foglalkozó más pszichológiai irányzatok közötti jellemző különbségeket, illetve a narratív pszichológiai tartalomelemzésnek más pszichológiai tartalomelemzési módoktól való eltéréseit. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznom, hogy a tudományos narratív pszichológia kizárólag énelbeszélésekkel, illetve egy csoport múltjára, jelenére vagy jövőjére vonatkozó történetekkel foglalkozik. A történetek nyelvi-kompozíciós tulajdonságaihoz rendeli hozzá az én- vagy a csoportidentitás pszichológiai kategóriáit. Az előzetesen meghatározott és bemért nyelvi alakzatokat nyelvtechnológiai eszközökkel azonosítja, és az eredményekkel statisztikai elemzést végez. A pszichológiai je-

lentés empirikus vizsgálata révén próbál hidat képezni a pszichológia tudományos és hermeneutikai irányzatai között.

1. táblázat. A tudományos narratív pszichológia viszonya az elbeszélés más kutatási paradigmáihoz

	Kognitív történetkutatás	**Személyiségközpontú történetkutatás**	**Pszichometriai történetkutatás**	**Hermeneutikai narratív pszichológia**	**Tudományos narratív pszichológia**
Az elbeszélés funkcióinak pszichológiai megközelítése	Történetek mint információhordozók	Történetek mint a személyiségstruktúra hordozói	A nyelvhasználat pszichológiai korrelátumai	Pszichológiai jelentés szociális, kulturális és textuális összefüggésben	Az egyéni és csoportélmények reprezentációs formái
Az elbeszélő szerkezet szerepe	Az elbeszélő szerkezetek szerepe a megértésben és az emlékezetben	Az elbeszélő szerkezet nem vagy kizárólag a tartalmi komplexitás szempontjából játszik szerepet	Az elbeszélő szerkezet kívül esik a kutatás érdeklődésén	Az elbeszélő szerkezet esettanulmány-szerű vizsgálata	A történetek szerkezeti tulajdonságai pszichológiai állapotokat és identitásminőségeket tükröznek
Alkalmazott módszerek	Kvantitatív módszerek	Kvalitatív-kvantitatív módszerek	Kvantitatív módszerek	Kvalitatív módszerek	Kvantitatív módszerek
A nyelvtechnológia alkalmazása	Nyelvtechnológia alkalmazása a történetszervezés vizsgálatára és a történetmegértés szimulálására	Nincs nyelvtechnológiai alkalmazás. Számítógépes technikát a pszichológiai tartalmak gyakorisági elemzésében használnak	Nyelvtechnológia alkalmazása a szógyakoriság mérésére	Nincs mérés	Nyelvtechnológia alkalmazása pszichológiai jelentéssel rendelkező elbeszélő struktúrák és mintázatok mérésére

2. táblázat. A narratív pszichológiai tartalomelemzés sajátosságai

Tartalomelemzés	**Narratív pszichológiai tartalomelemzés**
Tetszés szerinti szöveg, verbális vagy képi anyag	Narratívum
Pszichológiai tartalom: a pszichológiai jelenségek széles köre	Egyéni és csoportidentitás állapotai és minőségei
Pszichológia tartalmak a forráshoz kötve	Pszichológiai tartalmak a mondatbeli szerepekhez kötve
Szavak vagy kifejezések önmagukban (szótár)	A szavak tematikus szerepekhez, illetve narratív struktúrákhoz kötött elemzése (szótár+lokális nyelvtan + a mondatok nyelvtani elemzése)
Egy-két változós elemzések	Az identitásállapotokra és minőségekre vonatkozó többváltozós elemzések (trauma)

2. fejezet

Személyes és szociális identitás

A narratív pszichológiai elemzés középpontjában tehát az identitás állapotai és minőségei állnak. Az alábbiakban áttekintjük a személyes és szociális identitásra vonatkozó elméleteknek az identitás állapotaira és minőségeire vonatkozó feltevéseit.

A személyes identitás elmélete

Freud háromszintes énstruktúramodelljében a biológiai hajtóerőket képviselő ösztönén és a társadalmi normákat érvényesítő felettes én között az én közvetít. Az én kizárólagosan védekező, a feszültségeket elhárító funkciójáról alkotott felfogás Anna Freud írásaiban jelenik meg legvilágosabban. Anna Freud kidolgozta az én elhárító mechanizmusainak elméletét. Az elmélet szerint az én akkor tölti be feladatát, ha elhárításai módot adnak a szorongás és kín korlátozására, és így az ösztönök oly módon való átalakítására, hogy még ilyen, nehezített körülmények között is bizonyos mértékű kielégüléshez jussanak, és ezáltal létrehozzák a lehető legharmonikusabb viszonyt az ösztönén, a felettes én és a külvilág erői között.

A múlt század harmincas éveiben ezt az elgondolást több szerző is új megvilágításba helyezte. Az ego-pszichológia (Hartmann 1958) és a szelf-pszichológia (Kohut 2007) képviselői terápiás munkájuk során azzal szembesültek, hogy betegeik tüneteit nem

tudják az ösztönén és a felettes én közötti dinamikával magyarázni. Ezek a tünetek, például az élet ürességének és értelmetlenségének érzése, vagy a koherens életvitelre való képtelenség, a betegek énjének bizonytalanságából és gyengeségéből fakadtak, amit Karen Horney (1937) úgy jellemzett, hogy ezek a betegek nem tudták magukról, hogy kicsodák. Következésképpen a figyelem az én „ösztönmentes" területei, az énfejlődés és az énazonosság kérdései felé fordult. A személyes identitás fogalma az én fejlődésére irányuló kutatásokban formálódott és napjainkban általánosan elfogadott értelmét Erik Erikson (1965/2002, 1968) munkáiban nyerte el. Erikson pszichoszociális elmélete a fejlődést az egyén biológiai változásai és a társadalmi-kulturális környezet közötti összjátékból vezeti le, amivel egyrészt a pszichoszexuális fejlődés abszolutizálását, másrészt a szocializáció mindenhatóságát utasítja el. Munkássága, jóllehet számos ponton nélkülözi a fogalmi pontosságot, egyebek között magát a személyes identitás kategóriáját sem határozza meg, az énről való gondolkodásnak a mai napig tartó új lendületet adott.

Erikson az egyén fejlődésében nyolc szakaszt különített el. Minden szakasz sajátos biológiai, illetve ösztöndinamikai változásokkal jellemezhető, és minden szakaszban sajátos társas-társadalmi feladatoknak kell megfelelni. A két feltételrendszer egyeztetése az egyén számára minden szakaszban fejlődési feladatként jelentkezik. Az én felépülését a fejlődési szakaszokon való végighaladás jelenti, amelyben fejlődési feladatok teljesítését normális esetben fejlődési krízisek kísérik. Az identitás kialakulása szempontjából a serdülőkornak kitüntetett jelentősége van. A korai szakaszokban létrejött identifikációk serdülőkorban a gyakran viharos serdülőkori krízis nyomán integrálódnak, és a pályaválasztást, a politikai értékeket és a vallást érintő, életre szóló lényeges döntések meghozatalával, az ún. elköteleződéssel létrejön az érett identitás. Az identitás megalkotása olyan teljesítmény, ami biztosítja az egyén énerejét, személyes folytonosságának és pszichológiai jóllétének érzését. Az érett identitással rendelkező egyénnek kevésbé van szüksége arra, hogy elhárító mechanizmusokra támaszkodjon, és az érett identitás a feltétele

a megfelelő társas alkalmazkodásnak, valamint pszichoszociális hatékonyságnak is. Az identitás fejlődése serdülőkorban nem fejeződik be. Felnőttkorban és időskorban a társadalom és a kultúra új feladatokat állít az egyén elé, ezek újabb kríziseket okoznak, melyek kreatív megoldásával az egyén fenntarthatja identitásának folytonosságát és épségét.

Jóllehet Erikson elméletét számos bírálat érte azért, mivel a bírálók szerint az identitásfejlődés eriksoni modellje elsősorban a nyugati kultúrában élő középosztálybeli férfiakra érvényes (Holland 1977, Slugoski–Ginsburg 1989), magának a személyes identitás kialakításának fontosságát az egyén pszichés egyensúlya és normális életvitele szempontjából általánosan elfogadják. Ugyanígy általánosan elfogadott a serdülőkor kitüntetett szerepe az identitásfejlődésben.

A személyes identitásról, szemben a kognitív szociálpszichológiában honos identitásfelfogással, ami az énről való tudással, illetve fogalmi reflexióval foglalkozik, Erikson mindig mint érzésről beszél. Olyan élménye ez az egyénnek, amire nem képes tudatosan reflektálni. Következésképpen, amikor az identitásfejlődés stációit vagy az identitás állapotait kívánja valaki vizsgálni, csakis közvetett módszereket alkalmazhat. Ezt tette Marcia (1966, 1980), amikor a pályaválasztásra és az ideológiaválasztásra vonatkozó félig strukturált interjú vizsgálati eljárását dolgozta ki a serdülőkori identitáskrízis megoldásának tanulmányozására. Marcia négy identitásstátuszt, azaz a krízissel való megküzdésnek és a krízis megoldásának négyféle módját tárta fel. Az érett, kivívott identitás (achieved identity) azt jelenti, hogy az egyén valóban átélte a krízist, és ennek nyomán elköteleződött valamilyen foglalkozás és ideológia mellett. A halasztott identitás (moratórium) azt jelenti, hogy az egyén nem lépett túl a serdülőkori identitáskrízisen, azaz nem köteleződött el, vagy elköteleződései bizonytalanok.

A „korán záró" egyének ugyan elköteleződtek valamilyen foglalkozás és ideológiai pozíció mellett, azonban semmilyen jel nem mutat arra, hogy előzetesen valamilyen krízist éltek volna át, döntéseiket inkább a szülők szabták meg. Az identitásdiffúzió

azt jelenti, hogy az egyén függetlenül attól, hogy átélt vagy sem serdülőkori krízist, mind a pályaválasztást, mind az ideológiai választást illetően bizonytalanságban van. Később Bob (1968) és Orlofsky (1970) bevezettek egy ötödik státuszt, az elidegenedettséget is, ez azonban nem vált általánosan elfogadottá.

Az identitásstátuszok fenti leírása egyfajta értéksorrendet is képvisel. Az érett identitás előnyeit Marcia és munkatársai számos empirikus vizsgálattal igazolták. A magas identitásstátusszal rendelkező személyek (az érett identitás mellett idesorolhatók a moratórium állapotában lévők is) jobban teljesítenek kognitív feladatokban. Előnyben vannak a fogalomalkotás területén (Marcia 1966), valamint nagyobb kognitív hajlékonysággal (Bob 1968) és komplexitással (Slugoski–Marcia–Koppman 1984) rendelkeznek. A magas identitásstátuszú személyeknek reálisabb az igényszintje, azaz reálisabb célokat tűznek ki maguk elé, és kevésbé igazodnak tekintélyelvű értékekhez, mint korán záró vagy az identitásdiffúzió állapotában lévő társaik (Marcia 1966). További vizsgálatok kimutatták, hogy a magas identitásstátusszal jellemezhető személyek önértékelése stabilabb, azaz kevésbé fogékonyak az önértékelés manipulációjára (Marcia 1968), belső kontrolljuk, vagyis az az érzésük, hogy sorsukat önmaguk irányítják, magasabb szintű (Waterman–Geary–Waterman 1974). Az identitás kivívása tehát nemcsak pszichológiai jóllétet biztosít az egyénnek, hanem azt az élményt is, hogy sorsa értelmes és irányítható, vagyis az autonómia élményét.

Egy közelmúltban végzett metaelemzés (Kroger–Martinussen–Marcia 2010), amelyben 124 – 1966 és 2005 között végzett – vizsgálat adatait elemezték, feltárta, hogy a serdülőkorban mért identitásstátusz a későbbi életszakaszokban változhat. A longitudinális vizsgálatok tanúsága szerint a személyek csak mintegy felének identitásstátusza maradt változatlan, több mint egyharmaduk magasabb státuszt ért el ifjú- és fiatal felnőtt korban, míg 15% körül volt azoknak az aránya, akiknél visszalépés volt megfigyelhető. A viszonylag nagy mintát felölelő metaanalízis arra is felhívta a figyelmet, hogy a személyek jelentős hányada fiatal felnőtt korára sem éri el az érett identitás státuszát.

Pszichológiai értelemben a személyes identitás az énazonosság serdülőkori kivívásának, a rendelkezésre álló lehetőségek közötti megalapozott, életre szóló elköteleződések dimenziójában vizsgálható. A serdülő, majd felnőtt identitásba beépülnek a gyermekkori azonosulások érzelmi mintázatai, melyeket Erikson oppozíciók formájában a bizalom, az autonómia, a bűntudat, a teljesítménymotiváció fogalmaival jellemez, majd a felnőtt korszakokat illetően a bensőségesség, a generativitás (az egyén által létrehozottak továbbadásának szükséglete) és az énteljesség fogalmaival ír le. Más szavakkal, az identitásnak nemcsak serdülőkorban, hanem a későbbi életkorokban is lehetnek jellegzetes állapotai, melyek az adott életkorra jellemző fejlődési feladatok teljesülésének függvényében alakulnak ki.

A személyek érzelmi életét, a társas környezethez való alkalmazkodást, a belső és külső fenyegetésekkel való megküzdést nagymértékben befolyásolja az identitásnak az a széles értelemben felfogott minősége, ami a fejlődés különböző szakaszaiban kialakul. Ezt természetesen lehet vizsgálni az egyes életkori szakaszokban jelentkező fejlődési feladatok teljesítésének kedvező vagy kedvezőtlen kimenetelein keresztül, azonban látványosabbak és a kutatás számára jobban megragadhatóak az identitást ért megrázkódtatások következményei. Egyrészt számos megfigyelés utal arra, hogy az érett, ép identitással rendelkező személyek az ilyen traumákat jobban elviselik, esetenként identitásukban megerősödve kerülnek ki belőlük, másrészt az olyan átható traumák, mint amilyen például a holokauszt, a személyes identitást alapjaiban képesek megrendíteni, illetve az identitás elvesztésével járnak. A felnőttkorban elszenvedett traumák esetében nem csak arról van szó, hogy az elemi szükségletek és a külső realitás közötti viszony megbomlik. A valóság fenyegető impulzusai alapvetően kétségbe vonják azokat az azonosságokat, amelyeket az egyén addigi élete során felépített, amelyeken érzelmi működése és értékítéletei alapulnak. A traumák továbbá megbontják az egyén létezésének folytonosságát, azt az érzést, hogy ugyanaz vagyok ma, aki tegnap voltam. Hasonló hatása, illetve következménye van az

olyan veszteségeknek, amikor az egyénnek olyasvalamiről kell lemondania, amivel korábban erőteljesen azonosult, amit identitásába beépített.

A traumára vagy veszteségre az egyén identitásának újjászervezésével válaszol. Jó példa a gyász, amikor a szeretettárgy elvesztésére az egyén a heves érzelmi reakcióktól és a veszteség tagadásától a szeretetteljes érzésekkel körülvett emlék ápolásáig, a veszteség elfogadásáig terjedő érzelmi és időkontinuumon reagál (Kübler-Ross 1969). Ha az identitás regenerációja nem megfelelően megy végbe, a veszteség továbbra is kínzó, a külső valóság pedig fenyegető marad. A fájdalom és szorongás csökkentésére az egyén elhárító mechanizmusokat vehet igénybe, amelyek a létezést ugyan elviselhetővé tehetik, azonban a pszichológiai jóllétet s így a társas környezethez való alkalmazkodást nem biztosítják. A gyász vagy éppenséggel a veszteség elgyászolásának hiánya arra is rávilágít, hogy az identitást ért sérülések feldolgozásának adekvát vagy inadekvát volta mindig a valósághoz való alkalmazkodás szempontjából értelmezhető. Bármilyen életkorban is legyen az egyén, az életkori fejlődési feladatoknak meg kell felelnie, s ez az integrált, ép és stabil identitás hiányában nem tud végbemenni.

A serdülőkori identitásalakítás, az identitáskrízis megoldásának formáira vonatkozóan rendelkezésre áll Marcia identitásstátusz-modellje, amely az explorációnak (vagyis a lehetőségek felmérésének), a serdülőkori identitáskrízis megélésének (vagyis a normális fejlődési krízis átélésének), valamint a foglalkozási és ideológiai elköteleződések dimenzióiban vizsgálja az identitás minőségét. Marcia modellje egyrészt az Erikson által javasolt énfejlődési elmélet egy kritikus szakaszának, az identitás megalkotásának részletesebb kifejtése, másrészt olyan modell, és számunkra a későbbiekben ez lesz a fontos, amely alkalmas arra, hogy az egyéni viselkedést magyarázza. A modell alapján az egyes identitásstátuszokhoz köthetően jóslásokat lehet tenni az egyének kognitív és érzelmi folyamatai, valamint viselkedési reakcióit illetően, amint azt a korábban ismertetett prediktív validitásvizsgálatok is igazolták.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az identitás rendkívül összetett jelenség, ezért más pszichológiai folyamatokkal, illetve a viselkedéssel történő oksági összekapcsolása cseppet sem problémamentes. Szemben az elemi pszichológiai folyamatokkal vagy akár a személyiségvonásokkal, amelyek esetében pszichikus jelenség – például az agresszivitás – és a viselkedés – például támadás – között oksági kapcsolatot tételezünk fel, vagyis feltételezzük, hogy ha valaki az agresszivitás tulajdonságával rendelkezik, akkor az illető a különböző helyzetekben nagy valószínűséggel támadóan fog viselkedni, az identitást illetően nehéz volna a konkrét helyzeti viselkedésekre vonatkozó előrejelzéseket tenni. (Nota bene, éppen a személyiségvonásokkal kapcsolatban mutatták ki a személyiség interakcionista, a személyiség tényezők és a helyzet kölcsönhatását hangsúlyozó elméletei, hogy a viselkedés bejóslását illetően gyengén teljesítenek. Mint Mischel (1977: 5) írja, „a személyiség idioszinkretikus szerveződése következtében a viselkedés nagymértékben helyzetfüggő. Ezért a pszichodinamikus elméletekben és személyiség más elméleteiben központi szerepet játszó személyiségjellemzőknek csekély tudományos értéke van a viselkedés előrejelzésében és magyarázatában." Az identitás esetében előre lehet jelezni, hogy bizonyos identitásállapotok a helyzetek széles körét illetően más pszichológiai folyamatokkal, például az érzelemszabályozással, az autoritarianizmussal vagy a viselkedés tendenciáival, például a viselkedés következetességével, meghatározott módon összefüggenek. Ez az előrejelzés azonban Hayek (1967) komplexitáselméletének megfelelően csakis sémaszerű lehet, azaz nem lehet pontosan előre tudni, hogy a személy egy adott helyzetre hogyan fog reagálni. Az identitás ebben az értelemben sémaszerű fogalom, ami a viselkedéssel nem közvetlen, hanem implikációs oksági viszonyban áll.

Marcia felveti a mérés problémáját. Az identitás esetében a mérhetetlen méréséről van szó, mivel – mint írja – az identitás gyökerei a személyiségstruktúra mélyrétegeiben vannak. Ezeket a mélyrétegeket nem lehet közvetlenül megragadni. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a felszíni, megfigyelhető viselkedésnek azokat a tulajdonságait mérjük, amelyek pontosan és megbízhatóan

mérhetők, illetve a lehető legpontosabb és legmegbízhatóbb következtetésekre adnak lehetőséget a mélyrétegekre vonatkozóan. Az önbeszámolós technikákkal, például kérdőívekkel végzett vizsgálatok előnye, hogy nagy mintával könnyen lebonyolíthatók, az adatok egyértelműek és a statisztikai feldolgozásnak könnyen alávethetők. Ugyanakkor nehezen hozhatók kapcsolatba a személyiség mélyrétegeivel, és érzéketlenek az egyéni különbségekre, amelyek a megcélzott jelenség jelentéseinek megalkotásában a személyek között megnyilvánulhatnak. A projektív és kvalitatív eljárások (amelyek persze csoportszintre is emelhetők, és az így nyert adatok kvantifikálhatók is), jóllehet az adatok érvényességét és megbízhatóságát illetően nagyobb értelmezési bizonytalansággal járnak és kivitelezésük is fáradságosabb, közelebb visznek az olyan bonyolult jelenségek megértéséhez, mint az identitáskonstrukció vagy a személyiség működése. Marcia félig strukturált interjúja mintegy fél órát vesz igénybe, a tartalmi kódolás az aprólékosan kidolgozott és standardizált kódrendszer alkalmazásával mintegy negyedórát tart, s ha mindehhez hozzávesszük a kódrendszer kifejlesztésére és a kódolók felkészítésére fordított időt, akkor egy személy adatainak előállítása akár egy órát is igénybe vehet. A kutatásban, elsősorban a szociálpszichológiai kutatásban az identitás vizsgálatára alkalmazott kérdőíves módszerek az identitás egy-egy aspektusát ragadják meg, és viszonylag könnyen jutnak statisztikailag kezelhető adatokhoz. Nagyon kérdéses azonban, hogy ezek az adatok mennyire használhatók valóságos személyek és csoportok különböző helyzetekben tanúsított identitásalapú viselkedésének magyarázatára. Ezeknek az adatoknak a megbízhatósága kiváló, hiszen általában egyértelműek, nem kell kódolni őket, validitásuk viszont általában bizonytalan, hiszen nem tudjuk, hogy milyen kontextusban érvényesek. A jelentéskonstrukció problémájától eltekintő kutatások további előnye, hogy olyan modelleket képesek vizsgálni, amelyek közvetlen oksági viszonyokra épülnek. Ezzel szemben a jelentéskonstrukcióra irányuló kutatásnak „be kell érnie" laza oksági kapcsolatok feltárásával. Marcia (2007: 10) a főzés metaforájával hasonlítja össze a két stratégiát:

„...a főzéssel általában ízletesebb és táplálóbb ételhez jutunk, mint a gyorséttermek kínálata, azonban idői, egzisztenciális és egyéb kényszerek hatására mégis sokan esznek gyorsétteremben, sőt van, aki ezt szereti. Ugyanígy a pszichológiában is érvényesülnek a kényszerek, amelyek a hamburger pszichológia művelésére ösztönöznek."

Marcia szerint az identitásstátusznak, vagyis a serdülőkori identitáskrízis mélyreható következményekkel járó megoldási módjának az érvényes és megbízható felmérésére nem szabad sajnálni az időt. A hasonlatot folytatva, a tudományos narratív pszichológia fogalmainak és módszereinek kidolgozásával a magunk részéről azt kívántuk igazolni, hogy a pszichológiában is lehetséges olyan eljárásokat kidolgozni, amelyek egyszerre idő- és energiatakarékosak, ugyanakkor megőrzik a „házi koszt" ízeit. Vagyis a lehető legkevesebb mesterséges „ételízesítőt" (a kísérleti vagy vizsgálati helyzet által kiváltott torzítást) visznek a kutatásba. Eközben nem tévesztik szem elől a vizsgálati személyek jelentésalkotási folyamatainak „savát-borsát".

Személyes és szociális identitás

A társadalomtudományokban a személyes identitással gyakran szembeállítják a szociális identitást. Szociális identitásnak azon kategóriáknak vagy szociális pozícióknak az összességét tekintik, amelyekbe egy személy beletartozik. A személyes, illetve szociális identitás megkülönböztetése a tapasztalás során egységesnek érzékelt globális szelf William James (1890) Descartes-i ihletésű felosztásán alapul. James szerint az ént egy reaktív, spontán, szubjektív énrész, az „I" és egy, a társaktól eredő, szociális, objektív énrész, a „me" alkotja. A szociális identitásnak, vagyis a társadalomban elfoglalt szerepeknek az én felépítésében betöltött szerepét a szimbolikus interakcionista szociálpszichológia fejtette ki. Cooley (1908) tükrözött én, majd Mead (1934/1973) jelentős mások által kommunikált én, illetve Goffman (1959/2000) énmegjelenítés-elmélete egyaránt az én felépítésében részt vevő szimbolikus folyamatokat elemzi. Ehhez a hagyományhoz kapcsolódva a személyes

identitás folyamatjellegét hangsúlyozza Breakwell (1983, 1986, 1992) is, aki a személyes identitást a szociális identitásból vezeti le. Mint írja, „a valóságban az identitás fejlődésében a személyes és szociális identitás között állandó és valódi dialektikus kapcsolat van. A jelenbeli személyes identitás valamennyi múltbeli személyes identitás és valamennyi múlt- és jelenbeli szociális identitás interakciójának terméke. Ám a megfordítottja is igaz: a jelenbeli szociális identitás valamennyi múltbeli szociális identitás és valamennyi múlt- és jelenbeli személyes identitás interakciójából jön létre. Ebből a fejlődési perspektívából nézve a társas adaptáció, a változás és a kölcsönhatások fontosabbnak tűnnek, mint a személyes és szociális identitás dichotómiája. Ezek csupán az identitásalkotási folyamat eredményeinek vagy egyes aspektusainak hozzávetőleges címkéi" (Breakwell 1983: 12).

Más szavakkal, ha az identitást folyamatként fogjuk fel, amelyben a személy a belső egyensúly és a társas adaptáció érdekében aktívan válogat az identitásminták között, nincs szükség a személyes és szociális identitás megkülönböztetésére.

Identitásszerepek

A személyes és szociális identitás viszonyáról hasonló gondolatok fogalmazódnak meg a szerepelméleti, különösen a szerepkonfliktusokkal foglalkozó kutatásokban. A Mead által leírt szerepinternalizáció során a társak által szerepelvárások formájában közvetített szociális identitás, az, hogy mit jelent, ha valaki anya, testvér, feleség vagy dolgozó nő, a személyes identitás részévé válik. A szóban forgó szociális pozícióhoz vagy társas kategóriához kapcsolódó tulajdonságok és viselkedések a személy legsajátabb tulajdonságaivá válnak. Ebben az értelemben beszélünk identitásszerepekről.

Egy korai tanulmányomban a következőket írtam (László 1976: 21): „A szerepinternalizáció fogalmát a szociális szerepekkel kapcsolatban széleskörűen alkalmazzák. Ha valaki egy szociális, például foglalkozási szerepet a praxisban vagy azt megelő-

zően internalizál, az énképének részévé válik, énidentitásának része lesz. A különböző szerepek internalizáltsági foka eltérő lehet, és különbözhetnek a szerepek abban a tekintetben is, hogy milyen fontosak az én számára (az ún. ego-involváltság foka szerint). Az a foglalkozási szerep például, amelyet az egyén hivatásként gyakorol, a szerep magas fokú internalizáltságát és erős énbevontságot tételez fel. Ez a szerep kialakít és felerősít olyan személyiségvonásokat, amelyek a szerep gyakorlásához szükségesek, teret enged a szerepbe illeszkedő személyiségtendenciáknak." A szerepet és a szerepinternalizációt Goffman (1959/2000), valamint Gross és Stone (1964) nyomán a hagyományos szociológiai felfogásnál tágabban határoztam meg, mivel ez az interakciók pszichológiai dinamikájának, ezáltal a szerepkonfliktus jelenségének differenciáltabb megközelítését teszi lehetővé. Értelmezésemben szerepet határoznak meg azok az elvárások is, amelyek egy személy bármely szociális objektivációjához, szociálisan minősített tulajdonságához kapcsolódnak. A mindennapi interakciókban a partner viselkedését (elvárásait) nem pusztán az aktor helyzetnek megfelelő pozícióidentitása (ti. az aktor bizonyos szociális státuszt, pozíciót foglal el), hanem „egész" szociális identitása, vagyis valamennyi társasan értelmezett tulajdonsága határozza meg.

A szerepinternalizáció jelenségei élményszinten a szerepviselkedés zavarai és a szerepkonfliktusok fellépésekor figyelhetők meg legvilágosabban. Ha a szerepkonfliktusokat a viselkedésszabályozás oldaláról nézzük, a szerepviselkedésre és a szerep betöltéséhez szükséges tulajdonságokra irányuló elvárások ellentmondásaira figyelünk. Ekkor ún. külső szerepkonfliktusokról beszélünk. A szerepkonfliktusok egy másik csoportja viszont az internalizált, a személyes identitás részévé vált szerep és szerepfelfogás, az ún. identitásszerepek, valamint a szereppartnerek elvárásai között jelentkező ún. belső szerepkonfliktusok. A belső szerepkonfliktusokat a már említett tanulmányom (László 1976) nyomán érdemes részletesebben is áttekinteni, mivel szemléletesen mutatják meg az identitásfolyamatban fellépő zavarok lehetséges típusait.

Identitáskonfliktus a szerepváltásban

A szerepváltás konfliktusainak vizsgálatában abból a feltételezésből indultam ki, hogy akár a szociális szerep (a társadalmi tagolódás mentén elfoglalt pozícióhoz kapcsolódó elvárások), akár az identitásszerep (a személy egyéb szociális objektivációjához kapcsolódó elvárások) változnak meg, az új szerepben megnyilvánuló szerepelvárások a korábban internalizált, az énbe beépült szereppel ütköznek össze.

„Párhuzamos" szerepváltás

Párhuzamos szerepváltásról vagy szerepváltozásról akkor beszélünk, ha egy internalizált szerepet új szerepkörnyezetben kell teljesíteni, vagy ha maga a helyzet változik meg, a szerep a régi környezetben új relációkkal egészül ki, illetve a régi relációk szerepküldői változtatnak elvárásaikon. Szerepkonfliktus akkor lép fel, ha az „új" vagy „régi" szerepküldők a szerep viselőjétől olyan viselkedést várnak el, amely a szerep által biztosított önkifejezéssel, az internalizált szerephez kapcsolódó értékekkel, attitűdökkel szemben áll. Az erősen tagolt társadalmakban a társadalom különböző alrendszereiben egy és ugyanaz a szerep különböző tartalmat kap. Még ha a szerep alaprelációi megegyeznek is, a szerepküldők elvárásai lényegesen eltérhetnek. Az a személy, aki szociális szerepét egy meghatározott referenciacsoportban e csoport mintái szerint sajátította el, egy másik csoport azonos pozícióját elfoglalva intenalizált szerepének ellentmondó elvárásokkal találhatja szemben magát. Amikor a fővárosból konzervatív vidéki iskolába kerülő fiatal tanárnak új (valójában régi) szerepében megnyilvánuló törekvései új szerepküldőinek (igazgató, kollégák, szülők, esetleg éppen a diákok) ellenállásán meghiúsulnak, vagy olyan tevékenységet várnak el tőle, ami saját szerepkoncepciójával összeegyeztethetetlen. Alvin Gouldner (Gouldner 1960) szerint az

ilyen személyt kétfajta identitás jellemzi: manifeszt, nyilvános szerepe a „helyi identitáson" alapul, míg latens szerepében a korábbi referenciacsoporttal azonosítja önmagát, identitása „kozmopolita".

Szukcesszív szerepváltás

A szukcesszív szerepváltás az identitás megváltozását feltételezi. Az ebből eredő szerepkonfliktusok két okra vezethetők vissza: a) a személy új szociális identitást nyer, amelyhez új szerep kapcsolódik, de önmagában még őrzi régi identitását és szerepét; b) a személy törekszik, illetve belenyugszik új identitásába, öndefiníciójába már felvette az új szerepet, de környezete, szerepküldőinek egy csoportja nem fogadja el az új identitást, és a régi elvárásokkal él vele szemben. A szukcesszív szerepváltások elemzésében megkülönböztetést kell tenni a lineáris, „átmeneti státuszsorozatok"-ban bekövetkező változások (ilyenek például az életkori pozíciók vagy a hivatali előrejutás lépcsőfokai) és a nemlineáris, szabálytalan szerepváltások között.

Az átmeneti státuszsorozatokba belépett személy előrehaladásának útját, ha elkerüli a „nagy ugrásokat", a szocializáció folyamata egyengeti. Az életkori szerepváltás is rejt konfliktuslehetőségeket magában, a váltást azonban megkönnyíti az a szocializációs tréning, amely az előrelépőt idejekorán felkészíti az új pozícióban iránta megnyilvánuló elvárásokra.

Az életkor-státuszsorozatokkal kapcsolatban írta le Merton az anticipatorikus szocializáció jelenségét: a személy megtanulja elővételezni a következő pozíciót, identitását fokozatosan helyezi át az új szerepbe. Az átmenet zökkenői kiváltképp a marginalitással jellemzett periódusban érzékelhetők. „Két életkori pozíció határán" az első pozícióval kapcsolatos szerepelvárások még nem évültek el, ugyanakkor a második szerep előírásai már érvényben vannak. A két szerep előírásai, ha ellentmondanak egymásnak, a szerepkonfliktus sajátos formáját idézhetik elő. Goffman egyik példájában egy nyolcéves gyerek választás

elé kerül: felüljön a körhintára, vagy ne üljön fel? Végül is felül, de „végigbohóckodja" a menetet, mintegy jelezve, hogy nem a körhintázás gyerekes örömét élvezi. A szerepkonfliktust, amely saját kortársainak ellentmondó elvárásaiból fakad, szereptávolítással oldja fel. A kortársak (számos vizsgálat szerint az egyik legfontosabb referenciacsoport) ugyanis paradoxnak tűnő viselkedést (elvárásokat) tanúsítanak vele szemben: Ha nem ül fel a körhintára felfuvalkodott, komolykodó stb. jelzőkkel bélyegzik meg, ha viszont felül, és élvezi a repülést, vállveregető lenézéssel büntetik. A kortársak, mint szerepküldők, már tiltják az alacsonyabb életkori pozíciónak megfelelő viselkedést, miközben a magasabb életkori pozíciót még nem ítélik oda, az ennek megfelelő viselkedést is szankcionálják.

Az új szerep folyamatos és fokozatos anticipációja mellett a szerepváltást megkönnyítő másik eljárás is ismeretes, amely éppen a változás hangsúlyozásával segíti az új szerep ellentmondásmentes felvételét. Az avatási rítusok, beiktatási ceremóniák arra hivatottak, hogy mind a szerepet viselő személy, mind a szerepküldők számára nyilvánvalóvá tegyék az új szerep elfoglalását.

A belső szerepkonfliktusoknak az átmeneti státuszsorozatokra jellemző néhány sajátos formája is felvázolható. A legegyszerűbb eset, amely tulajdonképpen nem sokban különbözik a bármilyen helyzetben kialakuló szerepalkalmatlanságtól, ha a személy úgy kerül be az új pozícióba, hogy még nem kellőképpen felkészült, érett az új szerep ellátására. Elég a korán beiskolázott, iskolaéretlen gyerekek példájára utalni: a képességek a legjobb szándék mellett is ellentmondanak az iskolásszerep követelményeinek. A feszültség, esetenként félelem, szorongás nemcsak a szerepviselkedés kudarcélményeiből, frusztrációiból fakad. A pozíció elfoglalására, a szerep felvételére ösztönző külső (szülői) nyomás a gyerekben a szerep megtartásának, a szerepben maradásnak pszichikus helyzeti energiájává válik, és ezt a motívumot fenyegeti a pozicionális visszaminősítés, vagyis az, hogy a kudarcok következtében a többi szerepküldő megvonja tőle a szerepet. Idősebb korban a szerep megtartásának motívumai a

szerepküldők nyomására fellépő késztetések mellett a személy saját belső késztetései is lehetnek. Minden átmeneti státuszsorozatban, ahol fennáll a visszalépés vagy a sorozatból történő „kiesés” lehetősége, a szerepalkalmatlanság konfliktusának feszültsége fokozott mértékű.

A lineáris átmeneti státuszsorozatok „emelkedő” ágában belső szerepkonfliktus forrása lehet, ha a személy sietteti az új pozíció beépítését énidentitásába, vagy környezete késlelteti az új szociális identitás odaítélését. Az európai kultúrában a serdülőkor alsó és felső határa különösen érzékeny erre a fáziseltolódásra, mivel a gyermek- és felnőttkor „margóján” elhelyezkedő pubertás életkori határainál kettős marginalitás érvényesül. A tizenöt éves fiatalember sértődötten utasítja vissza azokat az elvárásokat, amelyek gyermekidentitásához szólnak.

Az előbbi jelenség ellentéte a státuszsorozatok „ereszkedő” ágában az új szerepek késleltetése, az új pozícióval való identitás elutasítása. Jóllehet a szociális tanulás folyamatában valamenynyien felkészülünk az öregkori szerepekre és a nyugdíjazásra, a „nyugdíjas-identitás” vállalása gyakran komoly nehézséget okoz.

A szerepek elvesztése az átmeneti státuszsorozatok emelkedő ágában a személy számára nem jelent különösebb érzelmi megterhelést, a szerepvesztés nem konfliktushordozó tényező az új szerep gyakorlásában. Az ereszkedő ágban azonban egyre erősödik a régi szerepekhez való kötődés, a személyes identitásba beépült szociális identitás megváltozását a személy szerepvesztésként, személyes identitása sérüléseként élheti át.

„Véletlen” szerepváltozások

Az egyéni élet során az európai kultúrában élő személy megszámlálhatatlanul sok szerepet tölt be. A szerepek egy része mélyen beépül énidentitásába, más része (többsége) kevés, esetleg elenyésző énidentitást feltételez. Az énidentitás perifériáján meghúzódó szerepek „cserélgetése” az interakciókban nem okoz különösebb érzelmi feszültséget, az öndefinícióban nagy jelen-

tőségű szerepek változása azonban szerepkonfliktusokat eredményezhet. A szerepváltozások döntő többsége nem az átmeneti státuszsorozatok többé-kevésbé előre kijelölt nyomvonalát követi, e szabálytalan szerepváltozások szabályszerűségei csak magából az egyéni életsorsból érthetők meg. A felnőtté válás, a felnőtt szerep átvétele az átmeneti státuszsorozatok keretén belül zajlik, de a felnőtt foglalkozási szerep ezzel párhuzamosan történő megválasztásában és későbbi megváltoztatásában már az egyén viszonylagos önállósága érvényesül. Korábban már bemutattuk, hogy a foglalkozási szerepnek az énidentitás alakulásában kitüntetett jelentősége van. A felnőttkori foglalkozási szerep, a hivatás korai és erőszakolt megválasztása, a felnőtt identitás „korai zárása", amely a szerep- (pálya-)választás identitáskrízisét, a személy saját önmegvalósítási törekvéseit mérlegre tevő „moratóriumot" elkerüli vagy félbeszakítja, a felnőttkori én eredetű szerepkonfliktusok kiváltója lehet. A korai zárásnál nem a szereppel való azonosulás erősségében van a hiba, hanem abban, hogy a választott szerep sok esetben ellentmond a személy valóságos önmegvalósítási igényének, személyiségdiszpozícióinak, és ennek ellenére énidentitásának központi része lesz. Az énidentitás egységének megőrzése érdekében az ellentmondó tendenciákat az énképből ki kell rekeszteni, „fel kell áldozni". Túl azon, hogy az elfojtott személyiségtendenciák a szerepviselkedés zavarát idézhetik elő, a konfliktusok elhárítására percepciós torzulások jöhetnek létre stb., az áldozatok következtében a szerep makacsul szervesül az énben. Esetleges sérülése, netán elvesztése a személyiség súlyos károsodását vonja maga után. Az énidentitás normális fejlődését kedvezőtlenül befolyásolja az is, ha az énazonosításra kínálkozó szerepek felszólító jellege nem vált ki valódi feszültséget a serdülőből, a személy távolítja magától a szerepet, moratóriuma hosszúra nyúlik, végül nem kötelezi el magát egyik foglalkozási szerep, egyik hivatás mellett sem.

A következmények ilyenkor a felnőtt identitás bizonytalanságában, az énerő csökkenésében mutatkoznak meg.

A szabálytalan szerepváltozásból eredő identitásváltozás konfliktusokkal terhelt következményeire klasszikus példa Tho-

mas Beckett története. Anouilh „Beckett, avagy Isten becsülete" című drámájában Beckett csodálatosan azonosul az új szereppel, belső kételyek nélkül kötelezi el magát az érseki hivatással. Jogosan mondható: más személyiséggé válik. Az új szerep szerepküldője (Henrik, a király) viselkedését és elvárásait azonban nem arra a szociális identitásra alapozza, amely megfelel a személy (Beckett) aktuális énidentitásának, hanem a megbízható barát korábbi identitását tulajdonítja neki, és ennek megfelelő viselkedést vár tőle. Új identitásának fenntartásáért Beckett az egzisztenciális megsemmisülést is vállalja.

A szerepváltás sokszor intim feltételek között zajlik le. Az új szerep szerepküldőinek nincs tudomása a korábban viselt szerepekről. Az interakcióban megszilárdul a személy új szociális identitása, ő maga pedig azonosul az új szereppel. Az új szociális identitás személyes identitásának részévé válik. Ekkor szokott a baj megtörténni. Nyilvánosságra kerül a személy korábbi szociális identitása, régi szerepe, és ez a szerepküldőket arra ösztönözheti, hogy korábbi szerepét integrálják az új szociális identitásban. A szerepviszony kommunikációs csatornáin megindulnak azok a jelzések, amelyek, ha a személy már azonosult új szerepével, énképét veszélyeztetik, belső konfliktust okozhatnak.

Szerepvesztés

Az eddigi példákban a szerepváltás mindig a személy szándékával, beleegyezésével ment végbe. Gyakori azonban az olyan szerepváltás, amikor kényszerítő körülmények indokolják a régi szerep elhagyását, vagy a szerepváltással nyert új szerepről utólag derül ki, hogy nemkívánatos, kedvezőtlen a személy számára (például Lear király szerepváltása). A szerepváltásoknak ezt a típusát nevezzük szerepvesztésnek.

A szerepvesztés értelemszerűen együtt jár az új szerep kialakulásával. A vezérigazgató nyugalomba vonulása után már „nyugdíjas", a feleség a válóper után már „elvált asszony", és a „becsületes ember" identitásszerepe is „becstelenre" vált át, ha

valamilyen immorális cselekedete nyilvánosságra kerül. A mindenkori helyzet szociális identitásában, és a hozzá tartozó integrált szerepben a személy viselkedésére már azok az elvárások irányulnak, amelyeket a személy új identitása old ki. A szerepvesztés nyomán konfliktus jöhet létre, ha a régi internalizált szerepben olyan személyiségvonások fejlődtek ki, amelyek az új szerepnek negatív attribútumai, kibontakozásukra az új szerepben nincsen tér. A szerepvesztés másik, szélesebb körben értelmezhető negatív utóhatása az „identitásvesztés"-ből kiindulva magyarázható. A szerepvesztésben a személy szociális identitásának olyan eleme válik le, amely a különböző helyzetekben a társak szerepelvárásainak szerveződése, a szerepintegrációs folyamat szempontjából nagyon is lényeges támpont volt. (A levált identitáselem helyére új támpontként új identitáselem illeszkedik, amely, ha más nem, a „szerepvesztett ember" szociális identitása lesz. A „bukott ember" identitás a legkülönbözőbb helyzetekben az integrált szerep lényeges szervezője lehet.) A szociális identitás változása távolról sem jelenti azt, hogy a személy énidentitása megváltozott volna, sőt nagyon gyakori, hogy a személy az adott helyzetben saját identitását úgy határozza meg, mintha a változás nem következett volna be.

A szerep és személyiség kölcsönhatását vizsgáló kutatások azt igazolják, hogy ha valaki egy szerepet huzamosabb ideig birtokol, ez nem múlik el nyomtalanul személyisége fölött, személyisége akarva-akaratlanul átalakul. Más szavakkal: a személyiség általában képes a szerepnek megfelelő tulajdonságok kifejlesztésére, a szerep teljesítése a szerepnek nem megfelelő tendenciákat pedig képes átformálni, illetve legátolni. A szerepvesztés helyzetében a személy negatív attitűdöket vesz fel az új szereppel szemben; a szerepküldők által elvárt viselkedést és e viselkedésben a szerepreleváns személyiségvonásokat nem tudja vagy nem akarja kialakítani. Azoknak a szerepeknek az elvesztése, amelyek tág teret engedtek a személy önérvényesítési törekvésének, dominanciaszükségletének, autoritarianizmusának stb., az önalávetést igénylő új szerepben azzal a következménnyel járhat, hogy e személyiségvonásoktól „indíttatva" a személy a sze-

repküldők elvárásainak ellentmondó viselkedésmódokat próbál meg érvényre juttatni.

Lear király szerepvesztésének konfliktusaiban egyaránt közrejátszik a személyiségvonások „makacssága" és az énidentitás merevsége. Az a jelenség azonban, hogy az énidentitás megtapad a korábban viselt szerepnél, nemcsak az öregkori rigiditásra jellemző. Mind a szociális, mind az identitásszerepek elvesztése a legkülönbözőbb életkorokban és helyzetekben eredményezhet szerepkonfliktust. Elmondható ez még az olyan ideiglenes szerepvesztésekről is, amelyeket például egy betegség okoz. Az orvos megállapítja a betegséget, majd ideiglenesen megvonja a beteg személytől az „egészséges ember" identitását, és előírásszerűen a „beteg ember" kategóriájába helyezi. Mind ő, mind pedig az ápoló személyzet ennek megfelelően viselkedik vele szemben és ilyen viselkedést vár el tőle. Nem úgy a beteg, aki nem vesz tudomást új identitásszerepéről, és továbbra is az egészséges ember életmódját akarja folytatni: elutasítja a kezelést, tilalom ellenére felkel a betegágyból, sérti, ha gondoskodnak róla stb. A személy énidentitásába nem hajlandó felvenni a betegséget, partnereinek azok az elvárásai, amelyek szociális identitásának erre a mozzanatára épülnek, konfliktust idézhetnek elő benne, mivel saját késztetései „egészséges emberi" viselkedésre irányulnak. Még kiélezettebb formában mutatkozik meg ez a jelenség, amikor a szerepvesztés visszavonhatatlan, a betegség gyógyíthatatlan fizikai károsodás, az „egészséges ember" identitásszerepe megmásíthatatlanul elvész. Hasonlatosan ahhoz, amikor egy végtag elvesztése az énkép csíráját alkotó testsémában még hosszú ideig nem tükröződik, az elveszett testrészből szenzációk érkeznek, a téri viselkedésben a személy még „beszámítja" a hiányzó végtagot stb., a szociális identitás, a fizikum szociális minősítésének megváltozása sem okoz feltétlenül változást magában az énképben. Gyakori eset, hogy a sérült személy szinte erejét meghaladó késztetésekkel rendelkezik az „egészséges ember" identitásszerepének megtartására. Ezeket a késztetéseket csak fokozzák a társas környezetből érkező elvárások, amelyek a sérült szociális identitással rendelkező személyek viselkedési és

életvezetési lehetőségeit – sokszor merő tapintatból, máskor kevésbé leplezetten agresszív formában – a szükségesnél jobban is korlátozni igyekeznek. A szerepvesztéssel járó szociális identitásváltozás tehát, amennyiben nem követi az énidentitás változása (más szavakkal: a szociális identitás és az énidentitás között fáziseltolódás van), konfliktusokat eredményezhet, és ezek a konfliktusok a belső szerepkonfliktus sajátos formái. Az énidentitás és a szociális identitás távolságának megnövekedése patológiás jelenség, az interakció meghiúsulását valószínűsíti (a nagyzásos téves eszmétől szenvedő beteg, aki önmagát Napóleonnak vagy Ferenc Józsefnek véli, nehezen talál magának partnereket, akik ezt az identitást elfogadják, szerepelvárásaikat és saját viselkedésüket ehhez az identitáshoz mérik), de nem jelenti egyértelműen a saját identitását a társaktól eltérő módon definiáló személy betegségét.

Noha a fogalmazás szerepelméleti terminológiát használ, a fentebb elmondottak világossá teszik, hogy a társadalmi vagy egyszerűen csoportelvárások, amint belsővé válnak és az identitás részei lesznek, egyszersmind identitáskonfliktusok forrásává is válnak, és a konfliktusok nyomán fellépő, tudatosan nem reflektált identitásállapotoknak a személyek működésében, különösen a stresszteli, érzelmileg kiélezett helyzetekben meghatározó jelentősége van. Ezeknek az állapotoknak az empirikus kutatás számára is gyümölcsöző elméleti megragadására, a fenyegetett identitás kapcsán kibontakozott kutatási szál ellenére, meglepően kevés kísérlet történt.

Fogalmi problémák

Az eriksoni értelemben vett személyes identitás esetén beszélhetünk az identitás egészéről, ha valamilyen fejlődési elakadás vagy az identitáselemek összeegyeztethetetlensége, esetleg valamilyen súlyos trauma a személy érzelmi stabilitását felbillenti vagy az identitás folytonosságát megszakítja. Ha az identitásfejlődési szakaszokban, akár a legkorábbi szakaszban is (lásd az

Erikson által bemutatott Jean történetét) zavar keletkezik, ez az én későbbi fejlődésére is jelentős hatást gyakorolhat. Identitás-állapoton ilyenkor az énműködés teljességét értjük, beleértve az integráltságot, a folytonosságot és az érzelemszabályozást. Beszélhetünk ugyanakkor zavarokról egyes konkrét fejlődési szakaszokban, és az empirikus vizsgáló eljárások, például Marcia a serdülőkori identitás elérését vagy Yufit (1956) és Orlofsky, Marcia és Lesser (1973) a fiatal felnőttkori bensőségesség elérését illetően erre irányulnak. Ezekben az esetekben az identitás egészének állapota és az ebből eredő adaptációs zavarok, például passzivitás, beszűkülés, felületesség vagy a kitartás hiánya visszavezethető az adott életkorban jelentkező fejlődési feladat teljesítésének hiányosságaira.

Hasonlóképpen, amint azt a belső szerepkonfliktusok kapcsán láttuk, a konfliktushelyzetekben a társak az egyén személyes identitásának gyakran csupán egyetlen elemét vonják kétségbe, ennek a személyes identitáselemnek a megkérdőjelezése azonban az identitás egészét érintő, az adott szerepviszonytól eltérő más helyzetekre is kiterjedő pszichológiai következményekkel járhat. Más szavakkal, az identitásszerepek lokális jellegű zavarai az identitás globális, az én integritását, érzelemszabályzását és folytonosságát érintő zavarokkal járhatnak. A két szintet mind fogalmilag, mind módszertanilag célszerű külön kezelni, amikor az egyén szociális adaptációjának sajátosságait az identitásállapotok felől kívánjuk magyarázni.

Élettörténet és identitás

A személyes identitást illetően természetszerűen felvetődik a kérdés, hogy mi az a pszichológiai folyamat vagy kötőanyag, ami a folytonosság és stabilitás érzését biztosítja. Első közelítésben erre a kérdésre a válasz viszonylag egyszerű. A folytonosság alapja nem lehet más, mint az emlékezet. Az emlékezet fejlődéséről azonban tudjuk, hogy számos formán halad keresztül. Neisser (1988/1992) például az énről való tudásnak a szenzo-

motoros tapasztalástól a tudatosan reflektált kategóriákba rendezett énfogalomig terjedő öt válfaját különbözeti meg. Melyik emlékezeti forma az, amely a személyes identitás szempontjából meghatározó? Számos érv utal arra, hogy az elbeszélés, illetve az elbeszélő struktúrák az énről való tapasztalat szerveződésében kitüntetett szerepet játszanak. Stern (1989) a narratív szelf kialakulását a verbalitás teljes birtokba vételét követő ötéves életkorra teszi, de a narratív struktúrákat már a csecsemő interakcióinak aktivitáskontúrjában, az ún. protonarratív borítékban kimutatja. Az ötéves gyermek az elbeszélés révén birtokba veszi az időt. A történetek révén tagolni tudja a múltat és el tudja képzelni a jövőt. Ami a fejlődés szempontjából legalább ilyen fontos, megtanulja emlékezetében elkülöníteni azt, ami személyesen vele történik a világ egyéb dolgaitól. A „velem történt" események bonyolult szövedékéből alakul ki a folytonosságnak, az integritásnak, a koherenciának, az autonómiának és a stabilitásnak az identitás épsége szempontjából oly fontos érzése.

Ricoeur (2001) az elbeszélő képességet tekinti az identitás alapjának. Mint írja, az identitás mint önazonosság fogalma kétértelmű. Az azonosság egyszerre jelent ugyanazt, tökéletesen hasonlót vagy azonosat, amit a latin az *idem* kifejezéssel illet, és jelenti ugyanakkor azt is, hogy valami vagy valaki „őmaga" vagy „önmaga", amit viszont a latin az ipse szóval fejez ki. Az ellentmondás abban rejlik, hogy amíg az idem értelmében vett azonosság az időbeli változatlanságot, egyfajta esszenciális ént implikál, az ipse értelmében vett „őmagaság" semmilyen változatlanságot nem feltételez. Ezt a kettősséget vagy ellentmondást oldja fel Ricoeur, amikor az élettörténeti elbeszélés, a narratívum azonosságát építi az elbeszélő, vagyis az én azonosságát. *Az én saját történetét mondva, saját cselekményét szőve, illetve mások fiktív vagy valóságos történeteivel azonosulva alkotja meg és alkotja újra önmagát.*

A személyes identitás kialakulásának meghatározó időszaka Erikson szerint a serdülőkor, amikor az életkori krízis feloldásaként életre szóló azonosságvállalások születnek. És ez az az életkor, amikor az önéletrajzi emlékezetben őrzött egyedi élményekből már összeáll az élettörténet. Marcia identitásstátusz-interjúja

lényegében élettörténeti interjú, amelyben az interjúkérdések a pályaválasztás és az ideológiai elköteleződés mozgatórugóit és lezajlását igyekeznek feltárni.

Az élettörténet azonban nem puszta emlékezés, s így nem azonosítható az önéletrajzi emlékezettel. Akár teljes élettörténetére tekint valaki vissza, akár életének egyetlen epizódját meséli el, az eseményeknek jelentést ad. A jelentésadás egyrészt a narratív szerveződésnek köszönhető, ami által a történések értelmet kapnak, koherenciára tesznek szert. Erre már Bartlett (1932/1985) és Neisser (1982) rávilágítottak. Az önéletrajzi emlékezet kutatói a kognitív emlékezet kutatás keretében pontosan ezzel az emlékezeti konstrukcióval vagy rekonstrukcióval foglalkoznak, és az identitásfolyamatokra csupán mint lehetséges külső hatótényezőkre hivatkoznak, például az ún. reminiszcencia jelenség magyarázatában, amikor arra keresnek választ, hogy az élettörténeti emlékek száma miért kiugróan magas a serdülő- és kora ifjúkorban (Rubin 1996; Fitzgerald 1988). Másrészt viszont az élettörténeti eseményeknek történő jelentésadás az identitáskonstrukció szolgálatában áll, identitásfunkciókat tölt be, és a személyiség- és szociálpszichológusok figyelme elsősorban erre irányul. Az embernek mind önmaga, mind környezete számára elfogadható, élhető identitást kell felépítenie. Az élettörténet elbeszélése ezt a célt szolgálja. A pszichológiában, különösen a narratív identitáskutatásban sok vita zajlik, hogy milyen a „jó" identitás. Egyes szerzők az énazonosságot, a konzisztenciát és a folytonosságot hangsúlyozzák (Lifton 1993), míg mások a hajlékonyságra és a változásra helyezik a hangsúlyt (Gergen 1991; Schachter 2005). Adams és Marshall (1996) arra mutatnak rá, hogy az olyan hagyományosan elfogadott identitásfunkciók mellett, mint a függetlenség és autonómia, számos esetben a kölcsönös függés és a közösségi kötelékek fenntartása is fontos identitásfunkció lehet. Végül Rattansi és Phoenix (2005) rávilágítottak, hogy az identitás ágenciájának, vagyis az autonóm cselekvőképesség fenntartásának funkciójával szemben felléphetnek szükségletek, melyek arra irányulnak, hogy az identitást a társadalmi struktúrából eredeztessék.

A hermeneutikai értelmező hozzáállást képviselő narratív identitáskutatásban az elmúlt években kiterjedt vita zajlik arról, hogy az élettörténet elbeszélésének interakciós kontextusa miként befolyásolja a különböző identitásfunkciók érvényesülését. Két álláspont ütközik egymással. Freeman és Brockmeier (2001) és mások szerint az identitáskonstrukciós folyamat megértéséhez a teljes „nagy" élettörténetek elemzése vezet. Mások, például Bamberg (2011), akik az elbeszélés társas környezetének nagy jelentőséget tulajdonítanak, inkább az epizodikus, „kis" történeteket részesítik előnyben, mivel – álláspontjuk szerint – ezekben az élettörténeti elbeszélésekben az identitáskonstrukció szituációs jellemzői jobban megragadhatók. Még lényegesebb az a különbség, amit Bamberg (2011: 16) így fogalmaz meg: „Bennünket az érdekel, hogy hogyan használják az emberek egymással folytatott interakcióikban a »kis« történeteket annak érdekében, hogy megkonstruálják önmaguk jelentését. Ezzel szemben a »nagy« történetek kutatói úgy elemzik az élettörténeti elbeszéléseket, mintha azok a világ és benne az identitások reprezentációi lennének."

A hermeneutikai értelmező hozzáállás képviselői tehát előtérbe helyezték az identitás funkcióit. Ugyanakkor, függetlenül attól, hogy az identitást folytonos dialogikus konstrukciónak tekintik-e, ahogy például Bamberg teszi, vagy az elbeszélést az identitás reprezentációjaként fogják fel és így elemzik, ahogy azt például Freemannál látjuk (Freeman 1993; Freeman–Brockmeier 2001), az identitásfunkciókra és általában az identitásszerveződésre vonatkozó feltevéseiket az értelmezés eljárásain túl nem képesek empirikus ellenőrzésnek alávetni. Az identitással foglalkozó pszichológiai kutatásnak viszont ezt mindenképpen meg kellene tennie.

A századforduló egyik legkiválóbb amerikai pszichológusa, Colin Martindale (1996) az értelmező tudományok és az empirikus alapokon nyugvó természet- és társadalomtudományok közötti különbséget igen tömören fogalmazta meg:

> „Az értelmező tudományok művelőinek nem áll rendelkezésre megfelelő eljárás arra az esetre, ha dönteniük kell a lehetséges alternatívák között, amikor az elmélet oldaláról olyan kérdés vetődik fel, ami empirikus vizsgálattal megválaszolható. Az egyedüli módszer, amit alkalmaznak, a példákra alapo-

zott érvelés. Tudnak-e ennél jobbat az empirikus tudományok? Igen, tudnak. Mindenekelőtt a tudósok nem tesznek fel megválaszolhatatlan kérdéseket. Az empirikus tudományok továbbá módszereket fejlesztenek ki, amelyek segítségével a viták eldönthetők, és a megválaszolható kérdések választ nyerhetnek. Ezek a módszerek a számolás, mérés, kísérletezés stb. alkotják a tudomány apparátusát. Az értelmező hozzáállás egyszerűen kevésbé hatékony, mint a tudományos hozzáállás. Ha egy kérdésnek van értelme, akkor annak definíciószerűen empirikus kérdésnek kell lennie." (Martindale 1996: 347)

A feladat tehát abban rejlik, hogy jó kérdéseket tegyünk fel az élettörténet és az identitáskonstrukció összefüggéseivel kapcsolatban, beleértve az identitásfunkciókat (azaz ne bonyolódjunk empirikusan nem ellenőrizhető feltevésekbe, de ne is redukáljuk a narratív jelentésalkotás folyamatát az emlékezeti információfeldolgozásra), és megtaláljuk a megfelelő módszereket a kérdések megválaszolásához.

Szociális identitás

Amíg a személyes identitás kérdései az ember énazonosságára irányulnak, a szociális identitás fogalma azokra a jelenségekre vonatkozik, amelyek annak nyomán jelentkeznek, hogy az emberek csoportok tagjaiként élik életüket, azonosulnak csoportjukkal, belsővé teszik csoportjuk értékeit és céljait (vö. Pataki, 1982; 1987).

A szociálpszichológiában a kollektív viselkedés magyarázatára dolgozta ki Tajfel és Turner (1979) a szociális identitás elméletét. Tajfel a második világháború borzalmait átélve arra keresett magyarázatot, hogy miért képesek az egyének a világháborúban tapasztalt, a kiirtásig terjedő szélsőséges viselkedésre más emberekkel szemben pusztán amiatt, hogy ők maguk az egyik, az agresszió tárgyai pedig egy másik csoporthoz tartoztak. Úgy vélte, hogy az ellenséges viselkedést nem az egyének beállítódása, hanem a csoportok dinamikája okozza. Sherif klasszikus csoportdinamikai kísérletei feltárták, hogy a csoportok közötti versengés helyzeteiben a legszelídebb emberek

is képesek voltak agresszívvá válni a rivális csoport tagjaival szemben. Tajfel arra mutatott rá, hogy a csoportközi diszkrimináció és ellenségesség fellépéséhez nincs szükség az erőforrások megszerzéséért folytatott versengésre. A diszkrimináció a másik csoporttal való összehasonlításban már akkor is megjelenik, ha a két csoport között a legminimálisabb különbség van, illetve a csoportszerűséget egyedül ez a minimális különbség biztosítja, vagyis sem a csoporton belül, sem a csoportok között semmilyen interakció nincs.

Az ún. minimális csoport kísérleti paradigmában a kísérleti személlyel azt közlik, hogy egy jelentéktelen tulajdonságban (például két festmény közül Klee vagy Kandinsky képe tetszett neki jobban) hasonlít egyes emberekre, és különbözik másoktól. Ezek után az egyik festőt, mondjuk a Klee-t választott személyt arra kérik, hogy pénzt jelképező korongokat osszon szét két ember között, akikről csak annyit tud, hogy az egyikük a saját csoportjába tartozik (neki is Klee tetszett jobban), a másik ember pedig a másik csoportba (vagyis Kandinsky képét kedvelte). A kísérletek eredménye nemcsak az volt, hogy a személyek előnyben részesítik saját csoportjuk tagjait, hanem – talán még ennél is lényegesebb – hogy képesek a saját csoportjuk abszolút nyereségét csökkenteni, ha ezzel a másik csoporthoz képest a különbséget növelni tudták. A kísérletek fontos tanulsága, hogy a puszta kategorizáció, vagyis a csoportként való létezés minimális feltétele elegendő a diszkrimináció megjelenéséhez. A szociális identitás elmélet azonban ennél részletesebb folyamatmodellt kínál. Csoporthelyzetekben a személyközi viselkedést a csoportközi viselkedés váltja fel, vagyis a személyek viselkedése nem személyes, hanem szociális identitásukból következik, ezért a csoportközi viselkedés nem a személyek egyéni tulajdonságaiból, hanem szociális identitásukból érthető meg.

Az emberek életük során számos csoportnak lehetnek tagjai. Lehet valaki magyar, munkás, fiatal, nő, egy futballcsapat szurkolója stb. Ezek a szerepek vagy csoporttagságok személyes identitásába szervesen beépülhetnek, azonban a hozzájuk kapcsolódó érzések és tudások nem redukálhatók az egyes egyénekre.

A szociális kategorizáció önmagában még nem jelent diszkriminációt, egyszerűen a társas világ értelemmel való felruházásának módja. Az identitásokat a másoktól való különbség határozza meg. Ennek megfelelően az identitáskonstrukció alapvető művelete a társas összehasonlítás. Szociális identitásuk megkonstruálásakor a személyek, ellentétben a társas összehasonlítás személyközi helyzeteivel (vö. Festinger 1954/2000), nem arra kíváncsiak, hogy más egyénekhez képest az adott összehasonlítási dimenzióban milyen pozíciót foglalnak el, hanem arra, hogy saját csoportjuk hogy áll a másik csoporthoz képest. Az összehasonlítás tehát nem semleges, hanem mindig egy értékelt dimenzió mentén történik. Mivel az emberek önmagukat kedvező fényben szeretik látni, és mivel énjüknek a szociális identitás részét a csoportjuk határozza meg, arra törekszenek, hogy az összehasonlításból a saját csoportjuk jöjjön ki kedvezőbben. A szociális identitás konstrukciója, vagyis a csoporttal való azonosulás a társas összehasonlításból fakad, aminek eredményeként az emberek arra törekszenek, hogy saját csoportjukat különbözőnek, és ezen belül jobbnak érzékeljék, mint más csoportokat.

A szociális identitás elmélet a társas kategorizáció és a pozitív különbözőségre irányuló motiváció – Turner szavaival a pozitív identitásért való versengés – fogalmainak bevezetésével hidat épített az egyéni és a csoportviselkedés közé, viszont nem foglalkozott azokkal a folyamatokkal, amelyek révén a csoportok az egyének számára relevánsakká, a szociális identitások aktívvá válnak. A Turner és munkatársai (Turner–Hogg–Oakes–Reicher–Wetherell 1987; Turner 1999) által kidolgozott szelf-kategorizáció elmélet a szociális identitás konstrukciójának kognitív oldalát tárgyalja és a csoportközi folyamatok mellett a csoporton belüli folyamatokat is figyelembe veszi.

Turner és munkatársai szerint a csoport együttes cselekvésének alapja, hogy a tagok önmagukat csoportként kategorizálják, az egyén önmeghatározása számára az adott helyzetben a csoport a releváns kategória. Ez a feltétel nem minden helyzetben áll fenn. A személyközi kapcsolatokban az emberek személyes céljaik, vágyaik, motívumaik, beállítódásaik szerint cselekszε-

nek, ami annyit jelent, hogy nem valamilyen csoport tagjaként, hanem személyként kategorizálják önmagukat, a helyzetekben személyes identitásukkal vesznek részt. Ugyanígy, az egyes csoportokhoz tartozás, a csoport kategóriája irreleváns lehet azokban a helyzetekben, amikor az egyén az univerzális emberi kategóriát érzi érvényesnek magára, az emberiség képviseletében cselekszik a környezettudatos viselkedés terén vagy a humanizmus értékeit képviseli kiszolgáltatott embertársaival szemben. A személyes identitás alárendelt és az én, mint emberi lény fölérendelt szintje között helyezkednek el a csoportok kategóriái, a szociális identitás. Az, hogy egy adott helyzetben melyik identitás játszik döntő szerepet, a helyzeti kontextus dönti el. A társas kategorizáció akkor lép fel, ha a társas kategóriáknak a társas valóság reprezentációjában jelentősége van, illetve a kategorizáció lehetőséget ad egy másik csoporttól való elkülönülésre. Ha egy helyzetben a férfiak egyfajta módon viselkednek, a nők pedig másként, akkor nagy valószínűséggel a nemi kategória érvényesül a helyzetben (összehasonlító illeszkedés). Ha az adott viselkedést a férfiaknál a dominancia, a nőknél pedig az alárendelődés jellemzi, vagyis mindkét nem viselkedése a nemi sztereotípiákat követi, akkor a nemi kategória érvényesülésének valószínűsége tovább növekszik (normatív illeszkedés). Egy kategória érvényesülését további tényezők is befolyásolják, például a kategória hozzáférhetősége (előzetesen többször aktív volt), vagy az aktivációjára irányuló motiváció (Hornsey 2008).

Abban az esetben, amikor a közös csoportidentitás érvényesül, a személyek nemcsak átélik azt, hogy egyazon csoporthoz tartoznak, hanem saját magukat és a csoport többi tagját egymással behelyettesíthetőnek látják. Turner (1999) nyomán ezt a jelenséget, melyet Turner prototípus-alapú deperszonalizációnak nevezett, számos szerző a csoportfolyamatok alapjának tartja.

A személyes és szociális identitás viszonya meglehetősen bonyolult. Az, hogy egy helyzetben a csoporttal való azonosságunk lép előtérbe és válik gondolkodásunk, érzelmeink és viselkedésünk meghatározójává, semmiképpen sem jelenti azt, hogy a kategóriatagságot, a szociális identitást személyesen nem éljük

át. Az élettörténethez kötődő személyes identitásba beépülnek a csoporttagként szerzett vagy elszenvedett élmények, és az egyénre jellemző idioszinkretikus identitáskonstrukció részévé válnak. Azokban a helyzetekben viszont, ahol csoportunk mint csoport érintett, a személyes, egyénre jellemző élettörténeti mozzanatok háttérbe szorulnak, és ami számít, az a csoporthoz tartozásunk élménye, az, amit a csoporttagság jelent számunkra. A normák és értékek, amiket a csoport képvisel, az érzelmi reakciók, amelyek a csoportot jellemzik.

A szociális identitás elméletet és a szelf-kategorizáció elméletet azért is ismertettük részletesen, mivel az elmélet számos jelentős képviselője, maga Tajfel is elégedetlenségét fejezte ki az elmélet fejlődésével és szociálpszichológiai hatásával kapcsolatban (például Tajfel 1979; Turner 1999; Reicher–Hopkins 2001; Condor 2003; Breakwell 2001; Billig 1988). A bírálat lényege, hogy a valós csoportok viselkedését nem lehet szociális vákuumban elvégzett kísérletek segítségével feltárni. Ahhoz, hogy ezt a viselkedést megértsük, nem elegendő az absztrakt, általános pszichológiai folyamatok vizsgálata. Szükség van a szociális kontextus bevonására is. Turner szerint a szociális identitás elmélet és a szelf-kategorizáció elmélet olyan teóriák, amelyeket eleve úgy hoztak létre, hogy igénylik, egyszersmind lehetővé is teszik a társadalmi-kulturális kontextus bevonását (Turner 1999: 34). Ugyanakkor az elmúlt két évtizedben a szociális identitással foglalkozó rendkívül népszerű kísérletes kutatások döntő része olyan típusú általános folyamatokat keresett, mint például a csoportok önértékelésének szerepe a csoportközi differenciálódásban, és figyelmen kívül hagyja a szociális identitás tartalmát, valamint kulturális és társadalmi összefüggéseit. Ezért azután a szociális identitás elmélet keretében végzett kutatásokban maga az identitás olyan „fekete doboz" maradt, aminek a tulajdonságait a kutatók eleve adottnak tekintik (Breakwell 1993: 7).

A nemzet és az identitás kapcsolatáról írott kiváló munkájukban Reicher és Hopkins (2001: 42–43) ennek egyik okaként az identitástartalmak és a szociális kontextus empirikus kezelésének nehézségét említik. A kérdőívek és tulajdonságlisták

kényelmesek a kísérletes vizsgálódás számára, de kevés felvilágosítással szolgálnak arról, hogy mit gondolnak az emberek saját csoportjukról, mit jelentenek ezek a csoportok számukra, és ugyanez érvényes a velük kapcsolatban lévő más csoportokra is, továbbá mindez hogyan viszonyul társadalmi gyakorlatukhoz. A kísérletek kiválóan alkalmasak arra, hogy egy helyzetben a valóság egy bizonyos konstrukcióját érvényesítsék, és ennek kognitív, viselkedéses és érzelmi következményeit vizsgálják, de szükségképpen figyelmen kívül hagyják azt a folyamatot, amelyben a csoportok saját identitásukat megkonstruálják.

Ez utóbbival, az identitás jelentéseinek megkonstruálásával a szociális identitás kísérletes paradigmájáról leágazott diskurzuselemzés foglalkozik (Potter–Wetherell 1987; Billig 1995; Condor 2000). Ezek a kutatók nem tekintik természetesnek a szociális kategóriák (társadalmi csoportok, nemzetek, fajok stb.) létezését, hanem interjúkból, médiaszövegekből vagy egyéb írott forrásokból a szöveg kvalitatív elemzésével pontosan azt igyekeznek kibontani, hogy egy adott társadalmi-kulturális közegben léteznek-e, s ha igen, akkor mit jelentenek ezek a kategóriák. Condor (2000) angol nemzeti identitással kapcsolatos interjúvizsgálatából például kitűnt, hogy a válaszadók alig negyede beszélt olyan tulajdonságokról, amelyek közösek az angolokban, s ekkor is inkább szokásokat vagy külső megjelenést említettek, nem pedig valamiféle nemzeti karakterre utaló vonásokat. Az ilyen típusú vizsgálatok eredményeinek értelmezésével, miközben Condor kutatása kétségkívül bepillantást enged az angol kategória és az angolsággal való azonosulás sajátosságaiba, az a gond, hogy az eredmények többféle értelmezést tesznek lehetővé. Condor maga is többféle következtetésre jut. Egyrészt felfedezni vél egy identitáskonstrukciós paradoxont, amennyiben az angol identitást, szemben a külföldi kategóriáknak tulajdonított vulgáris nacionalizmussal, a visszafogottság jellemzi. Másfelől az eredményeket egy énprezentációs hatás következményének is tekinti, amennyiben feltételezi, hogy megszületésükben a politikai korrektség is közrejátszott. Angliában ugyanis intoleránsnak, előítéletesnek

és irracionálisnak tűnik, ha valaki a nemzeti érzéseket vagy a nemzeti jellemet hangoztatja.

A diskurzuselemzés megközelítésének további gondja, hogy hol radikálisan, hol implikáltan, de kiiktatja a pszichológiát. A nyelv nem a szociálpszichológiai jelenség, vagyis az identitáskonstrukció közvetítőjeként jelenik meg, amit a diskurzuselemzés eljárásán kívül más módszerekkel is tanulmányozni lehetne, hanem maga a diskurzus képviseli a társadalmilag konstruált identitást, amihez az egyénnek végképp semmi köze nincsen.

Ebből a szempontból a pszichológiai identitáskutatásban a tartalomelemzés bizonyult a leggyümölcsözőbb módszernek. Marcia és munkatársainak az identitásstátuszokra vonatkozó interjúmódszere mellett McAdams (1985, 2001, 2006) modellje, ami az élettörténeti epizódok elbeszéléseinek tartalomelemzésére épül, vagy az etnikai identitásokat illetően Weinreich identitásstátusz-elemzése (Weinreich–Saunderson 2003), hogy csak a legismertebb kísérleteket említsük, mind a tartalomelemzés módszerét alkalmazza.

A „kis" történet–„nagy" történet vitának, amellett, hogy az identitásfunkciókra irányítja a figyelmet, van egy további hozadéka. Felveti azt a kérdést, hogy a történetek mennyire hitelesek, mennyire tükrözik ténylegesen a személyek belső állapotait, illetve mennyire tekinthetők csupán a helyzeti követelményeknek engedelmeskedő megnyilatkozásoknak. Ez a kérdés még a spontán keletkező élettörténeti szövegekkel kapcsolatban is felvethető (és most nem kell feltétlenül a diktatúrák idején keletkező önéletrajzokra gondolni), a kikérdezéses vizsgálatoknál kétségkívül fennáll a veszélye annak, hogy az élettörténeti szöveg tartalmát tudatos vagy kevésbé tudatos megfontolások befolyásolhatják. A helyzeti tényezők, például a történetmondás helyzetének szorongásteli vagy „laza" kontextusa mind a történetmondó személy aktuális belső állapotára, mind magának a történetnek a nyelvi megformálására hatással lehet. Mind a spontán született szövegek, mind az interjú keretében elhangzott vagy írásban kért élettörténetek esetében felvethető továbbá a szöveg dialogikus konstrukciójának kérdése (Bahtyin 1976),

vagyis az, hogy a szöveg mindig valakihez szól, mindig van valamilyen címzettje. A szövegalkotó, mintha párbeszédben venne részt, figyelembe veszi címzettjének tudását és érzéseit, lehetséges kérdéseit stb., és ennek megfelelően hozza létre a szöveget. Ugyanígy jelen lehet a történetmondásban a kapcsolati kommunikáció, ami nem csupán a történetmondás metakommunikatív jegyeiben (Watzlavick–Beavin–Jackson 1967), hanem a kapcsolatnak a kommunikáció révén történő alakításában (Habermas 1975/1997 ezt a kommunikáció interszubjektív vagy interaktív szintjének nevezi) is megnyilvánulhat. Mint Pólya (2007: 90) írja, „az elbeszélő személy és az őt hallgató személy közötti kapcsolat minősége meghatározhatja, hogy az elbeszélő személy érzelemtelien vagy érzelmek nélkül számol be az élettörténeti eseményekről, illetve az azokhoz kapcsolódó tapasztalatairól, és ez hatással lehet az élettörténeti eseményekben érvényesített perspektívaformákra". A tartalomelemzéses kutatások a vizsgálati helyzet, például interjú standardizálásával csökkentik ezt a kockázatot. Hargitai (2008: 81) például a saját kutatásainkban alkalmazott standardizálási eljárást a következőképpen írja le: „a klinikai hagyományra építve, az idiografikus megközelítést előtérbe helyezve vettük fel a vizsgálati személyekkel a narratív interjúkat. Mivel a nyelvi kommunikációt, és így a narrációt is alapvetően áthatja a beszédpartnerhez – a narratív interjú készítőjéhez – fűződő viszony, célunk a pozitív kapcsolatfelvétel, a bevonódás, a bizalom, a megfelelő hangnem és a kooperatív légkör kialakítása volt. Mindemellett gondos irányelveket dolgoztunk ki a narratív interjú menetére vonatkozóan, például arra, hogy az interjú készítője milyen verbális megnyilatkozásokat tehet a történetszövés továbbgördítése érdekében. Az interjú felvételének érvényességét és a helyzet standardizáltságát az interjú készítőinek gondos felkészítésével valósítottuk meg. A folyamat standardizálása során figyelmünket elsősorban a szituációra (például az instrukcióra, az idői keretekre, a légkörre) és az interjút készítő személy mint az interakcióban részt vevő fél jellemzőire (például beszédmódjára, empátiájára, interjúvezetői képességére) irányítottuk, ezáltal közvetve próbáltuk a

narrátor reaktivitását (például szorongását, szociális megfelelési igényét) is csökkenteni."

A történetek tartalmára, illetve magára az interjú vagy történetmondatás tematikájára elméleti megfontolásokon alapuló kódrendszert alakítanak ki. A már korábban említett Erikson-féle identitásinterjú kérdései az adott életkor számára feltételezett identitásfeladatok megoldására vonatkoznak, a történetmondatásos kutatások (McAdams 1985; Shields–Ryan–Cicchetti 2001) a vizsgálni kívánt identitásfolyamatok szempontjából kritikus epizódok elmondását kérik, és standardizált kódrendszert alkalmaznak.

A narratív pszichológiai tartalomelemzés részben eltérő elméleti megfontolásokon és módszereken alapszik. Az egész történet mint szövegkompozíció érdekli, és a kompozíciós elemek, illetve ezen elemek mintázatának a személyes vagy csoportidentitás különböző folyamataival való összefüggését előzetesen validitásvizsgálatokkal igazolja.

3. fejezet

Nemzeti identitás

A nemzet vitatott kategóriája

A történészek (szociológusok, politológusok) között nincs egyetértés a nemzet mibenlétét illetően. A szociálpszichológusok ezzel szemben egyetértenek abban, hogy legalábbis a nyugati civilizációban az emberek számára, bárhogyan is gondolkodjanak róla, az egyik legfontosabb vonatkoztatási csoport a nemzet. Akár politikai célok érdekében „kitalált" konstrukciónak tekintjük a nemzetet, mint azt például Hobsbawm (1992/1997) teszi, akár Andersont (1991) követve a könyvnyomtatás által teremtett kulturális térben „elképzelt közösségnek" vagy Gellner (1983) nyomán a munkamegosztás következtében létrejött modernkori képződménynek tartjuk, akár az etnoszimbolisták, például A. Smith (1991) álláspontját elfogadva azt valljuk, hogy a modern nemzetek szorosan kapcsolódnak a régi etnikumokhoz, melyek jellegzetes mitológiát, szimbólumokat és kultúrát biztosítanak számukra (magyarul lásd Bretter–Deák 1995; Kántor 2004; Schöpflin 2003; összefoglalóan lásd Gyáni 2005), szociálpszichológusként azokra a nem egyszer irracionálisnak tűnő viselkedésekre kell magyarázatot adnunk, amelyek az emberek nemzeti hovatartozásából erednek.

A szociálpszichológiában a nemzet olyan csoportként jelenik meg, amelyhez az egyén érzelmileg kötődik, amellyel azonosul. Elsajátítja a csoportra jellemző kulturális szimbólumokat, részesedik a csoport múltjában, az eseményeket a csoport perspektívájából képes szemlélni, átveszi a csoportra jellemző attitűdöket,

értékeket, viselkedési mintákat és megküzdési módokat. A nemzet kérdése a szociálpszichológiában három területen került előtérbe. Hagyományosan a nemzeti karakter kérdéseként, később a sztereotípiák majd a szociális identitás problematikájaként jelent meg.

Nemzetkarakterológia

Gordon Allport klasszikus meghatározása szerint „a nemzeti karakter fogalmának tartalmát azok a közös vonások képezik, amelyek tekintetében egy nemzet tagjai minden etnikai, faji, vallási vagy egyéb különbözőségeik mellett, nézeteik és magatartásuk bizonyos alapvető modelljeiben jobban hasonlítanak egymásra, mint egyéb nemzetek tagjaira" (Allport 1958/1977: 115). Hasonlóan definiálja a nemzeti karakter fogalmát Inkeles és Levinson (1954: 983), akik a szociálpszichológia klasszikus kézikönyve (Lindsey–Aronson 1954) számára foglalták össze a nemzeti jellemmel foglalkozó kutatásokat: „a nemzeti karakter a személyiség olyan viszonylag tartós jellemzőire és mintázataira vonatkozik, amelyek egy társadalom felnőtt tagjai között modálisnak tekinthetők."

A leíró tipológia szintjén a pszichológiai vizsgálódásokat megelőzően is számos kísérlet történt arra, hogy az egyes népeket jellemző tulajdonságegyütteseket megragadják. A nemzetközi példatárból elegendő itt csupán a filozófus David Hume-ra utalni, aki egyszersmind a nemzeti jellem fogalmában rejlő sztereotipizálási kockázatot is felvetette: „Okunk van arra, hogy egy franciától több szellemességet és könnyedséget várjunk el, mint egy spanyoltól, jóllehet Cervantes spanyol volt. Az angolokról természetes módon azt gondoljuk, hogy többet tudnak, mint egy dán, noha Tycho Brache (a kiváló csillagász) Dániában született" (Hume 1748: 7–198). Az egyik legkorábbi pszichológiai tárgyú munka magyar nyelven is a nemzeti jellem tárgykörében született a katolikus pap és teológus, Rónay Jácint tollából. Rónay (1847/2001) nemcsak az angol, a francia, a német, a magyar, az

olasz és az orosz nemzeti jellemzőket hasonlította össze, hanem a nemek és életkorok szerinti összehasonlítást is elvégezte.

A tizenkilencedik században, illetve a huszadik század első felében a nemzeti sajátosságokat a természettől eredeztették. Le Bon (1917), Wundt (1900–1920) vagy McDougall (1920) elgondolása szerint egy nép lelki alkata a távoli múltból eredő beállítódásokkal vagy ösztönökkel jellemezhető, mely ösztönök a népcsoport természetes kialakulása során fejlődtek ki. Mint Le Bon (1917: 59) írja, „egy nép ősi lelke meghatározza az adott nép egész fejlődését. A politikai felfordulások legfeljebb árnyalni képesek ennek a léleknek a kifejeződését"; vagy „egy nép kultúrája csupán lelkének külső ruházata, látható kifejeződése annak a láthatatlan léleknek, amelyik irányítja őt" (Le Bon 1917: 64, idézi Reicher–Hopkins 2001: 28).

A néplélek természetes esszenciájának vagy lényegének keresése a két világháború között virágzó szellemtudományos lélektan tipológiai irányzataiban új lendületet kapott. Magyarországon ezt az irányzatot Prohászka Lajos (1936) mellett – aki sok vitát kiváltott, egyebek között a *Magyar Szemle* nevezetes „Mi a magyar?" vitáját is inspiráló művében a német lelki alkatot a vándor, a magyart pedig a bujdosó vonásaival jellemezte – a politikai lélekről értekező Korniss Gyula (1934), illetve Lükő Gábor (1942/1987) stb. munkái képviselték. Ennek az irányzatnak sajátos leágazása Karácsony Sándor munkássága, aki a magyar észjárást a magyar nyelv strukturális sajátosságaiban vélte megragadni. Abból a tényből, hogy „a magyar valóban szívesebben él a kapcsolt, ellentétes, következményes, választó és magyarázó mondatpárokkal, mint az ún. mellékmondatokkal, tehát mellérendelő nyelv" (Karácsony 1976: 20), a magyarság olyan tulajdonságait vezeti le, mint a tekintélyi viszonyok sajátos felfogása vagy a passzív rezisztenciára való hajlandóság.

A két világháború közötti időszakban az antropológia és a szociológia területén is fellendültek az etnikai csoportok jellemzőire vonatkozó kutatások. Ezekben a kutatásokban már nem a „csoportlélek", amit Floyd Allport (1924), a szociálpszichológiában a módszertani individualizmus egyik első jelentős

képviselője téves, tartalmatlan fogalomként utasított el (group fallacy), hanem a csoportot alkotó egyének jellemzői képezték a vizsgálat tárgyát. Az egyént a kultúra hordozójának és kifejezőjének tekintették, az egyénektől nyert verbális és viselkedéses adatokat a kultúrára vonatkoztatták. Ezek a többnyire leíró vizsgálatok azt voltak hivatva demonstrálni, hogy az egyének viselkedéses jellemzői és attitűdjei az adott kultúrából eredeztethetők. A kutatók által alkalmazott pszichológiai modell szinte kizárólagosan a freudi pszichoanalízis, illetve annak újabb változatai voltak. Kardiner (1945) kulturális alapszemélyisége (basic personality), Linton (1945) modális személyisége (modal personality), Fromm (1941) szociális karaktere (social character), Benedict (1946) és M. Mead (1937) kulturális személyiség irányzata jelentős különbségeik ellenére lényegében osztoztak a fenti előfeltevésekben. Ez az irányzat a második világháborút megelőző, a világháborús és az azt követő években különösen erőteljes volt, mivel a politika támpontokat remélt tőle ahhoz, hogy a potenciális és tényleges ellenségek pszichológiai gyengeségeit kitapogassa, illetve a háborúban megtörtént borzalmakra magyarázatot találjon.

A nemzeti vagy etnikai szempont és a pszichoanalitikus értelmezési keret a kulturális pszichológiában a múlt század hatvanas-hetvenes éveitől kezdődően háttérbe szorult, és a kultúraközi vizsgálatok figyelme elsősorban pszichológiai részfolyamatok, például az érzelemfelismerés vagy az oktulajdonítás folyamatai felé fordult.

Ami a nemzetkarakterológia szellemtudományos megközelítését illeti, a nagy ívű monográfiák és esetenként heves viták dacára a szociálpszichológiában ezek a gondolatok nem vertek gyökeret. Egyetérthetünk Szekfű Gyulával, aki a *Magyar Szemle* „Mi a magyar?" kötetének bevezetőjében a következőket írja: „áttanulmányozva az idegen népekről készült, tudományos igénnyel megalkotott jellemképeket és azok módszereit, lehangolva fordulunk el tőlük. Már az elkészített jellemrajzok tartalma is lehangoló: ha a nemzeten kívül álló készíti el, tőle idegen népről, teli van kritikával és kevés elismeréssel; a megfordított

eset – csupán sugárzó megelégedés, önelégültség szolgáltatja az alapszínt, ha a nemzethez tartozó írja le népe tulajdonságait" (Szekfű 1939: 9). A mai megítélés nem sokban különbözik a Szekfű Gyuláétól. Kiss Zsuzsa (2011) történettudományi doktori értekezésében ugyancsak áttekinti a nemzeti karakterről folytatott vitákat, megállapítva, hogy a nemzetkarakterológiai írások és viták esszéisztikus jellegüknél fogva ritkán érik el a tudományosság szintjét.

Nemzeti sztereotípiák

Amíg a nemzeti jellem objektív megismerésére irányuló törekvések kevéssé bizonyultak sikeresnek, a nemzeti vagy etnikai csoportok szociálpszichológiai vizsgálatában a múlt század harmincas éveitől kezdődően jelentős sikereket könyvelhetett el a nemzeti sztereotípiák kutatása. Jóllehet a nemzeti sztereotípiák Katz és Braly (1933) által kezdeményezett vizsgálataiban időről időre felmerül a sztereotípiák igazságtartalmának a kérdése, vagyis az, hogy ezek a sémák mennyire valósághűen ragadják meg egy népcsoport jellemzőit, a sztereotípiakutatás hangsúlya egyértelműen a csoportok észlelésének folyamataira helyeződött át. A nemzeti sztereotípiák kutatói tehát nem egy nemzet jellemző tulajdonságaira kíváncsiak, hanem arra, hogy az észlelők egy csoportja miként észlel egy másik csoportot (vö. Hunyady 2001: 39), illetve milyen tényezők befolyásolják a sztereotípiák alakulását. Ilyen tényező lehet például a csoportközi viszony jellege: a csoportközi konfliktus növeli a rivális csoportról alkotott kép negativitását, vagy felléphetnek egyszerű információfeldolgozási korlátok, mint amilyen például az illuzórikus korreláció: bizonyos tulajdonságok előfordulási gyakoriságáról és együttjárásáról alkotott téves elképzelés (Hamilton 1981). A sztereotipizálás motivációs és kognitív hátterével kapcsolatban az elmúlt évtizedben is érdekes eredmények születtek. Leyens és munkatársai meggyőző kutatási eredményei szerint például az sztereotipizálás és diszkrimináció egyik alapfolyama-

ta az infrahumanizáció, amikor is a külső csoport tagjait a humán esszenciák közé tartozó emberi érzelmektől megfosztjuk, és csak alapérzelmeket tulajdonítunk nekik. A magyar nemzeti autosztereotípiáról és a magyaroknak más népekről alkotott sémáiról Hunyady (1981, 1996), illetve Csepeli (1985, 1992) közölt részletes eredményeket.

Nacionalizmus és nemzeti karakter

A nemzet fogalma szorosan összekapcsolódik a nacionalizmus, a nacionalista ideológia fogalmával. A nemzeti érzés kialakulásának idejét és a nacionalista ideológia hatásait illetően ismét csak eltérő álláspontok fogalmazódnak meg. Ugyanakkor magának a modern nacionalizmus gondolatrendszerének a megszilárdulását a legtöbb történész a 18. század végére teszi (Smith 2004: 39). E gondolatrendszer szerint a világ különálló nemzetekre oszlik, mindegyik nemzetnek megvan a maga speciális karaktere, a nemzetek mindenfajta politikai hatalom egyedüli forrásai, az emberek szabadságának záloga, hogy valamely autonóm nemzethez tartozzanak, és a nemzetközi béke és biztonság attól függ, hogy a nemzeteknek megvan-e az autonómiája saját államukban. Shafer (1983: 3) szerint a nacionalizmus „Olyan érzés (hiedelem), amely egy csoportot, amely valósan vagy elképzelten közös történelemmel rendelkezik, valamint igénye van arra, hogy a jövőben is külön csoportként éljen, *egyesít*. Továbbá ez az érzés *elválasztja* ezt a csoportot más hasonló csoportoktól, elsősorban más nemzetektől."

A nacionalizmus ideológiájával szemben áll a nemzetek és a nemzeti jelleg történeti fejlődésének gondolata. E szerint a nemzet és a nemzeti jelleg nem örök és nem változatlan, hanem a történeti fejlődés eredménye. Mint Szűcs Jenő írja, egy nemzet karaktere „...nem a nemzeti lét feltétele, hanem az adott nemzeti fejlődés produktuma. Nem történelemformáló faktor, hanem a valóságos történelemformáló faktorok folyton alakuló függvénye. Nem a nemzeti lét kontinuitásának hordozója, hanem a

történelmi mozgás derivátuma. Alapjában véve nem magyaráz meg semmit egy nép történelméből, hanem maga szorul magyarázatra" (Szűcs 1973: 309).

A német és amerikai nemzeti karaktert összehasonlítva Kurt Lewin is hasonló következtetésre jutott: „nem az alkati vagy személyiségszerkezetbeli különbségek az okai a csoportok, illetve a két ország társadalmi élete közötti különbségeknek, ...meg vagyok győződve arról, hogy a németek és az amerikaiak eltérő személyiségszerkezete maga is csupán következménye annak, hogy ezek az emberek két különböző történelmű és társadalmi berendezkedésű ország lakói" (Lewin 2001: 267).

Szűcs Jenő, bármilyen kiváló történész is volt, nem vállalkozhatott arra a pszichológiai feladatra, hogy a történelmi folyamatok és a nemzeti karakter közötti okozati összefüggéseket feltárja, még ha egyik szellemi atyja, Bibó István a „magyar alkat eltorzulása" kapcsán korábban tett is ilyen – többek által erősen vitatott – kísérletet (Bibó 1986). (A kritikát illetően lásd például Hanák 1994, aki egyebek között azt bírálja, hogy Bibó megközelítése feltételez valamiféle eredeti, torzulatlan magyar alkatot. Erre a vitára néhány új szempont bevezetésével a könyv 7. fejezetében visszatérünk. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy a nemzeti lényeget nem kell esszencializálni, önálló szubsztanciává tenni ahhoz, hogy alkatról beszéljünk. E könyvben pontosan arra teszünk kísérletet az identitás szempontjából, hogy a történetileg kialakuló identitásformák konstrukciós folyamatát feltárjuk).

Kurt Lewin, aki szociálpszichológus volt, méghozzá a csoportok életével foglalkozó tudományág, a csoportdinamika megteremtője, meggyőződését a nemzeti jellem történeti és társadalmi gyökereiről empirikus megfigyelések, azt is mondhatnánk, kvázikísérletek sorára alapozta. Mindazonáltal, a történeti folyamatok megragadására alkalmas fogalmak és elemzési eszközök híján ezeket a megfigyeléseit elsősorban a társadalmi viselkedésszabályozás normáinak eltéréseire alapozta. Például az amerikai és a német nemzeti karakter összehasonlításában a társadalmi távolságtartás normáinak kitüntetett figyelmet szentel. Mint írja:

„Az amerikai panziókban az emberek szélesre tárt ajtók mellett ülnek a szobájukban, amelybe bárki beléphet. A jelek szerint az amerikaiaknak az élet bizonyos területein határozottan kisebb igényük van arra, hogy visszavonuljanak mások elől. Előfordulhat, hogy főiskolai vagy egyetemi rektorok is egész napra nyitva hagyják az irodájuk ajtaját, s így mindenki láthatja, kivel tárgyalnak és hogyan intézik az ügyeket. Az ilyen viselkedés Németországban még egy jelentéktelen hivatalnok részéről is teljesen elképzelhetetlen volna; az illető inkább hosszasan megvárakoztatná az ügyfeleket a csukott ajtaja előtt, hogy így csikarjon ki tiszteletet magának és így mutassa meg, mennyire fontos ember. Az Egyesült Államokban rossz ízlésre vall megvárakoztatni a másikat, bármilyen nagy legyen is a kettejük közötti társadalmi státuszkülönbség. Ez a két ország közötti rendkívül szembeötlő eltérés annak a megnyilvánulása, hogy az amerikaiak demokratikus eszményeikhez híven egyenjogúként tisztelik a többi embert, és általánosságban is megközelíthetőbbek, mint a németek"; vagy másutt: „a személyek közötti átlagos »társadalmi távolságról« mindazonáltal nem mondhatjuk, hogy az Egyesült Államokban minden szempontból kisebb lenne. Ez csupán a személyiség perifériás rétegeire nézve igaz. A személyiség intimebb, »központi« területei az amerikaiaknál a jelek szerint legalább annyira elzártak mások elől, és legalább annyira nehéz közel férkőzni hozzájuk, mint Németországban. Amerikában például a fiúk és lányok közeledése egy bizonyos pontig gyorsabban bontakozik ki, az intim kapcsolat határvonala ugyanakkor még világosabban meg van vonva. Németországban az emberi kapcsolatok folyamatosabban fejlődnek a nagyon periferikustól a nagyon bensőségesig. Az Amerika földjére lépő németek általában azt veszik észre, hogy újonnan érkezettként néhány hét alatt sokkal több barátra tettek szert, mint az hasonló feltételek mellett megesett volna bárkivel Németországban. A németekhez képest az amerikaiak mintha gyorsabban és sokkal több emberrel barátkoznának. Ez a folyamat azonban egy bizonyos ponton gyakran megáll, a gyorsan szerzett barátok pedig évek múltán is ugyanolyan könnyen mondhatnak istenhozzádot, mint néhány hetes röpke ismeretség

után" (Lewin 2001: 268–269). Az okfejtés tehát a történetileg kialakult demokratikus társadalmi berendezkedésből eredezteti a társadalmi távolságszabályozást, ami azután nyitottabb személyiséget eredményez.

Az empirikus szociálpszichológia viszonya a történelemhez

Közel negyven esztendeje Kenneth Gergen, aki utóbb a szociális konstrukcionista szociálpszichológia apostola lett, a kísérleti szociálpszichológia jelenidejűségét és mesterkéltségét bíráló vitairatában a történelem jelentőségét hangsúlyozta az emberi viselkedés magyarázatában. Mint írja, „a társadalmi viselkedés döntő része visszavezethető a történelemből eredő, a történelem által kialakított diszpozíciókra. A szociálpszichológia számára a valódi kihívás az, hogy a diszpozíciók kialakulásának és működésének folyamatait megragadja" (Gergen 1973: 319). Gergen számára a módszertani megoldást a kulturális összehasonlító vizsgálatok és a tartalomelemzés technikáinak alkalmazása jelentette.

A kulturális összehasonlító vizsgálatoknak a hetvenes-nyolcvanas évektől kezdődően komoly hagyománya alakult ki. Míg korábban ez a terület a pszichoanalitikus indíttatású kutatások terepe volt (például Kluckhohn 1953), a kultúra formatív szerepe az empirikus pszichológia által vizsgált jelenségekben például a viselkedés okaira történő kognitív következtetésben (az ún. attribúcióban, például Miller 1984), az érzelmekben (Rozin–Lowery–Imada–Haidt 1999) vagy az énszerveződésben (Markus–Kitayama 1991) számos kultúraközi összehasonlító vizsgálat tárgyává vált. Ezekben az összehasonlításokban a kultúra általában igen tág értelemben az individualisztikus nyugati és a kollektivisztikus keleti kultúrák szembeállítását jelentette (Triandis 1994), de a különböző nemzeteket is eltérő kultúrákként fogják fel, amikor egyes pszichológiai folyamatok, például attitűdök vagy sztereotípiák tartalmát hasonlítják össze.

A történeti tényező a kulturális összehasonlításban Liu (Liu–Wilson–McClure–Higgins 1999), valamint Paez (Paez–Basabe–Gonzales 1997) kutatásaiban vált markánssá. Pennebaker, Paez és Rimé (1997), valamint Liu és munkatársai (Liu–Hilton 2005; Liu–László 2007) több tucat országban elvégzett vizsgálatainak eredményei szerint a világtörténelem reprezentációjában erős konvergencia tapasztalható, amit a háborúk, különösen a két világháború, földrészektől és országoktól független megjelenése, az események és személyiségek említésében erős Európa-centrizmus és az elmúlt évszázad, vagyis a közelmúlt eseményeinek túlsúlya jellemez. Mindazonáltal a nemzeti kulturális sajátosságok még az ilyen, a világtörténelem reprezentációjára irányuló kutatásokban is jelentkeznek. Liu, Paez, Slawuta, Cabecinhas, Techio, Kokdemir, Sen, Vincze, Muluk, Wang, Zlobina (2009) eredményei szerint Kínában, Indiában, Kelet-Timoron, Oroszországban, Ukrajnában, Portugáliában, Törökországban és nem utolsósorban Magyarországon az államalapítást vagy az aktuális társadalmi rendszer bevezetését a legfontosabb világtörténelmi események sorába helyezték. Ugyanígy, ezekben az országokban a nemzeti múlt kiemelkedő szereplőit, például Kutuzovot, Piłsudskit, Sevcsenkót vagy éppen Mátyás királyt a világtörténelem kiemelkedő szereplőiként említették.

A kultúra ezekben a vizsgálatokban mint nemzeti kultúra jelenik meg, és a kollektív nemzeti emlékezet sajátosságaival jellemzik. Hasonló nyomvonalon indult el Hilton, Erb, Dermot és Molian (1996), valamint Liu, Wilson, McClure és Higgins (1999), akik a jelenbeli attitűdöket és döntéseket egy adott etnikai vagy nemzeti csoport történelemének a csoportban kialakított szociális reprezentációjából eredeztetik, vagy Bar-Tal (2001) „szociális hiedelmek"-koncepciója, amely egy csoport reakciómódjait a kultúránál változékonyabb társadalmi folyamatokhoz köti, és a társadalmi jelenségekről kialakított reprezentációk jelentőségét hangsúlyozza az egyének és csoportok viselkedésében.

Paez, Liu, Techio, Slawuta, Zlobina, Cabecinhas (2009) eredményei szerint azt, hogy mennyire hajlandóak az emberek fegyvert fogni a hazájukért, nagymértékben befolyásolja, hogy

milyen reprezentációt alakítottak ki a második világháborúról. Minél jelentőségteljesebb helyet foglal el a második világháború a kollektív emlékezetben, annál inkább hajlandóak az emberek az életüket kockáztatni saját nemzetükért. Ezeknek a kutatásoknak, ha szórványszerűen is, voltak előzményei a kísérleti szociálpszichológiában. A kísérletes vizsgálatok nem a történelmi reprezentációk feltárására, hanem azokra a mechanizmusokra irányultak, amelyek révén a reprezentációk a jelenbeli gondolkodást és viselkedést befolyásolják. Gilovich (1981) például a történelmi analógiák szerepére világított rá. Amikor kísérletében az 1938-as Müncheni egyezményben kicsúcsosodó megbékélési politika analógiáját aktiválta, kísérleti személyei sokkal inkább hajlandóak voltak egy fiktív európai országgal szembeni invázió gondolata mellé állni, mint azok a személyek, akiknek a figyelmét nem irányították erre az analógiára. Hasonló eredményeket kapott Schuman és Rieger (1992), akiknek az 1991-es öbölháborút megelőző vizsgálatában azok a személyek, akik a München-analógiát érvényesnek vélték a helyzetre, az átlagosnál sokkal jobban, míg azok a személyek, akik a Vietnam-analógiát látták a helyzetben, sokkal kevésbé támogatták a háború gondolatát.

Kollektív emlékezet

A múlt, vagyis a történeti tényező a Halbwachsra visszatekintő kollektív emlékezeti kutatásokban vált mind hangsúlyosabbá. Ezek a kutatások Halbwachsnak nem csupán azt a gondolatát teszik magukévá, hogy – szemben az emberi emlékezet individuális természetéről alkotott felfogással – az emberek csak arra képesek emlékezni, amit el tudnak helyezni a különböző társadalmi csoportokban érvényes szociális sémákban vagy vonatkoztatási keretekben (Halbwachs 1925; magyarul Kónya–Király–Bodor–Pléh 1999; Pléh 1999), hanem elsősorban azt a felismerését, hogy a csoportok emlékezete és a csoportok identitása szorosan összefügg egymással (Halbwachs 1941). Halbwachs

hatását jelentősen felerősítette Assmann (1999) kulturális emlékezettel foglalkozó munkássága, amely kultúraelméleti keretbe helyezve ugyan, de a szociálpszichológia számára is érvényesen részletesen kifejti a három-négy generációra visszatekintő kommunikatív emlékezet és az ősidőkig visszanyúló kulturális emlékezet identitáskonstrukciós szerepét. A kollektív emlékezettel kapcsolatos szociálpszichológiai kutatások jelentősen fellendültek az elmúlt húsz évben. Erről gyűjteményes kötetek (például Pennebaker–Paez–Rimé 1997; Boyer–Wertsch 2009; Hunyady–Münnich 2010), valamint nemzetközi és hazai folyóiratoknak a közelmúltban megjelent tematikus számai tanúskodnak (*International Journal of Conflict and Violence*, 2010, 4; *Revista de Psicologia*, 2010, 1; *Magyar Tudomány*, 2003, 3; *Alkalmazott Pszichológia*, 2011, 1). Ezeknek a kutatásoknak talán legfőbb tanulsága az, hogy a szociális identitást a kollektív emlékezet tölti fel tartalommal. Lehetővé teszi a csoporttagoknak, hogy felismerjék, ugyanahhoz a csoporthoz tartoznak, s hogy csoportjuknak múltja, története van, ami a jövőben is folytatódik (Volpato–Licata 2010). A kollektív emlékezet további funkciója, hogy összehasonlítási dimenziókat nyújt más csoportokkal, amely összehasonlításban a csoport képes saját identitását erősíteni. A kollektív emlékezetben őrzött negatív események fenyegetik a csoportidentitást és védekező reakciókat hívnak elő, például a csoport jogszerűtlennek állíthatja be az őt ért sérelmet, minimalizálhatja vagy tagadhatja a sérelmet, illetve a külső csoportot hibáztathatja a sérelemért (Baumeister–Hastings 1997). A kollektív emlékezet szolgál alapjául a csoport jelenbeli magatartásának is. A csoport áldozatként történő beállítása a kollektív emlékezeti történetben gyakran hivatott igazolni például a külső csoportokkal szembeni jelenbeli agresszív lépéseket (Devine-Wright 2003).

A történelmi élmények lecsapódásainak hatását egy nép kritikus helyzetekben tanúsított viselkedését illetően a társadalomlélektani folyamatokra érzékeny történészek is felismerték. Jó példája ennek Schievelbusch (2003) elemzése az 1918-as német összeomlás társadalom-lélektani okairól. Schievelbusch a kora-

beli német és francia elitek történelmi tapasztalatait, illetve az eliteknek a történelmi tapasztalatokból fakadó viselkedési beállítódásait hasonítja össze. Elemzése szerint a két elit sok tekintetben hasonlított egymásra. Mind a wilhelmiánus, mind a bonapartista elit hősi múltat ápolt, amelynek egyszerre voltak hősei és foglyai. Mindketten erőteljesen támaszkodtak a retorikára a hősi múlt „fényezésében". Abban is hasonlítottak, hogy a romantikus kép fenntartására modern technológiákat alkalmaztak. Mindkettejüknél megfigyelhető volt a realisztikus politikai arányérzék elvesztése. Ugyanakkor az 1870-es francia összeomlás nem vezetett szabadeséshez. A biztonsági hálót a nemzeti büszkeség adta a 200 éves európai hegemónia nyomán. Ezzel szemben a németek hosszú távú emlékezete a nemzeti alsóbbrendűségről szólt. Azt gondolták, hogy 1870–71-gyel ezt végkép átadták a múltnak. Negyven év hatalmi politizálása után 1918-ban a múlt kísértetként tért vissza. Az összeomlás utáni kezdeti megdöbbenést követően 1870-ben Párizsban felkelés tört ki, megdöntötték a monarchiát, kikiáltották a köztársaságot, ideiglenes kormányt neveztek ki és nemzeti háborút hirdettek a külső ellenséggel szemben. Felidézték a forradalmi múltat, meghirdették a „défense nationale"-t és a „levée en masse"-t, vagyis a nemzet védelmére harcba szólították a tömegeket. Deklarálták, hogy a vereségért az előző rezsim viseli a felelősséget. A forgatókönyv ugyanaz volt, mint 1789-ben, 1792-ben, 1830-ban, 1848-ban, sőt ugyanez a forgatókönyv élt tovább 1940-ben is. Ugyanakkor a forradalmi, köztársasági hagyomány hiánya Németországban nem tette lehetővé egy ilyen forgatókönyvnek az érvényesülését. A rendszer megdöntése nem aktívan, hanem passzívan történt, a katonaság „leállt", a szociáldemokrata párt nem akart forradalmat, a tehetetlenség egyfajta szabadeséshez vezetett (Schievelbusch 2003: 196–197).

Ahogy a francia forgatókönyv tovább élt a második világháborúban, a német forgatókönyvnek is jelentős szerepe volt a hitleri fasizmus hatalomra jutásában, majd a világháborús totális vereségben. Bár az elmúlt évtizedek német története azt valószínűsíti, hogy a történelmi forgatókönyvek nem megvál-

toztathatatlanok és a történelmi kudarcok feldolgozása, valamint a sikerélmények képesek a kollektív emlékezetet, illetve a belőle fakadó pszichológiai beállítódásokat és cselekvésformákat – a nemzeti identitás pszichológiai jellemzőit – átalakítani, az is valószínű, hogy a „hagyományos" forgatókönyvek nem vesznek teljesen feledésbe. Mindenesetre a közelmúlt fontos eseménye, a német újraegyesítés olyan élményként vonul be a német kollektív emlékezetbe, amelyben a németek aktív és sikeres szerepet játszottak. Mindez szimbolikusan kifejeződik a berlini fal lebontásában, amit Volkan (1997: 7), szemben a kelet-európai rendszerváltások többé-kevésbé passzív jellegével, a következőképpen jellemez: „A berlini fal nem omlott össze. A falat ünnepélyesen lebontották, kőről kőre, darabról darabra, és a kődarabokat mementóként hazavihették azok, akik a falbontásban részt vettek." Könnyű belátni, hogy ebből az élményből olyan elbeszélés kerekedik, amely a cselekvőképesség, a magabiztosság és az optimizmus érzésével ruházza fel mindazokat, akik osztoznak benne.

A történelmi élmények a kollektív emlékezetben elbeszélések formáját öltik. A korábban említett francia, illetve német forgatókönyvek is lényegében narratívumok, amelyekből kibonthatók a nemzeti identitás pszichológiai jellemzői. Mint Liu és Hilton (2005: 537) találóan megfogalmazzák: „A történelem olyan elbeszéléseket nyújt számunkra, amelyekből kiderül, hogy kik vagyunk, honnan jöttünk, és merre kell mennünk. Ezek az elbeszélések meghatároznak egy pályát, amelyre ráépül a csoport identitása, megfogalmazzák a csoport viszonyát más csoportokhoz, és kijelölik a lehetséges módjait a jelenbeli kihívásokkal való megküzdésnek."

A „nagy" történelmi elbeszéléseket, vagyis a nemzeti történelem vezérfonalát viszonylag egyszerű kivonatolni a történelmi szövegekből, legyenek azok akár történelemkönyvek, történelmi regények vagy interjúk. Wertsch (2002) például az orosz narratívumot a következőképpen jellemzi: A kiindulópont, hogy az orosz nép békében él és nem jelent fenyegetést más népek számára. Ezt az állapotot idegen erők támadása zavarja meg. A tá-

madás válsághoz és az orosz nép súlyos szenvedéséhez vezet. Az orosz nép hősiesen és magányosan küzdve végül felülkerekedik az agresszorokon. Az orosz történetmondás a tatároktól a második világháborúig ezt a mintázatot ismétli.

Bellah (1967) és McAdams (2006) nyomán az amerikai narratívumot a következőképpen rekonstruálhatjuk: Az amerikaiak új világot építenek a semmiből. Nélkülöznek, és számos akadállyal néznek szembe, amiket sikeresen leküzdenek. Kivívják függetlenségüket. Éles belső konfliktusaik támadnak, amiket megújulás és jóvátétel követ. Bekapcsolódnak a nemzetközi konfliktusokba, veszteségeket szenvednek, ám úrrá lesznek a nehézségeken és kiterjesztik nemzetközi befolyásukat. Ez a mintázat egy klasszikus jóvátételi történet, aminek archetípusa a kiváló amerikai történész, Connerton (1989) szerint az Ószövetség.

Mielőtt a magyar nemzeti narratívumra rátérnénk, vessünk egy pillantást egy grúz történész, Garagazov (2008) munkájára, aki a krónikák, naplók és regények alapján a következőképpen rekonstruálta az örmény történelmi elbeszélést: A kiinduló állapotban, vagyis az aranykorban az örmény nép békében élt és köztiszteletnek örvendett. Ezt ellenséges intrikák aláásták, aminek következményeként ellenséges hadak támadtak az örményekre. A támadás az örményeknek rendkívüli szenvedéseket okozott. Ám ha az örmények hűségesek maradtak hitükhöz, minden ellenséget le tudtak győzni. Ha viszont elhagyták hitüket, legyőzték őket. Ebben a történetben talán az a legérdekesebb, hogy a jóvátétel és a hit szorosan összekapcsolódik, ami talán nem is olyan meglepő, ha az örmény kereszténységnek az örmény nemzeti identitás konstrukciójában játszott szerepére gondolunk.

Végül, de nem utolsósorban a magyar narratívum sémájával több kutatásban is foglalkoztunk (László–Ehmann–Imre 2002; László 2005). Ebben a történetben rendkívül hangsúlyos a dicsőséges múlt. A kezdeti nagyságot, a győzelmek sorozatát 1526-ig egyetlen negatív esemény, a tatárjárás zavarja meg, ám az is jóvátétellel (újjáépítés) zárul. A török megszállást követő évszá-

zadokban lokális és ideiglenes győzelmek sorakoznak az ország függetlenségének helyreállítása érdekében, melyek rendre vereséggel zárultak, utoljára 1956-ban. Jóvátétel a huszadik század végéig nincs, még a rendszerváltás sem tekinthető annak, mivel bekövetkezésében a nemzeti ágencia viszonylag csekély szerepet játszott. (Ez összefügg a rendszerváltás felemás megítélésével is. Amikor vizsgálati személyeinktől a magyar történelem pozitív és negatív eseményeit kérdeztük, a rendszerváltást viszonylag csekély számban említették a pozitív események között, és voltak, akik a negatív események között nevezték meg, különösen a 2003-as adatfelvétel idején.) Az ismétlődő séma évszázadok óta az, hogy a kezdeti győzelmeket vereség követi, ellentétben például a németekkel, akik megélhették, hogy elvesztették ugyan a háborút, de megnyerték a békét. A történelmi élmények kollektív emlékezeti rögzítésének ez a formája az utóbbi évek szociálpszichológiájában alaposan elemzett ún. kollektív áldozati szerephez vezet (Baumeister–Hastings 1997; Devine-Wright 2003; Bar-Tal–Chernyak-Hai–Schori–Gundar 2009), amivel később részletesen is foglalkozunk majd. Jelenleg azt kívánjuk csupán érzékeltetni, hogy a történelmi szövegek alapján intuitív módon megragadott nemzeti narratívákban jellegzetes pszichológiai beállítódások érhetők tetten, a nemzeti identitás konstrukciójának sajátos módjai, amelyeknek objektív vizsgálatára a tudományos narratív pszichológia megfelelő fogalmakat és módszertani eszközöket kínál. Intuitív módon viszonylag könnyű belátni, hogy a különböző narratívák eltérő érzelmeket közvetítenek, eltérő érzelmi beállítódásokat alapoznak meg. Az orosz narratívum jellemző érzelmei a büszkeség, szomorúság, magányérzet, az amerikai narratívum bizalmat, lelkesedést, biztonságot és reményt közvetít, az örmény narratívumban magányérzet, ragaszkodás, fájdalom és remény tükröződik, míg a magyar narratívumot a félelem, remény, lelkesedés, csalódás, pesszimizmus és szomorúság érzelmei jellemzik. Ezek azonban csupán intuíción alapuló feltételezések. A tudományos narratív szociálpszichológia, mint látni fogjuk, a kollektív emlékezetben őrzött történelmi pálya fogalmának kidolgozásával és a nar-

ratív pszichológiai tartalomelemzés eszközeivel képes ellenőrzött, objektív módon igazolni vagy cáfolni ezeket a feltevéseket. Kulcskérdésnek tekintjük tehát, hogy a nagy léptékű történeti folyamatokat a narratívum fogalmaival konceptualizálni tudjuk, és a történelmi elbeszélés nyelvi anyagában minél több empirikus támpontot kapjunk az identitáskonstrukciós folyamatokat illetően. Ekkor, mint a következő fejezetekben látni fogjuk, a történelmi reprezentációk, valamint az identitásfolyamatok közötti összefüggésekről alkotott hipotézisek ellenőrizhetőkké válnak.

4. fejezet

Identitásvonatkozású pszichológiai folyamatok a csoportnarratívumokban

A személyes és szociális identitás összefüggéseiről a 2. fejezetben részletesen szóltunk. Ezúttal a hagyományos szociálpszichológiai énfelfogás és az identitás különböző megközelítései között megnyilvánuló párhuzamosságokra és különbségekre irányítjuk a figyelmet. Azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a szelf a „szociális megismerés"-kutatásban alapvetően az énről való tudást jelenti az információfeldolgozás terminusaiban, ezzel szemben a személyiség- és a szociálpszichológia különféle identitásfelfogásai általában élményszerűbb, érzelemtelibb és jelentéstelibb koncepcióknak tekinthetők. A legtöbb szelf- és identitáskoncepció közös vonása azonban, hogy a funkcionalitást helyezik előtérbe. Linville „szelf-komplexitás"-elmélete (1980), Higgins „szelf-diszkrepancia"-elmélete (1980), Marcus és Nurius „lehetséges szelfek"-elmélete (1989) egyaránt a sikeres megküzdés és alkalmazkodás tekintetében kíván előrejelzéseket tenni. A komplex szelf-reprezentáció – a nagyobb pufferkapacitás miatt – jobb alkalmazkodást tesz lehetővé a stresszteli eseményekhez (Linville 1980). A reális, az ideális és a normatív szelf közötti nagy eltérés érzelmi instabilitáshoz vezet (Higgins 1980). A lehetséges szelfek akkor motiválják a legjobban az egyént, ha olyan világos, releváns és mérsékelten nehéz célokat tartalmaznak, amelyeket a személy fontosnak ítél (Markus–Nurius 1989).

Nincs ez másként a személyes, illetve csoportidentitás esetében sem. A személyes identitás a társas környezettel való inter-

akciók során, azonosulások révén bontakozik ki. Marcia (1966, 1980) meggyőző érvelése szerint az identitásnak a különböző életszakaszokban különböző állapotai vannak, illetve minden identitásállapotnak megvan a maga funkciója az adaptáció tekintetében. Antonovsky (1987) szerint a személy általános egészségi állapota az élettörténeti koherencia függvénye, mely utóbbi a szerző szerint nem más, mint maga az identitás. A csoportidentitás vizsgálatához Marcia identitásállapot-koncepcióját vesszük alapul, ám egy fontos korlátozással. Tekintve, hogy a csoportok nem rendelkeznek életciklusokkal abban az értelemben, ahogyan az egyének, így nem rendelkeznek „fejlődési feladatokkal" sem. Ezért, a Marcia által tételezett identitásállapotok helyett (kivívott identitás, moratórium, korai zárás és identitásdiffúzió) az érzelmi stabilitás-instabilitás, az integráció-dezintegráció, valamint a megküzdési képesség általánosabb terminusait használjuk.

A csoporttörténet és a csoportidentitás kölcsönhatásának vizsgálatához azokból az elméletekből is kölcsönzünk fogalmakat, amelyek kapcsolatot tételeznek fel az élettörténet és a személyes identitás között (Antonovsky 1987; Erikson 1959; McAdams 1985; McLean–Pratt 2006; Shields–Ryan–Cicchetti 2001) – ám ezekből is bizonyos korlátozásokkal. Halbwachsszal (1941) és a kollektív emlékezet más művelőivel összhangban (például Assmann 1992; Wertsch 2002) azt tételezzük fel, hogy a csoport- (nemzeti, etnikai) identitást a csoporttörténet konstruálja (lásd László 2003; Liu–László 2007; László 2008a, 2008b). Bár ez a feltételezés még mindig újdonságként hathat a társas identitás terén működő számos szociálpszichológus számára, a nemzeti identitással foglalkozó történészek körében szinte evidenciaként jelenik meg (Hobsbawm 1992; White 1981/1997). A csoportcsúsztatás (group fallacy; Allport 1924) elkerülése érdekében azonban – a narratív konstrukció mechanizmusain túlmenően – olyan fogalmakat és mechanizmusokat is tételeznünk kell, amelyek a narratív módon megkonstruált csoportidentitást fontossá és hatékonnyá teszik az adott csoporthoz tartozó egyén számára. Ebben az összefüggésben elfogadjuk a szociális identitás elméletét (Tajfel 1979, 1981), valamint a szelf-kategorizációs elméletet

(Turner–Hogg–Oakes–Reicher–Wetherell 1987; Turner 1999), amelyek azt vizsgálják, hogy milyen pszichológiai következményekkel és mechanizmusokkal jár a csoporthoz tartozás az egyén számára. A szociális identifikáció és a szelf-kategorizáció mechanizmusai által közvetített identitás pszichológiai tartalma azonban továbbra is nyitott kérdés marad (lásd Cantor 2003). Ezeket a tartalmakat korábban a diskurzuselemző módszerek próbálták megragadni (Reicher–Hopkins 2001). Mi pontosan ezeket a pszichológiai tartalmakat kívánjuk feltárni a narratív pszichológiai tartalomelemzés empirikusan ellenőrzött eszközeivel. Mielőtt azonban rátérnénk az elemzőeszközök bemutatására és a fenti állítások igazolására, ebben a fejezetben a fogalmi elemzés szintjén maradva még megvitatjuk a csoportidentitás néhány olyan vonatkozását, melyeket a funkcionalitás és az adaptáció szempontjából fontosnak tekintünk. Elméletünket továbbá elhelyezzük az egyetemlegesen érvényes oksági viszonyokat feltáró pszichológia és a múltbéli események jelentését a helyileg érvényes összefüggésekben a narratívumok révén értelmező történettudomány metszéspontjában is.

Csoportközi ágencia

Az ágencia a narratív konstrukció egyik legfőbb kategóriája, s egyúttal az önmagunkról, a személyekről és a csoportokról alkotott ítéletek egyik sarkalatos dimenziója. Az ágencia a feladatvégrehajtásra és a célelérésre vonatkozik, és olyan kategóriákat foglal magában, mint a 'hatékonyság', a 'kompetencia', az 'aktivitás', a 'perzisztencia' és az 'energetikusság' (Wojciszke–Abele 2008). Számos pszichológiai formája között találjuk a 'képességet', az 'expanziót', a 'hatalmat', a 'dominanciát', az 'elkülönülést' és a 'függetlenséget'. Harter (1978) 'effektancia motívumnak' nevezi azt a vágyat, hogy kontrolláljuk környezetünket, illetve hatást gyakoroljunk rá. Deci (1975) a cselekvések belső kontrollját intrinzik motivációnak tulajdonítja. DeCharms (1968) meghatározása szerint a személyes okság olyan humán diszpozíció,

ami a változás érdekében végzett szándékos cselekvést jelent. Mindezek a pszichológiai jelenségek arra a szándékra és vágyra utalnak, hogy formáljuk fizikai és társas környezetünket. Bandura (1989, 1994) énhatékonyság, illetve személyes hatékonyság fogalma azt a vélekedést vagy elképzelést fejezi ki, hogy az egyének képesek elérni kitűzött céljaikat és képesek ellenőrzésük alatt tartani az életükben zajló eseményeket – vagyis lényegében az önmagunkba vetett hitről szól. Az egyének saját hatékonyságukkal kapcsolatos elvárásai összefüggésben állnak megküzdési képességeikkel: a saját hatékonyságunkba vetett hitünk arra inspirál bennünket, hogy több erőt fektessünk céljaink elérésébe, és hogy stresszteli helyzetekben kisebbnek érezzük a ránk nehezedő nyomást és kényelmetlenséget. Yamaguchi (2001) meghatározta a kontroll, a személyes hatékonyság és az autonómia pszichológiai konstruktumainak összefüggését: a sikeres, közvetlen személyes kontroll énhatékonysághoz vezet, és ez kelti az autonómia érzését.

Nem csupán az egyének, hanem a csoportok is tekinthetők ágensnek – minthogy a csoportok is képesek célvezérelt módon viselkedni és hatást gyakorolni környezetükre. Hamilton (2007) szerint a csoportpercepciós kutatás két fő megközelítés köré szerveződik. Az egyik a hatékony cselekvésre való képességként tételezi az ágenciát (Abelson–Dasgupta–Park–Banaji 1998; Brewer–Hong–Li 2004), a másik pedig a mentális állapotok funkcióját hangsúlyozza (Morris–Menon–Ames 2001). Spencer-Rogers, Hamilton és Sherman (2007) négy itemmel mérte a csoportágenciát. Eszerint a csoport képes arra, hogy 'befolyásoljon másokat', 'elérje céljait', 'kollektíven cselekedjen' és 'megcselekedje a dolgokat' (eredményeket érjen el). Kashima, Kashima, Chiu, Farsides, Gelfand, Hong, Kim, Strack, Werth, Yuki, Yzerbyt (2005) kilenc, a mentális állapotokat (vélekedések, vágyak és szándékok) feltérképező tétellel mérte az ágencia észlelését, mert szerintük ezek alkotják a csoportágencia alapját.

A nyugati kultúrkörben legalábbis az ágencia a személyes és társas identitás fontos alkotóeleme. A jól szervezett és adaptív

felnőtt identitás elérése érdekében az embereknek autonómmá kell válniuk, ami abban tükröződik, hogy mindennapi életeseményeikben cselekvőként jelennek meg (McAdams 2001). Az identitás jelenlegi narratív modelljei az élettörténeti elbeszélésekből rekonstruálják a személyes identitást (Bamberg–Andrews 2004; Brockmeier–Carbaugh 2001; Freeman 1993; McAdams 1985). Az egyéni identitáshoz hasonlóan a csoportidentitás is rekonstruálható a csoport múltjából. A történelem reprezentációi a nemzeti identitás pszichológiai jellemzőit tükrözik – egyebek közt a stabilitást vagy a sérülékenységet, az erőt vagy a gyengeséget, az autonómiát vagy a dependenciát (László 2008a, 2008b; Liu–László 2007). Az ágencia arányának a saját csoport és a külső csoport közötti megoszlása a fenti identitásállapotok érzékeny indikátora lehet. A negatív események magas ágenciája a múlt kudarcainak felelős elfogadását jelenti; ha azonban az ilyen eseményekről szóló elbeszélések csakis külső csoportokra ruházzák az ágenciát, az defenzív identitásra és a történelmi traumák elaborációjának alacsony szintjére utal. Ha a saját csoport ágenciája a pozitív és a negatív eseményekben egyaránt magas, az stabil, jól szervezett és autonóm identitásra, valamint eredményes traumafeldolgozásra utal. Ennek ellentettjeként a pozitív, győzedelmes események magas sajátcsoport-ágenciája és alacsony külsőcsoport-ágenciája, különösen akkor, ha ez a negatív eseményekbeli alacsony sajátcsoport-ágenciával párosul, inflálódott és instabil identitást jelez.

Csoportközi értékelés

A csoportközi értékelés alapvető szerepet játszik az egyének pozitív szociális identitásának fenntartásában. A szociális identitás elmélete (Tajfel 1981; Tajfel–Turner 1986) azon a tézisen alapul, hogy az egyének önazonosságukat jelentős mértékben azoktól a csoportoktól nyerik, melyeknek tartósan tagjai, és amelyek életükben meghatározó szerepet töltenek be. Egy pozitívan értékelt tagsági csoport pozitív önértékelést és a vala-

hová tartozás biztonságát nyújtja az egyén számára. A szociális identitás azonban nem abszolút, hanem relációs kategória: a saját csoport értékét más, vele azonos típusú külső csoportoktól való pozitív megkülönböztetettsége adja. Az egyén ugyanakkor egyszerre számos csoportnak tagja, és mindig az aktuális társas szituáció határozza meg, hogy mely szociális kategória válik a megkülönböztetés alapjává. A nemzeti csoport kategóriája olyan helyzetekben emelkedik ki az egyének számára, amelyekben nemzeti hovatartozásuk miatt fenyegetést észlelnek, vagy a nemzetek közötti összehasonlításra nyílik lehetőségük. A pozitív szociális identitás igénye csoportközi összehasonlításhoz és elfogultsághoz vezet, azaz a saját csoport fel- és a külső csoport leértékeléséhez, amely megjelenhet sztereotipizálásban, diszkriminatív viselkedésben vagy agresszív versengésben. Terep- és laboratóriumi kísérletek demonstrálták, hogy a csoporthoz tartozás puszta ténye képes elindítani a csoportközi összehasonlítás és versengés folyamatait, felülírva akár a korábbi személyes barátságokat (például Sherif–Harvey–White–Hood–Sherif 1961; Sherif 1966; Tajfel 1978). Attribúciós kísérletek azt igazolták, hogy a csoportközi elfogultság a viselkedésmagyarázatokban is megjelenik: a saját csoportot az egyének inkább annak sikereiért, míg a külső csoportot saját kudarcaiért teszik felelőssé (Pettigrew 1979). Újabb vizsgálatok a strategikus nyelvhasználatban is kimutatták a csoportközi elfogultság hatását (Maass–Salvi–Arcuri–Semin 1989; Szabó–Banga–Ferenczhalmy–Fülöp–Szalai–László 2010). Csoportközi kontextusban tehát a személy- és csoportközi értékelés mind viselkedéses, mind verbális formában elfogultságot mutat, melynek motivációs hátterét a pozitív szociális identitás fenntartásának igénye adja. Az értékelésbeli elfogultság a csoport jólétét fenyegető, kiélezett konfliktushelyzetekben felerősödik, megerősítve a csoportkohéziót és a kollektív azonosságtudatot. Ha ez az elfogultság a kortárs történelmi narratívumokban folyamatosan és intenzíven jelen van, az azt sugallja, hogy a nemzeti csoport még mindig identitásfenyegetésként éli meg a történelmi konfliktusokat, pozitív identitását és kohézióját pedig saját

történeti nagyságának hangsúlyozásával igyekszik erősíteni, a külső csoportok leértékelésével. A nemzet szempontjából negatív kimenetelű eseményekben a saját csoport felértékelése és a konfliktusban részt vevő külső csoportok leértékelése szolgálhatja az erkölcsi fölény megalapozását.

Az értékelésnek a személyes narratívumok megkonstruálásában betöltött központi szerepét Labov és Waletzky (Labov–Waletzky 1967; Labov 1972) mutatta ki, akik személyes élményekről adott beszámolókat elemeztek strukturális szempontból. A szerzők a narratívumok két általános funkcióját állapították meg, amelyekkel egy kommunikatív szándékot megvalósító történetnek rendelkeznie kell. Ezen funkciók egyike az értékelés, amely végső soron egyenlő az elbeszélés, mint kommunikatív aktus pragmatikai relevanciájával. Az események narrátori értékelése indokolja meg, hogy miért érdemes egyáltalán közölni a történteket, mi az elmondottak üzenetértéke. Az értékelés azért szükségszerű része a narratívumnak, mert ez mindig egy olyan cselekményt mutat be, amelyben az események elvárt, normálisnak tekintett menetétől való eltérés, valamilyen drámai fordulat következik be, és az értékelés az, ami ezt a fordulópontot, illetve a nem szokványos eseményből levonható konklúziót megjelöli a hallgató számára.

A csoportközi értékelés a narratív értékelésnek egyetlen meghatározott területét foglalja magában, amely azonban központi jelentőséggel bír a nemzeti identitás élményszerveződésének vizsgálatában. Bármely nemzet története mindenekelőtt csoportközi viszonyok rendszerébe ágyazódik. Az eredettörténet, a sorsfordító események, a virágzó és dekadens korszakok történeteiben mindig jelentős szerepet kapnak a külső csoportok – más nemzetek vagy egyéb (például ideológiai) szempontból kategorizált csoportok. A nemzeti identitás alkalmazkodóképessége, a csoportot érő megpróbáltatásokkal, veszteségekkel, fenyegetésekkel, konfliktusokkal való megküzdés hatékonysága szempontjából fontos, hogy a nemzet miként ítéli meg a saját és a jelentős külső csoportok szerepét a nemzettörténet emlékezésre méltónak ítélt eseményeiben. Ezen felül fontos az, hogy a jelen

emlékezete a megőrzött események közül melyeket emeli ki leginkább az értékelés eszközeivel.

Ha a saját nemzettel szembeni elfogultság a kortárs történelmi narratívumokban folyamatosan és intenzíven jelen van, vagyis a saját nemzet kizárólag pozitív, a külső csoportok pedig kizárólag negatív értékeléseket kapnak, az azt sugallja, hogy a csoport még mindig identitásfenyegetésként éli meg a történelmi konfliktusokat, pozitív identitását és kohézióját pedig saját történeti nagyságának hangsúlyozásával igyekszik erősíteni.

A csoportközi értékelés tehát a narratív identitáskonstrukció olyan lényegi nyelvi eszköze, amely az elbeszélt történelmi eseményeket és azok szereplőit jelentésteli és koherens reprezentációvá képes szervezni. A csoportközi értékelések explicit társas ítéletek, amelyek az eseményekben részt vevő csoportokat, illetve azok képviselőit értékelik. Ezek az értékelések lehetnek (1) a csoportokra, illetve azok cselekedeteire vonatkozó pozitív és negatív attribúciók (például *bölcs, igazságtalan*); (2) érzelmi reakciók és viszonyulások (*csodál, megvet*); (3) a csoportok cselekedeteire utaló értékelő interpretációk (a pusztán tényszerű leírás helyett vagy mellett) *(vitézkedik, kizsákmányol),* és (4) jutalmazási és büntetési, elismerési és kritizáló aktusok *(éljenez, tiltakozik).*

Kognitív állapotok és elbeszélői perspektívák

A pszichológiai tartalomelemzéssel foglalkozó kutatások a stresszteli eseményekről szóló elbeszélésekben megjelenő kognitív állapotokat (például gondolkodik, ráébred, tervez stb.) a stresszel való megküzdés jeleként értelmezik. Miközben ezt az értelmezést számos vizsgálat igazolta (Pennebaker–Harber 1993; Pennebaker–Gonzales 2009; Pennebaker–Chung 2012), a narratívumokban fellelhető kognitív (és emocionális) állapotok egy másik, az identitásállapotokkal ugyancsak kapcsolatba hozható aspektusa a pszichológiai perspektívafelvétel. Mielőtt a nar-

ratív perspektívának a csoportidentitással összefüggő szerepét a történelmi elbeszélésekben megvizsgálnánk, nem kerülhetjük meg, hogy röviden áttekintsük a perspektivizálással kapcsolatos pszichológiai tapasztalatokat.

A narratív perspektíva meghatározása

A narratív perspektíva vagy nézőpont fogalma azt a viszonyt jelöli, ami az elbeszélő és az elbeszélt esemény között fennáll. Az elbeszélő térben, időben, pszichológiai viszonyulásban elhelyezi magát az eseményhez képest és ebből az alapállásból vagy nézőpontból számol be a történtekről. A nézőpont befolyásolja az események észlelését, illetve a történtekről kialakuló jelentéseket. A narratológusok a téri-idői és a pszichológiai perspektíva mellett az elbeszélő és az elbeszélt esemény viszonyának számos dimenziójával foglalkoztak (Uszpenszkij 1984; Bal 1985; Cohn 1984), saját kutatásaink szempontjából azonban csak ennek a két perspektívaformának van jelentősége. Noha a narratív perspektívával korábban elsősorban a nyelvész és irodalmár narratológusok foglalkoztak mint olyan eszközzel, amely fontos szerepet játszik az olvasói jelentésképzésben, mi megfordítottuk az értelmezés irányát, és azt javasoltuk, hogy a téri-idői perspektívát az élettörténeti elbeszélésekben tekintsük az identitásállapot egyik kifejezőjének (László–Ehmann–Péley–Pólya 2002). Ezt a feltételezésünket utóbb kísérletesen és tartalomelemzéses vizsgálatokkal igazoltuk (Pólya–László–Forgas 2005; Pólya 2007). Hasonlóképpen, a pszichológiai perspektíva alkalmazását a történelmi elbeszélésekben a csoportidentitás kifejezőjeként értelmeztük (Vincze–Tóth–László 2007). A belső, pszichológiai perspektíva ugyanis bevezetheti a külső csoport perspektíváját a történelmi narratívumba. Nyilvánvaló, hogy a stabil, érzelmileg kiegyensúlyozott, jövőorientált etnikai-nemzeti identitás megengedheti, hogy a korábbi ellenségek perspektívája megjelenjen a történelemről szóló beszámolókban. Más szavakkal, a konfliktusban álló külső csoportoknak tulajdonított kognitív állapotok, amelyek a belső perspektívát mozgósítják, jelzik a csoport ma-

gabiztosságát, önbizalmát, a csoportidentitás stabilitását. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Mint azt Vincze és Rein (2011) kimutatta, a kognitív állapotoknak a belső perspektíva felvételét előmozdító hatása külső csoportok esetében csak akkor érvényesül, ha a kognitív állapotok tartalma pozitív vagy semleges. Amennyiben a veszteséget okozó külső csoport kognitív állapotainak tartalmai negatívak, ez arra szolgál, hogy szándékosságot, és ennek révén még nagyobb felelősséget tulajdonítsunk a külső csoportnak a negatív cselekedetekért. Az ilyesféle manőverek vélhetően nem segítik elő a veszteségekkel való megbékélést, hanem az érzelmileg zavaró élmény fenntartásához járulnak hozzá.

Narratív perspektíva és narratív empátia

Jóllehet a narratológiában a perspektívának számos eszköze létezik, leggyakrabban a lokalizációval, azaz a belső állapotok nyelvi megjelenítésével azonosítják (Keen 2007), és a szereplővel való identifikáción keresztül az empátia összefüggésében vizsgálják. Az irodalomtudomány idevonatkozó vizsgálatainak eredményei rámutattak arra, hogy a szereplő pszichológiai perspektívájának, azaz mentális állapotainak megjelenítése lényeges szerepet játszik a pozitív érzelmi reakció kialakításában (Genette 1980; van Peer–Maat 2001; Miall 1988).

A narratológia eme megállapítása tükröződik azokban a szociálpszichológiai kutatásokban, amelyek az érzelmi empátiát és az elaborációt a perspektíva két fő funkciójaként azonosítják. A kutatások egyik irányvonala, amely a perspektíva fogalmát szorosan összekapcsolja az empátia jelenségével, a kilencvenes évek elejéig külön kezelte az empátia érzelmi és kognitív aspektusát. Az empátia érzelmi felfogását képviselő elgondolások az empátiát általában úgy tekintették, mint az interakciós helyzetben a partner élményeire, tapasztalataira adott érzelmi választ, vagy mint a partner érzelmi állapotaiban való osztozást (Batson–Coke 1981; Barnett 1987). Az empátia kognitív felfogásának képviselői ezzel szemben a perspektívafelvétel folyamatának következményeként a partner tapasztalatainak megértését hangsúlyoz-

ták, és az empátiát úgy határozták meg, mint a partner belső tapasztalatainak a pontos észlelését (Bachelor 1988; Ickes 1997). Újabban előtérbe került a kétfajta empátia egyetlen jelenségként való értelmezése (Davis 1996; Hoffman 1984), amelyben az empátia kognitív és érzelmi aspektusai, mint szekvenciálisan kapcsolódó epizódok, egyszerre jelenítik meg a perspektívafelvételt mint folyamatot, és az annak következményeként előálló érzelmi választ mint kimenetelt.

A másik irányvonal a perspektíva szerepét a cselekvésmagyarázatok vonatkozásában vizsgálja. A kiindulópontként kezelt cselekvő-megfigyelő torzítás (Jones–Nisbett 1971), azaz a nézőpont okozta torzításokkal kapcsolatos megfigyelések arra mutattak rá, hogy a cselekvő személy nézőpontjának felvétele a megfigyelőt kimozdítja egocentrikus látásmódjából, ezáltal a megértés szintjén igazodik a cselekvőhöz (Regan–Totten 1975; Davis–Conklin–Smith–Luce 1996). A perspektívafelvétel következtében a megfigyelő nem csupán a megfigyelt viselkedéshez könnyen illeszthető diszpozíciókat veszi figyelembe, hanem a cselekvő mentális állapotára, gondolataira, érzelmeire is kiterjeszti figyelmét (Batson–Early–Salvarini 1997; Davis–Conklin–Smith–Luce 1996). A perspektívafelvétel jelentőségét az interperszonális helyzetek vizsgálata mellett csoportközi kontextusban is bizonyították. Számos kutatás rámutatott arra, hogy a perspektívafelvétel csökkenti a sztereotípiát, az előítéleteket és a társas agressziót, ezáltal fokozza a társas kötődést és növeli pszichológiai közelség érzését (Cialdini–Brown–Lewis–Luce–Neuberg 1997; Stephan–Finlay 1999; Finlay–Stephan 2000; Galinsky–Ku 2004).

A belső narratív perspektíva erőssége abban nyilvánul meg, hogy a mentális állapotok explicit nyelvi kifejezésein keresztül egyszerre valósítja meg a perspektívafelvételt, ezáltal elősegítve a helyzet feldolgozását, valamint kész érzelmi mintázatokat szolgáltat, amelyek lehetővé teszik és egyben szabályozzák a *résztvevő affektív válaszok* megjelenését (Gerrig 1993). A belső narratív perspektíva az olvasót a történet „tudatosságának" tartományába helyezi azáltal, hogy betekintést enged a szereplő gondola-

taiba, érzelmi világába (Bruner 2005). A szubjektivizációnak is nevezett eljárás révén, a szövegben megjelenő valóságot az író a szereplő tudatán keresztül láttatja. Így a befogadó kész bizonyosságok helyett emberi lehetőségekkel találkozik, amelyek a szereplő tudatán keresztül lehorgonyozódnak.

A csoporttörténetek szempontjából a szereplők mentális állapotainak nyelvi kifejezései szerepet játszanak a csoportdinamika és a csoportközi viszonyok minőségének megjelenítésében. Míg a kognitív állapotok, a szereplők hiedelmei, vélekedései, vágyai elősegítik a szereplő nézőpontjának felvételét, ezáltal hozzájárulva az esemény megértéséhez, az érzelmi állapotok kifejezései az esemény érzelmi minőségének szabályozását implikálják.

Az empátia szerepe a csoportközi viselkedésben

Az empátia a megfelelő társas és kognitív működés elengedhetetlen feltétele (Piaget 1932; Mead 1934/1973). Számos kísérleti és megfigyelésen alapuló tanulmány mutatott rá az empátia jelentőségére a proszociális társas kapcsolati viselkedésben (Batson 1991; Richardson–Hammock–Smith–Gardner 1994; Savitsky–Van Boven–Epley–Wight 2005). Ugyanakkor több elméletben is megtalálható az empátia és a csoport összekapcsolása. Preston és de Waal (2002) az empátia egyik ultimatív magyarázatának tekinti azt, hogy a csoportban való létezést elősegítve jelentős adaptív funkcióval bír. Percepció-Akció modelljük alapján feltehető, hogy a csoportról alkotott reprezentációk aktiválódásán keresztül az észlelt hasonlóság és familiaritás fokozhatja a saját csoporthoz tartozók iránti empátiát. Hoffmann (1984) az empátia egyik fejlődési fokának tekinti a teljes csoportok iránt érzett empátia képességét, és úgy véli, hogy a saját csoport iránti elfogultság csökkenti a másik csoport iránti empátiás választ.

Dovidio és munkatársai több tényezőre alapozzák azt a feltevésüket, hogy az empátia hatással van a csoportközi attitűdökre. Egyrészt, a csoportközi attitűdök csak korlátozottan képesek előre jelezni olyan csoportközi viselkedéseket, mint például a diszkrimináció. Másrészt, a csoportközi viselkedést alapvetően

érzelmi reakciók befolyásolják. Harmadrészt, az empátia megjelenhet csoportszinten is, egy teljes csoport felé irányuló pozitív odafordulásként (Dovidio–Johnson–Gaertner–Pearson–Saguy–Ashburn-Nardo 2010). Három leegyszerűsített modellt dolgoztak ki arra vonatkozóan, hogy az empátia miként befolyásolhatja a csoportközi viselkedést. Az első modell az empátia és a csoportközi viszonyok kutatásának egy hangsúlyos irányát, az empátiának az előítéletek csökkentésében betöltött szerepét emeli ki. Eszerint a másik csoport egy tagja iránti empátia facilitálása (például perspektívafelvétellel) kihat a csoportközi viselkedésre. A további modellek a csoporttal való identifikációból indulnak ki. A második lehetséges megközelítés szerint a csoportidentitás hat az attitűdökre és az empátiára is, melyek egymástól függetlenül befolyásolják a csoportközi viselkedést. Ebből kiindulva az empátia kiváltása nem jár szükségszerűen együtt az attitűdök megváltozásával. Gaertner és Dovidio (2000) „Közös Csoportidentitás Modell"-je szerint, amelyben a külső csoport tagjai azonos kategóriába kerülnek a saját csoporttal, a rekategorizáció pozitív irányban megváltoztathatja a korábban elkülönültként észlelt csoport iránti attitűdöket, és növeli az immár saját csoport tagjai iránti empátiát. A harmadik magyarázó modell szerint alapvetően a csoporttal való identifikáció szabályozza a külső csoport tagjai iránti empátiát, az attitűdök és a csoportközi érintkezés szabályozó szerepet töltenek be ebben a folyamatban.

Az empátia és a csoportközi viszonyok összekapcsolása az érzelmek tulajdonítása mentén megjelenő saját csoport iránti elfogultságra fókuszáló infrahumanizáció elméletében is megjelenik. Az infrahumanizáció a saját csoport favorizálásának és a másik csoport leértékelésének az érzelmek tulajdonítása mentén való megjelenése (Leyens–Paladino–Rodriguez–Vaes–Demoulin–Rodriguez–Gaunt 2000): a saját csoportnak inkább emberi, másodlagos érzelmeket tulajdonítunk, míg a külső csoportokat gyakran nem humánspecifikus, elsődleges érzelmekkel ruházzuk fel, az érzelem értékétől függetlenül. Viki, Winchester, Titshall, Chisango, Pina és Russell (2006) szerint az infrahumnaizáció nemcsak az érzelmek attribúciójában,

hanem más, humán jellemzők mentén is megfigyelhető. Az infrahumanizáció megjelenésének alapja a saját csoporttal való identifikáció (Vaes–Paladino–Castelli–Leyens–Giovanazzi 2003). Az elmélet implikálja, hogy a saját csoport humanizálása, másodlagos érzelmekkel való felruházása nagyobb empátiát vált ki és proszociális viselkedést indukál a csoport tagjai iránt, a csoport érdekeit és védelmét szolgálva (Leyens–Paladino–Rodriguez–Vaes–Demoulin–Rodriguez–Gaunt 2000; Vaes–Paladino–Leyens 2002; Vaes–Paladino–Castelli–Leyens–Giovanazzi 2003). Ha a külső csoport tagjait kevésbé humánnak észleljük, kevesebb másodlagos érzelmet tulajdonítunk nekik, akkor kevesebb elfogadást és empátiát érdemelnek (Leyens–Paladino–Rodriguez–Vaes–Demoulin–Rodriguez–Gaunt 2000). Az infrahumanizáció *védekezésnek* is tekinthető, mert az empátián keresztül facilitálja a saját csoport tagjainak való segítségnyújtást, ugyanakkor elviselhetőbbé teszi azt, ha külső csoport tagjait észleljük úgy, mint akik fenyegető helyzetben vannak – azáltal, hogy kevésbé észleljük őket „emberinek" (Leyens–Paladino–Rodriguez–Vaes–Demoulin–Rodriguez–Gaunt 2000), így kevéssé érzünk irántuk empátiát. Ugyanakkor a külső csoport tagjának individuumként való észlelése, perspektívájának felvétele, az iránta érzett empátia megszünteti az infrahumanizációt (Leyens–Cortes–Demoulin–Dovidio–Fiske–Gaunt–Paladino–Rodriguez–Rodriguez–Vaes 2003).

Az empátia körüli eltérő felfogások ellenére a kutatók és elméletalkotók megegyeznek abban, hogy kétfajta empátia létezik: kognitív és érzelmi empátia (Davis 1996; Duan–Hill 1996; Gladstein 1983). Míg az előbbi elsősorban a perspektívafelvételre vonatkozik, addig az érzelmi empátia a másik személy által átélt érzelmi állapotban való osztozást (párhuzamos empátia) vagy a másik személy érzelmi állapotára adott érzelmi választ (reaktív empátia) jelenti.

A szociálpszichológiai kutatások különösen nagy figyelmet szentelnek az empátia szerepének tanulmányozására a csoportközi attitűdök megváltoztatásában (Batson–Early–Salvarini 1997; Pettigrew 1997; Clore–Jeffrey 1972). A legtöbb kutatási

paradigmában a megváltozott attitűdöt elsősorban az érzelmi empátia kialakulásával hozzák összefüggésbe, aminek kiváltását perspektívafelvétel-instrukcióval érik el. A perspektívafelvétel vagy kognitív empátia révén a megfigyelő kiterjeszti figyelmét a cselekvő mentális állapotára, gondolataira, érzelmeire és a viselkedés szituatív tényezőire (Batson–Early–Salvarini 1997; Davis–Conklin–Smith–Luce 1996). A perspektívafelvétel az érthetetlent megérthetővé és elfogadhatóvá teszi (Stephan–Finaly 1999); kimozdítja a megfigyelőt az egocentrikus látásmódjából, ezáltal a megértés szintjén igazodik a cselekvőhöz.

A csoportközi attitűdök kognitív modellje szerint az attitűdváltozáshoz a külső csoportra vonatkozó korábbi sztereotípiák felülvizsgálata szükséges, aminek hiánya a változás ellen hat (Brewer 1988). A kognitív akadályok fellazításának egyik vizsgálati technikája a külső csoportra vonatkozó pozitív inkonzisztens sztereotípiák alkalmazása (Rothbart–John 1985; Weber–Crocker 1983). Brewer és Miller (1984) perszonalizációs modellje szerint sztereotípiának ellentmondó tulajdonságokkal rendelkező külső csoporttaggal való személyes érintkezés pozitív hatással van a külső csoport általános értékelésére. A folyamatban a külső csoporttag olyan tulajdonságai válnak láthatóvá, amelyek révén a saját csoportjának atipikus példányává válik. Ugyanakkor Hewstone és Brown (1986) felhívja arra a figyelmet, hogy a külső csoporttag atipikussága révén individualizálódik. Ennek megfelelően a saját csoport perceptuális és viselkedési szinten is megkülönbözteti az atipikus tagot a külső csoport többi tagjától. Következésképpen az effajta személyközi kapcsolat nem jelenti a pozitív attitűd kiterjesztését a külső csoport többi tagjára. Batson, Early és Salvarini (1997) perspektívafelvétel-instrukcióval (arra kérik a résztvevőt, hogy helyezkedjen bele a cselekvő helyzetébe és így magyarázza meg annak viselkedését) olyan feltételek mellett is kimutatták az empátia hatását a pozitív irányú generalizált attitűdváltozásra, ahol a csoportközi attitűdök kognitív modellje alapján valószínűtlen volt az attitűdváltozás (erősen sztereotip csoporttal szemben). Alacsony és magas empátiával rendelkező kísérleti személyek tipikus (AIDS-beteg emberek) és atipikus (fiatal AIDS-beteg

nők) külső csoporttagokkal készített videoriportot néztek perspektívainstrukció mellett. Az eredmények azt mutatták, hogy az egész csoportra nézve generalizálódott a célszeméllyel szemben mutatott pozitív attitűd. A korábbi eredményekkel ellentétben a vizsgálat arra is rámutatott, hogy a pozitív generalizált csoportközi attitűd mind a tipikus, mind az atipikus külső csoporttag esetében megjelent, az előzőleg mért empátiától függetlenül.

A perspektívafelvétel és a csoportközi attitűd közti kapcsolat másik feltételezett közvetítő mechanizmusa a szituatív magyarázatok megjelenése a külső csoport viselkedésének értelmezésében. A negatív kimenetellel járó cselekvések szituatív magyarázatai számos szerző szerint a kedvező csoportközi attitűd indikátoraként foghatók fel (Galinsky–Moskowitz 2000; Vescio–Sechrist–Paolucci 2003).

Jones és Nisbett (1971) rámutatott arra, hogy a különböző nézőpont eltérő cselekvésmagyarázatokat eredményez: a cselekvő saját viselkedésének magyarázatában inkább szituatív tényezőket használ, mások viselkedésére vonatkozóan viszont diszpozicionális tulajdonságokat említ. A perspektívafelvétel-instrukció következtében viszont a cselekvő-megfigyelő torzítás csökken (Davis–Conklin–Smith–Luce 1996; Regan–Totten 1975; Fiske–Taylor 1991). A cselekvő-megfigyelő torzítás hasonló módon megjelenik csoportközi szinten is, és még kifejezettebb a magas előítéletességet mutató személyek esetében (Pettigrew 1979). Míg a magas előítéletességet egy alacsony társadalmi státuszú csoporttal szemben sztereotípiakonzisztens diszpozicionális oki magyarázatok jellemzik, az alacsony előítéletességet mutató személyek hasonló helyzetben inkább szituatív magyarázatokat használnak (Vescio–Biernat 1999; Wittenbrink–Gist–Hilton 1997; Vescio–Sechrist–Paolucci 2003). A jelenség feltételezett magyarázata, hogy a perspektívafelvétel következtében a szelf és a másik mentális reprezentációi átfedésbe kerülnek egymással (Aron–Aron–Tudor–Nelson 1991; Batson 1994; Davis–Conklin–Smith–Luce 1996; Galinsky–Moskowitz 2000). Következésképpen, hangsúlyos csoportközi helyzetben a negatív helyzet értelmezésére használt szelf-konstrukciók átfedésbe kerülnek a külső csoportról

alkotott elképzelésekkel (Vescio–Sechrist–Paolucci 2003). A külső csoport negatív cselekvései esetén a helyzeti tényezők figyelembevétele a perspektívafelvétel következtében inkonzisztenciát teremt az aktuális értelmezés és a korábbi sztereotípiák között (Sephan–Finlay 1999). A helyzetet érintő közvetlen értelmezés, feltételezések szerint (Macrae–Bodenhausen–Milne 1995), csökkenti a sztereotip válaszok alkalmazásának valószínűségét, ezáltal növeli a csoportközi attitűdöt (Galinsky–Moskowitz 2000).

A perspektívafelvétel és a csoportközi attitűdök közti kapcsolatot Vescio, Sechrist és Paolucci (2003) szisztematikus elemzés alá vetették. Vizsgálatukban külön manipulálták a célcsoport (afroamerikai) észlelt sztereotipikusságát (magas vs. alacsony). A kísérleti személyek perspektívafelvétel-instrukció mellett afroamerikai célszemélyekkel készített interjút láthattak, amiben a célszemélyek a csoporttagságuk következményeként elszenvedett negatív tapasztalataikról számoltak be. A korábbi vizsgálat eredményeivel összhangban (Batson–Early–Salvarini 1997) a célszemély észlelt sztereotipikussága itt sem befolyásolta a csoportközi attitűdöt. Ugyanakkor Batson, Early és Salvarini (1997) vizsgálati következtetéseivel ellentétben – mely szerint a perspektívafelvétel és a csoportközi attitűd közti kapcsolatot 90%-ban a perspektívafelvétel által kiváltott érzelmi empátia közvetítette – Vescio, Sechrist és Paolucci (2003) vizsgálatában az érzelmi empátiának csupán részleges, a szituatív cselekvésmagyarázatoknak viszont jelentős hatását mutatták ki a csoportközi attitűdök változására. További eredmény, hogy a vizsgálatban a perspektívafelvétel csupán a szituatív attribúciók gyakoriságát növelte, a diszpozicionális attribúciók előfordulását azonban nem csökkentette. Hasonló módón a perspektívafelvétel növelte a pozitív attitűdök megjelenését a célcsoporttal szemben, de nem befolyásolta a negatív attitűdöket. Vescio, Sechrist és Paolucci (2003) vizsgálatának eredményei nem csupán megerősítik a perspektívafelvétel jelentőségét a csoportközi attitűdök változásában, hanem további kiegészítéseket is nyújtanak a folyamatban szerepet játszó tényezőkről (érzelmi empátia és szituatív attribúció) és azok összefüggéseiről.

A narratív empátiakeltés stratégiái

Esetenként az elbeszélés célja az, hogy csoport vagy csoportok iránt keltsenek empátiát az olvasókban. Ebben a tekintetben a csoportidentitás és a narratív empátia kapcsolata kétirányú lehet: ha az olvasó az adott csoport tagja, a szöveg fokozhatja a csoport iránti empátiát, erősítve a csoportidentitást; ugyanakkor ha egy az olvasó számára külső csoportról van szó, az arra irányuló narratív empátia gyengítheti a csoportok mentén való elkülönülést (Keen 2007). Az elbeszélés a narratív empátiakeltésre többféle stratégiát alkalmazhat. Keen a *stratégiás empátiát* úgy határozza meg, mint *„az írók empátiájának egy változata, mellyel az írók megkísérelnek egy emocionális tranzakciót irányítani egy fiktív művön keresztül, amely egy adott közönséget céloz meg, és nem szükségszerűen minden olvasót, aki találkozik a szöveggel"* (Keen 2007: 142; Keen 2006: 224). Háromféle stratégiás empátiát különböztet meg. Az *elhatárolt stratégiás empátia* („bounded strategic empathy") a *„saját csoporton belül működik, a kölcsönösség tapasztalatából ered és a hasonló másokkal való együttérzéshez vezet"* (Keen 2007: 142; Keen 2006: 224). A *közvetítő stratégiás empátia* („ambassadorial strategic empathy") a kiválasztott mások felé irányul azzal a céllal, hogy kihívja egy csoport iránti empátiájukat. Itt példaként egy indiai író művét említi, aki kasztrendszer bemutatásával szól azokhoz az olvasókhoz, akik azon kívül állnak (Keen 2006). A *terjesztő stratégiás empátia* („broadcast strategic empathy") *„egy csoport tagjaival való együttérzésre szólítja fel az olvasót, kiemelve az általános sebezhetőségeket és reményeket"* (Keen 2007: 142; Keen 2006: 224). Számos posztkoloniális országban élő író alkalmazza ezt a stratégiát.

Az olvasói empátiás stratégiák

Az olvasók egy adott irodalmi mű befogadásakor nem feltétlenül csak az író által képviselt stratégiára reagálhatnak. Hogan (2003) úgy véli, hogy az irodalmi művek elsősorban nem egocentrikus, hanem empátiás érzelmeket váltanak ki az olvasók-

ból. Ezek az érzelmek a szituációhoz és a szereplők csoportidentitásához egyaránt kötődhetnek. Az olvasói empátiás stratégiák meghatározásakor az irodalom etikai hatásából indul ki. Az általa prototipikusnak tartott narratívumoknak, a romantikus és heroikus történeteknek fontos eleme az etikai értékelés. Úgy véli, hogy „a főhős etikai értékelése központi fontosságú esztétikai válaszunk szempontjából" (Hogan 2003: 132). A kétféle narratívum-prototípushoz kétféle etikus viselkedést kapcsol: az egyik a *saját csoport (nemzeti, vallási, család stb.) megvédése*, melyhez olyan fogalmakat sorol, mint bátorság, szembeszállás, mártírság; a másik a *szenvedés enyhítése vagy elviselése*, amit a „gyengédség és részvét etiká"-jának nevez (uo. 136). A heroikus narratívumok esetén a csoportvédelem etikája relevánsabb.

Hogan (2003) a kétféle etikai hatáshoz két különböző empátiás viszonyulást köt. Abból indul ki, hogy az empátiás válasz alapja a másikkal való észlelt hasonlóság. A *kategoriális empátia* esetében az empátia alapja az azonos szociális kategóriába való tartozás, vagyis az azonos *csoporttagság*. A *szituációs empátia* a *helyzetek közötti hasonlóságon* alapul: amikor a másik észlelt helyzete hasonló emlékeket hív elő bennünk, illetve a másik helyzetének átélésére késztet minket. Hogan (2003) a szituációs empátiához a „részvét etikáját" kapcsolja. A helyzeti empátia nem kategoriális alapú, ugyanakkor megjelenését meggátolhatja, ha az egyén olyan mértékben eltérőnek érzi magát a szereplőktől, hogy lehetetlen az empatikus viszonyulás hozzájuk. Erre hozza példaként a saját és a külső csoport közti jelentős különbséget, vagy a másik negatív morális értékelését. A heroikus művek olvasásakor a kategoriális empátia inkább jelenik meg, mint a romantikus tragikomédiáknál – az utóbbiaknál nagyrészt szituációs empátia működik.

Feltehetjük, hogy az olvasó szociális identitása hatással lehet arra, mely stratégiára válaszolva reagál, illetve milyen olvasói empátiás stratégiát választ.

Amint már említettük, a történelmi narratívumok a csoportközi értékelések tárgyalásakor mindig legalább három perspektívaformát alkalmaznak. Az első a saját csoport (belső) perspektí-

vája, amelyet az eseményben részt vevő saját csoport tagjai képviselnek; a második a külső csoport (külső) perspektívája, amelyet a külső csoport tagjai képviselnek, a harmadik pedig a narrátor perspektívája, aki – rendszerint, de nem szükségképpen – a saját csoport tagja és – bár rendszerint a saját csoport értékeivel és céljaival azonosul – bizonyos fizikai és idői távolságból tekinti az eseményeket. A történelmi beszámolók többségében a narrátor perspektívája uralkodik, és ez a tény megerősíti a beszámolót olvasó vagy hallgató csoporttagok kategoriális empátiáját, amennyiben a saját csoport érintett a történetben. A külső csoport egészének vagy egyes tagjainak tulajdonított kognitív folyamat tehát külső perspektívát vezet be, ami az empátia egy, az előbbitől különböző – helyzetfüggő – formáját hozza működésbe, ez pedig az események kiegyensúlyozottabb reprezentációjához vezet (Hogan 2003). Ebben az elemzésben sem hanyagolható el azonban sem a kognitív folyamatok propozicionális tartalma, sem pedig az esemény kimeneti valenciája – vagyis az, hogy ez jó vagy rossz volt a saját, illetve a külső csoport számára. A kognitív folyamatok révén történő perspektivizáció eredményeként kialakuló szituatív empátia csak akkor javul, illetve a történelmi esemény jobb, kevésbé sztereotipizált, következésképp a csoportközi viszonyok javulására jótékony hatással bíró megértése (Galinsky–Moskowitz 2000) csak akkor következik be, ha az ellenséges külső csoport tagjait olyan kognitív (és érzelmi) folyamatokkal ruházzuk fel, melyek propozicionális tartalmaikat tekintve túlmutatnak az ellenségességen, és a saját csoportra nézve kizárólag negatív következményeken. A kognitív folyamatoknak és a perspektivizációnak a csoportidentitás szemszögéből történő ilyetén elemzése – ami szélesebb történelmi távlatban veszi tekintetbe a különböző külső csoportokhoz való viszonyokat, vagyis az olyan külső csoportoknak a számát és típusait, akiknek ugyancsak megvan a maguk perspektívája valamely történelmi korszakban – információkat szolgáltat a csoportidentitásról annak stabilitását, plaszticitását és jövőbeli orientációját illetően.

5. fejezet

Érzelemszabályozás történelmi elbeszélésekben

Az identitásállapotok talán legfontosabb aspektusa az érzelemszabályozás. Az érzelmek az elmúlt két évtizedben váltak divatos témává a kísérleti szociálpszichológiában (Forgas 1995). Kialakultak a személyközi érzelmek (Leary 2000; Roseman 1984 stb.) és a csoportalapú érzelmek (Smith 1993; Doosje–Branscombe–Spears–Manstead 1998 stb.) elméletei is. Az utóbbi elméletek azt feltételezik, hogy csoportalapú érzelmek akkor keletkeznek, amikor az emberek csoporttagokként kategorizálják magukat olyan helyzetekben, amikor az érzelmileg releváns ingerek a csoport egészét érintik. Ahhoz, hogy megértsük a narratív szociálpszichológiának az érzelmekkel kapcsolatos felfogását, célszerű áttekintenünk a csoportalapú érzelmeknek a kísérleti szociálpszichológiában kialakult paradigmáit, mindenekelőtt a kollektív érzelmek kutatását.

A kollektív érzelmek kutatása

A kollektív érzelmek kutatói azt vizsgálják, hogy milyen módon járulnak hozzá a csoportalapú érzelmek az egyének és csoportok önmeghatározásához. A kollektív érzelmekkel kapcsolatos kutatások éppen ezért gyakran vizsgálják a csoport történetiségét, a múlt és a jelen közötti kapcsolatot, kevésbé kognitívak, valamint nagy hangsúlyt fektetnek az érzelmi élmény kollektív természe-

tére. Fischer és Manstead (2008) a kollektív érzelmek terminológiáját egyenesen a társak valós jelenlétéhez köti, bár ez olyan szigorú kritérium, amelyhez a kutatási terület többsége nem tartja magát. Szemben a csoportközi érzelmek kutatásával, ahol többnyire olyan, az egyéni érzelmek értékelési elméleteiből jól ismert érzelmeket vizsgálnak, amelyek azonnali cselekvési tendenciákhoz vezetnek (például harag, félelem, undor, lenézés), a kollektív érzelmi kutatások a csoport identitásához és a csoporttal kapcsolatos morális dilemmákhoz inkább kötődő érzelmeket vizsgálnak (például bűntudat, szégyen, büszkeség, részvét).

A kollektív érzelmi kutatások gyakori témája a csoporttal való azonosulás kérdése, valamint azoknak a morális dilemmáknak a felvetése, amelyek a csoport történetéhez kötődnek. Miként reagálnak a csoport tagjai akkor, amikor a csoport erkölcsisége válik kétségessé? Élnek-e át rossz vagy jó érzéseket (például bűntudatot vagy büszkeséget) a ma élő csoporttagok a saját csoport korábbi tagjainak cselekedeteivel kapcsolatban? Milyen stratégiák léteznek a negatív érzelmek elkerülésére, és mik azok a folyamatok, amelyek a csoportközi megbékélést segítik, illetve melyek azok, amelyek az ellenségeskedést mélyítik el? Ezek a kérdéseket egyebek között olyan történelmi-politikai viszonyokban vizsgálják, mint például a német-zsidó, az izraeli-palesztin vagy az ausztrál-őslakos viszony. A kutatott érzelmek közé tartoznak a bűntudat, a szégyen, a harag – akár a saját, akár a külső csoport ellen –, az empátia és a szimpátia. A kérdések nyilvánvalóan arra vonatkoznak, hogy ezek az érzelmek mikor jelennek meg, és hogy milyen viselkedésbeli és attitűdinális következményekkel járnak a csoporton belüli és a csoportközi folyamatokra nézve.

Elsőként Doosje, Branscombe, Spears és Manstead (1998) mutatta ki laboratóriumi keretek között, hogy az emberek csoporttagként is átélhetnek bűntudatot, és hogy ennek nem feltétele, hogy ők maguk személyesen részt vegyenek a rossz cselekedet elkövetésében. „Minimális csoport"-paradigma vizsgálatukban hamis visszajelzéseket adtak a vizsgálati személyeknek arról, hogy ők személyesen, vagy a minimális csoport, amibe kerültek, diszkriminatívan viselkedett egy külső csoport tagjaival. A vizsgálati

személyek akkor is éreztek bűntudatot, amikor azt a visszajelzést kapták, hogy bár ők maguk korrektek voltak a külső csoporttal, a saját csoportjuk tagjai viszont elfogultan viselkedtek. E vizsgálat alapján is felvetődik azonban az a kérdés, hogyha a bűntudat érzelmét ilyen könnyű kiváltani laboratóriumi körülmények között, miért lehet az, hogy a valós csoportközi viszonyokban való megjelenése meglehetősen ritka? Wohl, Branscombe és Klar (2006) próbálták összegyűjteni azokat a feltételeket, amelyek a kollektív bűntudat megjelenéséhez szükségesek. Négy ilyenről számoltak be:

(1) kategorizálás a rossz tettet elkövető csoport tagjaként,
(2) a csoport felelősségének elismerése a tettel kapcsolatban, beleértve annak elfogadását, hogy a cselekmény szándékos volt, és a cselekvők tisztában voltak a tetteik következményeivel,
(3) a csoporttagoknak nem szabad olyan eseményértelmezésekkel élniük, amelyek a saját csoportot felmentik, a rossz tettet legitimnek, jogosnak állítják be, és
(4) a rossz tetthez tapadó jóvátétel költségeinek ésszerűnek kell lennie: sem túl alacsonynak, sem irreálisan magasnak.

Ezeknek a feltételeknek a vizsgálatában három nagyobb kérdéskör bontakozott ki: az első a csoporttal való azonosulás, valamint a bűntudat közötti kapcsolat, amelyet „azonosulási paradoxon" néven ismerünk. A második a saját csoport rossz tetteivel kapcsolatban alkalmazott „felmentő stratégiák" használata (Roccas–Klar–Liviatan 2006). A harmadik kérdés a bűntudat és a negatív érzelmek átélésének funkcionalitását vizsgálja: milyen viselkedéseket és hosszú távú attitűdöket közvetítenek ezek az érzelmek?

Az első kérdés, amely az azonosulási paradoxon néven ismert, szoros kapcsolatban van a második kérdéssel, azaz a „felmentő stratégiák" használatával. Az azonosulási paradoxon hátterében két, egymásnak feszülő hatás azonosítható: az egyik alapján valószínűsíthető, hogy a csoporttal erősen azonosuló vizsgálati személyek élnek át több negatív érzelmet, hiszen ők a rossz helyzetben

lojálisak maradnak a csoporthoz. Más oldalról megközelítve azonban éppen az erősen azonosuló csoporttagok azok, akik számára a legnehezebb a saját csoport felé irányuló kritika megfogalmazása: ők azok, akik a leginkább motiváltak a csoport pozitív és erkölcsös képének fenntartásában (Janis 1982; Staub 1997). Doosje, Branscombe Spears és Manstead (1998) vizsgálatukban a holland gyarmatosítás érzelemkiváltó hatását vizsgálták. Három helyzetet alakítottak ki: egy olyat, amelyben a felajánlott narratíva a gyarmatosítás előnyeit ecsetelte (pozitív helyzet), egy olyat, amelyben a hátrányait (negatív helyzet), illetve egy olyat, amely megemlítette az előnyeit és a hátrányait is (kétértelmű helyzet). Érdekes kép bontakozott ki: az erősen azonosuló és a kevésbé azonosuló vizsgálati személyek bűntudatátélése között nem volt különbség az egyértelműen pozitív és az egyértelműen negatív helyzetekben. A kétértelmű helyzetben azonban, amely tág teret adott az interpretációra, az erősen azonosuló vizsgálati személyek a saját csoport számára előnyösebb értelmezéseket fogadtak el: igazolták a saját csoport tetteit. A vizsgálati eredmények szerint tehát a nem egyértelmű helyzetben az erősen azonosuló vizsgálati személyek hajlamosak „felmentő" stratégiákhoz folyamodni. A „felmentő" stratégiák ebben a vizsgálatban nemcsak abból álltak, hogy a saját csoport számára legelőnyösebb értelmezések kerültek kiválasztásra, hanem abból is, hogy a saját csoport észlelt heterogenitása is nőtt. Ezzel a vizsgálati személyek sikeresen oldották fel a saját csoport rossz tettei és a csoporttagságuk közötti ellentmondást: egyszerűen a rossz tettek elkövetőit olyan csoporttagoknak látták, akik eltérnek az átlagos csoporttagoktól, „fekete bárányok" (a „fekete bárány" effektusról részletesebben lásd Marques–Yzerbyt–Leyens 1988). Swim és Miller (1999) faji kérdésekre koncentráló vizsgálata szintén megerősítette a Doosje, Branscombe, Spears és Manstead (1998) által leírt jelenséget. Az erősen azonosuló csoporttagok hajlamosabbak a saját csoporthoz köthető negatív érzelmek átélését elutasítani. Számos más vizsgálat azonban nem talált kapcsolatot az azonosulás mértéke és a kollektív bűntudat átélése között (például Branscombe–Slugoski–Kappen 2004; Gordijn–Yzerbyt–Wigboldus–Dumont 2006; Iyer–Leach–Crosby

2003). Az utóbbi években megerősödött az a kritikai vonal, amely az azonosulás és a bűntudat átélése közötti kapcsolat hiányát módszertani problémára vezeti vissza. Egymástól függetlenül Roccas, Klar és Liviatan (2006), valamint Leach, van Zomeren, Zebel, Vliek, Pennekam, Doosje, Ouwekerk és Spears (2008) is felvetették, hogy a csoporttal való azonosulás többdimenziós természetű, és a vizsgálati módszerként használt egydimenziós mérések sokszor eltakarnak egyébként létező jelenségeket. Ezt mindkét szerzőcsoport empirikusan is igazolta. Roccas, Klar és Liviatan vizsgálatukban (2006) különbséget tett a „glorifikáció" és a „kötődés" azonosulási formái között. A „glorifikálónak" nevezett személyek számára fontos a csoportközi összehasonlítás, és az, hogy a saját csoportot más csoportokkal összevetve jobbnak, többnek, erkölcsösebbnek láthassák. A „kötődés" skálája a saját csoport érzelmi jelentőségét mutatja az egyén számára. Ez a két azonosulási dimenzió egy közös tipológiában egyesül, ahol megtalálhatunk erősen kötődő, de nem glorifikáló személyeket; erősen kötődő és glorifikáló személyeket, valamint gyengén kötődő és gyengén glorifikáló személyeket. Ez utóbbi három kötődési mintát kongruensnek nevezzük, viszonylag könnyen azonosítható tartalommal. Létezik egy negyedik úgynevezett inkongruens kötődési minta, amelybe a gyengén kötődő, de erősen glorifikáló személyek tartoznak. Ennek a típusnak a természete azonban még kevésbé ismert, és az sem tisztázott, hogy létezése mérési hiba eredménye-e, vagy valódi mintázattal van dolgunk. Roccas, Klar és Liviatan (2006) vizsgálata alapján lehetséges, hogy az azonosulási paradoxon nem is létezik, és hogy mindkét, elvileg egymással ellentmondó hatás érvényesül. Az erősen „kötődők" ugyanis valóban azok, akik lojálisabbak a negatív érzelmek forrásává váló csoporthoz, így valószínűbben élnek át bűntudatot, mint a kevésbé „kötődők". Az erősen „glorifikálók" azonban az események újraértelmezésével, a saját csoport tetteit mindössze reakciónak látják a külső csoport tetteire. A saját csoport által elkövetett rossz cselekedetek legitimként való beállítása természetesen a kollektív bűntudat elutasításához vezet, így az erősen „glorifikálók" kevesebb bűntudatot élnek át, mint a kevésbé „glorifikálók". Azaz salamoni döntés születhet: el-

mondható, hogy a csoporttal való azonosulás egyszerre növelheti és csökkentheti is a negatív csoportalapú érzelmek átélését, attól függően, hogy az azonosulás mely mintázatáról van szó. A másik hivatkozott vizsgálat szintén azt mutatta, hogy az azonosulás különböző dimenziói eltérő kapcsolatban vannak a bűntudat átélésével, vagy a saját csoport felmentésére irányuló törekvésekkel (Leach, van Zomeren, Zebel, Vliek, Pennekam, Doosje, Ouwekerk és Spears 2008).

A felmentő stratégiák egyike az emberi természet lényegi tulajdonságainak teljes (dehumanizáció) vagy részleges (infrahumanizáció) megvonása a külső csoport tagjaitól (Leyens–Paladino–Rodriguez–Vaes–Demoulin–Rodriguez–Gaunt 2000). Ezzel azért érdemes részletesebben is foglalkozni, mivel a külső csoportnak tulajdonított érzelmeket is érinti. A részlegesebb, implicit módon működő infrahumanizáció egyik sajátos esete ugyanis az érzelmek tulajdonításával kapcsolatos. Az érzelemkutatók megkülönböztetnek elsődleges és humánspecifikus másodlagos érzelmeket (például Epstein 1984; Ekman 1992). Elsődleges érzelem például az öröm vagy a félelem, másodlagos érzelem a büszkeség vagy a szégyen. Ez utóbbiakat csak az ember élheti át. Az infrahumanizációs jelenség lényege, hogy az emberek ezektől az emberi érzelmektől megfosztják a külső csoport tagjait (Leyens–Paladino–Rodriguez–Vaes–Demoulin–Rodriguez–Gaunt 2000; Leyens–Rodriguez–Rodriguez–Gaunt–Paladino–Vaes–Demoulin 2001; Paladino–Leyens–Rodriguez–Rodrgiuez–Gaunt–Demoulin 2002; Gaunt–Leyens–Demoulin 2002). Az emberi tulajdonságoktól, az úgynevezett emberi eszszenciától való megfosztás úgy kapcsolódik a felmentő stratégiákhoz, hogy alkalmas a rossz tettet elkövetők önigazolására. A dehumanizált személyekkel szemben az emberek ugyanis nem érzik kötelességüknek, hogy az erkölcsi szabályokat megtartva járjanak el (Bar-Tal 1989, 1990; Opotow 1990; Staub 1990). Az infrahumanizációnak hasonló hatása lehet, bár jelenleg ez inkább hipotézis, mint empirikus tapasztalat. Castano és Giner-Sorolla (2006) vizsgálatában különböző saját csoportok agreszszorként való bemutatását követően vizsgálták a külső csoport

infrahumanizálását, valamint a csoporttagok bűntudatát az eseményekkel kapcsolatban. A hipotézisnek megfelelően a külső csoportot a másodlagos érzelmek átéléséből azokban a vizsgálati helyzetekben zárták ki leginkább a résztvevők, amelyekben a saját csoport szándékos agressziója vezetett el a külső csoport súlyos veszteségeihez. Meglepő módon azonban a külső csoport infrahumanizálása a csoporttagok bűntudatát nem csökkentette. Valójában éppen ugyanazok a vizsgálati feltételek vezettek el a legtöbb bűntudathoz (szándékosság és súlyosság), amelyekben az infrahumanizáció is megjelent, miközben a kettőnek egymással nem volt kapcsolata. Ennek ellenére a leértékelés implicit jelenségeinek az átélt érzelmekre vonatkozó hatásai a jövőbeli kutatások egy lehetséges irányát képviselik.

A negatívnak tekinthető kollektív érzelmekkel kapcsolatban, mint például a bűntudat, a szégyen vagy a harag, fontos annak eldöntése, hogy milyen funkciójuk van a csoporton belüli, illetve csoportközi viszonyokat illetően. A legtöbb empirikus adat a kollektív bűntudatra vonatkozik, de az eredmények ellentmondásosak. A többségi álláspont szerint mind a kollektív bűntudat átélése, mind a fogadása segíti a csoportközi konfliktus rendezését. A kollektív bűntudat átélése általában együtt jár a bocsánatkéréssel és a jóvátételre irányuló viselkedéssel (Doosje–Branscombe–Spears–Manstead 1998; McGarty–Pedersen–Leach–Mansell–Waller–Bliuc 2005; Powell–Branscombe–Schmitt 2005; Branscombe–Doosje 2004; Branscombe–Doosje–McGarty 2002; Lickel–Schmader–Curtis–Scarnier–Ames 2005; Swim–Miller 1999). Az áldozattá váló csoport tagjai, ha a bocsánatkérést detektálják, pozitívabb attitűdöket mutatnak a korábbi bántalmazó csoporttal szemben. Wohl (2003) vizsgálatában kanadai vizsgálati személyeknek egy amerikai-kanadai katonai incidensről kellett véleményt formálniuk. A vizsgálat egyik feltételében az amerikai kormány bocsánatot kért a gyászolóktól, valamint Kanadától, egy másik feltételben pusztán vizsgálatot indított az ügyben. A bocsánatkérést is tartalmazó feltételben a kanadai vizsgálati személyek pozitívabb attitűdökről számoltak be az amerikaiakról, valamint az amerikai hadseregről, és szignifikánsan többen támogatták a terrorizmus elleni

háborút is közülük. Vannak azonban olyan kutatások is, amelyek szerint a kollektív bűntudat átéléséből származó előnyök csak korlátozott mértékben érvényesülnek: a bűntudat nem elég jó bejóslója a saját csoport által hátrányba került külső csoport támogatásának és az egyenlő feltételek megteremtésére való törekvésnek (Iyer–Leach–Crosby 2003; Harvey–Oswald 2000). Harth, Kessler és Leach (2008) vizsgálatában a kollektív bűntudat, szemben a szimpátiával, olyan szelf-fókuszú érzelemként jelent meg, amely nem a csoportközi helyzet rendezésében, hanem sokkal inkább a csoporton belüli folyamatok szabályozásában vett részt. Az ellentmondó vizsgálati eredményeket Parkinson, Fisher és Manstead (2005) szerint részben az magyarázza, hogy a csoportközi konfliktus jellege különbözik az egyes vizsgálatokban. A csoportközi konfliktus lehet olyan, amely a múltban történt, *lezárt* (például a gyarmatosítás), vagy olyan, amely napjainkban is *élő* (például az izraeliek és palesztinok közötti ellentét). Ennek azért van jelentősége, mert a még lezáratlan konfliktus nemcsak kollektív érzelmeket, hanem személyes felelősséget és bűntudatot is implikálhat. Parkinson, Fisher és Manstead (2005) szerint ezekben a személyes felelősséget is érintő helyzetekben a bűntudat énközpontú, averzív jellege érvényesül, miközben a lezárt konfliktusok esetén a bűntudat a csoportközi helyzet rendezésére irányul. A kollektív bűntudat átélését követő bocsánatkérés pozitív hatásait kérdőjelezi meg Giner-Sorolla, Castano, Espinosa és Brown (2008) tanulmánya. Vizsgálatuk szerint a kollektív bűntudat mellett felajánlott bocsánatkérés inzultáló az áldozattá váló csoport számára, hiszen státuszfenyegetést hordoz magában. A kollektív szégyen mellett felajánlott bocsánatkérés ezzel szemben hitelesnek és elfogadhatónak tűnik.

Egy másik, a csoport morális dilemmáihoz kötődő érzelem a kollektív szégyen, amelyet gyakran vizsgálnak együtt mind a harag, mind a bűntudat érzésével. A haraggal közös tényező az események lefolyása felett érzett kontroll hiányának megélése (Lewis 1971; Tangney–Wagner–Fletcher–Gramzow 1992), miközben a bűntudattal nyilvánvaló módon az események természete (a saját csoport mint ágens egy negatív eseménnyel kap-

csolatban) köti össze. A szégyen a csoportunk kontrollján kívül álló, de általa okozott negatív cselekedetek érzelmi következménye (Branscombe–Slugoski–Kappen 2004; Lickel–Schmader–Barquissau 2004). A bűntudattal szemben az egyik legfontosabb különbség, hogy a szégyen stigmaszerűen működik: a fókusz a saját csoport inkompetenciájára és annak nyilvánossá válására helyeződik. A szégyen átélése a saját csoport negatív esszenciájával asszociálódik: miközben a bűntudat esetén *tetteink* kérdőjeleződnek meg, addig a szégyen esetén *egész karakterünk* (Lickel–Schmader–Barquissau 2004). A szégyen Brown, González, Zagefka, Manzi és Cehajic (2008) vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy olyan viselkedési intenciókhoz vezet, amelyek nem segítik a csoportközi kapcsolatok rendezését. Bár közvetlenül az érzelem átélésekor a szégyen által közvetített viselkedési tendenciák nem különböznek a bűntudat által közvetítettektől, hosszú távon azonban a szégyen végül olyan cselekvésekhez vezet, amelyek a konfliktusban lévő csoportok közötti kapcsolat felszámolására irányulnak (mint például az elrejtőzés és a visszavonulás; Brown–González–Zagefka–Manzi–Cehajic 2008; Schmader–Lickel 2006). Reuter (id. Hilton 2008) vizsgálata ennek ellentmond. Szerinte a német fiatalok hajlamosak mérsékelt szégyenről, még inkább erős sajnálkozásról beszámolni, amikor nemzetük világháborús múltjára emlékeztetik őket, ahelyett, hogy a bűntudat jeleit adnák. Sőt, további vizsgálatokban Reuter úgy találta, hogy bűntudat helyett a szégyen és a sajnálkozás jósolták be megbízhatóbban a csoportközi helyzet helyreállításának szándékát.

Kollektív érzelem és csoportidentitás

A kollektív érzelmi kutatások gyakran érintik a csoportközi kapcsolatok történeti dimenzióját, olyan régen véget ért konfliktusokhoz visszanyúlva, mint például a holokauszt, a gyarmatosítás vagy a második világháború. Ez a csoportidentitás szempontjából fontos, hiszen a csoporttagoknak a csoport múltjával, jelenjével, jövőjével, azaz a *sorsával* kapcsolatos kérdésekre próbál választ

keresni. A csoport története számos morális dilemmát vet fel: helyesen járt-e el a csoport a múltban más csoportokkal szemben, és ha nem, akkor ennek mi volt az oka? Miként viszonyuljanak a csoporttagok azokhoz a helyzetekhez, amelyekben a saját csoportjuk vált áldozattá a múltban? A múlt és a jelen közötti dinamikus kapcsolat megértésének egyik oldala a múltbéli eseményeknek a hatása a jelenbéli csoportközi viszonyokra, a másik oldala a jelenbéli eseményeknek a múltat újraértelmező jelentősége. Az elmúlt években számos empirikus kísérlet történt a múlt és a jelen közötti kapcsolat megértésére. Roccas, Klar és Liviatan (2006) vizsgálatukat a máig tartó csoportközi konfliktus (Izrael és Palesztina konfliktusa) két különböző intenzitású szakaszában vették fel: egy viszonylag nyugodtabb időszakban, és akkor, amikor a harcok kiújultak. Egyértelmű eredményként jelentkezett az, hogy a saját csoport múltbéli rossz tetteivel kapcsolatos felelősség és kollektív bűntudat elfogadására vonatkozó hajlandóság csökkent a konfliktus intenzívebb szakaszában, függetlenül más változóktól. Ez tehát azt mutatja, hogy a jelenlegi helyzet értékelése hatással van a múltbéli szituáció megítélésére. Egy másik vizsgálatban Wohl és Branscombe (2008) azt találták, hogy a saját csoport múltbéli élményei jelentősen befolyásolják azt, hogy a csoporttagok miként értékelik és észlelik a jelent. Vizsgálatukban a vizsgálati személyek egy csoportját emlékeztették azokra az élményekre, amelyek a csoport valamikori áldozattá válására vonatkoztak: ezek a vizsgálati személyek kevésbé hajlottak egy jelenlegi konfliktussal kapcsolatban a saját csoport felelősségét elfogadni, a saját csoport jelenbéli rossz tetteit reakcióként értékelték a külső csoport agressziójára, és elutasították a kollektív bűntudat átélését.

Történelmi pályához kapcsolódó érzelmek

A kísérleti szociálpszichológiai hagyomány mellett, amely a csoporthoz tartozásból fakadó érzelmeket illetően univerzális szabályok megállapítását tűzi ki célul, és a történelmi múltat mint szituációs tényezőt használja fel az érzelmek vizsgálatában, a

szociálpszichológiában létezik egy másik hagyomány is, amely a korai kulturális antropológiában, Margaret Mead (1937) és Ruth Benedict (1946) munkáiban gyökerezik. Ők a csoportokban fellépő érzelmek kulturális relativitását hangsúlyozzák. Eszerint bizonyos érzelmek és érzelmi mintázatok bizonyos kultúrákra jellemzőek. Ezt a hagyományt fejlesztette tovább a kortárs kulturális pszichológia (például Markus–Kitayama 1991; Shweder–Much–Mahapatra–Park 1997; Rozin–Lowery–Imada–Haidt 1999). Ezekkel a kutatásokkal rokonítható a kollektívérzelem-vizsgálatok egy másik vonulata, amely szakít a csoporttörténelem önmagában fontos, de izolálható epizódjainak vizsgálatával, és a csoport történetiségének folyamatosságát hangsúlyozza, beleértve ennek a folyamatosságnak a jelentőségét a csoport identitására és érzelmi életére nézve (például Bar-Tal 2001; Bar-Tal–Halperin–de Rivera 2007).

Az effajta érzelmekkel kapcsolatban két összefüggő, ám egyformán fontos kérdés merül fel. Az első kérdés, hogy hogyan lehet az ilyen érzelmeket empirikusan feltárni, a második pedig, hogy hogyan magyarázható ezek kibontakozása és a csoporton belüli elterjedése. A válasz mindkét kérdésre a csoportnarratívumokban, azaz a történelemben rejlik. A saját csoport által megélt, valamint a csoport múltjáról szóló elbeszélésekben a saját, illetve a külső csoportokhoz rendelt érzelmek képviselik azokat az érzelmeket, amelyek végül jellemzővé válnak a csoportra, és a csoport identitásának elválaszthatatlan részeként állandósulnak. Ezek az érzelmek tehát a múlt reprezentációiból származnak. A nemzetek alapnarratíváit Wertsch (2002) narratív templátoknak, Liu és Hilton (2005) pedig – Malinowski (1926) nyomán – chartáknak nevezi. Mi *történelmi pályáról és „történelmi pálya”-érzelmekről* beszélünk (Fülöp–László, 2011; László 2005, 2011), minthogy az állandósult érzelmek jól kapcsolhatók a nemzet győzelmeinek és vereségeinek a kollektív emlékezetben megőrzött, egymást követő mintázataihoz. Amellett érvelünk, hogy nem csupán egyének rendelkeznek „életpályával”, ami az életük pozitívan és a negatívan értékelt eseményeinek egymásutániságát jelenti (Gergen–Gergen 1988), hanem a nemzetek kollektív emlékezetében is

létezik a pozitívan, illetve negatívan értékelt jelentős történelmi eseményeknek egy jellemző szekvenciája, egy „*történelmi pálya*”, ami az életpályához hasonlóan a nemzet identitásának fontos építőeleme. Azt is gondoljuk továbbá, hogy a történelmi pálya kollektív emlékezeti reprezentációja tartalmazza a nemzeti csoport jellegzetes érzelmi megküzdési módjait is (László 2005, 2008a, 2008b). A magyar történelmi pályához kapcsolódó érzelmek vizsgálatairól a könyv második részében, a 7., 8. és 9. fejezetben fogunk beszámolni. Mindenekelőtt azonban a következő fejezetben röviden bemutatjuk az általunk kifejlesztett automatikus narratív tartalomelemző rendszert, amely lehetővé teszi a fentebb vázolt hipotézisek objektív, empirikus vizsgálatát.

6. fejezet

Narratív kategorikus tartalomelemzés (NarrCat)

Az általunk kifejlesztett számítógépes tartalomelemző módszertan a narratív kompozíció, illetve a narratív kategóriák (az elbeszélés jelentéseinek létrehozásában részt vevő kompozíciós alkotóelemek) pszichológiai szempontból releváns jegyein, illetve ezek nyelvi kifejeződéseinek azonosításán alapul. Bennünket tehát nem a szavak pszichológiai korrelátumai, nem a szavak típusai (például funkciószavak szemben a tartalmas szavakkal) és nem a nyelvtani jegyek (például a múlt idő) érdekelnek. Ehelyett számunkra a narratív kompozíció olyan eszközei fontosak, mint a téri-idői perspektíva szerkezet, a külső, illetve belső perspektíva, az én és a másik, illetve a saját csoport és a külső csoport érzelmi struktúrája, az értékelési struktúrák, a szereplők és a csoportok kognitív folyamatainak megoszlása stb. (lásd részletesebben László 2005). Ezeknek az általunk narratív kategóriáknak nevezett kompozíciós eszközöknek jól azonosítható pszichológiai jelentésük van a személyes és csoportidentitás állapotaira vonatkozóan.

Más számítógépes tartalomelemző eszközökhöz hasonlóan (LIWC, RID, General Inquirer stb.), a NarrCat is rendelkezik szótárakkal. A magyar nyelv komplex morfológiája és az egyértelműsítés szükségessége miatt a szótárak lokális nyelvtanokkal kapcsolódnak össze, amelyek elvégzik az egyértelműsítést és további nyelvtani elemzéseket tesznek lehetővé. A pszichológiailag releváns találatok eléréséhez még két további nyelv-

feldolgozási feladatot is meg kell oldani. Egy nyelvi elemző feloldja az anaforákat, olyképpen, hogy a személyes névmások helyére beilleszti a tulajdonneveket, mivel minden mondatban azonosítanunk kell a szereplőket. A következő lépésben a szemantikus szerepelemző az egyes pszichológiai tartalmakat konkrét szemantikus szerepekhez kapcsolja hozzá (ágens vagy páciens, inger vagy átélő stb.). Ezek rendszerint a mondat alanyának, illetve tárgyának felelnek meg. A program lefuttatását követően kvantitatív eredményeket kapunk arról, hogy ki érez, ki cselekszik, ki értékel, ki gondol valamit kivel szemben; ezáltal láthatóvá válik a személyközi és csoportközi viszonyoknak az identitás konstrukciója szempontjából releváns pszichológiai kompozíciója.

A NarrCat program moduljainak fejlesztését a NooJ nyelvi fejlesztő környezetben végeztük el (Silberztein 2008). A magyar nyelv morfológiai szótárát az MTA Nyelvtudományi Intézete bocsátotta rendelkezésünkre, és a Váradi Tamás vezette kutatócsoport (Gábor Kata, Miháltz Márton) közreműködött a pszichológiai algoritmusok (a program ún. moduljai) fejlesztésében. A most bemutatásra kerülő vizsgálatainkban használt, az ágenciát mérő aktivitás (Szalai–László 2010) és intencionalitás (Ferenczhalmy–László 2010), valamint az értékelés (Csertő–László 2011), az érzelem (Fülöp–László 2006) és a kogníció (Vincze–László 2008) modul mellett a téri-idői perspektíva (Pólya–Kis–Naszódi–László 2005), a szelf és mi referencia, a tagadás (mindkettő Hargitai–Naszódi–Kis–Nagy–Bóna–László 2005), a szereplői funkciók (Péley–Naszódi–László 2005), valamint a szubjektív időélmény (Ehmann–Kis–Naszódi–László 2005) mérésére szolgáló modulokat is kifejlesztettünk. A modulok együttes alkalmazása, pédául a kogníció, az érzelem és az intencionalitás együttes mérése a pszichológiai perspektívafelvétel szempontjából (Pólya–Vincze–Fülöp–Ferenczhalmy 2007) összetett pszichológiai folyamatok feltárására is alkalmas.

Ágencia

Az ágencia szövegbeli megjelenését két szinten vizsgáltuk: az aktivitás és passzivitás, illetve az intencionalitás (szándék) és kényszer nyelvi jegyeit azonosítottuk. Az aktivitás-passzvitás szótár összeállításához a Magyar Nyelvtudományi Intézet Korpusznyelvészeti Osztályának a tízezer leggyakoribb igét tartalmazó gyűjteményét használtuk fel. Öt független bíráló segítségével osztályoztuk ezen igéket a két igekategória mentén (lásd bővebben Szalai–László 2006, 2007). Aktívnak azon igéket tekintettük, amik ágense cselekvőképes, saját akaratából cselekszik, annak is tulajdonítva a történéseket – azaz belső kontrollos; cselekedeteivel hatással van környezetére. A szövegből vett példákkal:

„Rákóczi a francia királyhoz *fordult segítségért.*"
„Magyarország jelentős *részt vállalt* a birodalom régi adósságainak törlesztéséből."
„A magyar csapatok kisebb-nagyobb csetepaté után *elfoglalták* a Bácskát, a baranyai háromszöget és a Muraközt."

A passzív igékhez tartoznak az állapotváltozás és a történés igéi. Azon történések sorolhatók ide, amik a személyen kívül álló okokból – mint fizikai körülmények, transzcendens erő – következnek be, illetve változnak meg. Például:

„E győzelem *lett* azonban a magyarok veszte."
„Az emigráció központjai később Párizsban és Londonban *alakultak ki.*"
„1917-re a hadseregben már lázadások és szökések is *előfordultak.*"
„Magyarország háborús szerepvállalása *tragédiához vezetett.*"
„Mindezek következtében hazánk teljesen új létfeltételek *közé került.*"

Az algoritmusok által azonosított és számszerűsített nyelvi jegyek kvantitatív elemzésre adnak lehetőséget. Az aktvitás- és passzivitáseredményeket egy arányszámmal fejeztük ki: aktivitás/passzivitás. Minél nagyobb az aktivitás-passzivitás ráta, azaz minél több aktív kifejezést használ az elbeszélő a passzívak rovására, a szereplő annál inkább hatékony, a környezetére befolyással bíró aktív cselekvőként jelenik meg. Illetve minél kisebb ez a ráta, azaz

minél több passzív kifejezéssel él az elbeszélő egy helyzetben az aktív kifejezések rovására, annál jobban hangsúlyozza a szereplő passzivitását, cselekvésképtelenségét egy adott helyzetben.

A program másik összetevője az intencionalitás és a kényszer nyelvi jegyeit kigyűjtő algoritmusok, melyek szintén a Magyar Nyelvtudományi Intézet Korpusznyelvészeti Osztályának ige-, melléknév- és határozószó-szótárai alapján készültek. A szövegben expliciten megjelenő intencionalitást nemcsak az intencionális segédigék (*akar, szeretne* stb.) hordozzák, hanem bizonyos esetekben főnevek (*cél, terv, akarat* stb.), melléknevek (*véletlen, szándékos* stb.), határozószók (*módszeresen, céltudatosan*), névutó (*végett*) vagy akár a célhatározói alárendelő mondatszerkezet („*Elment* a tárgyalásra, *hogy képviselje* az érdekeit") (lásd bővebben: Ferenczhalmy–László 2006, 2007). Például:

„A magyarok *vissza szerették volna állítani* a korábbi rendszert."
„Teleki úgy *döntött*, hogy..."
„A magyarok *azért vettek részt* a tárgyalásokon, *hogy bebizonyítsák...*"

Kényszert jelöltünk minden olyan esetben, ha a cselekvés nem a cselekvő saját szándékából, hanem külső vagy belső nyomás, azaz kényszer hatására megy végbe. Például:

„*Fel kellett adni* azokat az elképzeléseket, hogy..."
„A magyar csapatok fegyverletételre *kényszerültek*."
„Telekinek *nem volt más választása...*"

Az intencionalitás és a kényszer eredményeit egy arányszámmal határozzuk meg (intenció/kényszer). Minél magasabb ez a ráta, azaz minél több intencionális kifejezéssel él az elbeszélő, az ágens annál céltudatosabban jelenik meg, illetve minél kisebb ez a szám, azaz minél több a kényszer egy esemény leírásában, az esemény annál kevésbé az aktor akaratának megfelelően, inkább külső nyomás hatására zajlik.

Az *ágencia* a két arányszám összesítéséből származik. A magas ágenciaérték így aktív, céltudatos, környezetére hatni tudó ágenst jelöl, míg az alacsony ágenciaszint az eseményekkel sodródó, külső hatásoknak engedelmeskedő, passzív, befogadó ágenst jelent.

Csoportközi értékelések

Az értékelés modul (Csertő–László 2011) az elemzést szolgáló, szófaj és valencia szerinti annotációs jegyekkel jelöli meg az értékelést hordozó kulcsszavakat, amelyek e szempontok szerint külön szótárakba kerültek. Az 3. táblázat rendszerezi a modul szótárait, az egyes szótárakra vonatkozó példákkal és elemszámokkal. Az értékelő kulcsszavak szófaj szerint lehetnek melléknevek, igék, főnevek és határozók. A melléknév- és igeszótárakat az MTA Nyelvtudományi Intézetének használati gyakoriság szerint összeállított digitális szótáraiból állítottuk össze, öt független bíráló választásai alapján. A valencia szerint pozitív és negatív értékelések külön szótárakba kerültek. Mivel az értékelések elsősorban tulajdonságokban, valamint cselekvésekben realizálódnak, melyeket melléknevekkel, illetve igékkel fejez ki a nyelv, így a főnév- és határozószótárakat az értékelő melléknevekből és igékből képzett főnevekből, illetve határozókból hoztuk létre. Az értékelés modul jelenleg arra képes, hogy az értékelő kulcsszavakat bármilyen ragozott (jellel és/vagy raggal ellátott) formában felismeri a szövegben, illetve az elváló igekötős igéket és igei határozókat szintén azonosítja, majd a találatokat a valenciának megfelelő kimeneti jeggyel annotálja a szövegben.

3. táblázat. Az értékelés modul szófaj és valencia szerint osztályozott szótárai az egyes szótárak elemszámával

Szófaj		Pozitív	db	Negatív	db
Melléknév		*bölcs*	317	*jogtalan*	582
Ige		*vitézkedik* *éljenez*	122	*kizsákmányol* *tiltakozik*	317
Főnév	Melléknévből	*bölcsesség*	317	*jogtalanság*	582
	Igéből	*éljenzés*	122	*tiltakozás*	317
Határozó	Melléknévből	*bölcsen*	317	*jogtalanul*	582
	Igéből	*éljenezve*	122	*tiltakozva*	317

Érzelmek

Az érzelemszótárban szereplő érzelmeket a *Magyar értelmező kéziszótár* szavai közül két független kódoló válogatta ki. A kódolást öt független bíráló ellenőrizete. Összesen 700 szó került a szótárba. A kotextuális egyértelműsítést és a toldalékolt változatok felismerését lokális nyelvtanok segítségével valósítottuk meg. Az érzelmeket úgy csoportosítottuk, hogy mind a csoportközi, mind a személyközi viszonyok tekintetében releváns információt szolgáltassanak. Ennek megfelelően az alábbi érzelemkategóriákat vezettük be:

Pozitív-negatív érzelmek

A legegyszerűbb és leginformatívabb csoportosítás az érzelmek valenciáját veszi tekintetbe. Pozitív érzelmet fejeznek ki például az örül, a boldog vagy a tisztelet, míg a negatív érzelmekre példa a haragszik, a szomorú vagy a lenéz. A valencia szerint történő elemzés információt közvetíthet arról, hogy az egyes csoportokhoz tartozó szereplők mennyire tekinthetők optimistáknak, mennyire nyitottak a világra, a kapcsolatokra, milyen viszonyban állnak egymással, vagy milyen az önértékelésük stb.

Elsődleges-másodlagos érzelmek

A külső csoport leértékelésének egyik lehetősége, ha megvonjuk tagjaitól az emberre jellemző, ún. másodlagos érzelmeket (például sajnál, gyászol, tisztel) és többnyire elsődleges érzelmeket (például düh, fájdalom, öröm) tulajdonítunk neki. Ezt a jelenséget infrahumanizációnak nevezik (Leyens, Cortes, Demoulin, Dovidio, Fiske, Gaunt, Paladino és Rodriguez 2000). Az elsődleges-másodlagos érzelmek szótári elkülönítése az infrahumanizáció vizsgálatát célozza.

Morális érzelmek

Mivel korábbi vizsgálataink tapasztalatai szerint az identitás szempontjából a morális értékek reprezentációjának különösen fontos szerepe van (lásd László 2005), a morális érzelmeken belüli én vagy másik fókuszú érzelmeket külön is csoportosítottuk. Mások és magunk morális megítélésének, erkölcsi szempontú értékelésének erős érzelmi vonatkozásai vannak. A morális érzelmeket a szociálpszichológiában általában két nagyobb kategóriába osztják (lásd Rozin–Lowery–Imada–Haidt 1999). Az első kategóriát képezik az ún. önkritikus érzelmek (például szégyen, bűntudat, megbánás), melyek magukba foglalják a szelf valamely erkölcsi szempontok alapján történő elmarasztalását. Ezek az önkritikus érzelmek arra motiválják az embereket, hogy a társas együttélés szabályainak megfelelően viselkedjenek, alkalmazkodjanak a társadalmi normákhoz és beépítsék azokat értékrendjükbe.

Ezzel ellentétben a morális érzelmek másik csoportja, a kifelé irányuló kritikus érzelmek (például harag, megvetés, undor) nem önmagunkra vonatkozó erkölcsi ítéletet tartalmaznak, hanem egy másik személy vagy csoport feletti morális bíráskodást jelentenek. Ezek esetén a morális standardok megsértése elítélést és elutasítást kifejező érzelmeket gerjeszt.

Az érzelmeket tehát az alábbi kategóriákba soroltuk:

1. pozitív (például öröm, elégedettség, remény) – negatív (szenvedés, csalódás, nyugtalanság) érzelmek,
2. elsődleges (például harag, öröm, szomorúság) – másodlagos (például büszkeség, bűntudat, tisztelet) érzelmek,
3. morális érzelmek:
   a) önkritikus érzelmek (például szégyen, bűntudat, megbánás) és más, énre irányuló érzelmek (például büszkeség, megnyugvás),
   b) kívülre irányuló kritikus érzelmek (például harag, megvetés, undor) és más kívülre irányuló érzelmek (tisztelet, együttérzés, szeretet).

Mint látható, az érzelem algoritmus alszótárai igen rugalmasak. Az érzelmi mintázatokkal kapcsolatos új felismerések nyomán viszonylag egyszerűen új alszótárak hozhatók létre, melyeket a későbbiekben az adott érzelmi mintázat vagy érzelmi dimenzió mérésére lehet alkalmazni. Ez történt például a magyar történelmi pályához kapcsolódó érzelmek vizsgálatában (lásd 8. és 9. fejezet).

Kognitív állapotok és folyamatok

A *kogníció* modul kétfajta tartalmat képes azonosítani: a szószintű kognitív jelentéssel bíró igéket (általánosít, latolgat), illetve ezek idiómáit (ötletet átvesz, gondolataiba mélyed). A kognitív aktusokat tartalmazó igék szótárát a Magyar Nyelvtudományi Intézet Korpusznyelvészeti Osztálya által rendelkezésünkre bocsátott 10 000 leggyakoribb ige listájából készítettük el. Kognitív aktusnak minősült minden olyan ige, amely mentális folyamatra utal. A kódolást hét független bíráló ellenőrizte.

A csoportosítást két szempontból végeztük el. Elsősorban az olyan mentális igéket válogattuk ki, amelyek önmagukban hordozzák a kognitív jelleget (n=308). Ezeket az igéket *mentális igéknek* neveztük el, amelyek közül néhány példa látható a 4. táblázatban.

4. táblázat. Példák a mentális igék listájából

	ábrándozik	aggodalmaskodik	aggódik
	áhít	áhítozik	akar
Akaródzik	akceptál	álmélkodik	álmodik
Álmodozik	általánosít		analizál
Asszociál	átél	átérez	átértékel
Átértelmez	átgondol	átlagol	átszámít
Átszámol	azonosít	azonosul	bánkódik
Beazonosít	beképzel	beleél	beleért
Belegondol	bizakodik	bizonytalankodik	csalódik
Betanul	alultervez	elbizonytalanodik	elbízik
Elhisz	elfeled	elégedetlenkedik	elfeledkezik
Elfelejt	elfelejtkezik	elgondol	elgondolkodik
Elles	elhatároz	elcsodálkozik	elképed

Kiválogattuk továbbá azokat az igéket is, amelyek csak bizonyos szókapcsolatban, vagy egy nyelvtani szerkezetben jelenítenek meg mentális akciókat. Ezeket az igéket *szabályalapú mentális igéknek* neveztük el (n=302) (5. táblázat).

5. táblázat. Példák a szabályalapú mentális igék listájából

Ige	Szabály
áltat	visszaható értelemben mentális
csiszol	elmét
átcsoportosít	gondolatot
felfrissít	felfrissítette az emlékezetét
átvesz	gondolatot, ötletet
belát	belát valamit
belemélyed	az emlékeibe, gondolataiba
forral	tervet, összeesküvést
elfogad	nem tárgyat
elítél	ha nem elitéltről van szó
előretekint	ha tervez
eltekint	valamitől
elvár	valakitől valamit

A használati kontextus egyértelmű meghatározása érdekében nemcsak a szabályalapú, mentális igék esetében, hanem számos „egyszerű" mentális igénél is lokális nyelvtanokat kellett írni a szótári tételekhez. Például, mivel a „tud" ige csak abban az értelemben tekinthető kognitívnak, ha ismeretet jelent, ki kellett zárnunk azokat az eseteket, amelyekben a „tud" igét főnévi igenév követi, amely ebből következően képességre mutat rá.

II. RÉSZ

7. fejezet

A magyar nemzeti identitás jellemzői a csoportközi ágencia, értékelés, érzelmek és kognitív állapotok szempontjából

A könyv második részében az első részben bemutatott narratív szociálpszichológiai elemzési apparátust a magyar nemzeti identáskonstrukció sajátosságainak vizsgálatára alkalmazzuk. A magyar történelem jelentős eseményeire vonatkozó, különböző forrásokból származó történeti szövegeket vetünk alá a NarrCat moduljaival végzett tartalomelemzésnek, és az eredményeket a csoportidentitás minőségeire és állapotaira kidolgozott szociálpszichológiai kategóriák mentén értelmezzük. Az elemzésbe azokat a modulokat vontuk be, amelyek a nemzeti identitás szempontjából a legfontosabbnak tűnő identitáskonstrukciós folyamatokra: az ágenciára, a csoportközi értékelésre, az identitás érzelmi alapjaira és a kognitív feldolgozásra derítenek fényt. Reményeink szerint az eredmények nemcsak az elemzési apparátus létjogosultságát szemléltetik, hanem hozzájárulnak annak jobb megértéséhez is, hogy milyen akadályok gördülnek a huszadik századi nagy magyar történelmi traumák, Trianon és a holokauszt kollektív feldogozása elé (vö. Gyáni 2012).

A múltra vonatkozó tapasztalatok megőrzésének két különböző, ám – amint látni fogjuk – egymással kapcsolatban álló módja van. A történelemtudomány arra törekszik, hogy pontosan képezze le a múltat, azaz az elmúlt események igaz történetét tárja fel (Carr 1986). E vállalkozásában a historiográfia gyakran figyelmen kívül hagyja vagy zárójelbe teszi mindazokat a szubjektív élményeket, amelyekben az események résztvevői osztoznak. (A mentalitástörténet jelenlegi történelemmegközelítései – például La Capra 2001,

Goldhagen 1997, Schievelbusch 2003 – ennek kiigazításán fáradoznak.) Ezzel szemben a kollektív emlékezetben a múlt úgy reprezentálódik, hogy hangsúlyt kap benne a csoport identitása is. Novick amerikai történész a következőképpen állítja szembe e két módot:

> „Történetileg megérteni valamit, az annyit tesz, hogy tudatában vagyunk a dolog komplexitásának, elegendő távolságot tartunk tőle ahhoz, hogy többféle perspektívából szemlélhessük, és hogy elfogadjuk a cselekvők motivációival és viselkedésével kapcsolatos többértelműségeket, beleértve a morális többértelműségeket is. A kollektív emlékezet egyszerűsít; egyetlen, elkötelezett perspektívából tekinti az eseményeket, és kiiktatni igyekszik a többértelműség minden formáját. Valósággal mitológiai archetípusokká redukálja az eseményeket." (Novick 1999: 3–4)

A történelemtankönyvek valahol a két emlékezeti mód között foglalnak helyet. Egyfelől „objektív", a távoli múlt tekintetében kulturálisan leülepedett tudást közvetítenek, s több szerző szerint ezek a könyvek képezik a nemzet múltjáról való történeti tudatosság elsődleges forrását (például Angvik–Borries 1997; Roediger–Zaromb–Buttler 2009). Másfelől viszont identitásmintázatokat is közvetítenek. Egy nemzeti közösség működésének fontos folyamata a beavatás, a csoporttagoknak a tagsághoz szükséges kulturális eszközökkel való ellátása. Ezek a kulturális eszközök nélkülözhetetlenek a csoport fenntartása szempontjából. Az oktatás az egyik legjelentősebb fóruma a kollektív emlékek – a múltról alkotott reprezentációk – átadásának. A történelemoktatás központi szerepet játszik abban a szocializációs folyamatban, amelyben a közösség új tagjai részeseivé válnak a nemzetnek azáltal, hogy osztoznak mindabban a tudásban, amin a csoport identitása alapul. A tankönyvek mint a múlt elbeszélésének kanonizált, intézményes narratívumai – természetesen a többi kulturális eszköz (múzeumok, média, ünnepségek stb.) mellett – a nemzeti identitást is formálják (lásd Wertsch 2002).

A nemzeti identitás konstrukciója ily módon legalább három csatornán zajlik. A történetírás objektivitásra törekedve, többféle szempontot mérlegelve számol be az eseményekről, ám még ezeket az írásokat is gyakran átitatja a saját csoport iránti elfogultság. A saját nemzet nézőpontjának érvényesítése nemcsak a közelmúlt, hanem

a távoli múltnak a kulturális emlékezet részét képező kanonikus vagy mitológiai értelmezéseit is jellemezheti (Assmann 1992).

A naplókban, családi visszaemlékezésekben, oral history és egyéb dokumentumokban tárgyiasuló kollektív emlékezet a történelemhez kapcsolódva létezik, ugyanakkor részben a történetírástól független módon bontakozik ki, és nagyobb arányban tartalmaz a csoportidentitás számára fontos érzelmeket és gondolatokat. A szájhagyomány által élő reprezentációk nagyobb változatosságot mutatnak, mivel egyéni élettörténetek, attitűdök, a nemzettel való azonosulás eltérő mértéke, fölé- vagy alárendelt csoportokhoz való tartozás, ideológiai különbségek mind-mind alakíthatják a történeteket. A néphistóriai elbeszélések esetén sokkal inkább kell számolni azzal a hatással, hogy a vágyott történetnek megfelelően íródik át a valóság (White 1981/1997). Gyáni (2007) felveti, hogy a kanonizált formában megjelenő emlékezet korántsem élvez hegemóniát. A személyes emlékek sokasága, vagyis a népi emlékezet, sokszor a hivatalos kánontól elütő alakzatokat vonultat fel, ütköző emlékképeket, szubjektív perspektívában megjelenített, egyéni értékeléssel ellátott történeteket. Így jelentős különbségek lehetnek a kétféle reprezentáció között. Gyáni megjegyzi, hogy a hagyomány kanonizációja akkor eredményes, ha a személyes emlékezés érzelmi-tudásbeli alapjaira épít.

A csoportemlékezet történetírói és néphistóriai formája között foglalnak helyet az iskolai tankönyvek által bemutatott, kanonikusnak szánt történelmi reprezentációk, valamint a művészet és az irodalom által bemutatott múltreprezentációk, és ebbe a köztes csoportba tartoznak a média által közvetített nyilvános múltreprezentációk is. A nyilvánosságnak a média által biztosított fórumai nemcsak a napi események majdan történelemmé váló kommunikatív emlékezeti reprezentációjához járulnak hozzá, hanem – egyebek között a megemlékezések vagy a nyilvános viták révén – a múlt feldolgozásához és átértelmezéséhez is. A két utóbbi forma szerepével több szerző foglalkozott (például: László–Vincze–Kőváriné 2003; Bar-Tal–Antebi 1992; Bar-Tal 2001; László–Vincze 2004; Fülöp–Péley–László 2011; Nencini 2007).

Ebben a fejezetben a kollektív emlékezet néphistóriai szövegei, valamint az általános és középiskolás történelemkönyvek által közvetített identitásmintákra, illetve identitásjellemzőkre vonatkozó elemzéseinket mutatjuk be.

Szövegkorpuszok

A vizsgálat céljára két szövegkorpuszt hoztunk létre. A *néphistóriai korpusz* a legpozitívabb és a legnegatívabb magyar történelmi eseményekről szóló rövid történetekből áll, melyeket korábban 500 fős rétegzett mintán vettünk fel (László–Ehmann 2004). Liu, Wilson, McClure és Higgins (1999) vizsgálatukban azt találták, hogy meglehetősen megegyező nézetek élnek az egyes etnikai és nemzeti csoportok között abban, hogy történetükben mely események és személyek azok, melyek megőrzésre méltóak. A világtörténelem esetén is hasonló tendencia érvényesül (Pennebaker–Paez–Deschamps 2006; Hanke–Liu–Sibley–Paez–Gaines–Maloney–Leong–Boehm–Wagner–Licata–Klein–Garber–Hilton–Cabechinas 2012). Nem volt ez másként saját vizsgálatunkban sem: meglehet az események értelmezésében és értékelésében jelentős különbségek voltak, maguknak az eseményeknek a kiválasztásában nagyfokú egyetértés mutatkozott.

Az elbeszélt történetek közül a 10 leggyakrabban említett témát válogattuk ki. Ezek között három pozitív esemény (a honfoglalás, az államalapítás és a rendszerváltás) és négy negatív esemény (a tatárjárás, Trianon, a II. világháború és a holokauszt) szerepelt. Érdekes módon három olyan esemény is volt, amelyeket a vizsgálati személyek a pozitív és a negatív események között egyaránt felsoroltak – a török hódoltság, a 48-as forradalom és szabadságharc, valamint az 56-os forradalom –, a besorolás attól függött, hogy az események melyik szakaszát emelték ki a történelem folyamából. E három esemény reprezentációjának közös vonása, hogy a harcok először sikeresek voltak, majd elbuktak. Olyan reprezentációt nem találtunk, amelyben az esemény első fázisa negatív lett volna, majd pozitív kimenetellel zárult volna. Az

6. táblázat. A magyar történelem jelentős eseményeiről szóló szövegek felosztása

Események	**Valencia**		**Emlékezeti forma**	
	Pozitív	**Negatív**	**Kulturális**	**Kommunikatív**
Honfoglalás	pozitív		kulturális	
I. István-államalapítás	pozitív		kulturális	
Tatárjárás		negatív	kulturális	
Török hódoltság (Hunyadi, Mohács, végvárak)	Hunyadi János győzelmei, végvári harcok: pozitív	mohácsi csata: negatív	kulturális	
Osztrák–Magyar Monarchia	1848–49-es forradalom és szabadságharc kezdete: pozitív	1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése: negatív	kulturális	
Trianon		negatív		kommunikatív
II. világháború		negatív		kommunikatív
Holokauszt		negatív		kommunikatív
1956-os forradalom	1956-os forradalom kitörése: pozitív	1956-os forradalom leverése: negatív		kommunikatív
Rendszerváltás	pozitív			kommunikatív

események valenciájuk szerinti bontásban, illetve aszerint, hogy a kulturális vagy a kommunikatív emlékezet idősíkjába tartoznak-e, a 6. táblázatban láthatók. A néphistóriai korpusz 104 011 szóból áll.

Az *iskolai történelemkönyv korpuszt* (223 740 szó) a 2000 után kiadott általános és középiskolai történelemkönyvek széles választékából alakítottuk ki. Azokat a szövegrészeket válogattuk be a mintába, amelyek a néphistóriai vizsgálatban kiemelkedett pozitív és negatív eseményekről szóltak, vagyis a két szövegkorpusz tematikáját megfeleltettük egymásnak.

A csoportközi ágencia megjelenése történelmi szövegekben

A kutatás annak feltárására irányult, hogy milyen mértékben jelenik meg az ágencia, vagyis a környezetre irányuló cselekvéses hatás a magyarok (saját csoport), illetve más nemzetek (külső csoport) viselkedésének elbeszéléseiben, továbbá van-e összefüggés a csoportok ágenciája és a történet valenciája (pozitív és negatív történetek) között. Ebbe a kutatásba az iskolai történelem-tankönyvi és a néphistóriai szövegkorpuszokat vontuk be, amelyeken a NarrCat program ágencia modulját futtattuk.

Az eredmények a különböző események tekintetében (1. és 2. ábra) azt mutatják, hogy a magyarok ágenciája mindkét szövegkorpuszban szignifikánsan alacsonyabb, mint más nemzeteké. Egyes pozitív eseményektől eltekintve (például honfoglalás, államalapítás, illetve a szabadságharc pozitív mozzanatai) a magyarok más nemzetekkel szemben gyenge ágensként jelennek

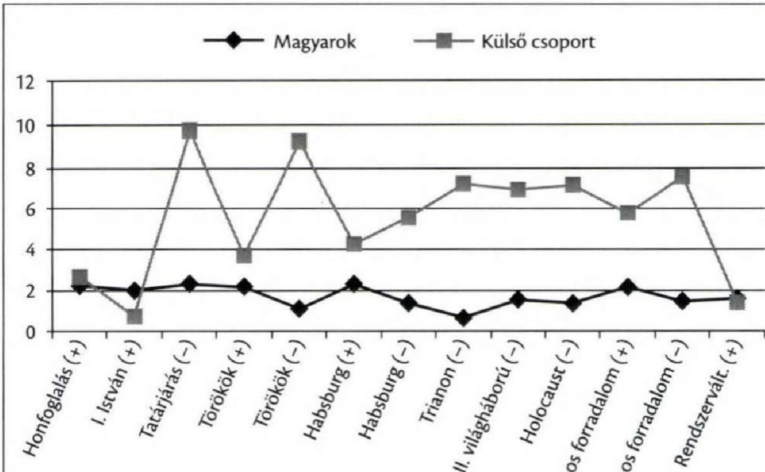

1. ábra. Az ágencia eloszlása a tankönyvekben

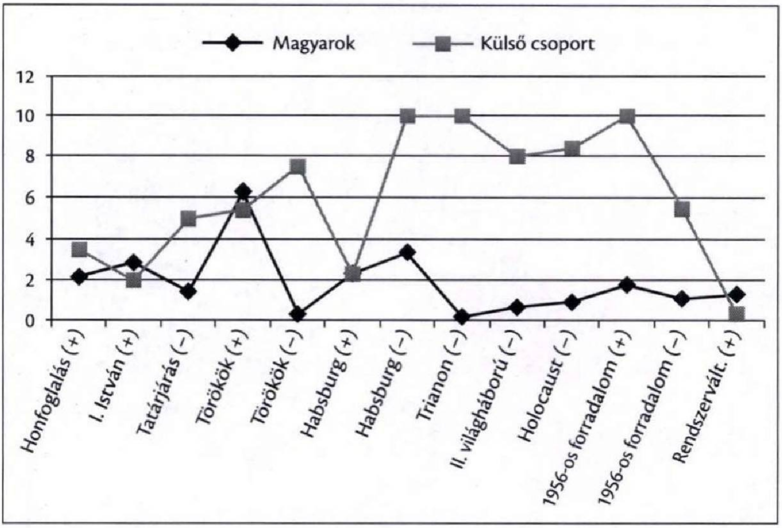

2. *ábra.* Az ágencia eloszlása a néphistóriában

meg, azaz kevésbé aktív, kevésbé szándékteli, inkább kényszer hatására cselekvő passzív résztvevőként. Összességében a más nemzetek ágenciája tehát mindkét korpuszban szignifikánsan magasabb, mint a magyaroké, a két korpusz azonban eltér abban, hogy mely eseményeknél jelentősebben: a tankönyvi szövegekben a régmúlt negatív eseményeinek leírásaiban emelkedik ki (tatárjárás és török hódítás), míg a néphistóriai szövegekben a múlt század eseményeinél jelentősebb (első és második világháború, holokauszt és az 56-os forradalom), ahol a magyarok ágenciája minimális vagy meg sem jelenik.

Ezután mind a tankönyvekben, mind a néphistóriai korpuszban megnéztük külön a pozitív és a negatív események ágenciatelítettségét. A 3. és 4. ábra a pozitív és negatív események összesített ágenciaértékeit mutatja a két szövegkorpuszban.

Megfigyelhető, hogy a pozitív események leírásaiban a két csoport ágenciaszintje között egyik korpuszban sincs szignifikáns különbség. Azonban a negatív események narratívumaiban a saját csoport ágenciája szignifikánsan alacsonyabb mind a po-

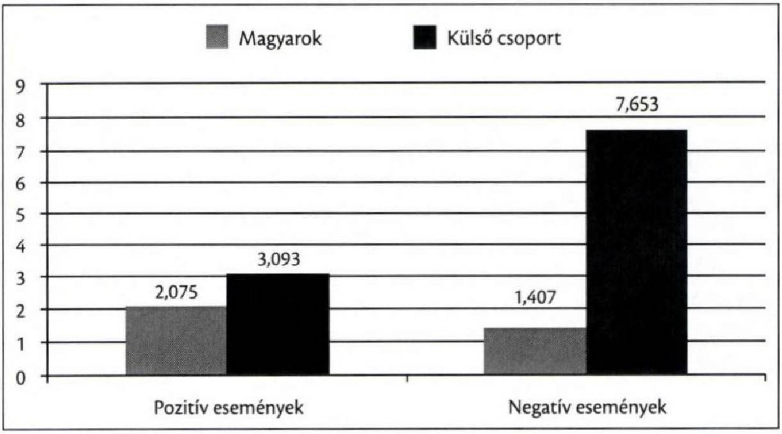

3. ábra. Az ágencia eloszlása a tankönyvekben az események valenciája szerint

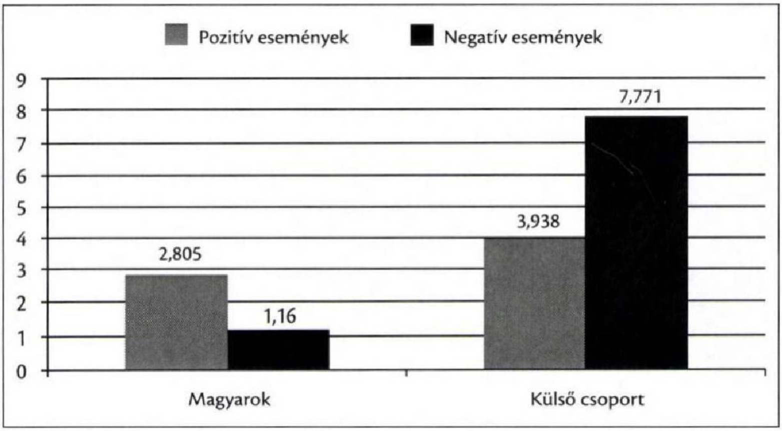

4. ábra. Az ágencia eloszlása a néphistóriai szövegekben az események valenciája szerint

zitív eseményekéhez viszonyítva (tankönyveknél $t(5)=2,772$ $p<0,05$; néphistóriánál: $t(5)=3,877$ $p<0,05$), mind a külső csoport ágenciájához mérve mind a két szövegkorpuszban (tankönyveknél: $t(6)=-12,641$ $p<0,01$; néphistóriánál: $t(6)=-8,412$,

p<0,01). Azaz a negatív eseményeknél a külső csoportnak szignifikánsan magasabb ágenciát tulajdonítunk mind a pozitív eseményekhez képest (tankönyveknél: $t(5)=-3{,}742$ $p<0{,}05$; néphistóriánál: $t(5)=-2{,}678$ $p<0{,}05$), mind a saját csoport ágenciájához képest.

A magyar nemzeti identitás a csoportközi értékelés síkján

A narratív értékelésre vonatkozó gyakorisági adatok elemzését két lépésben végeztük el. Az elsődleges elemzés a történelmi pályát alkotó pozitív és negatív események összevont csoportjainak összehasonlítására épül. Az összehasonlítást négy, egyre differenciáltabb elemzési szinten végeztük el: (1) az összes értékelés, (2) a pozitív és a negatív értékelések, (3) a magyarokra és a külső csoportokra vonatkozó értékelések és (4) a magyarokra és a külső csoportokra vonatkozó pozitív, illetve negatív értékelések átlagos gyakoriságai szerint hasonlítottuk össze a pozitív és a negatív események csoportját. Az átlagos gyakoriságot az egy csoportba tartozó történetekben előforduló összes értékelésnek a szövegcsoport teljes szószámához mért százalékos aránya jelenti.

A másodlagos elemzésben hosszmetszeti kimutatást készítettünk az egyes események, illetve időszakok értékeltségéről (az egyes eseményekről szóló szövegekben előforduló összes értékelés átlagos százalékos arányáról), valamint a külső csoportokra és a magyarokra jutó értékelések eseményenkénti eloszlásairól, s így a honfoglalástól a rendszerváltásig terjedő pályaíven megvizsgáltuk az értékelési kategóriák gyakoriságának változásait. Az elsődleges elemzés első szintjén, az összes értékelés szintjén (5. ábra, 1. oszloppár) azt találjuk, hogy a negatív eseményekben átlagosan több az értékelés (0,40%), mint a pozitívokban (0,31%), ami arra utal, hogy a nemzeti történelem szociális reprezentációjában kiemelkedő események körén belül a negatív események kapnak nagyobb jelentőséget a nemzeti identitáshoz kapcsolódó sorstudat és énélmény szempontjából.

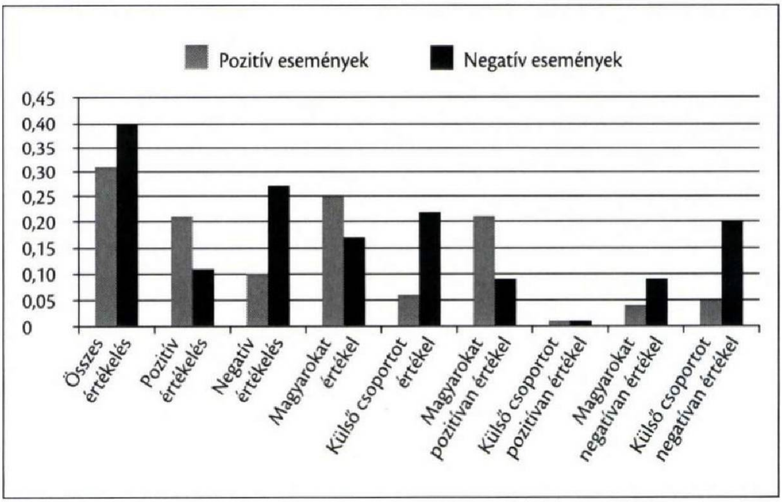

5. ábra. A tankönyvi korpusz adatai: különböző értékeléskategóriák átlagos százalékos (szószámhoz mért) aránya

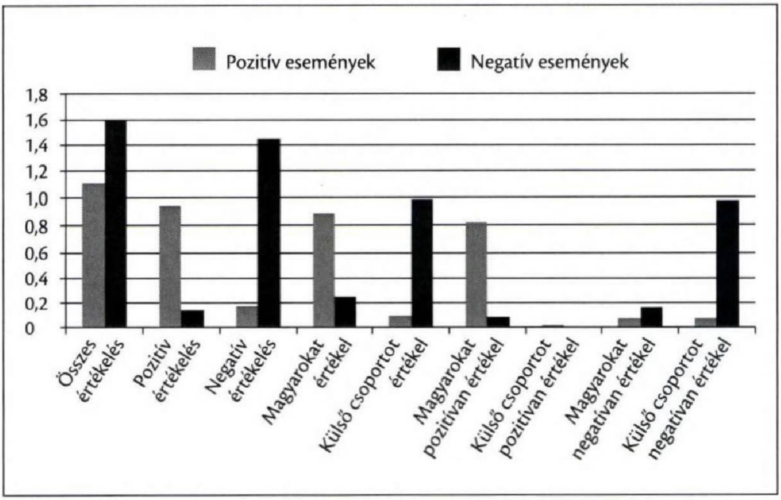

6. ábra. A néphistóriai korpusz adatai: különböző értékeléskategóriák átlagos százalékos (szószámhoz mért) aránya

A következő elemzési szint, a pozitív és negatív értékelések eloszlásainak vizsgálata azt támasztja alá, hogy a laikusok által pozitívként és negatívként említett események ennek megfelelően reprezentálódnak a kanonikus történelemben is (6. ábra). Pozitív értékelésből átlagosan lényegesen több szerepel a pozitív eseményekben (0,21%), mint a negatívakban (0,11%), míg éppen fordított a helyzet a negatív értékelések esetében (pozitív eseményekben: 0,10%, negatív eseményekben: 0,27%). Továbbá, az egyes eseménytípusokon belül összevetve a pozitív és negatív értékelések eloszlását, látható, hogy a pozitív eseményekben pozitív, negatív eseményekben negatív értékelésből szerepel több. Végül az oszloppárok azt is megmutatják, hogy a negatív események magasabb értékeltsége a pozitívokhoz képest elsősorban a negatív értékeléseknek köszönhető, tehát a negatív események valóban negatív mozzanataik értékelése révén nyernek a pozitívoknál nagyobb hangsúlyt.

A harmadik szinten a magyarok és a külső csoportok értékeltségét vizsgálva azt találjuk, hogy egyfelől átlagosan több értékelés jut a magyarokra a pozitív eseményekben (0,25%), mint a negatívakban (0,17%), míg fordított a helyzet a külső csoportok esetében (pozitív eseményekben: 0,06%, negatív eseményekben: 0,22%). Másfelől, az egyes eseménytípusokon belüli összehasonlítás szerint (az azonos színű oszlopokat egymáshoz rendelve) a pozitív eseményekben sokkal inkább a magyarok értékelődnek, mint a külső csoportok, míg a negatív eseményekben több értékelés jut a külső csoportokra. Ez a mintázat megfelelni látszik a csoportközi elfogultság jelenségkörére jellemző észlelési és viselkedési stratégiának. A történelmi narratívumok a pozitív eseményekben a magyarok szerepének jelentőségét emelik ki, míg a negatív eseményekben inkább a külső csoportok felelősségét hangsúlyozzák az értékelések révén. Noha a negatív eseményekben viszonylag csekély a különbség a magyarok és a külső csoportok értékeltsége között (0,17% és 0,2%), az értékelések valenciája szerint is differenciált további elemzés alátámasztja a csoportközi elfogultság szerinti értelmezést.

A negyedik elemzési szinten együtt kezeltük az értékelések csoportközi, valamint valencia szerinti eloszlását. Az ábra azt mutatja, hogy a magyarok mind a pozitív, mind a negatív eseményekben több pozitív értékelést kapnak (0,21% és 0,09%), mint a külső csoportok (0,01% mindkét eseménytípusban), míg a külső csoportok a negatív eseményekben lényegesen több negatív értékelést kapnak (0,20%), mint a magyarok (0,09%), noha a pozitív eseményekben az eloszlás kiegyenlített (0,05% és 0,04%). A pozitív eseményekben tehát a magyarok pozitív szerepe, a negatív eseményekben viszont a külső csoportok negatív jelentősége hangsúlyozódik. Az adatok tehát valóban alátámasztják a csoportközi eloszlás szerint elemzett adatok csoportközi elfogultság szerinti értelmezését.

A kognitív állapotok megjelenése történelmi szövegekben

Jelen kutatásunkban a kognitív állapotok szerepét vizsgáltuk az identitáskonstrukció és a szöveg által közvetített csoportközi kapcsolatok pszichológiai minőségének függvényében. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a kognitív állapotok nyelvi markerei milyen arányú eloszlást mutatnak az egyes nemzeti csoportok között a történelmi események valenciája és a kollektív emlékezet idősíkjainak függvényében. A szövegeken a NarrCat program kognitív modulját futtattuk. A statisztikai számításokat a khi-négyzet-próbának a szabálytalan eloszlások kezelésére is alkalmas változatával végeztük.

Tankönyvek összehasonlítása az emlékezet és a csoportközi eloszlás függvényében

Általában véve az általános iskolai tankönyvekben, vélhetően didaktikai okokból is, szignifikánsan több kognitív állapot (gondolat, vélekedés) jelenik meg, mint a középiskolai tankönyvekben (Waldχ^2=3,911 df=1 p=0,048) és mind a két tankönyvben nem meglepő módon a magyar nemzeti csoport szereplőihez jelentő-

sen több kognitív állapotot rendelnek a szerzők (Waldχ^2=23,134 df=3 p<0,001).

Az emlékezet szempontjából azok az események, amelyek a kommunikatív emlékezet részét képezik (Trianon, II. világháború, holokauszt, 1956-os forradalom), jelentősen több kognitív állapotot tartalmaznak, mint a kulturális emlékezet eseményei (honfoglalás, I. István, tatárjárás, török hódoltság, Osztrák–Magyar Monarchia) (Waldχ^2=11,963 df=1 p=0,001) (7. ábra). Azonban míg az általános iskolai tankönyvekben a kulturális emlékezet eseményei szignifikánsan több kognitív állapotot tartalmaznak (Waldχ^2=24,497 df=3 p<0,001), a kommunikatív emlékezet esetében nem találtunk jelentős eltérést a kognitív állapotok gyakoriságát illetően a két tankönyvtípus között.

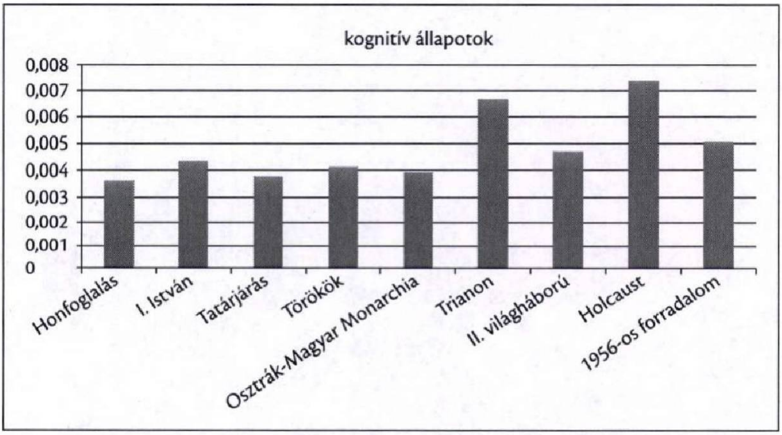

7. ábra. Kognitív állapotok eloszlása a tankönyvekben az emlékezet függvényében

A tankönyvek és a naiv történelemtörténetek között nem találtunk különbséget a kulturális emlékezet tekintetében. Azonban míg a tankönyvek esetén a kulturális emlékezethez képest a kommunikatív emlékezet eseményeiben jelentősen több kognitív állapot fordul elő (MD= –0,407 (1) p<0,001), ez a különbség nem volt kimutatható a naiv történelemtörténetekben.

Csoportközi eloszlás az emlékezet és a szövegtípus alapján

A szövegek összehasonlítását tovább vizsgáltuk a csoportközi szinten is az emlékezeti formák tekintetében. Az eredmények szerint a tankönyvekben (MD=1,198 df=1 $p<0{,}001$) és a naiv történelemtörténetekben is (MD=1,914 df=1 $p<0{,}001$) a kulturális emlékezet részét képező eseményekben a magyar nemzeti csoporthoz szignifikánsan több kognitív állapot tartozik. Ugyanakkor, míg a tankönyvekben a magyar csoport kognitív állapotainak gyakorisága nem változik az emlékezet tekintetében, a külső csoport állapotgyakorisága jelentősen megnő a kommunikatív emlékezeti eseményekben (MD= –1,107 df=1 $p<0{,}001$) (8. ábra).

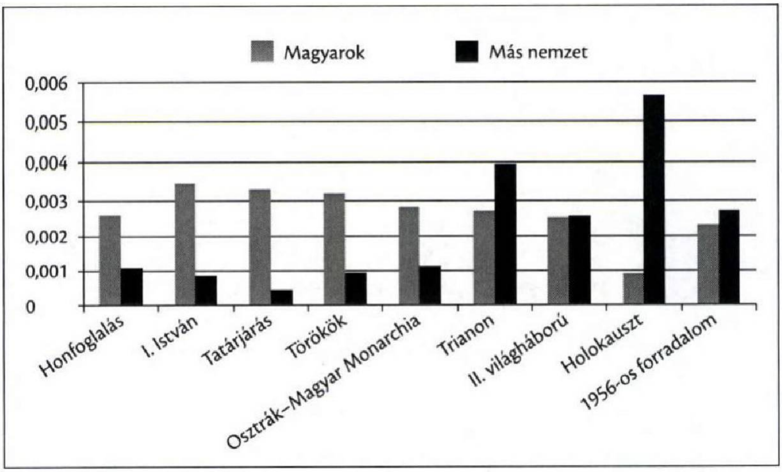

8. ábra. Kognitív állapotok csoportközi eloszlása az emlékezet függvényében a történelemtankönyvekben

A naiv történelemtörténetekben a magyar csoport kognitív állapotainak gyakorisága a kulturális emlékezethez képest jelentősen lecsökken a kommunikatív emlékezet eseményeiben (MD=1,834 df=1 $p<0{,}001$), míg a külső csoport kognitív állapotai jelentősen nőnek (MD= –1,449 df=1 $p<0{,}05$) (9. ábra).

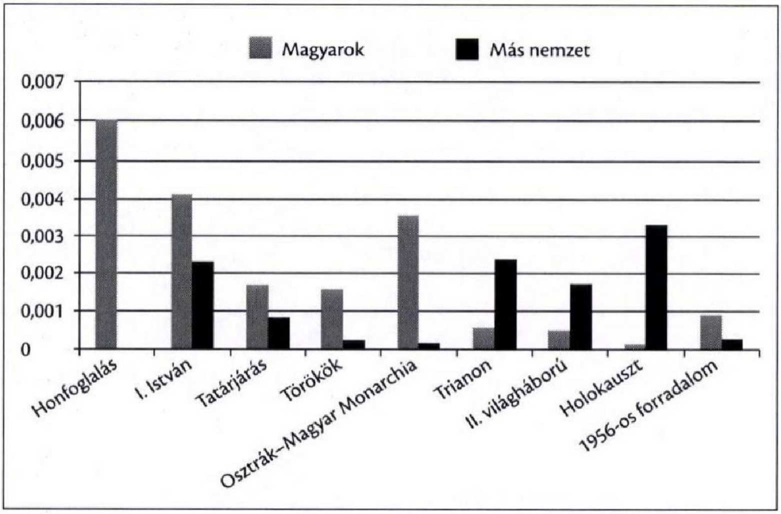

9. ábra. Kognitív állapotok csoportközi eloszlása naiv történelemtörténetekben az emlékezet függvényében

Szövegtípusok elemzése valencia szerint

Külön megvizsgáltuk a szövegtípusok és a valencia közti összefüggést. Mind a két szövegtípus esetében szignifikáns összefüggést találtunk (tankönyv: Waldχ^2=12,001 df=3 p<0,05; naiv történet: Waldχ^2=20,012 df=3 p<0,001). A pozitív események esetében mind a két szövegtípusban szignifikánsan több kognitív állapot kapcsolódik a magyar csoporthoz (tankönyv MD= 0,979 df=1 p<0,001; naiv történetek MD=2,024 df=1 p<0,05). Azonban míg a történelemkönyvekben a két csoport kognitív állapotgyakorisága között nincs különbség a negatív események tekintetében, a naiv történelemtörténetekben a magyar nemzeti csoport kognitív állapotainak gyakorisága jelentősen csökken a külső csoporthoz képest (MD= –1,237 df=1 p<0,05) (10. ábra).

Laboratóriumi körülmények között számos szociálpszichológiai vizsgálat kimutatta, hogy a külső csoport perspektívájának figyelembevétele a korábbi sztereotípiák felülvizsgálatát eredmé-

nyezi (Batson–Early–Salvarini 1997; Vescio–Sechrist–Paolucci 2003), és ezáltal elősegíti a csoportközi attitűdök pozitív irányú változását (Galinsky–Moskowitz 2000). A narratív perspektíva a kognitív állapotok megjelenítése révén olyan történetírói eszköz, ami elengedhetetlen a megfelelő történelmi gondolkodás kialakításához. A cselekvések mögött megjelenő közvetlen tudati megfontolások explicit ábrázolása megakadályozza az adott történelmi helyzet és a cselekvés sztereotipikus, sémaszerű értelmezését.

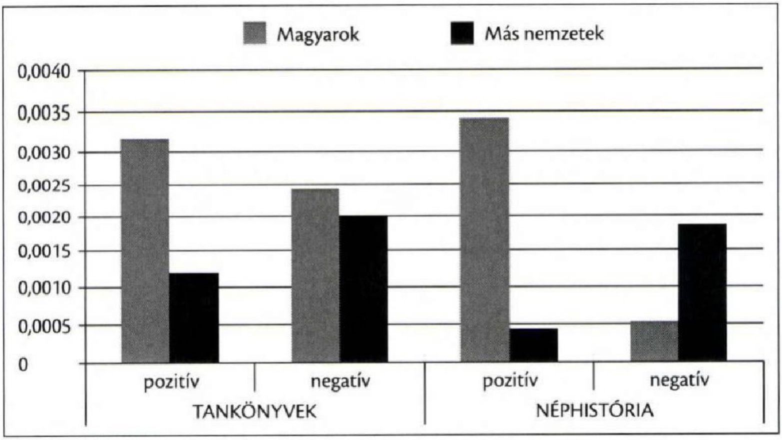

10. ábra. Kognitív állapotok eloszlása a történelemi események valenciája szerint a szövegtípus függvényében

Mivel magyar történelemkönyvekről van szó, természetesnek mondható, hogy a magyar szereplők kognitív állapotai átlagosan meghaladták a külső csoport kognitív állapotaira vonatkozó nyelvi kifejezések számát. Ez az eredmény még kifejezettebb az általános iskolai tankönyvek esetében, ahol a történelmi gondolkodás kialakításához az életkor sajátosságainak figyelembevétele mellett szükségszerű az identitáskonstrukció narratív közvetítése, vagy egyszerűen szólva, az átélhetőség a kognitív állapotok explicit megjelenítése által.

A kognitív állapotok gyakorisága összefüggésben áll a történelmi események kollektív emlékezeti idősíkjával is. A kulturális

emlékezet részét képező eseményekben tapasztalt magas kognitív állapotgyakoriság a csoportidentitás folytonosságát közvetíti. Az-által, hogy a kognitív állapotok nyelvi megjelenítésén keresztül az olvasó betekintést nyerhet a régmúlt történelemi események szereplőinek tudatába, múlt és jelen összekapcsolódik, ami a befogadónak a folytonosság érzetét biztosítja. Másrészt a kognitív állapotok gyakorisága elősegíti az események elaborációját, ami a közelmúlt még vitatott eseményeinek megértéséhez nyújt támogatást. Eredményeink első látásra azt mutatják, hogy a tankönyvek mind a két elvárásnak próbálnak eleget tenni: egyszerre biztosítják a régmúlt események folytonosságát – a magyar csoportnak tulajdonított magas kognitív állapotgyakorisággal – és a közelmúlt eseményeinek intellektuális megértését – a csoportközi helyzetekben megjelenített kölcsönös perspektíva révén. Ez utóbbi az események valenciájától függetlenül megjelenik a történelemtankönyvekben: a negatív kimenetellel járó eseményekben is (Trianon, holokauszt, II. világháború) viszonylag nagy számban jelennek meg a külső csoportok perspektíváját érvényesítő kognitív állapotok. A tankönyvek által közvetített nemzeti identitásminta szempontjából azonban korántsem ilyen rózsás a kép. Ennek érzékeltetéséhez a nemzeti identitással közvetlen összeköttetésben álló néphistóriai szövegekhez kell fordulnunk. A néphistóriai szövegekben a tankönyveknél erősebben érvényesül az a tendencia, hogy amíg a kulturális emlékezet eseményeiben a magyar csoport kognitív állapotai dominálnak, a kommunikatív emlékezet eseményeiben a külső csoport perspektívája érvényesül. Még kifejezettebb az eredmény az események valenciája tekintetében: míg a pozitív eseményekben a magyar csoport perspektívája, a negatív eseményekben a külső csoport nézőpontja hangsúlyosabb. Részletesebben megvizsgálva az adatokat, azt tapasztaltuk, hogy a naiv történelemtörténetekben a kognitív állapotok negatív propozicionális tartalommal párosulnak („*a Hitler vezette németek gyűlölték a zsidókat, és úgy gondolták, legjobb lesz kiirtani az egész népet*"), a kölcsönös perspektívafelvétel által implikált kognitív elaboráció helyett valószínűleg inkább a külső csoportok felelősségének kidomborítását eredményezik. A néphistóriai szövegekben a külső csoportoknak

tulajdonított kognitív állapotok tartalma több mint 90 százalékban negatív volt, vagyis nem a kölcsönös perspektívafelvételt s ezáltal az esemény kognitív elaborációját, hanem az identitás erősítését, a felelősség áthárítását szolgálta. Ehhez képest azt várhatnánk, hogy a történeti megértést célzó tankönyvekben az identitáserősítő funkció kevésbé lesz jelen és nagyobb tér nyílik a külső csoportok esetenként ellenséges magatartása mögött meghúzódó szempontok megjelenítésére is. Az eredmények azonban nem ezt mutatják. A külső csoportok kognitív állapotainak tartalma mind a pozitív, mind a negatív eseményekben, hasonlóan a néphistóriai elbeszélésekhez, közel 90 százalékban negatív, vagyis a nemzeti identitást úgy erősíti, hogy a felelősséget egyértelműen a külső csoportokra hárítja.

Csoportközi érzelmek a történelemkönyvekben és a néphistóriai elbeszélésekben

Az 5. fejezetben hangsúlyoztuk, hogy a csoportidentitás talán legfontosabb aspektusa az érzelemszabályozás. A történelmi elbeszélések érzelmi telítettsége, a saját és a külső csoportoknak tulajdonított érzelmek minőségei megmutatják, mintegy előre jelzik, hogy a csoport tagjai az érzelmi reakciók milyen skáláján képesek mozogni konfliktushelyzetekben.

A legtöbb érzelemmel ábrázolt események[3]

Az általános és középiskolai tankönyvek eseményábrázolásában gyakorisági adataink szerint az 1956-os forradalom elbeszélése tartalmazza a saját csoport részéről megélt legtöbb érzelmet, a legkevésbé érzelemteli esemény pedig a honfoglalás (11. ábra).

[3] A gyakorisági adatokat úgy kaptuk, hogy az egy eseményhez tartozó narratívumban előforduló érzelmek számát megszoroztuk 1000-rel, majd elosztottuk a szövegben előforduló összes szó számával, kiküszöbölve ezáltal a különböző terjedelmű leírások okozta összemérhetetlenséget.

Néphistóriai szövegekben az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kirobbanásához kötődik a legtöbb érzelem a magyarok részéről, és a forradalom bukásáról szóló elbeszélésekben található a legkevesebb érzelem (12. ábra).

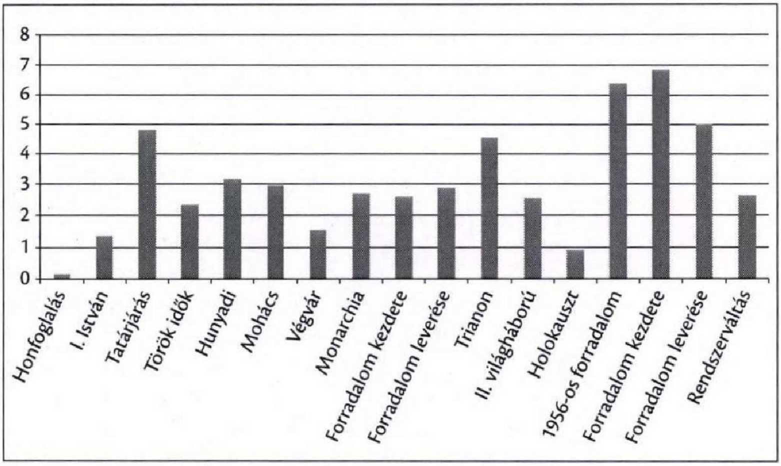

11. ábra. A magyaroknak tulajdonított érzelmek gyakorisága történelemkönyvekben

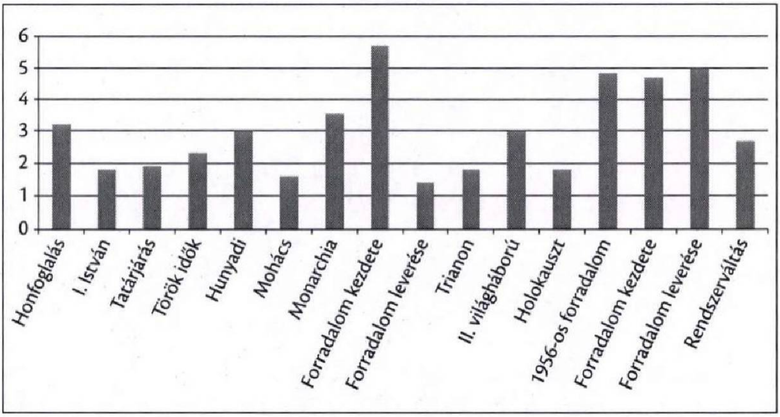

12. ábra. A magyaroknak tulajdonított érzelmek gyakorisága néphistóriai elbeszélésekben

A gyakorisági adatokkal statisztikai számításokat végeztünk khi-négyzet-próba alkalmazásával.

A pozitív-negatív felosztásban nincs különbség történelemkönyvek és néphistóriai elbeszélések között, csupán a laikusok szövegeiben jelenik meg több érzelem a negatív történetekben a pozitívokhoz képest (χ^2 (1) = 5,35 $p<0,05$) (7. táblázat).

7. táblázat. A pozitív és negatív történeteiben előforduló érzelmek gyakorisága történelemkönyvekben és néphistóriai szövegekben

	Pozitív	Negatív
Néphistória	3,32	4,58*
Tankönyv	4,05	3,98

Megjegyzés: a narratívumokban előforduló érzelmek számát megszoroztuk 1000-rel, majd elosztottuk a szövegben előforduló összes szó számával.
*p<0,05

A leggyakrabban előforduló érzelmek

A narratívumokban előforduló 57 féle érzelem közül a három leggyakrabban megjelenőt tekintettük a csoport jellegzetes érzelmi reakciójának a történelmi események érzelmi reprezentációjában. Történelemkönyvek esetén a saját csoportnak tulajdonított érzelmek közül a félelem (78), a remény (68) és a lelkesedés (27) fordultak elő leggyakrabban, míg a külső csoportoknál ezek a félelem (19), a bizalom-bizalmatlanság (12), az öröm (12) és a tisztelet (12) voltak. Néphistóriai elbeszélésekben magyarok oldaláról a szenvedés (42), a félelem (32) és a lelkesedés (15) dominálnak – a remény (12) érzése rögtön utánuk következik. Más nemzetbelieknél pedig leggyakrabban az utálat (22), a szenvedés (17) és a tisztelet (13) érzései jelennek meg.

A következő lépésben a történelemkönyvekben és a néphistóriai szövegekben khi-négyzet-próba segítségével összevetettük a saját csoportnak és a többi nemzetnek tulajdonított érzelmek relatív gyakoriságát, melyet az egyes csoportoknak tulajdonított

összes érzelem és az adott érzelmek előfordulási gyakoriságának hányadosából kaptunk. A táblázatokban abszolút számok szerepelnek, zárójelben pedig az összes előforduló érzelem. Az eredmények közül csak a statisztikailag szignifikánsakat közöljük a táblázatokban.

Történelemkönyvek

Mind a tíz jelentős történelmi eseményt figyelembe véve több szignifikáns eltérés mutatkozik a saját csoport és a külső csoport között a történelemkönyvekben az érzelemtulajdonítás tekintetében. A magyarokhoz nagyobb számban kötődik szomorúság (χ^2 (1)= 6,42 p<0,01) és remény (χ^2 (1)= 5,35 p<0,05), míg más nemzetek tagjaihoz az olyan érzelmek, mint a tisztelet (χ^2 (1)= 10,16 p<0,001), a rokonszenv (χ^2 (1)= 10,07 p<0,01), a bizalom (χ^2 (1)= 5,29 p<0,05), a felháborodás (χ^2 (1)= 5,15 p<0,05) vagy a lenézés (χ^2 (1)= 8,52 p<0,01) (8. táblázat).

8. táblázat. A történelemkönyvekben előforduló érzelmek és érzelemcsoportok gyakorisága saját csoport és külső csoportok felosztásban

	Saját csoport (463)	**Külső csoport (161)**
Szomorúság	5,39**	0,62
Remény	14,68*	6,83
Tisztelet	1,94	7,45***
Rokonszenv	0,86	4,96**
Bizalom	3,02	7,45*
Felháborodás	1,29	4,34*
Lenézés	0	1,86**

Megjegyzés: zárójelben az adott csoportnak tulajdonított összes érzelem gyakorisága található; a táblázatban relatív gyakoriságok szerepelnek, vagyis az egyes érzelmek előfordulási gyakoriságának százzal megszorzott értékei osztva az összes érzelemmel, melyet a csoport kapott.
*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Pozitív és negatív események érzelmei a történelemkönyvekben

A történelemkönyvekben szereplő pozitív és negatív eseményeket leíró részeket ezután különválasztottuk, és így is megnéztük a magyarok és a más nemzetbeliek érzelmi reakcióinak különbségeit. Az eredmények szerint a fent említett különbségek főként a negatív történetek érzelmi reprezentációjának köszönhetők. A remény érzése a negatívan értékelt történelmi időszakokban még kifejezettebben kapcsolódik a magyarokhoz (χ^2 (1)= 7,24 p<0,01), míg a pozitív történetekben a szomorúság és csalódás jelenik meg markánsan a magyaroknak tulajdonítva (χ^2 (1)= 6,06 p<0,01), szemben az örömmel, ami a külső csoportokhoz kapcsolódik (χ^2 (1)= 3,69 p<0,05). Tendenciaszerű különbség, hogy a pozitívan értékelt történetekben az elégedetlenség a magyaroknál gyakrabban jelenik meg, mint a külső csoportoknál.

Néphistóriai szövegek

A naiv elbeszélésekben, amiket a megkérdezett kísérleti személyek adtak a magyar történelem sarkalatos történéseiről, szintén

9. táblázat. A néphistóriai szövegekben előforduló érzelmek gyakorisága és érzelemcsoportok saját csoport és más nemzetbeliek felosztásban

	Saját csoport (187)	Külső csoport (107)
Szomorúság	17,11*	6,54
Lelkesedés	8,02**	0,93
Remény	6,41	1,86
Tisztelet	3,21	12,14**
Utálat	3,21	20,56***

Megjegyzés: zárójelben az adott csoportnak tulajdonított összes érzelem gyakorisága található; a táblázatban relatív gyakoriságok szerepelnek, vagyis az egyes érzelmek előfordulási gyakoriságának százzal megszorzott értékei osztva az összes érzelemmel, melyet a csoport kapott.
*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

összehasonlítottuk a saját nemzet és más nemzetek összefüggésében megjelenő érzelmeket. A következő érzelmi megnyilvánulásokban jeleznek eltéréseket saját és más nemzetekhez tartozók között: a magyarok több félelmet (χ^2 (1) = 5,2 p<0,05), lelkesedést (χ^2 (1) = 6,07 p<0,01) kapnak, a remény tendenciaszerű különbséget mutat a magyarok javára, a külső csoportok tagjai pedig tiszteletet (χ^2 (1) = 7,74 p<0,01), utálatot (χ^2 (1) = 18,93 p<0,001) fejeznek ki gyakrabban (9. táblázat).

Pozitív és negatív események érzelmei a néphistóriai szövegekben

Akárcsak a történelemkönyveknél, a naiv elbeszéléseknél is elkülönítettük a pozitív és a negatív történelmi események szövegrészeit. A negatív történeteknél a magyarok a szenvedés és fájdalom érzelmeiben térnek el szignifikánsan a külső csoportoktól (χ^2 (1) = 3,62 p<0,05).

„Történelmi pálya"-érzelmek

Az érzelmek előfordulási gyakorisága, illetve a magyaroknak és a külső csoportoknak tulajdonított érzelmek különbségei alapján sajátos érzelmi mintázat rajzolódik ki, amely mind a tankönyvekben, mind a néphistóriai elbeszélésekben megfigyelhető. Mind a tankönyvekben, mind a néphistóriai elbeszélésekben a magyaroknak a leggyakrabban odaítélt érzelmek a *félelem*, a *remény* és a *lelkesedés* voltak. Ezen érzelmeken kívül mind a tankönyvek, mind a néphistóriai elbeszélések a magyaroknak szignifikánsan több *szomorúságot* tulajdonítottak. Volt még egy érzelem, a *csalódás*, ami ugyan egyik szövegkorpuszban sem ért el magas értéket, viszont kizárólag a magyarokra volt jellemző. A félelem, remény, lelkesedés, szomorúság, csalódás érzelemmintázat olyannyira dominál a nemzeti érzelemskálán, hogy a saját csoport érzelmi válaszainak a történelemkönyvekben közel felét, a naiv elbeszélésekben több mint harmadát teszik ki és mindenütt szignifikánsan nagyobb

mértékben kötődik a magyarokhoz, mint más nemzetekhez (a történelemkönyvek esetében a magyaroknál 44,92, míg a külső csoportoknál 24,22 $\chi^2=10,02$ $p<0,001$; a néphistória elbeszélések esetében a magyaroknál 34,22, a külső csoportoknál 12,14 $\chi^2=10,64$, $p<0,001$).

Jóllehet a magyar nemzetnél fölényben talált érzelmi csoport egyes érzelmei a külső csoportoknál is néhol jelentős számban fordulnak elő (például a félelem), mégis az érzelmeknek ilyen formában szerveződő alakzata sajátosan magyar interpretációs keretnek tűnik az érzelmi viszonyulások terén. A szövegekben spontán módon előforduló érzelmek közül a szenvedés, lelki fájdalom megnyilvánulásai tartoznak még a legjellemzőbb érzelmek közé a néphistóriai szövegeknél, akár a saját csoport, akár más nemzetek vonatkozásában, különösen a kommunikatív emlékezet tartományába tartozó eseményeknél, ami nem meglepő, ha számításba vesszük a huszadik század tragikus történéseit. A saját csoport mégis szignifikánsan többször mutatja a szenvedés jeleit, ez az érzelem pedig teljesen beleilleszkedik a szomorúság, csalódás érzelmi körébe, mely egyfajta negatív tónusú, depresszív affektív működést jelez.

Egyes eredmények külön magyarázatra szorulnak. Érdekes kérdés, hogy a történelemkönyvekben miért jelenik meg még hangsúlyosabb mértékben a remény érzése a negatív helyzetekben magyar oldalról, vagy miért dominál a szomorúság és a csalódottság a saját csoportnál éppen a pozitív történéseknél az öröm helyett, és miért jelenik meg ugyanitt sokkal nagyobb elégedetlenség (χ^2 (1)= 7,83 $p<0,01$) és harag (χ^2 (1)= 6,35 $p<0,05$), mint a negatív eseményekben. Ugyanígy az a tendencia, hogy a történelmipálya-érzelmek különbségei negatív szituációkban még szembetűnőbbek, tovább erősíti a történeti dimenzió bevezetésének szükségességét az eredmények értelmezésében. A magyarok esetében az átmeneti pozitív fordulatok is csalódást, elégedetlenséget, haragot szülnek, ellentétben például egy olyan népcsoporttal, akik számára a pozitív esemény tartós békét, demokratikus fejlődést jelent. László, Ehmann és Imre (2002) néphistóriai szövegeken végzett ku-

tatása mutatta ki először, hogy a magyar történelem kollektív emlékezeti sémája évszázadokra visszatekintve az, hogy a kezdeti győzelmeket vereség követi, a vereségre pedig nem következik győzelem, jóvátétel vagy újjáépítés, ellentétben például a németekkel, akik megélhették, hogy elvesztették ugyan a második világháborút, de a Marshall-segély és a nyomában járó gazdasági fellendülés révén megnyerték a háborút követő békét. A magyar kollektív emlékezetben az utolsó jóvátételi aktusnak a tatárjárást követő újjáépítés tekinthető. A néphistóriai elbeszélésben megjelenő tematikus reprezentációk elemzése azt mutatta, hogy pozitív oldalról a szabadságért való harc, negatív oldalról pedig az életek, értékek, földterületek elvesztése, az idegen uralom általi megszállás tették ki a válaszok nagy részét, míg a kooperációra, segítőtársakra, tartós békés időszakokra való utalás jelentősen alulreprezentáltan jelent meg. A nemzeti történelemnek ezt a kollektív emlékezeti reprezentációját, a győzelmeknek és vereségeknek ezt a sajátos mintázatát neveztük magyar történeti pályának (lásd 130–131. oldal). Ennek a reprezentációs mintázatnak pszichológiailag teljesen megfelel az az érzelmi mintázat, melyet vizsgálatunkban találtunk, ezért neveztük az ezt a mintát alkotó érzelmeket *történelmipálya-érzelmeknek*.

Az a körülmény, hogy az iskolai történelemkönyvekben legalább annyira élesen kirajzolódó érzelemreprezentációkat találunk, mint a laikusok elbeszéléseiben, arra utal, hogy a kollektív emlékezetbe olyan érzelmi beállítódás épült be, amit a magyarok egységesen maguknak, illetve elődeiknek tulajdonítanak, és amelyről úgy észlelik, hogy visszatérő viszonyulásként jelenik meg.

Érdemes néhány szót ejteni a más nemzeteknek tulajdonított érzelmekről is. A külső csoportoknak tulajdonított érzelmek esetében mind a történelemkönyvekben, mind a néphistóriai szövegekben megfigyelhető, hogy valamennyi érzelem: a bizalom, tisztelet, lenézés, a felháborodás stb. olyan emóció, amely a magyarokra irányul, vagyis a külső csoportok érzelmei is a magyarok szemszögéből jelennek meg. Sarkosan fogalmazva, más

nemzetek érzelmi reakciói csak annyiban érdekesek számunkra, amennyiben azok meghatározzák a helyzetünket. Ezek az érzelmek csak kiegészítői az ábrázolás központjában álló nemzetképnek. Mindent egybevetve a történelmi reprezentáció érzelmi dimenziójában valójában egy olyan perspektíva tükröződik, amely talán nem is válik nyilvánvalóvá sem az elbeszélők, sem a befogadók számára, mégis meghatározza a múltról, a nemzetről való elképzeléseket.

Összefoglalás és az eredmények értékelése a magyar nemzeti identitás szempontjából

Az itt bemutatott vizsgálatok eredményei sérülékeny magyar nemzeti identitás képét rajzolják fel. Habár a magyarok nyilvános önképe és külső megítélése nem feltétlenül esik egybe, a történeti narratívumok azt sugallják, hogy a magyar nemzeti identitás érzelmi és kognitív szerveződése mélységesen kötődik a dicsőséges múlthoz, s mindeközben a huszadik századi és korábbi traumák kognitív és érzelmi feldolgozása alig-alig történt meg. A vizsgálatok tanúsága szerint a kollektív emlékezet egyfelől kettéosztja a történelmet egy távoli, dicsőséges múltra és egy ezt követő vereség- és veszteségsorozatra, másfelől pedig úgy reprezentálja a forradalmakat, mint amelyek ünnepelt győzelmekkel kezdődnek, majd elnyomásba és alávetettségbe torkollnak. Az így kifeszülő történelmi pályaív nem tűnik a legmegfelelőbb váznak ahhoz, hogy érzelmileg stabil identitás épülhessen köréje. Amint láttuk, a magyar nemzeti identitás jellegzetes érzelmei a félelem, a szomorúság, a csalódottság, a lelkesedés és a remény. Ezeket az érzelmeket azonban nem szabad egymástól elszigetelten kezelni. Valamennyi érzelmi minőség a többiek kontextusában nyeri el tulajdonképpeni jelentését, ezért célszerűbb a történelmi pálya érzelmi mintázatáról, mint egyes érzelmekről beszélni. Jó példa erre a remény érzelme. A remény kognitív tartalma mást jelent a magyarok és mást az amerikaiak

számára. A remény az amerikai nemzettörténetben is kiemelt érzelem. Ebben a narratívában azonban a reményt a bizalom, az optimizmus és a biztonságérzet érzelmei övezik (Bellah 1967; McAdams 2006). Hasonlóképpen – habár az ágenciáról amerikai összehasonlító adatokkal nem rendelkezünk – adataink szerint a magyar ágencia nagyon alacsony. Az alacsony ágenciával és kontrollal párosult remény pedig a depresszív dinamika jegye (Fülöp–Péley–László 2011) – olyan konstelláció, melyet csekély megküzdési kapacitás és tartós pesszimizmus jellemez. A reményként azonosított érzelmi élmény tehát a két különböző történelmi pályaívben két különböző jelentést hordoz. A magyarok reménye a súlyos kudarcokat követő esetleges kedvező fordulatok iránti várakozást tükrözi, az amerikaiak reménye pedig a jóvátétel lehetőségéhez kapcsolódó optimista életszemlélet képét mutatja – s mindkét érzés a két nemzet sajátos narratív identitásszerkezetéből fakad.

Az ágenciát, az értékelést és a kognitív folyamatokat vizsgáló mérőeszközök révén olyan kép rajzolódik ki, amely összhangban van az érzelemszabályozás elméletével. E képben jelen van a külső csoportok leértékelésével társuló túlduzzasztott önértékelés, a negatív eseményekben mutatott alacsony ágencia (különösen ott, ahol a magyarok maguk is elkövetők voltak, például a holokausztban), továbbá a felelősség fokozott mértékű áthárítása a külső csoportokra azáltal, hogy a narrátor a negatív eseményekben sok negatív tartalmú kognitív folyamatot tulajdonít a külső csoportoknak – mindez arra emlékeztet, amit Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar (2009) kollektív áldozati szerepnek nevezett. A kollektív áldozati szerep fogalma annak az identitásállapotnak a meghatározása, amely egy csoportban a visszatérő, tartós vagy szélsőséges viktimizáció hatására lép fel. A kollektív áldozatiság érzése valóságos élményekből táplálkozik, azonban kialakulásához nagymértékben hozzájárulnak a szociális jelentésalkotás folyamatai, vagyis az, ahogyan a csoport a vele kapcsolatos eseményeket értelmezi.

Ha egy csoportot ismétlődően erős megrázkódtatások, veszteségek, kudarcok és üldöztetések érnek, ez fenyegeti a csoport

önmagáról alkotott képét és pozitív identitását, mivel megkérdőjelezi a csoport kompetenciáját, erejét, megküzdési képességét a konfliktusokkal. Szélsőséges esetben a csoport fenyegetve érezheti saját egzisztenciáját és integritását. A kollektív áldozati szerep felvétele segíthet egy csoportnak abban, hogy a megtörtént, identitásfenyegető eseményeket a pozitív identitás fenntartását szolgálva értelmezze. Erkölcsi igazolást nyújt a csoport cselekedeteire és biztosítja a morális felsőbbrendűség érzését. A kollektív áldozati szerep képes legitimálni a csoport által kifejtett agressziót, ami ennek megfelelően nem von bűntudatot maga után, s ezáltal elvezet az erőszak ördögi köréhez (lásd Bar-Tal 1998, 2001; Kriesberg 1992). A kollektív áldozati szerep további funkciója, hogy lélekben felkészíti a közösséget az eljövendő bajokra, növeli a csoporton belüli szolidaritást és a csoporthoz való ragaszkodást (nemzetek esetében a hazaszeretetet).

A kollektív áldozati szerepbe helyezkedő nemzetek és etnikai csoportok egy további jellemzője „a más csoportok iránti empátiára való képtelenség. Ez az állapot párhuzamba állítható annak a személynek a nárcizmusával és önzésével, aki úgy látja önmagát, mint akit a múltban annyi sérelem és méltánytalanság ért, hogy a jelenben csakis saját szükségleteire képes figyelni és semmilyen empátiát nem érez azokkal szemben, akiknek sérelmet okoz. Hasonlóképpen, a más csoportok által okozott ismétlődő szenvedések által traumatizált etnikai-nemzeti csoportok kevés jelét mutatják annak, hogy sajnálnák a másoknak okozott sérelmeket, vagy felelősséget éreznének azok iránt az áldozatok iránt, akiket ők tettek áldozattá" (Mack 1999: 125).

Nem sokkal a második világháború után Bibó István hasonlóan értékelte a magyar nemzeti identitást (Bibó 1986a). Bibó szerint a sorozatosan visszatérő történelmi traumatizáció és az állam létének folyamatos fenyegetettsége szétáradó félelemhez vezetett, ami végül kognitív és érzelmi regresszióba torkollott. A traumatikus kollektív élmények eltorzították a valóságészlelést, és ez politikai illúziókat, valamint olyan pszichológiai állapotot eredményezett, amit Bibó „közösségi hisztériának" nevezett.

Bibó gondolati úton jutott el a fenti következtetésekhez, és nézeteit ma is sokan vitatják (lásd például Hanák 1994). A narratív szociálpszichológia eszközeivel végzett vizsgálatunk azáltal, hogy a nemzeti identitást a történetek által konstruált csoportidentitás formájának kezeli és az identitáskonstrukció analitikus kategóriát alkalmazza rá, empirikus adatokat szolgáltat a magyar nemzeti identitás pszichológiai konstrukciójáról. Ezáltal nemcsak fogalmi, hanem empirikus analízist is lehetővé tesz. Ugyanakkor rávilágít a nemzeti identitásnak a történelmi narratívumok révén megvalósuló közvetítésére és áthagyományozására is. Ezáltal képes kirajzolni egy történetileg kialakult identitásmintázatot.

8. fejezet

Érzelmi mintázatok a magyar történelmi regényekben

Az 5. fejezetben részletesen kifejtettük, hogy az érzelemszabályozás a csoportidentitás alapjainál áll, míg a megelőző 7. fejezet tankönyvi és néphistóriai érzelemvizsgálata kimutatta, hogy a magyar nemzeti identitást elsősorban a történelmi pályához kapcsolódó érzelmek, a félelem, a remény, a lelkesedés, a csalódás és a szomorúság jellemzik. A történelemkönyvek és a kollektív emlékezet néphistóriai formái mellett a nemzeti identitást a kultúra szövegei, egyebek között az irodalom, a film, a média, vagy a népművészet is közvetítik. A történelmi regények, miként a történelmi elbeszélések általában egy nemzet identitásképzésének és az identitás fenntartásának fontos eszközei (László 2005; Liu–László 2007). Korábbi kutatásainkban magyar történelmi regények identitáskonstrukciós és identitásközvetítő funkcióját vizsgáltuk a pozitív identitás közvetítése (Vincze–László 2001), az értékmintázatok (László–Vincze–Somogyvári 2003), a megküzdési minták (László–Vincze 2004), valamint az empátiás stratégiák (Somogyvári–László 2012) szempontjából. Ebben a fejezetben a magyar nemzeti identitás érzelmi oldalára összpontosítunk. Négy, a magyar nemzeti történelem alakulásában jelentős állomást elbeszélő történelmi regényt elemzünk az érzelmi megnyilvánulások szempontjából. Természetesen arra vagyunk kíváncsiak, hogy a történelmipálya-érzelmek megjelennek-e a magyar nemzetet képviselő szereplőknél, illetve magyar csoportoknál, illetve a regényekben hangsúlyos személyközi kapcsolatokban milyen személyközi érzelmek nyilvánulnak meg.

Személyközi és csoportközi érzelmek a történelmi regényekben

A történeti pályához kapcsolódó érzelmek modellje – hasonlóan a csoportalapú érzelmek más elméleteihez, például a csoportközi érzelmek elméletéhez (Smith 1993) vagy a kollektív érzelmek elméletéhez (Doosje–Branscombe–Spears–Manstead 1998) – a szociális identitás elméletre (Tajfel 1978; Tajfel–Turner 1979) és a szelf-kategorizáció elméletre (Turner–Hogg–Oakes–Reicher–Wetherell 1987) épül, vagyis a személyek akkor élik át ezeket az érzelmeket, ha egy helyzetben egy csoport, adott esetben egy nemzeti csoport tagjaként kategorizálják magukat. A csoport tagjaként történő szelf-kategorizáció következményeként a személy átveszi a csoport perspektíváját. A perspektívafelvétel egyrészt azzal jár, hogy az események interpretálása a csoport szemszögéből történik, másrészt hogy a csoporttal kapcsolatos események érzelemkiváltó erejűek az azonosuló csoporttag számára.

A történelmi regények szereplői általában történelmi csoportközi konfliktusokban vesznek részt, ezeket a helyzeteket a saját csoportjuk szemszögéből szemlélik, és megjelennek náluk a csoporttagságból fakadó érzelmek. Ugyanakkor a történelmi regények az egyes szereplők személyes élethelyzetein, egymáshoz való kapcsolódásain keresztül mesélik el a csoport számára jelentős történelmi eseményeket. A történet a szereplők személyes kapcsolataiban bontakozik ki. A regények szereplői saját személyiségük, jellemük alapján cselekszenek, gondolkodnak, éreznek, élik meg az eseményeket. Ez nem mond ellent annak, hogy a regény szereplői képviselik azt a csoportot, amelyhez tartoznak, vagyis a történelmi regényekben identitásuknak a csoport-hovatartozásból fakadó része is hangsúlyossá válik. Ha az identitást olyan konstrukciónak tekintjük, amelyben jól megférnek egymás mellett személyes és csoporttagsághoz kötődő élmények és tapasztalatok, akkor ebből következik, hogy a helyzettől függően bármely identitáselem előtérbe léphet. Egy történelmi regény a maga összetett cselekményrendszerével egyszerre kezelhet pár-

kapcsolati, baráti, vetélytársi vagy akár csoportközi szálakat. Szereplői így egyszerre vannak jelen több identitásminőségben, énjükből éppen az válik kiemelkedővé, amit a helyzet megkíván. S bár az olvasói élmény szempontjából a személyes sorsok, élettörténetek teremtik meg a beleélés feltételeit, a történelmi kontextusba ágyazottság a csoporttörténet perspektívájából is közvetíti a kívánatos azonosulási mintákat.

Az érzelmek szempontjából ez azt jelenti, hogy az egyes szereplőknek tulajdonított érzelmek külön is értelmezhetők, mint az adott jellem érzelmi működésmódjának elemei, ugyanakkor az egy csoporthoz tartozó szereplők érzelmi reakciói tekinthetők a csoportot jellemző érzelmi dinamika megjelenítőinek.

Szövegkorpusz

Vizsgálatunkban (Fülöp–Péley–László 2011) négy jelentős történelmi regény elemzését végeztük el, melyek a magyar történelmi pálya különböző korszakainak kiemelkedő eseményeit jelenítik meg. A regények elektronikus változata a MEK-ről letölthető (www.mek.oszk.hu).

1. Kós Károly: *Az országépítő* (1934): Az államalapítás történetét, a keresztény magyar állam létrejöttének időszakát, a pogány hagyományok felszámolását meséli el a regény István király sorsának alakulásán keresztül.
2. Gárdonyi Géza: *Egri csillagok* (1899): Az irodalmi mű a török hódoltság idején játszódik, a cselekmény középpontjában az egri vár ostroma és sikeres megvédése áll.
3. Jókai Mór: *Erdély aranykora* (1852): Ez az alkotás a török megszállást követően három részre szakadt ország erdélyi részének eseményeit írja le. A regényben megjelenő három politikai irányzat a Habsburg és a török fenyegetése közé szorult magyarság előtt levő megoldási alternatívákat képviseli.
4. Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai* (1869): A regény az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeinek sodrában játszódik, a nemzeti függetlenségért való harcot ábrázolja egy magyar család és a velük kapcsolatban álló személyek történetén keresztül.

Csoportközi viszonyok osztályozása

Mind a négy regény valamely külső csoport általi fenyegetettség vagy konfliktushelyzetét mutatja be a magyar nemzet számára meghatározó történelmi pillanatban. A veszély, melyet egy másik csoport ellenséges fellépése okoz, elindítója egyfajta belső dinamikának, amely a belső csoportban különböző mértékű megosztottsághoz vezet. Az egyes regények különböznek aszerint, hogy kik képviselik az eltérő érdekeket, teljes mértékben külső nemzetek tagjai vagy esetleg a magyar nemzethez tartozó csoportosulások. Ennek megfelelően a következő csoportfelosztásokat alkalmaztuk (10. táblázat).

10. táblázat. Csoportfelosztások

<table>
<tr><th></th><th colspan="6">Saját csoport</th><th>Külső csoport</th></tr>
<tr><td>Egri csillagok</td><td colspan="6">magyarok (Bornemissza Gergely, Dobó István, Cecey Éva, Mekcsey István, Török Bálint és társaik)</td><td>Törökök</td></tr>
<tr><td>A kőszívű ember fiai</td><td colspan="6">forradalompártiak (Baradlayné, Ödön, Richárd, Jenő, Zebulon, Edit, Aranka és társaik)</td><td>Habsburg-pártiak (Antoinette, Alfonsine, Rideghváry és társaik)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Erdély aranykora</td><td colspan="6">magyarok</td><td rowspan="2">Törökök</td></tr>
<tr><td colspan="2">pragmatisták (Apafi Mihály, Béldi, Béldiné)</td><td colspan="2">Erdély-pártiak (Bánfi, Bánfiné)</td><td colspan="2">magyarpártiak (Teleki Mihály, Apafiné), törökök</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Az országépítő</td><td colspan="6">magyarok</td><td rowspan="2">németek (Gizella, Vecellin, Gellért és társaik)</td></tr>
<tr><td colspan="3">reformerek (Géza, Sarolt, Csanád, István és társaik)</td><td colspan="3">hagyományőrzők (Ajtony, Vazul, Gyula vajda, Koppány, Taksony, Mihály és társaik)</td></tr>
</table>

A nagy terjedelmű szövegek automatizált elemzésére a NarrCat érzelem modulját alkalmaztuk. Az eredmények statisztikai feldolgozása során – a korábban bemutatott érzelemkategóriák mellett (lásd 137–139. oldal) – a regényekben ténylegesen előforduló érzelmek alapján két új kategóriát, a *depresszív*, illetve *hedonikus* érzelmek kategóriáit is létrehoztuk.

Az eredményeket regények szerinti bontásban közöljük. Mivel egyes érzelemkategóriákban (pozitív-negatív, elsődleges-másodlagos) a regényekben szereplő csoportok között nem találtunk szignifikáns különbséget, a táblázatokba csak azokat az érzelmeket és érzelemkategóriákat foglaljuk bele, amelyek mentén a csoportok között szignifikáns eltérés mutatkozott.

Az országépítő

Az országépítő című regény esetében a magyar és német, valamint az István-párti reformer és a Koppány-párti hagyományőrző csoportok összehasonlítására került sor (11. és 12. táblázat). A magyar-német összehasonlításban: a magyarok több örömöt ($\chi^2(1)= 4{,}34$ $p<0{,}05$), míg a németek több haragot kapnak ($\chi^2(1)= 31{,}41$ $p<0{,}05$).

11. táblázat. Az országépítő *a)*

	Magyarok (433)	Németek (120)
Harag	15	24*
Öröm	124*	20

12. táblázat. Az országépítő *b)*

	Reformer (258)	Hagyományőrző (60)
Negatív érzelmek	150*	18
Szomorúság	25*	0
Öröm	53	24*
Külsőkritikus	13	8*
Büszkeség	0	1*

Összevetve a reformer és a hagyományőrző tábort azt tapasztaljuk, hogy az István-pártiaknál túlsúlyban találhatóak a negatív érzelmek (χ^2 $(1)= 5{,}42$ $p< 0{,}05$), különösen a szo-

morúság (χ^2 (1)= 5,71 p<0,05), náluk ugyanakkor kevésbé dominálnak az öröm (χ^2 (1)= 5,6 p< 0,05) kifejezései, míg a Koppány vezette hagyományőrzőknél a társkritikus érzelmek (χ^2 (1)= 4,54 p<0,05) és a büszkeség (χ^2 (1)= 4,24 p<0,05) a jellemzőbbek.

Egri csillagok

Ebben a regényben nem találkozunk megosztottsággal a saját nemzeti csoporton belül, így a csoportalapú érzelmek tekintetében egy egységes magyar és egy török tábor összehasonlítása történik. A magyar és a török csoport között több szignifikáns eltérés jelenik meg (13. táblázat). A magyarok részéről több szomorúság (χ^2 (1)= 3,98 p<0,05) és szenvedés (χ^2 (1)= 4,85 p<0,05), vagyis általában több depresszív érzelem (χ^2 (1)= 7,91 p<0,01), míg a törökök részéről több harag (χ^2 (1)= 17,77 p<0,001), utálat (χ^2 (1)= 5,27 p<0,05) és megvetés (χ^2 (1)= 4,63 p<0,05), vagyis társkritikus érzelem (χ^2 (1)= 24,67 p<0,001) tűnik fel az ábrázolásban. A morális érzelmek másik csoportjában, az önkritikus érzelmekben magyar dominancia tapasztalható (χ^2 (1)= 3,97 p<0,05).

13. táblázat. Egri csillagok

	Magyarok (1152)	Törökök (208)
Szomorúság	202*	23
Szenvedés	27*	0
Depresszív érzelem (szomorú, szenved, megrendül, kétségbeesik, kimerült)	272**	27
Harag	83	36***
Utálat	8	5*
Megvetés	6	4*
Társkritikus érzelem (harag, utálat, megvetés)	97	45***
Önkritikus érzelem (szégyen, megbánás)	33*	1

Erdély aranykora

Az a bonyolult történelmi szituáció, melyben a mű játszódik, összetett csoportosulási formákhoz vezet. Szembenálló feleknek tekinthetjük egyrészt a magyar és a török nemzet tagjait (14. táblázat), másrészt a magyar csoporton belüli három különböző identitásstratégiát megjelenítő pragmatisták, magyarpártiak és Erdély-pártiak is külön vizsgálhatók az érzelmi reakcióik szerint (15. táblázat).

Ami a két nemzet érzelmeit illeti, a magyarok és törökök között a szomorúságban (χ^2 (1)=5,49 p<0,05), még tágabban a depresszív érzelmekben van eltérés a magyarok javára (χ^2 (1)= 5,38 p<0,05), a harag pedig a török félnél jelenik meg fölényben (χ^2 (1)= 5,9 p<0,05).

14. táblázat. Erdély aranykora *a)*

	Magyarok (1090)	Törökök (167)
Szomorúság	11*	0
Depresszív érzelmek (szomorúság, fájdalom, sértettség, kétségbeesés, kimerültség, hiány)	168*	13
Harag	115	30*

15. táblázat. Erdély aranykora *b)*

	Magyarpártiak (109)	Erdély-pártiak (370)	Pragmatisták (220)
Kapcsolati érzelmek (szeretet, vágy, féltékenység stb.)	19	65	16**
Harag	5	25	29*
Büszkeség	3	24**	1
Megvetés	0	7*	0

Különbség a három tábor, a magyarpártiak, az Erdély-pártiak és a pragmatisták között, hogy a pragmatistákra legkevésbé jellemzőek általában a kapcsolati érzelmek (szeretet, féltékenység,

vágy stb.) (χ^2 (1)= 10,06 $p<0,05$), míg a szerző nekik tulajdonítja a legtöbb haragot (χ^2 (1)= 8,17 $p<0,05$). Az Erdély-pártiak a legtöbb büszkeséggel (χ^2 (1)= 12,64 $p<0,05$) és megvetéssel (χ^2 (1)= 6,16 $p<0,05$) emelkednek ki a csoportok közül.

A kőszívű ember fiai

Habár a regény az osztrákokkal szemben folytatott forradalom és szabadságharc idején játszódik, a műben mégis az ellentétes oldalon álló feleket a magyar nemzeti törekvéseket támogató forradalompártiak és a szintén magyar, de az osztrákokkal kollaboráló árulók jelentik. Ennek megfelelően összevetve érzelmi szempontból a forradalom- és Habsburg-pártiakat (16. táblázat), előbbieket a szomorúság (χ^2 (1)= 7,68 $p<0,01$), a szeretet (χ^2 (1)= 3,56 $p<0,05$), általában a depresszív érzelmek (χ^2 ()= 5,9 $p<0,05$) és önkritikát kifejező morális és empatikus (χ^2 (1)= 5,03 $p<0,05$) érzelmek reprezentálják, míg a Habsburg-szimpatizánsokat a haragot (χ^2 (1)= 4,94 $p<0,05$), utálatot (χ^2 (1)= 23,8 $p<0,001$), megvetést (χ^2 (1)= 11,52 $p<0,01$) magukba foglaló társkritikus érzelmek (χ^2 (1)= 21,27 $p<0,001$), és az olyan hedonikus érzelmek (χ^2 (1)= 8,71 $p<0,01$), mint a gyönyör (χ^2 (1)= 15,97 $p<0,001$) élvezet, szenvedély jellemzik leginkább.

A regényekben feltárt érzelmi mintázatok csak részben fedik le a korábban, a 7. fejezetben bemutatott, tankönyvek és néphistóriai elbeszélések elemzésével kapott eredményeket. Az eltéréseket elsősorban a regények műfaji sajátosságaival, a regényekben természetes módon megjelenő személyközi érzelmek nagy számával magyarázzuk, amelyek esetenként „fölülírják" a csoportidentitásból fakadó csoportalapú érzelmeket. Ugyanakkor ezek az érzelmek eredményeink szerint összhangban vannak a korábbi és jelen vizsgálatban feltárt magyar érzelmi mintázattal.

Ha az összes regényben vizsgáljuk a saját és külső csoportnak tulajdonított érzelmeket, megfigyelhetjük, hogy a saját csoport reprezentációjában mindenütt a szomorúság és az azzal rokonítható depresszív jellegű érzelmek (csalódás, kétségbeesés, gyász, fájdalom stb.) dominálnak. Esetenként megjelennek az önkri-

tikus morális érzelmek (szégyen, zavar, bűntudat), míg a külső csoportról alkotott reprezentációk a kívülre irányuló társkritikus morális érzelmek (harag, undor, megvetés) köré szerveződnek. Ez az érzelemtulajdonítási tendencia nemcsak magyar–nem magyar kategóriában érhető tetten, hanem a magyarok táborán belül is azok képviselik ezt az érzelmi beállítódást, akik a nemzet történelmében pozitív azonosulási mintával szolgálnak, vagyis azok a csoportok, akiket a pozitív nemzeti identitás részeseiként/alakítóiként értékel az utókor. Ugyanígy a magyarok közül az ellenazonosulási minta hordozói, hasonlóan a külső nemzetekhez, olyannak ábrázoltatnak, akik kifelé megfogalmazott erkölcsi kritikával élnek, akik ellenséges, elutasító érzésekkel rendelkeznek.

16. táblázat. A kőszívű ember fiai

	Forradalmár (1384)	Habsburg-párti (359)
Szomorúság	129**	16
Szeretet	113*	18
Harag	85	35*
Gyönyör	20	18***
Utálat	11	16***
Megvetés	3	6**
Depresszív érzelmek (szomorúság, fájdalom, gyász, csalódás, magány, kimerültség, fásultság, kétségbeesés)	258*	44
Önkritikus érzelmek, empátia (szégyen, bűntudat, megbánás, zavar, alázat, részvét stb.)	113*	16
Társkritikus érzelmek (harag, utálat, megvetés)	99	57***
Hedonikus érzelmek (gyönyör, élvezet, szenvedély, vágy)	41	23**

Elmondhatjuk tehát, hogy bár az egyes regények különböző társadalmi-történelmi kontextusban játszódnak, mégis tapasztalható egyfajta kongruencia abban, ahogyan a csoportok érzelmi reakciói a regények személyközi helyzetein keresztül megfo-

galmazódnak. Tekintettel arra, hogy a regények három különböző korban élt, különböző szerzőtől származnak, ez az összecsengés függetlennek tekinthető az írói stílustól vagy az írók burkolt személyiségelméletétől (Rosenberg–Jones 1972).

Az országépítő című regény esetében, az összes magyar szereplőt figyelembe véve, az öröm érzése dominál. Ha viszont szétválasztjuk a belső viszály két oldalát, akkor a pozitív azonosulási mintát megjelenítő István-pártiak mutatják a magyarokra jellemző történelmipálya-érzelmeket, mint például a szomorúság, ezzel szemben az ellenazonosulási példa megtestesítői, a Koppány-pártiak az általában külső csoportokra jellemző kívülre irányuló kritikus érzelmeket és a büszkeséget hordozzák – akárcsak ebben a regényben a németek.

Az *Egri csillagok* egységes magyar tábort mutat be. A regény érzelemábrázolása maradéktalanul megfelel az eddigi kutatásaink alapján a történelmi pályához kapcsolódó érzelmi mintázatnak: a magyarok részéről – a győzelem ellenére – depresszív dinamika, az önkritikus érzelmek túlsúlya, a török fél esetén a kívülre irányuló kritikus érzelmek gyakoribb előfordulása figyelhető meg.

A három tábor, ami az *Erdély aranykora* című regényben megjelenik, a Habsburg és a török fenyegetése közé szorult magyarság előtt levő megoldási alternatívák reprezentánsai. László és Vincze (2004) eredményei szerint a hatalmat képviselő Apafi Mihály vezette pragmatisták tekinthetők a racionális csoportnak, akik számára a magyar nemzet fennmaradása a cél, akár az identitás gyengítése, a függetlenség feladása árán. A pragmatista csoport az érzelmek szempontjából összetett képet mutat. A pozitív kapcsolati érzelmek hiánya valóban a racionalitásra utal, viszont a harag markáns megjelenése a háttérben meghúzódó erős indulatokat jelez. Az indulatok valószínűleg a választott megküzdési stratégia, a külső kényszer elfogadása által okozott frusztrációból táplálkoznak. A Bánfi házaspár megjelenítette Erdély-pártiak azonosíthatók úgy, mint akik főként az érzelmi fókuszú megküzdési stratégiát alkalmazzák, hiszen jóval több érzelmi reakciót mutatnak, mint a másik két csoport. A rájuk jellemző büszkeség

és megvetés egyfajta egocentrikus, elutasító attitűdöt jelez, ami egzisztenciális bukáshoz vezet. A magyar királypártiak nem jellemezhetők egységes érzelemprofillal. A három csoportosulás összesített képe mégis jellegzetes érzelemmintázatot hív elő: a magyarok részéről a depresszív érzelmekét, a török oldalon a haragot mint kívülre irányuló morális érzelmet.

A kőszívű ember fiai című műben megjelenő történelmi szituációban az önálló, szabad állam kivívásáért folytatott harc komoly áldozatokat kívánt, míg a Habsburg rezsim támogatása tartogatott némi előnyt azok számára, akik saját egzisztenciális jólétüket a haza érdekei fölé helyezték. Az érzelemprofilok ebben a regényben is a jellegzetes magyar érzelmi mintáknak megfelelően alakulnak, vagyis a pozitív oldalon álló forradalmárról mutatják a depresszív és az önkritikus érzelmeket, míg az elítélendő árulók a kívülre irányuló morális érzelmeket. Az elvárt minta azonban kiegészül még egy dimenzióval, a szeretet és az élvhajhász hozzáállás szembeállítása még inkább fokozza az erkölcsi különbségeket.

A történelmi regények érzelmeinek tanulmányozásáról elmondhatjuk, hogy egyrészről megerősítette, másrészről pedig további árnyalatokkal gazdagította a magyar nemzeti identitáshoz tartozó érzelemprofilról alkotott elképzeléseinket. A csoport közös, ismétlődő tapasztalataiból származó élmények létrehozzák az érzelmi válaszok egyfajta konvergenciáját, amely nemcsak egy adott korszak eseményeiben osztozók érzelmi hajlandóságát kapcsolja össze, hanem a nemzeti identitás időbeni folytonossága révén a nemzedékek egymás után következő sorainak érzelemi reakcióit is.

A történelmi regényekben megnyilvánuló, a nemzeti identitás összetevőjeként értelmezhető érzelemmintázatról, bár igen összetett képet mutat, megállapíthatjuk, hogy alapvetően *depresszív érzelmi dinamika* jellemzi. Ugyanakkor ez a dinamika kiemelkedő szorongással és önkritikus érzelmekkel párosul, továbbá a nekibuzdulásokkal és vereségekkel jellemzett magyar történelmi pályához kapcsolható érzelmek (lelkesedés, remény, csalódás) is kifejezésre jutnak benne.

9. fejezet

Érzelmek a valós csoportközi konfliktusokban: a csoportközi érzelmek történelmi lehorgonyzása

A megelőző két fejezetben iskolai történelemkönyvek, naiv történelemtörténetek és történelmi regények tartalomelemzéses narratív szociálpszichológiai vizsgálatával jutottunk el a magyar nemzeti identitás alapjainál álló történelmipálya-érzelmek felismeréséhez. Ebben a fejezetben azt mutatjuk be, hogy a narratív szociálpszichológia fogalmai és módszerei, amint azt a bevezető fejezetekben is jeleztük, inkább kiegészítik, mintsem cáfolják a kísérleti szociálpszichológiai megközelítéseket, és viszont, a narratív szociálpszichológia eszközeivel kapott eredmények és felismerések kísérletileg ellenőrizhetők. Két kísérletes vizsgálatot ismertetünk részletesebben. Az első kísérletben a történelmipályaérzelmek feltevését ellenőrizzük. A második kísérlet az érzelmek működését illetően azt az értelmezésünket hivatott alátámasztani vagy cáfolni, amelyben a magyar nemzeti identitást a kollektív áldozati szerep tulajdonságaival jellemeztük.

A nemzeti identitás kísérletes vizsgálatával kapcsolatban néhány elméleti megfontolást kell előre bocsátanunk. A szociális identitás elmélet bírálói felvetik, hogy a csoportközi viselkedés szempontjából az identitásképzés szociális kontextusának legrelevánsabb eleme a csoportok története, ami a nemzeti csoportok esetében nyilvánvalóan a történelem (Breakwell 2010, Condor 2003; Reicher–Hopkins 2001; Hanke 2009). Elfogadva ezt az álláspontot, amit ugyan a bírálók részletesen nem fejtenek ki, még kevésbé támasztanak alá empirikus vizsgálatokkal,

amellett érvelünk, hogy a csoportközi helyzetekben, különösen a nemzeti és etnikai konfliktusok helyzeteiben, történetileg kialakult identitáskonstrukciós és konfliktuskezelési minták érvényesülnek. A történelemi reprezentációk bevonása a kísérletekbe nehéz, bár nem lehetetlen feladat (lásd Hilton–Erb–Dermot–Molian 1996; Liu–Wilson–McClure–Higgins 1999). Azok a kísérletek, amelyek történelmi reprezentációkat vonnak be a vizsgálódásba, nem egy absztrakt elméleti modell tesztelésének eljárásai, ahol a kutatónak minden szálat kézben kell tartania, hanem úgynevezett feltáró jellegű kutatások, ahol a hipotézis arra vonatkozik, hogy egy jelenség az adott feltételek között fennáll-e vagy sem. Nem általános, univerzálisan érvényes pszichológiai mechanizmusok feltárására törekednek, hanem speciális, egy adott társadalmi-történeti kontextusban keletkezett, a csoport számára lényeges történelmi tapasztalatok reprezentációjának szerepét kívánják megvilágítani a csoport aktuális pszichológiai beállítódásaiban. Ami univerzális, az az a feltételezés, hogy ezeknek a reprezentációknak minden csoport esetében jelentős hatása van a csoport aktuális gondolkodására, érzelmeire és viselkedésére.

A kísérleti szociálpszichológiai érzelemkutatások általános törekvése, hogy a valós csoportközi helyzeteket – például etnikai konfliktusokat, csoportközi erőszakot – modellezzenek (például Bilewicz 2007; Dresler-Hawke–Liu 2006; Halperin–Bar-Tal–Nets-Zehngut–Drori 2008; Zebel–Pennekamp–van Zomeren–Doosje–van Kleef–Vliek–van der Schalk 2007), ám a különféle paradigmák gyakran a csoportközi kontextusok eltérő aspektusait operacionalizálják, és ez szükségszerűen ellentmondó eredményekhez és értelmezésekhez vezet. A paradigmák „képlékenysége" részben abból származik, hogy az univerzalitásra való törekvés jegyében figyelmen kívül hagyják a csoportalapú érzelmek és a csoporttörténelem kapcsolatát. A társas identitás és az önkategorizációs elméletek, melyeket a feltételezett érzelmi folyamatok magyarázatában alkalmaznak, kizárólag az aktuális szituációra érzékenyek, ami az identitásnak csupán néhány aspektusát emeli ki. Az identitás folytonos-

ságának a csoport történelméből eredő szempontját pedig ezek az elméletek nem kezelik.

Az alább bemutatandó vizsgálatok pontosan ezt a folytonossági szempontot helyezik előtérbe. A tankönyvi és néphistóriai vizsgálatnak a történelmi pályához kapcsolódó érzelmekre vonatkozó eredményei alapján azt feltételezzük, hogy *a)* a történelmileg beágyazott csoportközi konfliktushelyzetek az identitásnak pontosan ezt a folytonossági aspektusát aktiválják, és *b)* a történelem során kialakult csoportidentitás olyan érzelmi folyamatokat tartalmaz, melyeket csak magával a történelemmel magyarázhatunk. Ez utóbbiak az érzelmi megküzdés jellegzetes mintázatainak tekinthetők, melyek a történelem folyamán nyertek adott formát, és a szocializáció során hagyományozódnak át.

Annak érdekében, hogy ezeket feltevéseket ellenőrizzük, az első kísérletben olyan kísérleti elrendezést alakítottunk ki, amely alkalmas volt annak vizsgálatára, hogy vajon a történelmi konfliktushelyzetekben feltűnnek-e a történelmi pályához kapcsolódó érzelmek, és hogy a kísérleti személyek kollektív érzelmi reakciói mutatnak-e összefüggést az általuk a saját és külső csoportoknak tulajdonított érzelmekkel. Támaszkodva a narratív empátiával kapcsolatos kutatások eredményeire (lásd 4. fejezet), vagyis arra a feltételezésre alapozva, hogy a narratív eszközökkel megjelenített eseményreprezentáció előhívja a narratív empátiát, ezáltal a szereplők helyzetébe való helyezkedést, érzelmi reakcióik elképzelését és saját érzelmek megjelenését, a magyar történelem konfliktusos eseményeiről szóló rövid történeteket adtunk a vizsgálati személyeknek. A vizsgálat résztvevői (71 egyetemi hallgató, fiúk és lányok közel egyenlő arányban) hat pár csoportközi konfliktust elbeszélő történetet kaptak a magyar történelem eltérő szakaszaiból. A történetekben hat különböző külső csoport szerepelt (törökök, oroszok, románok, szlovákok, szerbek, horvátok). A történetek rövidek voltak (átlagban ötvenszavasak), és változtak az áldozat-elkövető dimenzió szerint: mindegyik történetpár egyikében magyarok voltak az áldozatok, a másikban pedig az elkövetők. Egy példa a „magyarok mint áldozatok" történetre:

A magyar sereg 1526. augusztus 29-én felvonult Mohácsnál. A török sereg is felfejlődött, a csata egy napig tartott, a küzdelem végén a magyarok a Duna felé menekültek. Kb. 16–20 ezer magyar esett el.

A további történetek az 1. és 2. mellékletben olvashatók.

Tizenhat érzelmet válogattunk a függő változók közé. Nyolc érzelemre a csoportközi konfliktushelyzethez kapcsolódó relevanciája miatt esett a választás. A nyolcból hat érzelmet illetően a csoportközi érzelmek kutatói már részletesen feltárták, hogy milyen feltételek között jelentkeznek: a haragról Mackie, Devos és Smith (2000), van Zomeren, Spears, Fischer és Leach (2004), a félelemről Mackie, Devos és Smith (2000), Halperin, Bar-Tal, Nets-Zehngut és Drori (2008), Dumont, Yzerbyt, Wigboldus és Gordijn (2003), az undorról Mackie, Devos és Smith (2000), Rozin, Lowery, Imada és Haidt (1999), az utálatról Halperin, Canetti-Nisim és Hirsch-Hoefler (2008), az elégedettségről Maitner, Mackie és Smith (2006), a reményről pedig Halperin, Bar-Tal, Nets-Zehngut és Drori (2008) közölt eredményeket. Ehhez a listához adtuk a csalódottság és a lelkesedés érzelmeit, mivel korábbi eredményeink szerint ezek relevánsak a magyar történelmi pálya szempontjából. További négy érzelmet azért választottunk, mert jelentkezésük feltételeiről a csoportalapú érzelmek kutatásának egy másik paradigmájában, a kollektív érzelmek kutatásában születtek részletes eredmények. A bűntudatról Branscombe, Doosje és McGarty (2002), Branscombe, Slugoski és Kappen (2004), Iyer, Leach és Crosby (2003), a szégyenről Branscombe, Slugoski és Kappen (2004), Lickel, Schmader és Barquissau (2004), Reuter és Hilton (2008), a büszkeségről Harth, Kessler és Leach (2008), a megbocsátásról Hewstone, Cairns, Voci, McLernon, Niens és Noor (2004) közölt részletes adatokat. Négy további általános érzést adtunk a listához: az öröm, a szomorúság, a megkönnyebbülés és a kielégülés érzelmeit. Ezáltal a pozitív és a negatív, valamint elsődleges és másodlagos (csak az emberre jellemző) érzelmek egyenlő számban képviseltették magukat a tizenhat érzelmen belül.

Minden szöveg elolvasása után a résztvevőknek két érzelmet kellett tulajdonítani a tizenhat tételes érzelemlistáról a saját csoportnak, kettőt a külső csoportnak és kettőt önmaguknak. Minden esetben szabadon választhattak, például megjelölhették ugyanazt az érzelmet a saját csoportnak, külső csoportnak és saját maguknak is.

17. táblázat. A saját csoportnak és a külső csoportnak tulajdonított érzelmek áldozat és elkövető helyzetekben

	A saját csoport mint elkövető	A külső csoport mint elkövető	A saját csoport mint áldozat	A külső csoport mint áldozat
Félelem	0,5	0,34	2,8***	0,18
Remény	0,52**	0,24	0,22	0,14
Csalódottság	0,3***	0,06	2,16***	1,4
Lelkesedés	1,3*	0,64	0,2*	0,04
Harag	1,04	0,6	1,82	3***
Utálat	0,76	1	1,86	2,6***
Elégedettség	1,74	2,8***	0	0,08
Undor	0,08	0,1	0,34	0,7*
Bűntudat	0,8***	0,22	0,1	0,08
Szégyen	0,48***	0,06	0,46	0,46
Megbocsátás	0,04	0	0	0,04
Büszkeség	1,72	1,66	0,14	0,22
Szomorúság	0,3*	0,1	1,72***	1
Öröm	0,6	0,5	0	0,04
Megnyugvás	0,34	0,5	0	0,02
Kielégülés	1,46***	2,4	0,02	0,04

Megjegyzés: kétmintás t-próbát végeztünk a saját és a külső csoport összehasonlítására minden érzelem esetén külön áldozat és külön elkövető történetekben; az adatok az egyes érzelmek tulajdonítási átlagait jelzik a hat elkövető és a hat áldozat történetben. (N=35/36)
*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Az 17. táblázat mutatja saját csoport, külső csoport, kísérleti személy bontásban az érzelemgyakoriságokat. Az egyes érzelmek gyakoriságát kiszámoltuk mindkét változó (elkövető-áldozat, lezáratlan-lezárt konfliktus) mentén külön a saját csoport részére és külön a más nemzetbelieknek. Kétmintás t-próbával vetettük össze a saját csoportnak és a külső csoportoknak tulajdonított érzelmeket. A kísérleti elrendezésnek megfelelően minden egyes történetet a részvevők fele, tehát 35 vagy 36 fő olvasott. A táblázatban szereplő számok azt mutatják, hogy átlagosan hányszor tulajdonították az adott érzelmet a hat elkövető és a hat áldozat történetben a kísérleti személyek.

Az eredmények megerősítik a történelmipálya-érzelmekre vonatkozó feltevésünket. Egyrészt a magyarok, illetve a történelmi külső csoportok szignifikánsan eltérő érzelmeket kapnak, mind elkövető, mind áldozat szerepben. Másrészt, és ez a kísérlet legfontosabb eredménye, a korábban a történelmipálya-érzelmek csoportjába sorolt *lelkesedés* és *csalódás*, valamint a *szomorúság* mind áldozat, mind elkövető szerepben jellemzi a magyarokat, míg a *félelem* áldozat helyzetben, a *remény* elkövető helyzetben markánsan a magyarokat jellemző érzelem. Tekintettel arra, hogy a csoportalapú érzelmek kísérleti szociálpszichológiai vizsgálatainak eredményei alapján azt kellene várnunk, hogy az egyes érzelmek előfordulása az erő pozícióját jelző elkövetői szerephez, illetve a gyengeséget és veszteséget jelező áldozatisághoz kapcsolódik, nagyon erős eredmény, hogy a magyarok mind elkövetőként, mind áldozatként a lelkesedést, a csalódást és a szomorúságot élik át, és elkövető helyzetben jobban reménykednek, áldozatként pedig jobban félnek, mint a külső csoportok. A külső csoportok jellemző érzelmei a harag, az utálat, az undor és a kielégültség. Van három további érzelem, amelyben a magyarok elkövetőként jelentősen különböznek a külső csoportoktól: a bűntudat, a szégyen és az elégedetlenség. Mindhárom morális érzelem, vagyis a magyarok saját csoportjukat morálisabbnak látják, mint más csoportokat. A moralitásnak ez a hangsúlya megfelel a korábban vázolt kollektív áldozati szerepnek (lásd 169–170. oldal).

A vizsgálat másik érdekes eredménye az volt, hogy bár a személyek saját érzelmei korántsem voltak azonosak a magyar csoportnak tulajdonított érzelmekkel, a korrespondenciaanalízissel elvégzett statisztikai elemzés szerint nagyon erősen szignifikáns együttjárás volt megfigyelhető a személyesen érzett és a magyar csoportnak tulajdonított érzelmek között ($\chi^2=401{,}52$, $p<0{,}001$). A vizsgálati személyek által megélt szomorúság együttjárást mutat a saját csoport érzelmeivel, ahogyan a csalódottság, harag, szégyen, undor és utálat is. A saját csoportnak tulajdonított érzelmek sorából a félelem, a szomorúság, a harag, az utálat, a lelkesedés és a szégyen érzései különösen nagy együttmozgást mutatnak a személyek történelmi eseményekkel kapcsolatos érzelmi viszonyulásaival. Például, ha a személyek szomorúságot vagy csalódottságot éreznek egy történelmi esemény vonatkozásában, akkor hajlamosak azt gondolni, hogy a saját csoportjuk félt, szomorú vagy dühös volt az adott helyzetben. A saját csoportnak tulajdonított félelem az az érzelem, amely a legszorosabb kapcsolatban áll a személyek saját érzelmeivel, közel 30%-át lefedte a korrespondáló érzelmeknek. Összességében a saját csoport félelme és a vizsgálatban részt vevők szomorúsága között volt észlelhető a legerősebb kapcsolat.

Eredményeink egyértelműen arra utalnak, hogy az érzelemtulajdonítások, illetve a saját érzelmek, valamint a két érzelmi mintázat kapcsolata nem vezethető le a csoportalapú érzelmek szociálpszichológiai kutatásának modelljeiből. A személyek számára a csoporttal való azonosulás nemcsak a csoport perspektívájának felvételét jelenti, amely perspektívából azután kiértékelnek egy történelmi eseményt, hanem az identitás folytonosságát biztosító kollektív emlékezeti narratívának a felelevenedését is. A személyek tehát, amikor csoportjukkal azonosulnak, nemcsak perspektívát vesznek fel, hanem magukra öltik az identitásképző közös múlt érzelmi megküzdési mintáit is. Ez azt jelenti, hogy perspektívafelvétel és ennek nyomán a helyzet kiértékelése, majd az érzelmek megjelenése nem általános paraméterek, mint például a csoportok ereje vagy a sére-

lem mértéke mentén valósul meg. Nagy és erős ellenfelekkel, például a Török Birodalommal vagy a Szovjetunióval való konfliktusokban nemcsak a félelem és a szomorúság érzése jelenik meg, hanem a lelkesedés, a csalódás és a remény is. Amikor a történelem reprezentációja a kollektív emlékezetben nagyhatalmakkal és a szomszédos népekkel vívott folytonos küzdelemként jelenik meg, ahol a hősies győzelmeket sorra kudarcok és hosszan tartó elnyomás követik (László–Ehmann–Imre 2002; Liu–László 2007), a félelem és a remény váltakozása, akárcsak a lelkesedés és a csalódás érzéseinek egymásutánisága hatja át a történetet. *Eredményeink alapján tehát ezeket a csoportalapú érzelmeket joggal nevezhetjük a magyar történelmi pályához kapcsolódó érzelmeknek.*

Érdemes megjegyezni, hogy az egyes érzelmek jelentése is valószínűleg csak a történelmi pálya, illetve a történelmi pályához kacsolódó érzelmi mintázat kontextusában értelmezhető. Az 5. fejezetben szóltunk az egyes kultúrák érzelmi profiljáról. Ezzel összefüggésben Markus és Kitayama (1991) rámutattak a jellegzetes érzelmek intenzitásbeli és gyakorisági különbségeire az individualista és kollektivista kultúrákban. A saját sikerünk nyomán fellépő büszkeséget a nyugati kultúra elfogadja, az ázsiai országokban azonban kerülendő, hiszen önteltségként is lehet értelmezni. Másrészről azt a fajta büszkeséget, amit egy nagyra értékelt közösségi cselekedet következményeként élnek át az emberek, a keleti kollektivista társadalmak támogatják. Ugyanannak az érzelemi címkének tehát eltérő jelentése lehet, a kulturális és társadalmi tényezőktől függően két eltérő társas epizódot fedhet le.

Hasonló változékonyságot feltételezhetünk a történeti pályához kacsolódó érzelmeket illetően is. A remény például a magyaroknál a sorozatos kudarcok nyomán lép fel, és abbéli hitüket jelzi, hogy a dolgok pozitív fordulatot vesznek. Ez az érzelem az amerikai narratívának ugyanúgy szerves része, mint a magyarnak, ugyanakkor ott olyan érzelmekhez társul, mint a bizalom, az optimizmus és a biztonságérzet (Bellah 1967; McAdams 2006). Izrael esetében Jarymovicz és Bar-Tal (2006) a reményt

úgy értelmezi, mint a tudatos kognitív előretekintés, tervezés érzelmi megnyilvánulását, amely felváltva a félelmet egy fejlettebb megküzdési módnak tekinthető. A remény jelentésváltozatai mindegyik esetben az adott nemzet narratív identitás struktúrájából vezethető le.

Áldozat és elkövető szerep a csoportközi konfliktusokban

Ebben a kísérletes vizsgálatban a magyar nemzeti identitásra jellemzőnek vélt kollektív áldozati szerep érzelmi aspektusait tettük vizsgálat tárgyává. Segítségünkre volt, hogy az áldozat és elkövető szerep a csoportalapú érzelmek kutatásában kitüntetett helyet foglal el. Gordijn, Yzerbyt, Wigboldus és Dumont (2006) például azt találták vizsgálatukban, hogy amennyiben személyek egy csoportközi összetűzés áldozataival éreztek hasonlóságot, akkor hajlamosak voltak a másik csoport akcióját igazságtalannak ítélni, haragra gerjedni és ellenségesen fellépni ellenük, különösen a csoporttal erősen azonosulók. Ugyanebben a kísérletben az elkövető csoporttal való hasonlóság érzése éppen ellenkező választ váltott ki a személyekből: pont az elkövető csoporttal kevéssé azonosulók érezték igazságtalannak a támadást, mely dühöt és bűntudatot váltott ki belőlük, és sokkal kevéssé támogatták az elkövetők viselkedését. Gordijn, Wigboldus és Yzerbyt (2001) korábbi tanulmányukban felhívták arra a figyelmet, hogy a másik csoport agressziója nyomán érzett düh akkor jelenik csak meg a támadást át nem élők részéről, ha magukat az áldozat csoport tagjaiként kategorizálták, vagyis a saját csoport–külső csoport besorolás döntő tényező a csoportközi érzelmek megjelenésében. A csoporttagságot érintő helyzet nem pusztán általános érzéseket generál, hanem specifikus – kiértékeléshez kötődő – érzelmeket, mint itt a harag vagy Dumont, Yzerbyt, Wigboldus és Gordijn (2003) vizsgálatában a félelem, amelyről valós eseményekre való emlékeztetés folyományaként számoltak be az áldozatok csoportjába tartozók.

Az elkövetői pozíció csoportközi vonatkozásaival leginkább a kollektív bűntudat, a jóvátételi kísérletek és a megbocsátás/megbékélés szempontjából foglalkozik a szociálpszichológia. A kollektív bűntudat az egyik legtöbbet tanulmányozott érzelem a kollektív érzelmek paradigmájában (például: Branscombe–Doosje–McGarty 2002; Branscombe–Slugoski–Kappen 2004; Iyer–Leach–Crosby 2003). A kollektív érzelmek magyarázatai, hasonlóan a csoportközi érzelmekéhez, a társas identitás és a szelf-kategorizációs elméletekből erednek. Vagyis a kollektív érzelmek paradigmája is azt jósolja, hogy az emberek pusztán a csoporthoz való tartozás folyományaként érzelmeket élhetnek át.

A csoportközi atrocitásokat kutató empirikus munkák egy része azt sugallja, hogy azok a személyek, akik a csoportjuk által elkövetett ártalmak nyomán bűntudatot élnek át, támogatják a jóvátétel valamely megnyilvánulását a kárvallottak részére (például Branscombe–Doosje 2004; Branscombe–Doosje–McGarty 2002; Lickel–Schmader–Curtis–Scarnier–Ames 2005;), míg más kutatások (például Giner-Sorolla–Castano–Espinoza–Brown 2008; Iyer–Leach–Crosby 2003; Harvey–Oswald 2000) nem találták ilyen egyértelműnek a kompenzálásra való késztetést. A kollektív érzelmek paradigmáján belül a kollektív bűntudaton kívül a szégyen (Branscombe–Slugoski–Kappen 2004; Lickel–Schmader–Barquissau 2004), a másik csoport iránt érzett szimpátia (Harth–Kessler–Leach 2008), valamint a megbánás (Hilton 2008) érzelmeit mutatták ki a saját csoport által elkövetett csoportközi agresszió nyomán.

Nemzeti, etnikai csoportok konfliktusaiban az egyik fél többnyire áldozatként definiálja magát, kijelölve ezzel egy másik csoport számára az elkövető szerepet. Ebben az esetben a csoport tagjait csoport-hovatartozásuk alapján éri sérelem, noha legtöbb esetben ez nem érinti közvetlenül a csoport összes tagját. Kollektív áldozattá válás esetén az esemény megítélése társas konstrukciós folyamatok függvénye, hiszen a csoportnak kell egységes reprezentációt létrehozni a történtekről. Akkor beszélhetünk tehát kollektív áldozattá válásról, amikor egy közösség azt a nézetet osztja, hogy ők egy másik csoport vagy csoportok agressziójá-

nak áldozatai. Mivel a csoportot ért ártalom szoros kapcsolatban van a csoporttagsággal, így különösen fontos szerephez jut az áldozattá válás érzésében a csoporttal való azonosulás. Az azonosulás teszi ugyanis lehetővé, hogy akkor is átéljük az atrocitás következményeit, ha az bennünket nem ér közvetlenül, hanem csak csoportunk más tagjait, legyenek azok akár kortársaink, akár elődeink.

Ugyanakkor több tanulmány is felhívja a figyelmet arra, hogy az áldozat és elkövető pozíció közül legalábbis az előbbi tartósan beépülhet egy csoport identitásába, és olyan érzelmi orientációt alakíthat ki, ami a csoportközi helyzetekben megnyilvánuló érzelmi reakciót szisztematikusan befolyásolja. Csoportközi konfliktusokban még hosszú idő után is fennállhat a harag az áldozatok részéről, amennyiben a kollektív emlékezet fontos eleme lesz a konfliktus alapját képező összetűzés (Bar-Tal 2000). Bar-Tal és Bennick (2004) arra mutat rá, hogy bizonyos társadalmi konfliktusok esetén a társadalom széles rétegeiben olyan nézetek, attitűdök, érzelmek alakulnak ki, amelyek támogatják a konfliktus fennmaradását, a szembenállást, a megbékéléstől való elzárkózást. Ilyenkor a társadalmi ethosz fontos része lehet az ellenségeskedés, amely a hozzá kapcsolódó érzelmi orientációs mintázatokban is megnyilvánul. A kollektív emlékezet a társadalmi intézmények és a kommunikáció segítségével őrzi meg a konfliktusról szóló reprezentációt, melynek fennmaradása hozzájárul a konfliktusfenntartó viselkedéshez, azaz gátolja a konfliktuson való túllépést.

A kollektív áldozat szerep felvállalása különösen valószínű akkor, ha egy csoport történelmében nagy traumák, veszteségek, elnyomások sorozata jellemző. Ezzel a jelenséggel elsősorban történészek foglalkoztak (például: La Capra 1998; Sykes 1992; Schivelbusch 2003), illetve a társadalom-lélektan értelmező, esszéisztikus műfajában Bibó István (1986b) szentel neki jelentős figyelmet. Volkan (1997) ún. választott traumatizáltságról beszél abban az esetben, amikor egy csoportnak a visszatérő sérelmek nyomán nincs lehetősége feldolgozni, „elgyászolni" a veszteséget, így az új generációk csupán a sérelem közösen kiala-

kított reprezentációjában tudnak osztozni, ez tartja össze őket, a traumatizáltság szerves része lesz a kollektív emlékezetnek. A kudarcok miatt erősödik az elnyomottság, a tehetetlenség érzése. A sérelmek a túllépés hiányában a csoport élményvilágának központjává válnak, sőt a kollektív áldozat szerep a csoportidentitás alapja lehet. A kollektív áldozati beállítódás annyira erős lehet, hogy a csoport a bekövetkező eseményeket is hajlamos lesz ennek szűrőjén keresztül értékelni, vagyis szenzitíven reagálni minden támadásnak vélt jelzésre és önmagát a csoportközi konfliktusok áldozatának látni. A kollektív áldozat szerep azáltal járulhat hozzá a pozitív csoportidentitás fenntartásához, hogy a saját csoportot jónak, erkölcsileg feljebbvalónak állítja be, melyet mások ellenséges fellépése juttatott veszteségekhez. A kollektív áldozat szerep hatással van azoknak a csoportközi konfliktushelyzeteknek a megítélésére is, amikor a saját csoport okoz valamilyen sérelmet egy másik csoportnak, vagyis elkövető pozícióban van. Az áldozat szereppel azonosuló csoportok ezeket a sérelmeket hajlamosak jogosnak tekinteni és mentesíteni önmagukat a negatív érzelmi következményektől (lásd áttekintésért Bar-Tal–Chernyak-Hai–Schori–Gundar 2009).

A megelőző fejezetekben bemutatott magyar történelmi pálya, azaz a történelmi eseményekre vonatkozó magyar kollektív emlékezet, az államalapítástól számított ötszáz év sikertörténetét követően a kollektív áldozattá válás jellegzetes mintáját mutatja, aminek szerves részét képezi a magyar nemzeti csoportnak tulajdonított érzelmi mintázat. Ezt a mintázatot a *félelem* és *remény*, a *lelkesedés* és *csalódás*, valamint a *szomorúság* érzelmeivel jellemeztük annak alapján, hogy a magyaroknál ezek az érzelmek szignifikánsan gyakrabban jelentek meg, mint más csoportoknál.

Az alábbi vizsgálatban a nemzeti csoportra jellemző érzelmi mintázatot a történelmi konfliktusok feldolgozottsága, illetve feldolgozatlansága szempontjából elemezzük. Ehhez az áldozat és elkövető helyzetekben kinyilvánított érzelmek dinamikáját tárjuk fel, illetve azt térképezzük fel, hogy a kollektív emlékezetben őrzött érzelmek (a történelmi eseményekben a magyaroknak mint nemzeti csoportnak tulajdonított érzelmek) milyen

összefüggésben állnak a vizsgálati személyeknek a történelmi események kapcsán aktuálisan fellépő érzelmeivel olyan helyzetekben, amikor a magyarok más népeknek okozott sérelmek elkövetői, illetve mások által okozott sérelmek áldozatai. A csoportalapú érzelmek fentebb bemutatott kutatási eredményei és a kollektív áldozati szerepre vonatkozó történészi elemzések fényében hipotéziseket, illetve értelmezési alternatívákat is megfogalmazhatunk. Ehhez egy sajátos érzelemcsoportosítást veszünk igénybe. Az általunk a magyar történelmi pályához kapcsolódó érzelmeknek nevezett érzelemcsoport (félelem, remény, lelkesedés, csalódás, szomorúság) mellett megkülönböztetünk önkritikus érzelmeket (bűntudat, szégyen) (lásd Rozin–Lowery–Imada–Haidt 1999), amelyekben a saját csoport negatív értékelése nyilvánul meg, társkritikus érzelmeket (harag, düh, utálat, undor, lásd Rozin–Lowery–Imada–Haidt 1999), amelyekben a külső csoport válik negatív indulatok tárgyává, valamint önfelnagyító érzelmeket (büszkeség, elégedettség, kielégülés), amelyekben a saját csoporttal való elégedettség, a saját csoport értékének hangsúlyozása fejeződik ki. (Az önfelnagyítás motívumáról lásd Fiske 2006.)

A történelmi konfliktusok feldolgozottságára a saját csoportnak való érzelemtulajdonítás és a saját érzelmek mintázatából következtethetünk. A személyek tekinthetnek a kollektív áldozati érzelmi orientációnak megfelelően a történelmi konfliktushelyzetekre globálisan, azaz a konfliktus kimenetelétől, illetve aktuális állásától függetlenül a saját csoport mindig morális fölényben van (tehát azokban a helyzetekben is, amikor elkövetőként jelenik meg). Ez azzal jár, hogy nemcsak áldozati, hanem elkövető helyzetben is a külső csoportokkal szembeni negatív, társkritikus érzelmek (például undor, utálat, düh) kerülnek túlsúlyba, illetve a saját csoport vonatkozásában önfelnagyító érzelmek (például büszkeség, elégedettség) jelennek meg. Az elszenvedett történelmi sérelmek érzelmi feldolgozottságát jelzi az a mechanizmus, amikor a személy a csoportközi érzelmek magyarázatának analógiájára kiértékeli a csoportközi viszonyokat, és a győztes vagy vesztes, illetve áldozat vagy elkövető csoportnak szituatív

tényezők nyomán „ítél oda" érzelmeket. Ez a kiértékelés is azon a tudáson alapul, amit a csoport, aminek a kísérleti személy a tagja, kollektív emlékezete őriz, azonban a szituációs jellemzők, elsősorban az áldozat, illetve elkövető pozíció nagyobb szerepet játszik: az áldozat szerepben átélt érzelmek egyrészt jobban eltérnek az elkövető szerepben átélt érzelmektől, másrészt mind áldozat, mind elkövető szerepben csökken az erősen negatív társkritikus érzelmek aránya. Egy ilyen eredmény arra utal, hogy az áldozat szerep a csoportban oldódik, illetve halványodik.

A saját érzelmek szempontjából nem beszélhetünk kollektív áldozati szerep jelenlétéről, ha elkövető helyzetben a negatív társkritikus érzelmekkel szemben önkritikus érzelmek jelennek meg, míg a kollektív áldozati szerepbe való belehelyezkedés tükröződik abban, ha a történelmi pályához kapcsolódó negatív érzelmek (szomorúság, csalódás, félelem) nemcsak áldozat, hanem elkövető helyzetben is megjelennek.

A saját érzelmek és a csoportnak tulajdonított érzelmek viszonyát illetően az erős korrespondencia azt jelenti, hogy az áldozati szerep érzelmi velejárói a csoport életében aktuálisan is jelen vannak, míg a gyenge korrespondencia vagy a korrespondencia hiánya azt jelzi, hogy a történelmi események érzelmi átértékelése a konfliktusok feldolgozása lezajlott a csoportban. A csoportközi konfliktusokról őrzött reprezentációk az idők folyamán átdolgozódtak, és különösen elkövető helyzetben a csoport ma élő tagjainál negatív önkritikus érzelmeket (sajnálat, szégyen, bűntudat) hívnak elő, míg áldozat helyzetben pozitív érzelmek (megbocsátás) vagy nem agresszív érzelmek (például szomorúság) jelennek meg.

A fenti hipotézisek alapján korábbi vizsgálatunk egy leszűkített változatát végeztük el a Pécsi Tudományegyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 155 hallgatójával. A vizsgálatban férfiak és nők közel egyenlő arányban vettek részt. A korábban alkalmazott hat történetpárból csak négyet használtunk.

Kísérleti anyagunk azonos volt az első kísérletével, vagyis történelmi eseményeket elbeszélő rövid történeteket adtunk a kísérleti személyeknek, amelyek alkalmasak voltak csoportalapú

érzelmek kiváltására. A korábbi hat pár csoportközi konfliktust elbeszélő történetből jelen vizsgálatban négy párat kaptak csak a résztvevők. A történetekben négy különböző külső csoport szerepelt (oroszok, románok, szlovákok, szerbek), a törökökkel és a horvátokkal való konfliktusokat aktualitásuk hiánya miatt kihagytuk. A történetpárok egyikében a magyarok áldozatok, a másikban pedig elkövetők voltak. Változatlanul hagytuk az érzelmek tizenhatos listáját, amelyből a történetek elolvasását követően a vizsgálati személyeknek csak a magyarok érzelmeire és a saját érzelmeire vonatkozóan kellett két-két érzelmet megjelölniük.

Az átélt és tulajdonított érzelmek gyakorisága

A leíró adatok megmutatják, hogy mely érzelem milyen gyakorisággal fordult elő akkor, amikor a kísérletben részt vevők saját csoportjuknak tulajdonították, vagy amikor önmaguk érzelmeiként jelölték meg azokat. Az adatok értelmezésénél, mivel kontrolladatok nem álltak rendelkezésre, az egyes érzelmek és érzelemcsoportok előfordulási gyakoriságát a véletlenszerű választásból adódó előfordulási valószínűséghez viszonyítjuk. A 155 vizsgálati személy, 4 történet, 16 érzelem, két választási lehetőség kombinációjában mind a saját csoportnak tulajdonított, mind az átélt érzelmeket illetően véletlenszerű választás esetén 15-ször esik a választás egy érzelemre. Az áldozat, illetve elkövető szerepnél jelentkező érzelmek esetén ez az érték 7,5.

Elsőként a saját csoportnak tulajdonított érzelmekre vonatkozó adatokat tárgyaljuk. A 13. ábra szemlélteti a kísérleti személy által a magyaroknak ítélt érzelmek gyakoriságát.

A 13. ábra szembeötlő eredménye, hogy a negatív érzelmek gyakorisága csaknem háromszorosa a pozitív érzelmek gyakoriságának. Az eredmények összecsengenek a korábbi vizsgálatunkban kapott eredményekkel. Ugyan a negatív érzelmek közül a legnagyobb gyakorisággal a düh szerepel, a korábbi vizsgálatunkban a külső csoportoknak tulajdonított érzelmekhez viszonyított szignifikáns különbségek alapján a történelmi pályához kapcsolódó érzelemnek tekintett félelem, szomorúság és csaló-

dás érzelmei is magas, a véletlen előforduláshoz képest 7–12-szeres gyakorisággal szerepelnek. Az összességében viszonylagosan kisszámú pozitív érzelmek között a büszkeség mellett a korábbi vizsgálatban a történelmi pályához kapcsolódó érzelemnek minősített lelkesedés és remény ér el számottevő, a véletlen előforduláshoz képest 3–4-szeres gyakoriságot.

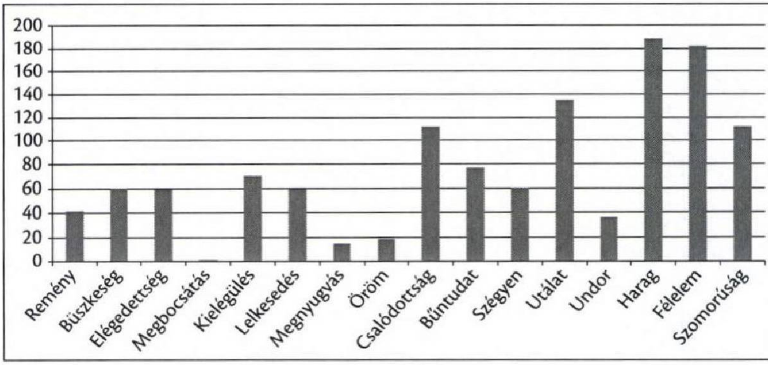

13. ábra. A saját csoportnak tulajdonított érzelmek gyakorisága (N = 155)

A továbbiakban aszerint osztottuk fel a történeteket, hogy a magyarokat áldozatként vagy elkövetőként érintette-e a történelmi esemény, melyet magukba foglalnak. A 14. és a 15. ábra a magyarok szempontjából tekintett áldozat vagy elkövető pozíció szerinti bontásban mutatja a saját csoportnak tulajdonított érzelmeket.

Áldozat helyzetben nyilvánvalóan nagy része a csoportérzelmeknek negatív, elkövető helyzetben a tulajdonított érzelmek között egyformán jellemző a pozitív és negatív érzelmek előfordulása. Áldozat pozícióban a félelem, a düh, az utálat, a csalódottság és szomorúság érzései dominálnak (a véletlenhez képest 10–20-szoros gyakorisággal), melyek mind adekvátnak tekinthetők egy olyan helyzetben, amikor a csoport valamilyen más csoport támadásának elszenvedője. Valamennyi további érzelem gyakorisága alatta marad a véletlen valószínűségnek, vagy alig haladja meg azt. Elkövetőként már sokkal jobban megoszlanak az érzelemtulajdonítások. A megkérdezettek szerint a

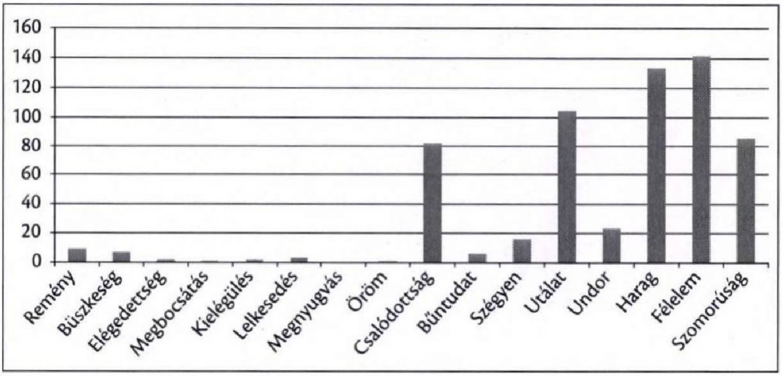

14. ábra. A saját csoportnak tulajdonított érzelmek gyakorisága az áldozat történetekben (N=155)

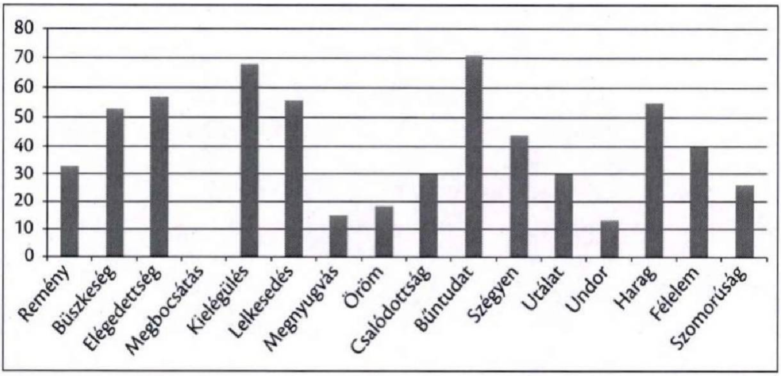

15. ábra. A saját csoportnak tulajdonított érzelmek gyakorisága az elkövető történetekben (N=155)

magyarokra leginkább a bűntudat, a kielégülés, az elégedettség, a lelkesedés, a düh és a büszkeség jellemző (a véletlenhez képest 7–10-szeres gyakorisággal), melyek szintén elvárható érzelmek akkor, ha egy csoport agresszíven lép fel más csoportokkal szemben. Ugyanakkor szintén nagy számban fordul elő néhány olyan negatív érzelem, így a csalódottság, a szégyen, a szomorúság és a félelem, melyek nem illeszkednek az elkövető helyzetben szokásos érzelmi reakciók közé.

A saját csoportnak tulajdonított érzelmek elemzése után megnéztük a kísérleti személy által megjelölt érzelmek gyakoriságát abban az esetben, amikor saját érzelmeikről kellett beszámolniuk az adott történelmi esemény felidézése kapcsán. A 16. ábra mutatja az ehhez kapcsolódó adatokat.

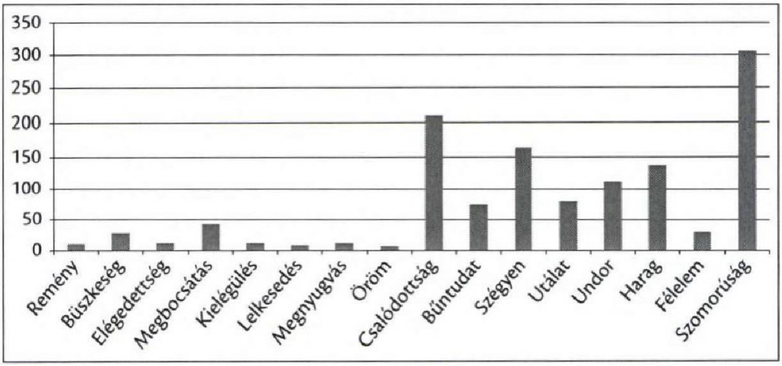

16. ábra. A kísérleti személyek által átélt érzelmek gyakorisága (N=155)

Akárcsak a csoportjuknak ítélt érzelmeknél, a vizsgálatban részt vevők érzelmeinél is jóval több negatív érzelemmel találkozhatunk, mint pozitívval, sőt a negatív érzelmek fölénye a pozitívokhoz képest itt még kifejezettebb, majdnem tízszeres arányú. A ma élő személyeknél elsősorban a szomorúság (a véletlen előforduláshoz képest több mint hússzoros gyakorisággal!), a csalódottság, a szégyen, a düh és undor jelenik meg. Azok az érzelmek – a szégyen, a bűntudat és a megbocsátás –, amelyek a csoportközi ellentétek rendezésével, a konfliktus feloldásával függenek össze, előfordulnak ugyan, de a véletlenszerű előfordulást alig meghaladó arányban. Egy olyan csoportban, ahol széles körben jelen van a múlttal való szembenézés és a múltbeli sérelmeken való túllépés igénye, ezek az érzelmek jóval nagyobb gyakorisággal fordulnának elő.

Ezt követően a kísérleti személyek által átélt érzelmeken belül is elkülönítettük a magyarokat áldozatként és elkövetőként bemutató történetekhez kapcsolódó érzelmek gyakorisági mutatóit (lásd 17. és 18. ábra).

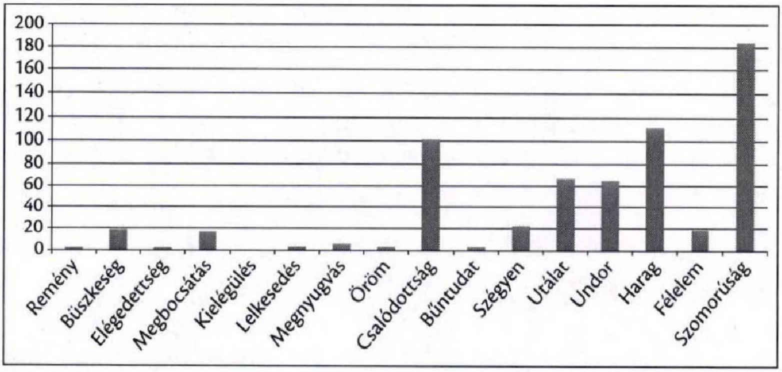

17. ábra. A kísérleti személyek által átélt érzelmek gyakorisága az áldozat történetekben (N=155)

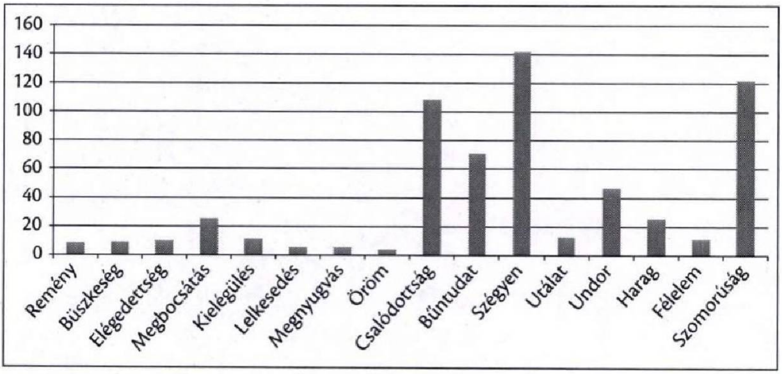

18. ábra. A kísérleti személyek által átélt érzelmek gyakorisága az elkövető történetekben (N=155)

Azoknál a történeteknél, ahol a magyarok áldozatok voltak, a vizsgálati személyek leggyakrabban szomorúságról, dühről és csalódottságról számolnak be. Érdekes módon a büszkeség is inkább az áldozat szerephez kötődően jelentkezik, nem pedig elkövető szerepből adódik. Vagyis büszkeség forrását jelenti az, ahogyan csoportjuk áldozatként megélt egy eseményt. A magyarok elkövető pozíciója esetében a vizsgálati személyek leggyakrabban a szégyen, szomorúság és csalódottság érzéséről számolnak

be. A nagymértékű szomorúság és csalódottság tehát mind az áldozat, mind az elkövető helyzetnél megjelenik. Mindez azt jelzi, hogy ezek az érzelmek, függetlenül a helyzettől, szerves részét képezik a személyek érzelmi működésmódjának. A szomorúság és csalódottság ilyen magas gyakoriságának számlájára írható, hogy míg a tulajdonított érzelmeknél elkövető helyzetben egyaránt megjelentek pozitív és negatív érzelmek, addig a ma élő vizsgálati személyek saját érzelmeinél jelentős negatívérzelem-túlsúly tapasztalható.

Az átélt és tulajdonított érzelmek közötti korrespondenciák

Első lépésben korrespondenciaanalízist végeztünk az összes, kísérleti személyek által tulajdonított és az összes, kérdőívben sajátjukként megjelölt érzelem között. Az elemzés szerint nagyon erős korrespondencia található az értékek között (χ^2=651,566; p<0,001). Ugyancsak szignifikáns eredményeket kaptunk, amikor a korrespondenciaelemzést az áldozat-elkövető helyzetek bontásban végeztük el (χ^2=322,132; p<0,000 elkövető, és χ^2=262,718; p<0,04 áldozat).

Egyes tulajdonított és átélt érzelmek korrespondenciája

Egy következő számításban nemcsak az összevont érzelmek együttes mozgását néztük meg, hanem külön-külön az egyes érzelmekét is. Azt találtuk, hogy a szomorúság (χ^2=446,624; p<0,001), az utálat (χ^2=140,3; p<0,001), a düh (χ^2=317,421; p<0,001), a félelem (χ^2=35,69; p<0,001), a csalódottság (χ^2=170,37; p<0,001) és a bűntudat (χ^2=63,292; p<0,001) érzelmeknél a kísérleti személy érzelmei együtt jártak azzal, hogy saját csoportjának is ezeket tulajdonítja. Külön érdekes eredmény, hogy pozitív érzelmek esetén (lelkesedés, öröm, megnyugvás, kielégülés) semmiféle együttmozgás sem tapasztalható az átélt és tulajdonított érzelmek között.

A tulajdonított és átélt érzelmek hasonlósága

A tulajdonított és átélt érzelmek között Cramer-féle asszociációs együtthatót számoltunk, vagyis megnéztük, hogy a személyek milyen arányban adják ugyanazt az érzelmet áldozatként és elkövetőként. Az érzelmek többségénél nem találtunk szignifikáns kapcsolatot sem a tulajdonított, sem a saját érzelmek esetében. Amikor viszont az érzelmeket csoportosítottuk történelmipálya-érzelmek (félelem, remény, lelkesedés, csalódás), társkritikus (undor, utálat, düh), önfelnagyító (büszkeség, elégedettség, kielégülés) és önkritikus (bűntudat, szégyen) érzelmek szerint, már erős szignifikáns hasonlóságot kaptunk az első két érzelemcsoportnál, ami mind a tulajdonított, mind a saját érzelmeknél jelentkezett (társkritikus: $C_1 = 0{,}457$, $p = 0{,}01$; $C_3 = 0{,}41$; $p<0{,}01$; történelmi pálya: $C_1 = 0{,}678$, $p<0{,}05$; $C_3 = 0{,}81$; $p < 0{,}05$).[4]

Vizsgálatunkban a történelem kollektív emlékezeti reprezentációit próbáltuk meg operacionalizálni, azaz az áldozat és elkövető szerepnek megfelelően irányítottan mozgósítani, és ezáltal a nemzeti identitás érzelmi alapjait és a történelmi csoportközi konfliktusok feldolgozásának folyamatát megvilágítani. Azt feltételeztük, hogy a magyar történelem kollektív emlékezeti reprezentációja, következésképpen a magyar nemzeti identitás érzelmi dinamikája a kollektív áldozati szereppel írható le. Bár feltáró vizsgálatunk eredményei leíró jellegűek, összhangban vannak ezzel a feltevéssel. A saját csoportnak áldozat és elkövető helyzetben tulajdonított pozitív és negatív érzelmek mintázata megerősíti a sajátosan magyar történelmi pályához kapcsolódó érzelmek hipotézisét, és azt, hogy ez az érzelmi mintázat a kollektív áldozati szerep érzelmi dinamikájával jellemezhető. Vizsgálatunkban elkövető és áldozat helyzetben is egyrészt az ellenséges (utálat, harag, undor), másrészt az elkeseredettséget kifejező (csalódottság, szomorúság) negatív érzelmek domináltak, míg a felelősségvállalással és a feldolgozottsággal együtt járó önkritikus érzelmek (szégyen, bűntudat, megbocsátás) gyakorisága,

[4] C_1 = tulajdonított érzelmek, C_3 = átélt érzelmek

bár számottevő volt, nem érte el az előbbi érzelemcsoportok gyakoriságát. Azok az érzelmek, melyek adott szerepben inadekvátnak tűnnek – így például büszkeség áldozatként, megbocsátás elkövetőként vagy általában a negatív érzelmek túlreprezentáltsága az elkövető szerepben –, értelmezhetők akkor, ha feltételezzük, hogy egyik szerep – jelen esetben a történelmi tapasztalatok nyomán az áldozati szerep – érzelmi dinamikája uralkodóvá válik a csoport működésmódjában, és helyzettől függetlenül meghatározza az érzelmek irányát.

A kollektív áldozati szerep érzelmi következményei elsősorban abban voltak tetten érhetők, hogy az áldozat szereppel járó érzelmi minta olyan meghatározó részévé vált a csoport érzelmi viszonyulásának, hogy elkövető helyzetben is az egyébként áldozat helyzetben adekvát érzelmek jelentek meg. Az áldozat szerepben való megrekedést jelzi, hogy a magyarokat elkövetőként ugyanúgy elárasztják a másik csoport iránt érzett negatív érzelmek, mint áldozatként. Ez meggátolja, hogy a csoport szembenézzen saját vétkeivel és hibáival, s olyan érzelmeknek adjon helyt, mint a megbánás.

A kollektív áldozati szerep működéséről további következtetéseket vonhatunk le a magyaroknak mint elkövetőknek tulajdonított érzelmekből. Az önfelnagyító pozitív és a társkritikus negatív érzelmek viszonylag magas gyakorisága, vagyis az, hogy akkor is jogosultak vagyunk önfelnagyító pozitív és társkritikus negatív érzelmekre, ha elkövetők vagyunk, mert igazunk van és mi vagyunk az áldozatok, tovább erősíti a kollektív áldozati szerepről alkotott hipotézisünket.

A leíró eredményeken túl további összefüggésekre világít rá a saját érzelmek és a magyaroknak áldozat és elkövető helyzetben tulajdonított érzelmek korrespondenciája. Ez erős eredmény, ami igazolja, hogy a jelenben átélt csoportközi érzelmek összefüggenek a csoportnak tulajdonított múltbeli érzelmekkel. Ez az eredmény, mivel korrelációs összefüggésről van szó, jelentheti természetesen azt is, hogy a jelenben érzett érzelmek vezérlik a múltbeli konfliktus résztvevőinek való érzelemtulajdonítást. Mi inkább arra az értelmezésre hajlunk, hogy egy kollektív emléke-

zeti reprezentáció (aminek persze a konfliktusok érzelmi feldolgozottságát illetően többféle változata képzelhető el) irányítja mind a saját csoportnak való érzelemtulajdonítást, mind az aktuális saját érzelmeket.

Bár a vizsgálati személyek többségénél világosan látszik, hogy a történelmi sérelmek nyomán kialakult kollektív áldozati szerep a mai napig erősen befolyásolja a konfliktushelyzetekre adott érzelmi reakciókat, volt a mintában egy jelentős kisebbség, akiknél elkövető pozícióban önkritikus érzelmek léptek fel, és lecsökkent a társkritikus negatív érzelmek száma is. Ez utóbbi eredmények a kollektív áldozati szereptől való elmozdulást jeleznek. A kollektív áldozati szerep átdolgozásával összefüggő nyitott kérdések megválaszolásához reprezentatívabb mintákkal, lehetőleg nemzetközi összehasonlításban elvégzett további vizsgálatokra van szükség.

III. RÉSZ

10. fejezet

Kollektív traumák feldolgozása

Egyéni és kollektív traumák

Pszichológiai értelemben a trauma olyan lelki megrázkódtatás, amely megingatja az egyénnek a valósághoz fűződő kognitív és érzelmi viszonyát. Elsőként Freud (1908/1994) traumaismétlésről írott tanulmánya tárta fel, hogy a traumatizált személyek elfojtás révén próbálnak meg úrrá lenni a traumatikus élmény okozta lelki gyötrelmeken. Freud érvelése szerint elaboráció hiányában a traumatikus élmény kényszeresen visszatér az álmokban, a fantáziákban és a tévcselekvésekben (ezt nevezi Freud traumaismétlési kényszernek), és komolyan veszélyezteti a személy pszichológiai jóllétét és társas alkalmazkodását. Freud (1914/1974) egy másik írásában a gyászmunka kapcsán bemutatja az elaboráció folyamatát is. A gyászt olyan folyamatnak tekinti, amelyben a traumatikus tárgyvesztést elszenvedett személy helyreállítja a kapcsolatát a valósággal, ahol a szeretett ám elvesztett tárgy nem létezik többé.

A kortárs pszichopatológia egyre nagyobb figyelmet szentel az egyéni traumáknak. A DSM-IV diagnosztikai rendszerben a poszttraumás stressz szindróma (posttraumatic stress disorder, PTSD) kategóriája a traumát a következőképpen határozza meg: a) A személy olyan eseményt élt át, vagy olyan eseménynek volt szemtanúja, vagy más formában olyan eseménnyel szembesült, amelyben a halál vagy annak fenyegetése, illetve a személy vagy mások fizikai sérülése vagy a sérülés fenyegetés jelen volt, és a személy válasza intenzív félelmet,

tehetetlenséget és rettegést tükrözött. Ennek következményeként: b) A személy a traumatikus eseményt tartósan újra átélte a következő módokon: (1) az esemény gyakori, ellenőrizhetetlen és stresszkeltő emlékezeti felidéződése képek, gondolatok és érzékletek formájában; (2) az eseményről szóló visszatérő stresszkeltő álmok; (3) a személy úgy viselkedik és úgy érez, mintha a traumatikus esemény visszatért volna (illúziók, hallucinációk, disszociatív visszapillantások különösen az altatást követő ébredés során); (4) erős pszichológiai stresszállapot azokban az esetekben, amikor a traumatikus esemény valamely aspektusát szimbolizáló belső vagy külső jelzések érik a személyt; (5) fiziológiai reaktivitás azokban az esetekben, amikor a traumatikus esemény valamely aspektusát szimbolizáló belső vagy külső jelzések érik a személyt. c) A traumával összekapcsolódott ingerek tartós kerülése, a válaszkészség általános csökkenése (olyan ingerekről van szó, amiket a személy a traumát megelőzően nem került). d) Az aktivációs szint általános emelkedése olyan tünetekkel, amelyek a traumát megelőzően nem voltak jelen: elalvási nehézség, alvászavar, ingerlékenység, dühkitörések, koncentrációs problémák, fokozott éberség, vagy eltúlzott figyelmi reakciók.

Az utóbbi időben a trauma hatásait az idegi mechanizmusok szintjén is vizsgálják. Megállapították például, hogy az akaratlanul felvillanó emlékképek az agytörzs, a középagy és a limbikus rendszer működésének következményei. Ezeknek a régióknak a trauma során megvalósuló intenzív és ismétlődő ingerlése változásokat idéz elő az agy működésében: a belső és külső vészjelzések magasabb szintű agykérgi rendszerei kikapcsolódnak, és helyükre az érzelmi, a motoros és az állapotemlékezet mechanizmusai lépnek (Perry 1999).

A pszichológiában a pszichoanalitikus hagyomány keretében mind a gyászt, vagyis a veszteséggel kapcsolatos trauma feldolgozását, mind az egyéb megrázkódtatások feldolgozását illetően az egyének szintjén folyamatmodelleket dolgoztak ki. A traumatikus életesemények jellemzője, hogy az egyén addigi valóságtapasztalata megrendül, és az új valósághoz való alkal-

mazkodás gyakran megoldhatatlannak tűnő kognitív és érzelmi feladatot jelent. A súlyos traumák „lerombolják az életünket irányító kulturális és lélektani előfeltevéseket és ez gondolkodási és érzelmi bénultsághoz vezet" (Lust 2009). Mindezt röviden az identitás sérülésének nevezhetjük (Breakwell 1986). A valósághoz való alkalmazkodás azonban megköveteli a trauma feldolgozását, illetve az én integritásának helyreállítását. A veszteség és trauma feldolgozási folyamatát Freudot követve elsősorban pszichoanalitikus szerzők vizsgálták (Herman 2003; Kubler-Ross 1969). Laub és Auerhahn (1993) nyomán ezt a folyamatot az emlékezet szempontjából a következőképpen jellemezhetjük: A kezdeti szakaszban primitív elhárítások, például tagadás, derealizáció, deperszonalizáció jelentkeznek. A tarumaélmény felvillanások formájában tör a tudatba, de ez nem emlékezés, hanem megváltozott tudatállapotban bekövetkező ismétlés. Ismétlődően egy-egy élménytöredék bukkan fel, ám mivel ezek az élménytöredékek összefüggéseikből kiszakítottak, értelmetlennek, irracionálisnak tűnnek. Később áttételek jelentkeznek: az integrálatlan élménytöredékek hozzáadódnak a jelen kapcsolatokhoz, azok torzulását eredményezve. Megjelenik a valóságos emlékezés, de a jelen és a múlt idősíkjai összekeverednek (lásd Pólya–László–Forgas 2005). A traumatikus esemény a személy élettörténetének fő témájává válik, kapcsolatait, egész életét meghatározhatja. A feldolgozás végső szakaszában az én már az események szemtanújaként emlékezik, vagyis a felidézett tartalmak elkülönülnek a felidézés idejétől, az én reflektál a múltra és magára a felidézésre is. A felidézés tudatossá, az emlékek könnyen előhívhatóvá válnak, és csak akkor jelennek meg, ha aktualitásuk van. Ekkor az identitás integritása is helyreálltnak tekinthető.

A személyes és kollektív identitás között vont párhuzamot folytatva, a csoportot ért trauma vagy veszteség kollektív emlékezeti feldolgozása is nyomon követhető az emlékezeti folyamatokban, s ezáltal a csoportidentitás sérüléseiről, valamint az identitás helyreállításának folyamatairól is képet kaphatunk. A nemzetközi szakirodalomban számos tanulmány foglalkozik a

nemzeti traumák kollektív emlékezeti feldolgozásával. Igartua és Paez (1997) például a spanyol polgárháborúról készített filmeket vizsgálva megállapította, hogy a polgárháború lezárultát követő harminc év elteltével az ilyen filmek száma megszaporodott, és az évek múltával a filmek egyre nagyobb kognitív és érzelmi távolságot tartanak az eseményektől, és egyre nagyobb figyelem irányul az események okainak feltárására. Atsumi és Suwa (2009) a japán kollektív emlékezetben a történelmi narratívum kihagyásait és sűrítéseit vizsgálta. A japán történelemkönyvek a legutóbb időkig a japánok világháborús részvételének kezdetét a Pearl Habor-i támadásra tették, elfeledkezve a japánok által a harmincas években a délkelet-ázsiai országokban végrehajtott agressziókról, például a nankingi vérengzésről, a hirosimai és nagaszaki bombázást pedig természeti katasztrófának állították be. Ez a beállítás mentesítette őket attól, hogy a későbbi szövetséges amerikaiakkal szemben ellenséges érzületeket tápláljanak. Olyan vizsgálatot azonban, amely egy nemzeti trauma kollektív emlékezeti feldolgozásának folyamatát közel 100 éves perióduson keresztül a nemzeti identitás konstrukciója, azaz sérülékenysége szempontjából végigkövette volna, legjobb tudomásunk szerint eddig nem végeztek. Egyáltalán, a pszichológia a legutóbbi időkig csekély figyelmet fordított a tömegméretű traumákra, vagyis azokra az esetekre, amikor nem a személyes, hanem a csoportidentitást éri fenyegetés vagy sérülés. Ezekben az esetekben a traumatikus élmény egy egész csoportot érint. Elsősorban filozófusok és történészek tettek kísérletet arra, hogy az egyéni és kollektív traumák között párhuzamot vonjanak. Miként Ricoeur (2006) rávilágított, az ilyen párhuzam, vagyis az egyéni szintről a kollektív szintre történő transzponálás magától Freudtól sem állt távol, végtére is hasonló műveleteket hajtott végre a *Totem és tabu*, a *Mózes és az egyistenhit* vagy akár az *Egy illúzió jövője* című műveiben. Ricoueur (2006: 78) még a kollektív traumák terápiás feldolgozási lehetőségeinek kérdését is felveti. Amellett érvel, hogy a kollektív traumák feldolgozásában a pszichoterapeuta szerepét a kritikai gondolkodóknak kell átvenniük, akik azáltal segítik a

traumák feldolgozását, hogy vitákat folytatnak a nyilvánosságban a traumatikus eseményekről.

A huszadik század a tömegméretű traumatizáció számos esetének volt tanúja, amikor etnikai és társadalmi csoportokat üldöztek vagy fenyegettek megsemmisítéssel. E csoportok tagjai kizárólag azért szenvedtek üldöztetést, mert az adott csoporthoz tartoztak. A legkirívóbb esetek a népirtások és etnikai tisztogatások voltak, de a háborúk egyre növekvő kegyetlensége, az államhatárok változásai, a polgárháborúk, a terrorral uralkodó diktatúrák stb. mind hozzájárultak a kollektív traumákhoz. Kollektív traumatizációról természetesen nem csak etnikai vagy nemzeti alapon beszélhetünk. A természeti katasztrófák, például földrengések vagy árvizek, vagy – miként Herman (2003) rávilágított – a diszkrimináció és bántalmazás különböző formái emberek nagy csoportjaira lehetnek traumatikus hatással és okozhatnak tartós érzelmi zavarokat. Az ilyen traumatikus élmények esetében is szükség van lelki feldolgozásra ahhoz, hogy a sebek begyógyuljanak. Mindazonáltal az identitástraumák szempontjából, vagyis az olyan traumatizációk esetében, amikor egy csoport tagjai pusztán azért szenvednek bántalmazást, mert az adott csoport tagjai, az etnikai és nemzeti sérelmeknek kiemelkedő jelentősége van. Mivel a huszadik század legszélsőségesebb traumája mind méretét, mind kegyetlenségét tekintve a holokauszt volt, a holokauszt-trauma és a holokauszt-túlélők traumaelaborációja keltette fel leginkább a pszichológusok és a történészek figyelmét. A történész La Capra (2001: 144–146) érvelése szerint a holokauszt-túlélők számára a trauma teljes feldolgozása nem lehetséges. Sőt utódaik, az úgynevezett második generációs zsidók is szenvednek a traumaismétléstől, és még nekik is nehézséget okoz, hogy az érzelmileg megrázó élményeket tárgyszerű emlékekké alakítsák. A nemzetközi és hazai pszichológiai irodalomban számos kutatás foglalkozik a második generációs zsidók traumafeldolgozásának problémájával (Békés 2008; Erős 2007; Virág 2001).

A történészek komoly figyelmet szentelnek annak a szerepnek, amit a történetírás tölt be a traumafeldolgozásban. La Capra

(2001) felhívja a figyelmet arra a dilemmára, hogy a holokauszt elbeszélésében mind az áldozatok perspektívájának felvétele, mind pedig a tárgyilagos megfigyelői perspektíva eltorzítja a történelmi élményt. Rüsen (2004) szerint ha a történészek racionális, lineáris oksági rendben mutatják be azt, amit emberek tömegei irracionális „határélményekként" éltek át, szükségképpen banalizálják az áldozatok emlékét. Hayden White (1992/1997, in Friedlander 1992) megoldásképpen azt javasolja, hogy a történészek a hagyományos történetírói narratív realizmus helyett vegyenek igénybe irodalmi technikákat, amikor a holokauszttal vagy más, hasonló „határeseményekkel" foglalkoznak (összefoglalóan lásd Gyáni 2010).

A személyiségfejlődésben a krízisek kreatív megoldása, illetve a traumák sikeres feldolgozása a személy énjének erősödésével jár. Az utóbbi években elterjedt kifejezés szerint ezekben az esetekben poszttraumás növekedésről beszélünk. Ez a kifejezés arra a pozitív pszichológiai változásra vonatkozik, amely a nagy próbatételekkel való sikeres megküzdés nyomán jelentkezik (Calhoun–Tedeschi 1999, 2001). A pozitív változások közé tartoznak a jobb megküzdési képesség és magasabb szintű stressztűrés. Hasonló jelenségek csoportszinten is megfigyelhetők. Novick (2000) szerint az amerikai zsidóság két narratívumot is kidolgozott a holokauszt utáni zsidó identitás erősítésére. A cionista narratívum a holokausztot a diaszpórában élő zsidóság sorsának logikus betetőzéseként mutatja be, és ezáltal definiálja világosan a zsidóság által követendő utat. Ugyanakkor napjaink amerikai holokauszt-kultuszának narratívumában a múlt traumatikus élményeit úgy használják fel, hogy azok a ma élő zsidóság identitásának értékes építőkövei legyenek.

A kollektív traumák hatása elsősorban csoportközi helyzetekben jelentkezik, vagyis olyankor, amikor az egyének akarva-akaratlanul úgy gondolkodnak és cselekszenek, mint egy csoport tagjai – vagy Turner, Hogg, Oakes, Reicher és Wetherell (1987) szavaival: csoporttagként kategorizálják önmagukat. A csoportidentitás traumatizáltságának következményeként sérülhet az

önértékelés, a helyzetek és a külső csoportok megítélésének realitása, heves és indokolatlan érzelmi reakciók léphetnek fel, irreális célok és tervek születhetnek stb.

Trauma és „önkiszolgáló" kollektív emlékezet

A csoporttraumatizációnak és a kollektív áldozati szerepnek a kollektív emlékezetet illetően is komoly következményei lehetnek. A kollektív emlékezet a csoportidentitással szoros összefüggésben működik: legfontosabb funkciója a csoportidentitás erősítése (Blatz–Ross 2009). Ugyanakkor látnunk kell, hogy egy csoport emlékezete nem feltétlenül csak a dicsőséges múlt eseményeit foglalja magában. Ha más nem, akkor éppenséggel a traumatikus eseményekre való emlékezés példázza, hogy a kollektív emlékezet olyan történeti értelmezéseket is képes „magával cipelni", amelyek előnytelenek, sőt ártalmasak a csoport identitása szempontjából.

Volkan (1989) egyenesen „választott traumáról" beszél, amikor is egy etnikai-nemzeti csoport ragaszkodik hősies vereségeihez és sérüléseihez, anélkül, hogy képes volna veszteségeit elgyászolni vagy egyéb módon feldolgozni. Volkan párhuzamot von az egyéni és a kollektív gyász között. „A bonyodalommentes gyász olyan pszichológiai folyamat, ami meghatározott időn belül lezajlik, és azzal zárul, hogy a gyászoló személy gondolatait és érzéseit már nem tölti be az elvesztett tárgy vagy személy. Negatív következményekkel járó bonyodalmak akkor lépnek fel, ha a gyász normális folyamatát valami akadályozza. Nagy csoportok esetében az elgyászolásra való képtelenség politikai erővé válhat.

Az elvesztett tárgyról vagy személyről ki lehet alakítani olyan reprezentációt, ami realisztikus abban az érelemben is, hogy a gyászoló nem várja tőle tudatos vagy tudattalan vágyainak kielégítését, a veszteség helyreállítását. Ha egy csoport területét vagy presztízsét elveszíti egy ellenséggel szemben, és

a csoport nem képes a fenti értelemben vett realisztikus emlékképet kialakítani, folytonos késztetést érez arra, hogy a korábbi veszteséget helyreállítsa" (Volkan 1989: 42). A fenti párhuzam ugyanakkor nem veszi tekintetbe, hogy amíg a gyász esetében egy szeretett személy halála végleges és megváltoztathatatlan veszteség, az etnikai-nemzeti csoportok területi és/vagy presztízsveszteségei sohasem tűnnek visszafordíthatatlannak. A történelem nem ismeri a „soha" és az „örökké" kategóriáit, és miként azt Deák Ferenc megfogalmazta, „a nemzetek csak azt veszítik el, amiről önként lemondanak". A „jövőmentes" emlékkép kialakításának problémáját súlyosbíthatja, ha – miként az számos esetben megtörtént vagy megtörténik – az etnikai-nemzeti csoport tagjai közül számosan az elveszített területen maradnak. Az ő sorsuk hozzájárulhat a veszteség életben tartásához. Ugyancsak akadályozza a gyászmunkát és a jövőmentes emlékkép kialakítását az elveszített területek „ingázása", vagyis az, ha egy csoport az elveszített területét visszaszerzi, majd újra elveszíti. Mindazonáltal ahhoz, hogy egy etnikai-nemzeti csoport képes legyen tovább funkcionálni (biztosítani tagjainak egzisztenciáját és fejlődését), a traumatikus vereségek, valamint a területi és presztízsbeli veszteségek érzelmi megrázkódtatását csoportszinten valamilyen módon fel kell dolgoznia akkor is, ha jövőmentes emlékképet nem is hoz létre a veszteségről. A traumafeldolgozásnak ez a történetírásban és a kollektív emlékezetben lejátszódó folyamata korábban nem került sem a történészek, sem a pszichológusok figyelmének homlokterébe. Pennebaker és Harber (1993) kidolgoztak ugyan egy empirikus szakaszmodellt a társadalmi traumákat követő társas megosztás lépéseiről – a modell szerint a traumát követő két-három hét a társas megosztás és a kapcsolatkeresés időszaka, amit néhány hónapon keresztül a gátlás időszaka követ, amikor az emberek kerülik, hogy a traumatikus eseményről beszéljenek (de ezzel arányosan nő a traumavonatkozású álmok és a traumával összefüggő megbetegedések száma), végül a harmadik, adaptációs szakaszban kb. egy év elteltével az embereket már nem foglalkoztatja a traumatikus esemény –,

ám azt, hogy a traumával való megküzdés kognitív, érzelmi és viselkedéses folyamatai a nemzetek esetében miként játszódnak le, illetve miként integrálják identitásukba a nemzetek többé vagy kevésbé funkcionális módon saját korábbi vereségeiket és veszteségeiket, mindeddig nem tették empirikus vizsgálat tárgyává.

Trianon mint a nemzeti emlékezet traumatikus eseménye

Az első világháborút lezáró békeszerződést 1920. június 4-én írták alá a versailles-i Nagy-Trianon palotában az antant és a magyar kormány képviselői. A szerződés Magyarországot megfosztotta korábbi területének és lakosságának kétharmadától. Az etnikai magyar lakosság mintegy harmada az utódállamok (Románia, Csehszlovákia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság), illetve Ausztria területére került. A békeszerződést követő magyar kormányok politikájának központi motívuma a revízió gondolata volt. A németekkel kötött szövetség eredményeként 1938-ban a Felvidék, 1939-ben Kárpátalja, majd 1940-ben Észak-Erdély újra Magyarországhoz került. A területek visszacsatolását követő eufória azonban csak rövid ideig tartott, mivel Magyarország a fasiszta Németország oldalán a második világháborúban totális vereséget szenvedett. A második világháború okozta traumák betetőzéseként az 1947-es párizsi béke visszaállította a trianoni határokat.

Szövegkorpuszok

A trianoni béke kollektív emlékezeti reprezentációjának változását a trauma feldolgozása szempontjából kívántuk vizsgálni. Ebből a célból két longitudinálisan mintavételezett szövegkorpuszt hoztunk létre. Az 1920 és 2000 között megjelent iskolai történelemkönyveknek a trianoni békéről szóló fejezeteiből önálló

tankönyvi Trianon-korpuszt is létrehoztunk tízévenkénti mintavételezéssel.[5]

A *sajtó korpuszt* (211 325 szó) az 1920 és 2010 közötti jobboldali, mérsékelten jobboldali, mérsékelten baloldali és baloldali újságokban megjelent írásokból válogattuk össze, mégpedig úgy, hogy a trianoni békeszerződéssel és ennek következményeivel foglalkozó cikkeket, a június 4-i évforduló körüli két hét írásait vettük be ötéves időszakonként.[6]

[5] A korpusz összegyűjtését az Országos Széchényi Könyvtár tankönyvtárában Vincze Orsolya végezte el. Lásd 3. melléklet.

[6] A korpusz összegyűjtését az Országos Széchényi Könyvtár sajtótárában Ilg Barbara végezte el. Lásd 4. melléklet.

11. fejezet

A trianoni trauma feldolgozása az iskolai történelemkönyvekben a kognitív folyamatok és az érzelmek szempontjából

A saját és külső csoportoknak tulajdonított kognitív folyamatok szerepéről a csoportidentitás megformálásában a 4. fejezetben részletesen szóltunk. Hangsúlyoztuk, hogy a külső csoportok kognitív folyamatainak megjelenítése egyrészt hozzájárulhat az események kognitív elaborációjához, másrészt a csoportidentitás szempontjából azt jelzi, hogy a csoport identitása van annyira szilárd és magabiztos, hogy elbírja a rivális csoportok perspektívájának megjelenését a történelmi elbeszélésben, és megengedi a külső csoportok irányában az empátiát. Ugyanakkor arra is felhívtuk a figyelmet, hogy a külső csoportoknak tulajdonított negatív tartalmú kogníciók ezzel ellentétes hatást váltanak ki. A kognitív eszközök nem a kognitív elaborációt, hanem a felelősség áthárítását szolgálják. A csoportidentitást illetően ezek az eszközök alacsony szintű megküzdési potenciált, a konfliktusokkal való megküzdésben az elhárítások dominanciáját mutatják.

A perspektívafelvételt illetően az érzelmek tulajdonítása a külső csoportoknak hasonló funkciót tölt be, és a mechanizmus is hasonló. A külső csoportoknak az elbeszélésben megjelenő érzelmei elősegítik a külső csoportok perspektívájának érvényesülését, de ez az empátiás közeledést csak akkor segíti elő, ha nem a saját csoporttal szemben megnyilvánuló negatív érzelmek fejeződnek ki.

Amikor traumafeldolgozásról beszélünk, lényegében a csoportidentitás sérülésének helyreállítási folyamatáról van szó.

A korábbi, elsősorban az egyéni traumafeldolgozásra vonatkozó modellek ebben a feldolgozási folyamatban a kogníció-érzelem arány megváltozását hangsúlyozták, ami a trauma elbeszéléseiben a kognitív kifejezések számának növekedésében és az érzelemkifejezések számának csökkenésében nyilvánul meg (Cohn–Mehl–Pennebaker 2004). Valószínűleg az egyéni traumafeldolgozás esetében is érdemes differenciálni az énnek és a társaknak tulajdonított mentális tartalmak, illetve ezen tartalmak valenciája szerint, a csoportközi konfliktusokban keletkezett identitássérülések kollektív emlékezeti helyreállítási folyamatának vizsgálatában azonban mindenképpen meg kell különböztetni a saját csoportnak és a külső csoportoknak tulajdonított mentális tartalmakat, illetve ezek pozitív vagy negatív értékét. Ekkor a trauma feldolgozottságának mértékét a leegyszerűsített „nő a gondolati értelmezés – csökken az érzelmi töltet" mutatóval szemben egy bonyolultabb mintázat jelzi, amelyben a külső csoportoknál megjelenő megismerési vagy érzelmi folyamatok csak akkor minősülnek a feldolgozás jelzésének, ha tartalmuk a saját csoporttal szemben nem negatív vagy ellenséges.

Mindebből következően elméletileg azt feltételezhetjük, hogy ideális esetben, vagyis akkor, ha a trauma feldolgozását semmilyen körülmény nem zavarja, az idő előrehaladása lesz a feldolgozást meghatározó legfontosabb tényező. Vagyis, a traumatikus eseményt közvetlenül követő időszakban mind a saját csoportnál, mind a külső csoportoknál az esemény elbeszélésében erős érzelmi telítettséget és kevés kogníciót találunk, majd az idő előrehaladásával az érzelmek intenzitása és negativitása csökkeni fog párhuzamosan a kognitív folyamatok gyakoriságának növekedésével, és ezen belül a külső csoportoknak tulajdonított negatív kognitív tartalmak számának csökkenésével.

A tankönyvi Trianon-szövegkorpusz tartalomelemzéses vizsgálatát a fenti elméleti megfontolásokat figyelembe véve a NarrCat programcsomag kogníció és érzelem moduljaival végeztük el. Saját csoport kogníciónak vagy érzelemnek tekintettük minden magyar vagy a magyarokat képviselő szereplő (személy, intézmény stb.) mentális folyamatát, míg a külső csoportokat

az antant és a kisantant szereplői képviselték (a továbbiakban ezeket a csoportokat a rövidség kedvéért antant csoportnak nevezzük). Az automatikus tartalomelemzés mellett a kognitív tartalmak kódolását kézi kódolással végeztük el, három kódoló egymástól függetlenül döntötte el, hogy egy adott tartalom pozitívnak vagy negatívnak minősült-e.

A 19. ábra mutatja a magyaroknak és az antant csoportnak tulajdonított pozitív és negatív érzelmek gyakoriságát évtizedes bontásban. A traumafeldolgozás elméleti modelljét figyelembe véve egyáltalán nem meglepő, hogy az első évtizedekben a magyaroknál erős, negatív színezetű érzelmi telítettséget találunk, és az antantnál is megjelennek negatív érzelmek. Az sem meglepő, hogy a magyarok érzelemgyakorisága statisztikailag jelentősen felülmúlja az antantét. Az viszont már ellentmond elméleti modellünknek, hogy 1940-ben a magyaroknál erős, és nemcsak negatív, de pozitív érzelmekkel is átszínezett érzelmi minta jelenik meg, míg 1950-ben mindez az ellenkezőjére fordul, és csak az antant csoportnál jelentkeznek érzelmek. A következő évtizedekben az érzelmek gyakorlatilag eltűnnek a Trianonról szóló szövegekből, és csak 1990 után, a rendszerváltást követően térnek vissza, ha minimális arányban is.

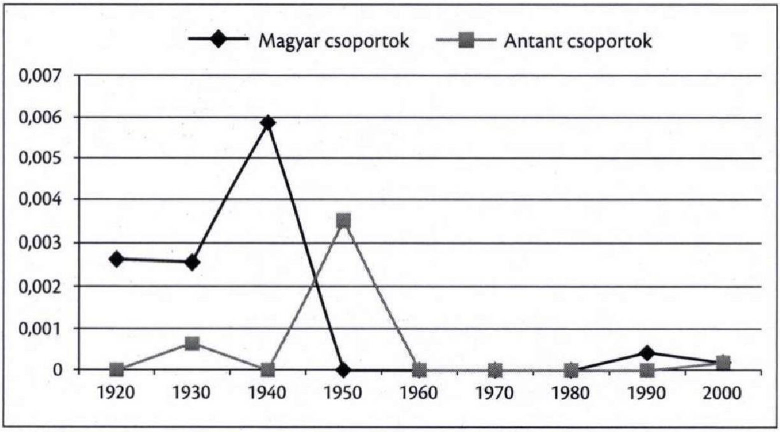

19. ábra. Magyar és antant csoport érzelmi állapotainak relatív gyakorisága

Az elméleti modellel összhangban áll, hogy az érzelmekkel ellentétben a kognitív állapotok idői súlypontja a század második felére esik (Waldχ^2=5,011 df=1 p<0,025). Az viszont már további értelmezésre szoruló eredmény, hogy amíg a század első felében a két csoport kognitív állapotainak gyakorisága között nincs jelentős különbség, a század második felében szignifikánsan több kognitív állapot jelenik meg az antant csoporthoz kapcsolódóan (Waldχ^2=25,436 df=3 p<0,001). A 20. ábrán látható, hogy amíg a negyvenes évekig a magyarok negatív tartalmú kognitív állapotai dominálnak, 1950-től az antant hasonló tartalmú kogníciói kerülnek túlsúlyba (kivéve az 1980-as évet, ahol a magyaroknál is viszonylag nagy számban jelennek meg negatív tartalmú kognitív állapotok). Figyelemre méltó, hogy a rendszerváltást követő két évtizedben a kognitív állapotok negatív színezete mind a magyaroknál, mind az antantnál némileg csökken, és az antantnál jelentkező relatív túlsúlyuk fennmarad.

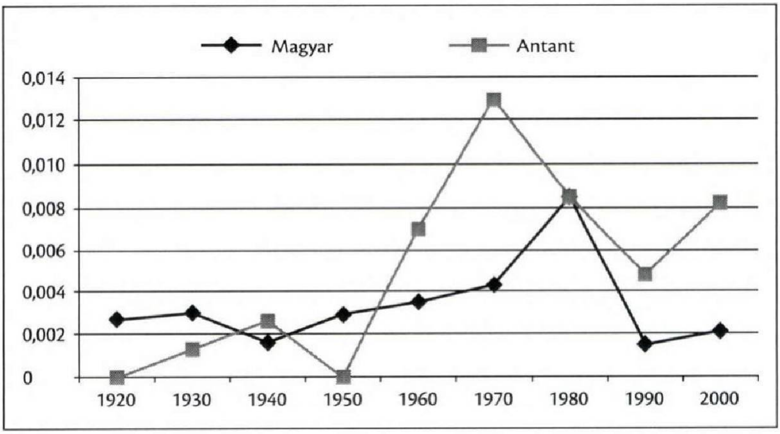

20. ábra. Magyar és antant csoport kognitív állapotainak relatív gyakorisága

A csoportközi megkülönböztetés szerint a 10 alkorpusz négy nagyobb szegmensre osztható: 1920–1940, 1950, 1960–1980, 1990–2000. A négy szegmens által lefedett időszakok megkö-

zelítőleg megfeleltethetők négy egymást követő politikai érának: Horthy-korszak (1920–1940), Rákosi-korszak (1950), Kádár-korszak (1960–1980), rendszerváltás utáni időszak (1990–2000). A 21. ábrán a politikai korszakokhoz kötve mutatjuk be az eredményeket. 1920 és 1940 között, a Horthy-korszakban és a Kádár-korszakban (1960-ban, 1970-ben és 1980-ban) megjelent történelemtankönyvekben a magyarok és az antant kognícióinak gyakorisága között nincs jelentős különbség, addig a Rákosi-korszak (1950) tankönyveiben és a rendszerváltás utáni tankönyvekben az antant kognitív állapotainak megjelenítésére jelentősen nagyobb hangsúly esik, előbbi esetben kifejezetten negatív, utóbbi esetben kevésbé negatív színezettel.

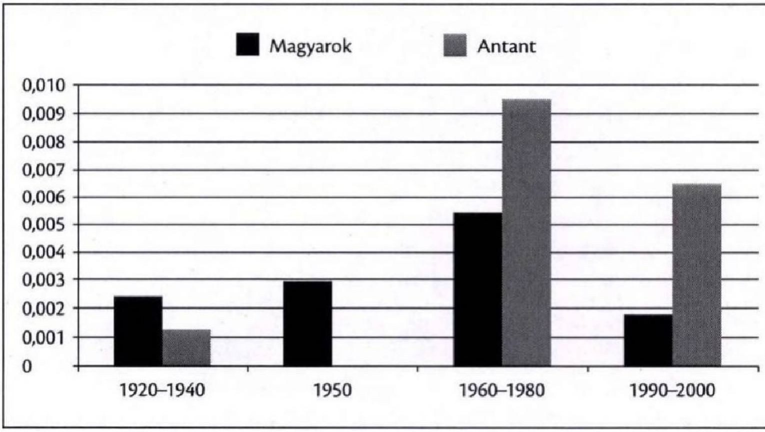

21. ábra. Magyar és antant csoport kognitív állapotainak relatív gyakorisága a négy korszakban

Az eredmények azt mutatják, hogy a csoportok kognitív állapotai mind a négy korszakban jelentősen különböznek egymástól. Ám amíg a Horthy- és Rákosi-korszakban a magyarok kognitív állapotai dominálnak, a hatvanas évektől az arány megfordul, és az antant kognitív állapotaira helyeződik a hangsúly. A gondolati tartalmak valenciája is erős hullámzást mutat. A Horthy-korszakban és a Kádár-korszakban a negatív tartal-

mak túlsúlya jelenik meg (a Rákosi-korszakban, mint láttuk, az antantnak nincsenek kognitív állapotai), míg a rendszerváltást követően a negatív tartalmak számának csökkenő tendenciája érvényesül.

Az eredmények értelmezése

A vizsgálat eredményei egyrészt értelmezhetőek a mentális folyamatoknak a pszichológiai perspektívát érvényesítő hatásai szempontjából. A külső csoportok perspektívájának megjelenését korábban az identitás stabilitása, az önbizalom és az empátiakészség jelzésének értelmeztük. Ebből a szempontból, bár a történelemkönyvek írói nem fukarkodtak kognitív állapotok és érzelmek „odaítélésével" az antantnak, mivel ezek jórészt negatív tartalmúak voltak, inkább a felelősség áthárítását, mintsem az antant csoport perspektívájának a trianoni elbeszélésbe történő bevonását szolgálták. Ugyanakkor a legutóbbi évtized történelemtankönyveiben az antant érzelmeinek és elsősorban kognícióinak a gyakorisága – a minőségek és tartalmak negativitásának csökkenése mellett – növekvő tendenciát mutat, ami a külső perspektívának a megjelenítésére, s ezáltal a felelősségáthárítás enyhülésére és a nemzeti identitás stabilizálódására utal.

Más oldalról az eredmények folyamatában mutatják a trianoni trauma érzelmi és kognitív feldolgozását. Mivel az eredményeink nem a traumafeldolgozásról kialakított elméleti modellt követik, az értelmezéshez célszerű igénybe venni a huszadik századi magyar történelemnek mind a történettudomány képviselői, mind a közgondolkodás által elfogadott korszakait.

Romsics Ignác 1998-ban megjelent, Trianon és a magyar politikai gondolkodás kapcsolatáról szóló gyűjteményes könyvének előszavát a következő sorokkal zárta: „(...) a trianoni békeszerződés még ma is a magyar társadalom, de legalábbis a magyar értelmiség történelmi tudatának egyik legneuralgikusabb pontja, s hogy róla elfogulatlanul gondolkodni és írni sokan még ma is képtelenek" (Romsics 1998: 11). Romsics hangsúlyozza a kötet-

ben szereplő tanulmányok szerzőinek érdemét, ti. azt, hogy előítéletektől mentesen, a történetírás szakmai szabályait követve próbálták megközelíteni ezt a kényes témát. Ebben annak bizonyítékát látja, hogy a „közelítés ma már nemcsak Trianonhoz, hanem Trianon utóéletéhez is lehetséges" (uo.). Egy néhány évvel később megjelent, Romsics által szerkesztett kötet egyik szerzője viszont megjegyzi, hogy a Trianonról szóló értelmezéseket keresve az olvasó gyakrabban találkozik „meseszerű elbeszélésekkel", a „történeti diskurzus sok elemében folklorizálódott" narratívumaival és mítoszaival, mint tárgyilagos tudományos elemzésekkel (Ablonczy 2002: 133). Ezek a máig élő legendák, mint magyarázati vezérfonalak, az egyes korszakoknak megfelelő hangsúlyokkal a történelemtankönyvekben is megjelennek. A csoportokra jellemző általános tendencia, hogy az érzelmi sérülésekre, kudarcokra adott első reakciójuk a bűnbakkeresés (Lewin 2001). Nem volt ez másként a Horthy-korszakban sem. „Ausztria és Magyarország szempontjából a belső felelősség megállapítása vagy elhárítása mellett, ami a mindenkori belpolitikai alakulások függvénye volt, a külső felelős szerepének betöltésére Franciaország volt a legalkalmasabb, mivel a francia politika mind jobban összefonódott a rivális csoportok politikájával. Az antant egészéről különben sem volt tanácsos beszélni, már csak azért sem, mert a két ország egy ideig az angolszász hatalmaktól remélt ellensúlyt Franciaországgal és a környező kis államokkal szemben" (Ormos 1983: 10). (Érdemes megjegyezni, hogy a francia felelősség mítosza a történészek minden erőfeszítése dacára napjainkig makacsul tartja magát.) A felelősség kognitív és érzelmi eltolása mellett a Horthy-korszakban megjelent történelemkönyvekben (1920–1940) a magyar csoport érzelmi állapotai uralkodnak, ami megfelel annak a tapasztalatnak, hogy a traumatikus eseményt általában felfokozott érzelmi reakció követi. A vizsgált szöveganyagban ez nem szélsőséges érzelmek megjelenítésében (a tankönyv műfaja erre kevéssé alkalmas), hanem az olyan érzelmek gyakoriságában nyilvánul meg, mint a fájdalom és a szomorúság, amelyekben a negatív érzelmi tónus mellet a „kognitív tehetetlenség" is kifejeződik. A szövegekben a trianoni események váza

Apponyi Albert hiábavaló törekvéseire épül, aki az „igazságtalanság" érzését – a tankönyvek szerint – számos nagyhatalmi politikusban felkeltette. A narrátor által kifejezett érzelmek (az igazságtalanságok orvoslásába vetett bizalom és remény) jól tükrözik a magyar politikai elitnek, illetve a magyar társadalom egészének a trianoni békéhez való viszonyulását, vagyis azt, hogy a békeművet ideiglenesnek tekintették, és a békeszerződés revízióját kívánták (Romsics 1989). Ez a viszonyulás, vagyis a béke ideiglenes jellegébe vetett hit és a revízióra való törekvés, függetlenül annak indokoltságától vagy indokolatlanságától, illetve történelmi realitásától vagy irrealitásától, a tankönyvekben megjelenített érzelmi és kognitív folyamatok tanúsága szerint is megakadályozta, illetve gátolta a trauma feldolgozását, vagyis azt, hogy meginduljon az a pszichológiai távolítási folyamat, amelyben a trianoni veszteség érzelmileg és értelmileg a múlt részévé válik.

A Rákosi-korszakban a trianoni béke elutasításának merőben más formája érvényesült. Egyrészt a trianoni békével foglalkozó szöveg terjedelme jelentősen lerövidült. Másrészt a nemzeti szempont háttérbe szorult, és helyébe az „osztályharc" lépett. Ebben a keretben a békéért az imperialista nagyhatalmak mellett a Tanácsköztársaságot leverő magyar reakció vált felelőssé, sőt az utóbbiak felelőssége vált hangsúlyosabbá, amit az is jelez, hogy csak a magyar szereplőknél jelennek meg kognitív állapotok, és ezek tartalma kivétel nélkül negatív.

A Kádár-korszak történelemkönyveiben Trianon alig kap szerepet. (Az átlagos szószám 464, szemben a Horthy-korszak 2951, a Rákosi-korszak 3138 és a rendszerváltás utáni időszak 5419 szavával.) A rövid terjedelmű szövegekben az osztályszempont kevésbé élesen jelenik meg. Trianon ábrázolása érzelemmentes, ugyanakkor a kognitív állapotok száma mind a magyaroknál, mind az antantnál megnő, sőt az antant kognitív állapotainak gyakorisága (kezdetben erősen, később enyhén negatív tartalommal) jelentősen meghaladja a magyarokét. Ez azt jelenti, hogy a veszteség kognitív feldolgozása, bár a kognitív állapotok számának növekedésével megindul, nem kapcsolódik össze érzelmi feldolgozással. A korszakot inkább az elhallgatás jellemzi.

A huszadik század végén (1990–2000) megjelent történelemkönyvekben az antant csoport szempontjának aránytalan felnagyítása a történetek tartalmának figyelembevétele mellett más jellegű értelmezést implikál. A tankönyvek írói a szövegekben szemmel láthatóan arra törekedtek, hogy a trianoni béke leírásában és az események értelmezésében tágabb politikai és gazdasági szempontokat is az olvasó elé tárjanak. Mint arra Ormos (1983) is utal, a forrásanyagok tömeges nyilvánosságra hozatala lehetőséget nyújtott arra, hogy pontosabb és átfogóbb értelmezést kapjunk a békekötés körülményeiről. A tankönyvek tartalmának tekintetbevétele mellett az eredményeink azt mutatják, hogy a traumafeldolgozás – a kognitív állapotok gyakoriságának és az érzelmek visszatérésének tanúsága szerint – a század végére valóban megindult.

Ugyanakkor, a kollektív emlékezet más formáinak vizsgálataiból vannak olyan adataink, amelyek arra utalnak, hogy a trianoni békének a magyar nemzeti identitást érintő traumatikus hatásai a rendszerváltást követő évtizedekben is tetten érhetők. A Trianonról szóló kortárs néphistóriai elbeszélések érzelmi és kognitív mintázata alig tér el a békekötést követő évtizedek tankönyveinek érzelmi mintázatától (erős negatív érzelmek és kevés kogníció, melynek tartalma csaknem mindig negatív). Ha pedig a rendszerváltás utáni évtizedek sajtóját vesszük szemügyre, amint azt a 13. fejezetben tenni fogjuk, ugyancsak azt látjuk, hogy az érzelmi telítettség növekvő tendenciát mutat, és a kogníciók negatív tartalma is viszonylag magas szinten marad.

Tankönyvi eredményeink összességében nem követik sem a traumafeldolgozás elméleti modelljét, sem a kommunikatív emlékezetből a kulturális emlékezetbe való átmenet nyolcvanéves időhatárára vonatkozó feltevést. Mint Assmann (1999: 51) írja, a kommunikatív emlékezet a közelmúltra vonatkozó emlékeket ölel fel. Olyan emlékekről van szó, amelyekben az ember a kortársaival osztozik. Ez az emlékezet addig él, ameddig a kortársak élnek. Negyven év elteltével, vagyis az elmúlás közeledtével az egy bizonyos jelentős eseményt felnőtt fejjel átélő kortársakban megnő az igény, hogy emlékeiket átadják a kulturális emlékezet-

nek, vagyis élményeiket írásba foglalják arra az időre, amikor a történeti tudatot a nyolcvan évnél korábban történt események – vagyis azok az események, amelyeknek már nincsenek közvetlen átélői – már nem foglalkoztatják. Assmann példája erre a folyamatra Richard von Weizsacker német államfőnek 1985. május 8-án, pontosan negyven évvel a második világháború befejezését követően a Bundestag előtt elmondott beszéde, amely egy évre rá a nevezetes német történészvitához vezetett. A fenti két modell szerint nyolcvan év elteltével az eseménynek, vagyis Trianon esetében a veszteségnek már olyan reprezentációval kellene rendelkeznie a kollektív emlékezet különböző formáiban, amely az érzelmek és a szereplők negatív kognitív állapotainak megjelenítésével már nem a veszteség újra átélését szolgálja, hanem megfelelő érzelmi távolságot tartva mind az okokra, mind a következményekre kiterjedően, az eseményt koherens, mintegy kanonizált módon mutatja be. Trianon sorsa a magyar kollektív emlékezetben cáfolja azt a feltevést, hogy a kollektív traumák feldolgozásának valamiféle általánosítható menetrendje lenne. Úgy tűnik, hogy az mindig a traumát követő évtizedek társadalmi-politikai feltételeinek megfelelően alakul, és befolyásolja az a történelmi pálya is, amibe az adott traumatikus esemény belép. A Trianont követő Horthy-korszak részben sikeres revíziós törekvései, a második világháború traumái, a világháborút követő béke újratraumatizáló hatása, majd a Rákosi-korszaknak és a Kádár-korszaknak a veszteség érzelmi oldalát és a határon túli magyarság ügyét elhanyagoló átértelmezési és elhallgatási törekvései mind közrejátszottak abban, hogy a traumafeldolgozás, ha nem is elölről, de egy viszonylag alacsony szintről újrakezdődjön. Ennek az újrafeldolgozásnak azonban nemcsak az egykori trianoni veszteséggel kell megküzdenie, hanem a magyar történelmi pálya érzelmi tehertételeivel is. Ha a történelmi pályába illesztjük, a trianoni béke „választott traumaként" képes működni: beleilleszkedik, egyszersmind hozzájárul ahhoz a kollektív áldozati szerephez, amely a korábban bemutatott vizsgálatok eredményei szerint is a magyar nemzeti identitás legfontosabb szervezőelvének bizonyult.

12. fejezet

A csoportközi értékelés mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának mutatója a nemzeti történelem elbeszéléseiben

Ebben a fejezetben, hasonlóan a megelőző fejezethez, ahol a kognitív és érzelmi folyamatokat vizsgáltuk, a magyar középiskolai történelemkönyv-korpusz trianoni békére vonatkozó szövegeiben megjelenő önértékelés és csoportközi értékelés változásainak nyomon követése révén kívánunk adatokat kapni arra vonatkozóan, hogy a nemzeti identitást ért trauma az eltelt majd egy évszázad során a feldolgozás milyen folyamatain ment keresztül.

Csoportközi értékelés és traumafeldolgozás

Az értékelés minden elbeszélésben szükségképpen jelen van. Az értékelés azért szükségszerű része a narratívának, mert ez mindig egy olyan cselekményt mutat be, amelyben az események elvárt, normálisnak tekintett menetétől való eltérés, valamilyen drámai fordulat következik be, és az értékelés az, ami ezt a fordulópontot megjelöli a hallgató számára. Az események narrátori értékelése indokolja meg, hogy miért érdemes egyáltalán közölni a történteket, mi az elmondottak üzenetértéke (Labov és Waletzky 1967).

A nemzeti történelem tankönyvi, azaz kanonikus reprezentációi, még ha egyetlen körülhatárolható eseményről számolnak is be, Labov és Waletzky funkcionális-strukturális modellje felől tekintve nem történetek. Nem pusztán azért, mert nem szemé-

lyes élményekről számolnak be, hanem elsősorban azért, mert nincs bennük egyetlen olyan értékelt kulcsesemény, amely a kommunikáció relevanciáját meghatározná, s amely a történetet fémjelző strukturális elrendeződésnek, a bevezetéstől a megoldásig tartó szekvenciának kiindulópontját adná. A nemzeti történelem tankönyvi reprezentációiban egyetlen, jelentősnek ítélt esemény sem határolódik el a többitől, strukturális értelemben nem alkot önálló elbeszélést úgy, ahogy egy személyes életeseményről adott beszámolónál kimutatható. Kommunikációs céljuk, relevanciájuk azonban a tankönyvi eseményleírásoknak is van, a tényanyag átadásán túl is, az értékelő funkció bennük is érvényesül. Részben ez a további relevancia, illetve a nyelvileg megragadható narrátori és csoportközi értékelés teszi a történelemkönyveket a nemzeti identitás emlékezeti közvetítő folyamatainak részévé.

Csoportközi értékelés és csoportidentitás

Bármely nemzet története csoportközi viszonyok rendszerébe ágyazódik. Az eredettörténet, a sorsfordító események, a virágzó és dekadens korszakok történeteiben mindig jelentős szerepet kapnak a külső csoportok – más nemzetek vagy egyéb, például ideológiai szempontból kategorizált csoportok. A nemzeti identitás alkalmazkodóképessége, a csoportot érő megpróbáltatásokkal, veszteségekkel, fenyegetésekkel, konfliktusokkal való megküzdés hatékonysága szempontjából fontos, hogy a nemzet miként ítéli meg a saját és a jelentős külső csoportok szerepét a nemzettörténet emlékezésre méltónak ítélt eseményeiben.

A csoportközi értékelés a narratív identitás-konstrukció lényeges nyelvi eszköze, amely az elbeszélt történelmi eseményeket és azok szereplőit jelentésteli és koherens reprezentációvá szervezi. A csoportközi értékelések explicit szociális ítéletek, melyek az eseményben érintett csoportokat, illetve azok képviselőit értékelik. Az alábbiakban röviden felidézzük az értékelésnek a 4. fejezetben már részletesen bemutatott formáit: (1) a csoportoknak tulajdo-

nított, illetve tetteiket jellemző pozitív és negatív tulajdonságok (például *bölcs, jogtalan*), (2) a rájuk irányuló érzelmi reakciók és viszonyulások (*csodál, megvet*), (3) a cselekvéseikre vonatkozó, értékelő jellegű interpretációk (a tényszerű leírás helyett vagy mellett; *vitézkedik, kizsákmányol*) és (4) a jutalmazás és büntetés, illetve elismerés és kritika aktusai (*éljenez, tiltakozik*).

A csoportközi értékelés alapvető szerepet játszik a pozitív szociális identitás fenntartásában. A szociális identitás elmélete (Tajfel 1981; Tajfel–Turner 1986) azon a tézisen alapul, hogy az egyének önazonosságukat jelentős mértékben azoktól a csoportoktól nyerik, melyeknek tartósan tagjai, és amelyek életükben meghatározó szerepet töltenek be. Egy pozitívan értékelt tagsági csoport pozitív önértékelést és a valahová tartozás biztonságát nyújtja az egyén számára. A szociális identitás azonban nem abszolút, hanem relációs kategória: a saját csoport értékét más, vele azonos típusú külső csoportoktól való pozitív megkülönböztetettsége adja. Az egyén ugyanakkor egyszerre számos csoportnak tagja, és mindig az aktuális társas szituáció határozza meg, hogy mely szociális kategória válik a megkülönböztetés alapjává. A pozitív szociális identitás igénye csoportközi összehasonlításhoz és elfogultsághoz vezet, azaz a saját csoport fel- és a külső csoport leértékeléséhez, amely megjelenhet sztereotipizálásban, diszkriminatív viselkedésben vagy agresszív versengésben. Terep- és laboratóriumi kísérletek demonstrálták, hogy a csoporthoz tartozás puszta ténye képes elindítani a csoportközi összehasonlítás és versengés folyamatait, felülírva akár a korábbi személyes barátságokat (például Sherif 1966; Tajfel 1978). Attribúciós kísérletek azt igazolták, hogy a csoportközi elfogultság a viselkedésmagyarázatokban is megjelenik: a saját csoportot az egyének inkább annak sikereiért, míg a külső csoportot saját kudarcaiért teszik felelőssé (Pettigrew 1979). Újabb vizsgálatok a stratégikus nyelvhasználatban is kimutatták a csoportközi elfogultság hatását (Maass–Salvi–Arcuri–Semin 1989; Szabó–Banga–Ferenczhalmy–Fülöp–Szalai–László 2010), vagyis hajlunk arra, hogy saját csoportunk pozitív cselekedeteit absztrakt kategóriákkal írjuk le, amiből a csoport diszpozícióira lehet

következtetni, míg a rossz cselekedetek esetében konkrét kategóriákat használunk, a cselekvést az adott helyzethez kötik, és nem lehet belőlük a csoport tartós tulajdonságaira következtetni. A rivális csoportok cselekedeteinek leírásánál ez pontosan fordítva történik.

Csoportközi kontextusban tehát a személy- és csoportközi értékelés mind viselkedéses, mind verbális formában elfogultságot mutat, melynek motivációs hátterét a pozitív szociális identitás fenntartásának igénye adja. Az értékelésbeli elfogultság a csoport jólétét fenyegető, kiélezett konfliktushelyzetekben felerősödik, megerősítve a csoportkohéziót és a kollektív azonosságtudatot.

A csoportközi értékelés traumafeldolgozásra vonatkozó mutatói

Narratív szociálpszichológiai megközelítésben a csoportidentitást ért trauma kollektív feldolgozása olyan narratív rekonstrukciós folyamat, amely a veszteségélményt elutasító, heves érzelmi reakciókkal terhelt narratívával indul, majd a lezárt múlthoz tartozó, a csoporttörténet egészéhez koherens módon illeszkedő és a fenntartható, pozitív azonosságtudathoz hozzájáruló narratívához vezet. A narratív csoportközi értékelésnek legalább három olyan jelentésdimenziója van, amelyek vélhetően jelentős szerepet játszanak a traumafeldolgozás folyamatában. Az alábbiakban e három, a narratívákban mennyiségileg mérhető dimenziót és a feldolgozási folyamatra vonatkozó implikációikat határozzuk meg.

Az egyes dimenziókat mindhárom esetben több különböző tartalmi kategória gyakorisági eloszlása, az ezekből létrejövő mintázat jelenti, nem pusztán egyetlen kategória előfordulási gyakorisága. A feldolgozási folyamattal való összefüggésüket oly módon határozzuk meg, hogy a feldolgozatlan és a feldolgozottság felé tartó trauma konstrukciójára jellemző mintázatok közötti különbségeket definiáljuk.

Csoportközi elfogultság: pozitív és negatív valencia

A feldolgozatlan trauma konstrukciójában szignifikáns aszimmetria jelenik meg a saját csoport és a külső csoportok értékelésében, a csoportközi elfogultság tendenciájának megfelelően: a saját csoport értékelését pozitív, a külső csoportét negatív túlsúly jellemzi. Ez a mintázat azt implikálja, hogy a saját csoportot nem terheli felelősség a traumatikus esemény bekövetkeztéért, nem vállalja annak következményeit, valamint jóvátételre tart igényt, hiszen a negatívan értékelt esemény felelőssége és jóvátétele a negatívan értékelt szereplőt terheli. Ebben a dimenzióban a feldolgozási folyamat előrehaladását az jelzi, hogy a csoportközi értékelés aszimmetriája csökken, a saját csoport összességében kevésbé pozitívan, a külső csoport pedig kevésbé negatívan értékelődik. E mintázat a negatív eseményért és következményeiért viselendő felelősség megoszlását implikálja, a saját csoportnak az esemény bekövetkezésében játszott szerepe is hangsúlyos része az elbeszélésnek. Egy önreflektív, a veszteségre külső, objektívebb nézőpontból tekintő perspektívát alkalmaz az elbeszélés, amely a trauma feldolgozásában fontos tényezőt jelent.

A jelenre vonatkozó relevancia hangsúlya: narrátori vs. szereplői értékelői perspektíva

A narrátor és a saját csoportot képviselő szereplők értékelései képviselik a csoport értékelő perspektíváját a történelmi narratívákban. Lényeges, hogy míg a narrátor a saját csoport jelenbeli perspektíváját képviseli az esemény vonatkozásában, addig a szereplők értékelései a múlthoz tartoznak, mivel maguk a szereplők is a múltbeli esemény részeként jelennek meg az elbeszélésben. A következő példák illusztrálják a narrátori és szereplői értékelés közti különbséget, lényegében azonos értékelő tartalom mellett. Narrátori értékelés: *A békefeltételek felháborítóan igazságtalanok*

voltak. Szereplői értékelés: *A békefeltételeket a kormány felháborodott tiltakozással fogadta.*

A traumafeldolgozás szempontjából azt várhatjuk, hogy a csoporttrauma kezdeti konstrukciójában az értékelések viszonylag nagy hányadát (az időben később keletkezett narratívákhoz képest) az eseményt a jelenbe helyező narrátori értékelések teszik ki. Ha ebben a perspektívában hangsúlyos a csoportközi értékelés, az az esemény jelenre vonatkozó relevanciáját, vagyis lezáratlanságát tükrözi. A feldolgozási folyamat során a narrátori értékelések aránya csökken a megelőző konstrukciókhoz képest, ami az esemény jelenre vonatkozó jelentőségének csökkenését, a jelen és múlt közti pszichológiai távolság növekedését, valamint azt implikálja, hogy a rekonstrukciós folyamat az esemény lezárása felé tart.

Érzelmi fókusz: érzelmi vs. kognitív értékelés

A narrátor érzelmi és kognitív jellegű értékeléseinek relatív aránya az eseményhez való viszonyulás érzelemtelítettségének mutatója. Az érzelmi-kognitív megkülönböztetés alapja hasonló Pennebaler és munkatársainak osztályozásához (Cohn–Mehl–Pennebaker 2004; Pennebaker 1993; Tausczik–Pennebaker 2010), amelyet traumatikus életeseményekről szóló egyéni beszámolók tartalomelemzésében használt. Ugyanakkor a csoportközi értékelés szűkebb metszetére vonatkozó vizsgálatunk olyan kategóriarendszert használt, amelyben az érzelmi kifejezések mellett a kódoló nyelvi intuíciója alapján érzelmi reakciókat implikáló morális ítéletek is az érzelmi értékelések közé tartoznak (például *kegyetlen, hősies*), míg a kognitív értékelések közt a kognitív mechanizmusokra utaló értékeléseken túlmenően (például *átgondolatlan, megfontolt*) helyet kapnak a racionális szempontú, illetve általános, érzelmeket nem vagy nem jellemzően implikáló értékelések (például *hibás, jó*).

Pennebaker és munkatársai eredményei szerint a traumatikus esemény ismétlődő rekonstrukciója során a sikeres megküzdést a kognitív mechanizmusokra utaló kifejezések arányának növekedé-

se jelzi, míg az érzelmi kifejezések a feldolgozás első fázisában fontosak, amikor a katarzis teszi lehetővé a bénító érzelmi feszültség felszabadulását. Kollektív traumáról szóló csoporttörténeti szövegekben hasonló tendencia várható a jelen értékelő perspektívájában, tehát a narrátori értékelések körében. Kezdetben viszonylag nagy arányban szerepelnek érzelmileg telített értékelések, szemben a kognitív, racionális szempontú értékelésekkel, amely mintázat az esemény kiértékelésének érzelmi fókuszát fejezi ki. A feldolgozási folyamat során az érzelmileg telített értékelések aránya csökken, szemben a kognitív értékelésekével, ami az esemény kiértékelésében az érzelmi kontroll és a racionális belátás erősödését implikálja, így az eseményt tárgyként kezelő (s nem élményként megélő) külső, objektívebb perspektíva nagyobb mértékben érvényesül.

Hasonlóan a kognitív és érzelmi folyamatokban a traumafeldolgozás során bekövetkező változásokhoz, a csoportközi értékelések esetében is feltételezhetünk egy olyan ideáltipikus dinamikát, amely az idővel zavartalanul halad a közvetlen, nyers traumaélménytől a teljes feldolgozottság felé. Az ettől az elméleti modelltől való eltéréseket azután a feldolgozás elakadásként, a nemzeti identitást illetően pedig a sérülékenység jelzéseként értelmezhetjük. Zavartalan traumafeldolgozás esetén a csoportközi értékelésben a következő változások várhatók:

Az *értékelés csoportközi aszimmetriájára* vonatkozóan az várható, hogy az aszimmetria mértéke az idő múlásával párhuzamosan csökken, azaz a saját csoport pozitív értékelése és a konfliktusos külső csoportok negatív értékelése egyaránt csökkenő tendenciát mutat.

Az *értékelői perspektívára* vonatkozóan az várható, hogy a narrátori értékelések aránya időben csökkenni fog, így a pszichológiai távolság jelen és múlt között fokozódó hangsúlyt kap a szövegekben.

A *narrátori értékelések tartalmára* vonatkozóan az várható, hogy az érzelmi értékelések aránya fokozatosan csökkenő tendenciát követ, az érzelmi fókusz dominanciája így csökken, míg a racionális belátásé nő.

18. táblázat. Az értékelés modul szófaj és valencia szerint osztályozott szótárai, példákkal és az egyes szótárak elemszámával

Szófaj		Pozitív	db	Negatív	db
Melléknév		*bölcs*	317	*jogtalan*	582
Ige		*vitézkedik* *éljenez*	122	*kizsákmányol* *tiltakozik*	317
Főnév	Melléknévből	*bölcsesség*	317	*jogtalanság*	582
	Igéből	*éljenzés*	122	*tiltakozás*	317
Határozó	Melléknévből	*bölcsen*	317	*jogtalanul*	582
	Igéből	*éljenezve*	122	*tiltakozva*	317

A szövegek elsődleges tartalomelemzése a NarrCat számítógépes nyelvi elemzőeszköz értékelés moduljával történt. A modul a vizsgált szövegekben az elemzést szolgáló, szófaj és valencia szerinti annotációs jegyekkel jelöli meg az értékelést hordozó kulcsszavakat, amelyek e szempontok szerint külön szótárakba kerültek (lásd 136. oldal).

Az értékelés tárgya szerinti kódoláskor a magyarok kategóriájába került a nemzet mint egész, a nemzeten belüli és annak tagjaként megjelenő kisebb csoportok, illetve egyéni szereplők, valamint a narrátor mint szintén a magyarok perspektíváját képviselő értékelő. Az antant, illetve a kisantant kategóriáiba került a két hatalmi csoport mint egész, az egyes tagnemzetek és az azokon belüli kisebb csoportok, illetve egyéni szereplők.

A valencia szerinti kódolás már az elemzés első fázisában megtörtént, mivel a modul az értékeléseket a pozitív és negatív valenciának megfelelő kimeneti jeggyel látja el.

A perspektíva szerinti kódolásban narrátori és szereplő perspektívát különítettünk el, aszerint, hogy ki értékel a szövegben. Csak a magyarok perspektíváját képviselő értékeléseket vontuk be az elemzésbe, tehát a narrátor és a magyar szereplők értékeléseit, mivel az ezekben megjelenő csoportközi megkülönböztetés alakulásából következtettünk a feldolgozási folyamatra.

Az értékelés csoportközi aszimmetriája (tárgy és valencia)

Az adatelemzés első lépéseként az egyes csoportokra (magyarok, antant, kisantant) vonatkozó pozitív és negatív értékelések gyakoriságait vizsgáltuk. Mind a 10 alkorpusz esetében külön kimutatást készítettünk, ezek adták az adatértelmezés alapját. A 19. táblázatban látható az értékelések tárgy és valencia szerinti eloszlása az egyes évtizedekben. A csoportközi megkülönböztetés szerint a 10 alkorpusz négy nagyobb szegmensre osztható: 1920–1940, 1950, 1960–1980, 1990–2000. A négy szegmens által lefedett időszakok közül három megközelítőleg megfeleltethető a korszak politikai vezetőjének nevével fémjelzett politikai

19. táblázat. Az értékelések tárgy és valencia szerinti eloszlása évtizedenként

Politikai éra		Horthy-korszak			Rákosi-korszak	Kádár-korszak			Rendszerváltás után	
Évtized (szövegek száma)		'20 (1)	'30 (6)	'40 (6)	'50 (3)	'60 (2)	'70 (1)	'80 (1)	'90 (3)	2000 (5)
Szószám		365	4395	4092	3138	285	271	836	4772	6065
Tárgy: magyarok	Poz.	.	32	11	8	.	.	2	5	4
	Neg.	.	7	7	26	1	.	6	8	.
Tárgy: antant	Poz.	.	1	.	1	.	.	.	.	2
	Neg.	1	18	17	5	.	.	.	14	21
Tárgy: kisantant	Poz.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Neg.	1	9	12	4	.	.	1	3	6

Felülről lefelé haladva: 1. az értékelések eloszlási mintázata szerint azonos korszakhoz sorolt alkorpuszoknak megfeleltetett politikai éra; 2. a szövegek megjelenésének évtizede és zárójelben az abból az időszakból származó szövegek száma; 3. évtizedenkénti összesített szószám; 4–6. a magyarokra, antantra és kisantantra vonatkozó értékelések gyakoriságai évtizedenként és valencia (pozitív, negatív) szerint.

érának: Horthy-korszak (1920–1940), Rákosi-korszak (1950), Kádár-korszak (1960–1980), míg a negyedik időszak a rendszerváltást követő évtized. Mindebből természetesen következik, hogy az egyes korszakok Trinon-reprezentációjának sajátosságai megjelennek az elemzésben. Ugyanakkor ezek a sajátosságok értelmezhetők a teljes időszakban lejátszódó traumafeldolgozás szempontjából is, vagyis abból a szempontból, hogy az egyes korszakokban a tankönyvekben megjelenő Trianon-reprezentáció pszichológiai komponensei mennyiben felelnek meg a traumafeldolgozás ideális modellje szerinti feldolgozási folyamatoknak.

Az értékelések aránya korszakonként

Az értékelés korszakonkénti, szövegen belüli százalékos aránya (összes értékelés / összes szószám × 100; balról a 8. oszlop) szintén az esemény viszonylagos jelentőségét, a nemzettörténet szempontjából vett fontosságának változását mutatja (20. táblázat).

A Horthy- és a Rákosi-korszakban az értékelés aránya azonos (1,5%), majd ehhez képest a következő két korszakban fokozatosan csökken (0,9%, 0,6%). Ez önmagában arra utalna, hogy Trianon az idő múlásával egyre veszített jelentőségéből, hiszen a kezdeti időszakhoz képest a jelenkorban az esemény értékeltsége közel harmadára csökken. Figyelembe kell vennünk azonban a szövegterjedelem, azaz a nyelvi elaboráció szintjének különbségeit is. A kezdeti időszakhoz képest a rendszerváltás után az átlagos szövegterjedelem közel kétszeresére nő. A két mutató elvileg összhangba hozható, ha a működő érzelmi feldolgozás keretében értelmezzük őket: egyrészt az esemény jelenkori története a korábbiakhoz képest részletesebb kidolgozást mutat, s ezzel egy differenciáltabb, több mozzanatot és több szempontot figyelembe vevő társadalmi diskurzust implikál. A történtek megismerése, megértése, röviden kognitív feldolgozása 70–80 év elteltével magasabb szinten jelenik meg, mint a korábbi periódusokban. Másrészt ezzel párhuzamosan az esemény értékeltsége,

20. táblázat. A szövegek számának, terjedelmének és az értékelés arányának mutatói korszakonként

Értékelési minta	Politikai éra	Szövegek száma	Szöveg/ évtized	Össz-szószám	Szószám/ évtized	Értékelések száma	Értékelés% (/szószám)
1920–1940	Horthy-korszak	13	4,3	8852	2951	134	1,5
1950	Rákosi-korszak	3	3,0	3138	3138	46	1,5
1960–1980	Kádár-korszak	4	0,8	1392	464	12	0,9
1990–2000	Rendszerváltás után	8	2,0	10837	5419	68	0,6

Balról jobbra haladva az egyes oszlopok: 1. az értékelések eloszlási mintázata szerint azonos korszakhoz sorolt alkorpuszok által lefedett időszak; 2. a lefedett időszaknak megfeleltetett politikai éra; 3. a szövegek korszakonkénti száma; 4. az egyes korszakokon belül a szövegek évtizedenkénti átlagos száma; 5. korszakonkénti összesített szószám; 6. évtizedenkénti átlagos szószám; 7. értékelések korszakonkénti összesített száma; 8. értékelések szószámhoz viszonyított százalékos aránya korszakonként.

azaz a magyar nemzeti identitás szempontjából vett aktualitása és jelentősége csökken – hangsúlyozandó: a múlthoz, és nem más események kortárs reprezentációjához képest. A veszteség érzelmi elfogadása tehát szintén magasabb szintre lép. Ahogyan a Pennebaker által vizsgált egyéni traumák esetében, úgy a nemzeti trauma narratívái esetében szintén együtt halad a kognitív elaboráció és az érzelmi feldolgozás.

Más szempontból közelítve a mutatókhoz azonban az értékelések arányának csökkenése fakadhat pusztán a nyelvi értékelés sajátos természetéből: elvileg egyetlen, általános érvényű értékelés meghatározó lehet az egész eseményleírás kommunikatív relevanciájára, értelmezési keretére nézve, függetlenül a szöveg terjedelmétől. Lehetséges tehát, hogy miközben a kortárs Trianon-fejezeteket a nyelvi kidolgozottság magasabb szintje jellemzi, sem az értékelések tartalma, sem azok szemantikai sú-

lya, a történet mint üzenet értelmezését befolyásoló ereje nem változott lényegesen. Pszichológiai síkra vetítve a feltevést: bár az esemény kognitív elaborációja elkezdődött, ez nem jár együtt az érzelmi feldolgozás folyamatával, utóbbi késve jelentkezik az előbbihez képest.

Az érzelmi feldolgozás kérdésével, illetve Trianon Kádár-korszakbeli alulreprezentáltságával kapcsolatban a csoportközi megkülönböztetés mutatói szolgálnak közelebbi információval.

A csoportközi megkülönböztetés négy mintázata

A 21. táblázat mutatja a magyarokra és az egyes külső csoportokra vonatkozó pozitív és negatív értékelések eloszlását. Az adatok a nyers gyakoriságokat tartalmazzák, ez megfelelő az egyes korszakokon belüli tendenciák vizsgálatához.

21. táblázat. A korszakonkénti teljes csoportközi értékelési minták összehasonlítása (külső csoportra és magyarokra vonatkozó pozitív és negatív értékelések korszakonkénti eloszlása)

Korszak	Csoport × Valencia				Összesen
	külső csoport		magyarok		
	pozitív	negatív	pozitív	negatív	
1920–1940	1	66	49	16	132
1950	3	29	25	83	140
1960–1980	0	7	14	50	71
1990–2000	2	41	8	7	58
Összesen	6	143	96	156	401

Pearson $\chi^2 = 135{,}926$; $p = 0{,}000$

Az összehasonlíthatóság szempontját úgy érvényesítettük, hogy a nyers gyakoriságok helyett a (korszakonként változó) szövegterjedelemhez mért gyakoriságokkal számoltunk. A cel-

lánkénti gyakorisági adatokat az egyes alkorpuszok esetében a következő képlettel kaptuk: [értékelések nyers gyakorisága / alkorpusz szószáma × 10 000] – egész számra kerekítve. Így minden cellában a szövegterjedelemhez mért, a többi gyakorisággal összemérhető, ugyanakkor a nyers gyakorisági adatokkal nagyságrendben megegyező adatokat kaptunk. A külső csoportok két kategóriájára, az antantra és a kisantantra vonatkozó adatokat összevontan kezeltük, részben a rájuk vonatkozó értékelések korszakokon belüli eloszlásainak nagyfokú hasonlósága, részben az értékelések viszonylag kis száma miatt. A khi-négyzet-próba eredménye szerint a különböző korszakokban kapott eloszlási mintázatok statisztikailag elkülönül-

22. táblázat. A külső csoportra és a magyarokra vonatkozó értékelések eloszlásának összehasonlítása az egyes alkorpuszokon belül

Korszak	Csoport	Valencia		Összesen
		pozitív	negatív	
1920–1940	Külső csop.	1	66	67
	Magyar	49	16	65
	Összesen	50	82	132
1950	Külső csop.	3	29	32
	Magyar	25	83	108
	Összesen	28	112	140
1960–1980	Külső csop.	0	7	7
	Magyar	14	50	64
	Összesen	14	57	71
1990–2000	Külső csop.	2	41	43
	Magyar	8	7	15
	Összesen	10	48	58

1920–1940: Pearson $\chi^2 = 76{,}555$; $p = 0{,}000$
1950: Pearson $\chi^2 = 2{,}927$; $p = 0{,}087$
1960–1980: Fisher's Exact Test: $p = 0{,}331$
1990–2000: Fisher's Exact Test: $p = 0{,}000$

nek egymástól (Pearson $\chi^2 = 135{,}926$; $p = 0{,}000$), ami azt jelenti, hogy a négy korszakban érvényesülő csoportközi értékelési minták jelentősen különböznek egymástól. Azt, hogy ezek a különbségek miben nyilvánulnak meg, az egyes korszakokon belüli összefüggések feltárásával vizsgáltuk meg. Az egyes korszakokon *belül* a külső és a saját csoportokra vonatkozó pozitív-negatív értékelések eloszlásai közötti különbségek statisztikai szignifikanciáját ugyancsak khi-négyzetpróbával vizsgáltuk meg (lásd 22. táblázat és 22. ábra).

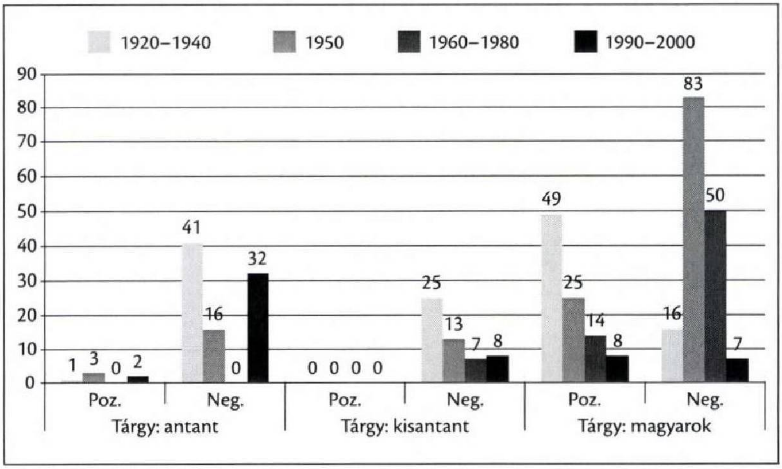

22. ábra. Külső csoportokra (antant, kisantant) és magyarokra vonatkozó értékelések valencai szerinti eloszlása négy történelmi korszakban

1920–1940 (Horthy-korszak)

A békeszerződést közvetlenül követő időszakban tisztán megmutatkozik a csoportközi elfogultság tendenciája az értékelések eloszlásában. Mindkét külső csoportnál a negatív értékelések dominálnak a pozitívokkal szemben – antant: 1 pozitív, 36 negatív; kisantant: 0 pozitív, 22 negatív értékelés. Ugyanakkor a magyarokra vonatkozó értékelések ezzel ellentétes tendenciát

mutatnak: 43 pozitív, 14 negatív értékelés. A külső csoportokra vonatkozó, összesített értékelések és a magyarokra vonatkozó értékelések valencia szerinti eloszlásai szignifikánsan különböznek egymástól (Pearson $\chi^2 = 76{,}555$; $p = 0{,}000$). Az eredmények megfelelnek annak a csoportközi viselkedésmódnak, illetve attitűdnek, amely a kiélezett csoportközi konfliktushelyzetet jellemzi. A konfliktus aktualitását alátámasztja nemcsak a békeszerződés óta eltelt idő rövidsége, az esemény újdonsága, hanem a Horthy-rendszer jóvátételt követelő revíziós politikája, és az, hogy a második világháború végéig több ízben (1938-ban és 1940-ben) valóban történt részleges terület-visszacsatolás, tehát ebben az időszakban a veszteség korántsem tűnt véglegesnek. A trianoni béke revíziójának lehetetlenségét csak a második világháborút lezáró béketárgyalások tették nyilvánvalóvá. A párizsi béke a terület-visszacsatolásokat semmisnek nyilvánította, Magyarország pedig ugyanakkor szovjet megszállás alá került. Ebben az értelemben beszélhetünk a nemzeti identitás retraumatizációjáról. A Horthy-korszak revíziós reményeinek megfelelően az ebben az időszakban kiadott magyar történelemkönyvi szövegekben egyértelműen a külső csoportokat terheli a felelősség a veszteségért, míg a saját csoport, vagyis Magyarország az áldozat, amely a veszteség ellenére is pozitív értékeket testesít meg, s e pozitív szerep alapján jogosan formál igényt a jóvátételre, a nemzetet megillető „nagyság" helyreállítására.

1950 (Rákosi-korszak)

Az 1950-es szövegekben az előző korszakhoz képest egy teljesen más mintázat jelenik meg. Egyrészt itt lényegesen kevesebb a külső csoportokra, mint a magyarokra vonatkozó értékelés – külső csoportok összesen: 10; magyarok: 34 értékelés. Másrészt nemcsak a külső csoportok, hanem a magyarok esetében is lényegesen több a negatív, mint a pozitív értékelés – külső csoportok: 1 pozitív, 9 negatív; magyarok: 8 pozitív, 26 negatív értékelés. A két eloszlás között nincs szignifikáns különbség (Pearson $\chi^2 = 2{,}927$; $p = 0{,}087$). Tévedés lenne azonban ezeket az adatokat úgy ér-

telmezni, hogy Magyarországon 1950-re a trianoni trauma feldolgozása jelentősen előrehaladt. Tudnunk kell ugyanis, hogy e korszak szövegeiben Trianon története bizonyos értelemben átkereteződik, mégpedig az ekkor uralkodó szovjet szocialista ideológiának megfelelően. Az eseményben érintett csoportok már nem Magyarország és a győztes hatalmak, hanem a nyugati imperialisták és a szovjet forradalmárok, továbbá ezen a felosztáson belül a szövegek elsősorban a nyugatbarát és a szovjetbarát magyarok szerepére koncentrálnak, melyet azok a békéhez vezető eseményekben betöltöttek. Ebben az értelmezési keretben a nyugatbarát magyarok a felelősek a veszteségért, míg a szovjetbarát magyar forradalmárok az ország szempontjából pozitív törekvéseket képviselnek. Ez az oka annak, hogy a szövegekben a magyarokra vonatkozó értékelések dominálnak, mégpedig negatív túlsúllyal. Trianon nemzeti identitás szerinti konstrukcióját felváltja egy szovjet identitás szerinti konstrukció, amely egyrészt a magyar nemzeti öntudatot gyengíti, másrészt a kétpólusú világ nyugati oldala elleni szocialista propaganda funkcióját tölti be.

1960–1980 (Kádár-korszak)

Az 1960–1980 közötti időszak szövegei az előző korszak szövegeihez hasonló mintát mutatnak, ugyanakkor lényegesen kisebb az értékelések gyakorisága – külső csoportok: 0 pozitív, 1 negatív; magyarok: 2 pozitív, 7 negatív értékelés. A külső csoportokra és a magyarokra vonatkozó értékelések eloszlásai közötti különbség az előző korszakhoz hasonlóan itt sem szignifikáns (Fisher's Exact Test: $p = 0{,}331$). Az értékelések kis száma részben annak köszönhető, hogy ebben a korszakban sokkal kevesebb és rövidebb szöveg került kiadásra (0,8 szöveg, ill. 464 szó / évtized), mint az előzőben (3 szöveg, ill. 3138 szó / évtized). Másfelől az 1960–1980 alkorpuszban a szövegterjedelemhez mért arányokat tekintve is sokkal kevesebb, feleannyi értékelés van, mint az 1950-es alkorpuszban (71 és 140 a két arányszám). Tehát mind a kiadott szövegek terjedelme, mind ezen belül az értékelések aránya lényegesen csökken. Mindez arra utal, hogy Trianon mint

nemzeti trauma elhallgatása és vele a hajdanvolt nagyságon alapuló nemzeti öntudat represszíója a szocializmusnak ebben a Kádár nevével fémjelzett időszakában – szemben a Rákosi-korszakkal – nem egy ideológia sulykolása, hanem az elhallgatás révén érvényesül.

1990–2000 (rendszerváltás utáni időszak)

A rendszerváltás utáni időszakban Trianon újra nemzeti keretben tematizálódik, ahogyan a Horthy-korszakban történt. Egyrészt visszatér a Magyarország – győztes hatalmak reláció, másrészt újra nagyobb hangsúlyt kap az esemény, amely a szövegterjedelem előző korszakhoz viszonyított jelentős növekedésében mutatkozik meg (évtizedenként 5419 szó, szemben a korábbi évtizedek 464 szavas átlagával). Részben visszatér a Horthy-korszakban feltárt értékelési mintázat is. A külső csoportokra vonatkozó értékelések újra erős negatív túlsúlyt mutatnak – antant: 2 pozitív, 35 negatív; kisantant: 0 pozitív, 9 negatív értékelés. Ugyanakkor a magyarokra vonatkozó értékelések eloszlásában nem jelenik meg a Horthy-korszak szövegeiben talált, csoportközi elfogultságra jellemző pozitív dominancia, az eloszlás ehelyett kiegyenlített: 9 pozitív, 8 negatív értékelés. (A külső csoportokra és a magyarokra vonatkozó értékelések eloszlásai közti különbség ezzel együtt szignifikáns: Fisher's Exact Test: $p = 0{,}000$) További fontos különbség a két korszak szövegei között, hogy az értékelések szövegterjedelemhez viszonyított aránya lényegesen kisebb a jelenkorban, mint a Horthy-korszakban (0,6% szemben az 1,5%-kal).

A Horthy-korszakhoz viszonyított változások, vagyis a saját csoport felülértékelésének hiánya és az értékelések arányának jelentős csökkenése értelmezhetők úgy, mint a területi revízió lehetősége szempontjából gyökeresen megváltozott nemzetközi politikai helyzet lenyomatai a szövegeken. Míg a második világháború végéig a területi revízió reális lehetőségnek tűnt, ma sem politikai feltételei nem adottak, sem racionálisan belátható haszna nem lenne, s a revíziót célul kitűző radikális magyar

politikai csoportokat a társadalom többsége nem támogatja. A veszteség véglegességének mint ténynek az elfogadása tehát elkerülhetetlen, s ez össztársadalmi szinten végbe is ment. Ilyen értelemben a trianoni konfliktusnak nincs aktualitása, s a revíziós lehetőség mint motiváció híján nem jelenik meg sem a magyar nemzet nagyságának kiemelése pozitív értékelések révén, sem az esemény sorsfordító jelentőségének hangsúlyozása az értékelések halmozása révén. A jelenkori narratívákban azonban továbbra is jelen van a külső csoportok, az egykori antant és kisantant erősen negatív hangsúlyú értékelése, ami arra utal, hogy bár a veszteség mint tény elfogadása megtörtént, az érzelmi feldolgozás nem ment végbe, hiszen a külső csoportokra vonatkozó értékelések eloszlása alig különbözik a Horthy-korszakban találttól. (Szövegterjedelemhez mért arányokban kifejezve a pozitív-negatív eloszlást: 1:66 a Horthy-korszakban, 2:41 a rendszerváltás utáni időszakban.) Az adatok hasonlósága azt mutatja, hogy a trianoni béke 70–80 év elteltével is ugyanolyan sérelem a nemzeti öntudat számára, mint a békekötést közvetlenül követő időszakban. A világháború győztes hatalmai továbbra is az elkövető szerepét játsszák a Trianon-történetben, akiket mindmáig felelősség terhel a magyarokat ért veszteségért, s ezt a szerepet a negatív értékelések dominanciája hangsúlyozza, noha folytatólagosan viselendő felelősségről nincs explicit módon szó a szövegekben. A feldolgozás sikertelenségére vonatkozó következtetésünket tovább árnyalják az értékelői perspektíva és narrátori értékelések tartalma szempontjából elemzett adatok.

Értékelői perspektíva és narrátori értékelések tartalma

Amint a korszakokra vonatkozó eredmények bemutatásánál kifejtettük, a szocializmus idejére eső két alkorpusz szövegeiben Trianon a nyugatellenes szovjet ideológia értelmezési keretében reprezentálódik, amely a kétpólusú világ harcának részévé teszi a

békeszerződés történetét, ezzel háttérbe szorítva a nemzeti identitást ért veszteséget. Ebből fakadóan a trauma érzelmi feldolgozottságának állapotára vonatkozóan csak a Horthy-korszak és a rendszerváltás utáni időszak alkorpuszai informatívak, így a narrátori és szereplői értékelői perspektíva relatív arányát, valamint a narrátori értékeléseken belül az érzelmi és kognitív értékelések arányát e két alkorpuszban vizsgáltuk, s a kettő közti különbségekből következtettünk a feldolgozási folyamat alakulására.

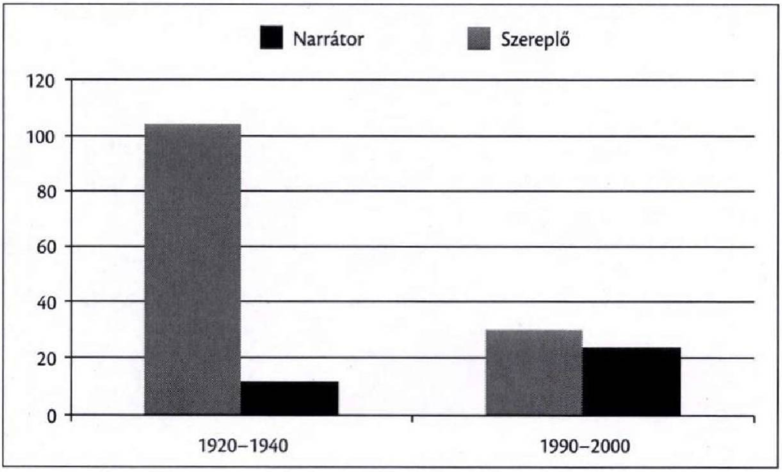

23. ábra. Az értékelések perspektíva szerinti eloszlása az 1920–1940 és 1990–2000 korszakokban. Az ábra a nyers adatokat mutatja. Szövegterjedelemhez mért gyakoriságok. Számítási képlet: (értékelések nyers gyakorisága / alkorpusz szószáma × 10 000) – egész számra kerekítve.

A kétféle értékelői perspektíva relatív hangsúlyát az egyes alkorpuszokon belül a narrátori, illetve szereplői értékelések gyakoriságai mutatják meg (23. ábra). Az eredményekből látszik, hogy míg a Horthy-korszak szövegeiben összesítve több mint nyolcszor annyi a narrátori, mint a szereplői értékelés (104 és 12), addig a rendszerváltás utáni alkorpuszban a két gyakoriság csaknem azonos (30 és 24). A két korszakot jellemző eloszlások a szövegterjedelemhez mért gyakorisági mutatók alapján szignifikánsan

különböznek egymástól (Pearson $\chi^2 = 25{,}668$; $p = 0{,}000$), tehát a Horthy-korszakhoz képest a jelenkori szövegekben jelentősen csökken a narrátori értékelések aránya. Ezt úgy értelmezzük, hogy a rendszerváltás utáni szövegek jelentősen nagyobb pszichológiai távolságot teremtenek az esemény és a befogadó között, mivel a narrátori értékelések képviselik a mindenkori jelen értékelő viszonyulását az eseményhez, s ezek arányának csökkenése az esemény jelenbeli jelentőségének csökkenését implikálja. Összevetve ezt az eredményt azzal, hogy a külső csoportokra vonatkozó értékelések negatív dominanciája a rendszerváltás utáni szövegekben is megmarad, azt mondhatjuk, hogy bár Trianon története továbbra is az áldozat-elkövető relációban értelmeződik, tehát megmarad a traumatikus veszteségélmény hangsúlya, ugyanakkor az időbeli távolság növekedésével párhuzamosan egy pszichológiai természetű távolítás is megfigyelhető. Ez a távolítás úgy értelmezhető, mint a traumának a múlt részeként való elfogadására irányuló törekvés.

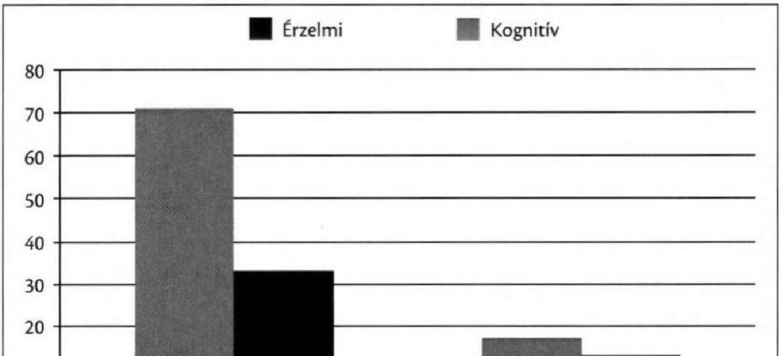

24. ábra. A narrátori értékelések tartalom szerinti eloszlása az 1920–1940 és 1990–2000 korszakokban. Az ábra a nyers adatokat mutatja. Szövegterjedelemhez mért gyakoriságok. Számítási képlet: (értékelések nyers gyakorisága / alkorpusz szószáma × 10 000) – egész számra kerekítve.

A narrátori értékelések tartalmát vizsgálva hasonló irányba mutató változás figyelhető meg (24. ábra). Míg a Horthy-korszak szövegeiben több mint kétszer annyi az érzelmi, mint a kognitív értékelés (71 és 33), addig a rendszerváltás utáni szövegekben a két gyakoriság jóval kiegyenlítettebb eloszlást mutat (17 és 13). A két eloszlás közti különbség azonban nem szignifikáns (Pearson $\chi^2 = 1{,}390$; $p = 0{,}238$), az érzelmi-kognitív arány változása tehát csak tendenciaként értelmezhető. Így is elmondható azonban, hogy az érzelmi értékelések arányának csökkenése az előrehaladó feldolgozási folyamat indikátora (Cohn–Mehl–Pennebaker 2004; Pennebaker 1993; Tausczik–Pennebaker 2010), hiszen arra utal, hogy a békeszerződéshez vezető események, illetve az azokban szerepet játszó csoportok értékelésében a traumatikus veszteségre adott érzelmi reakciók helyét egyre inkább a racionális szempontú, objektivitásra törekvő kiértékelés veszi át.

A kollektív trauma feldolgozására vonatkozó elméleti modell szerint mind a csoportközi megkülönböztetés mértékének, mind a narrátori értékelések arányának, mind pedig ezen belül az érzelmi értékelések arányának a békeszerződés óta eltelt idő múlásával csökkenő tendenciát kellene mutatnia. Tényleges eredményeink ettől az ideáltípusos traumafeldolgozási mintától jelentősen eltérnek. Láttuk, hogy a mindenkori uralkodó politikai ideológia jelentősen befolyásolja a reprezentációs folyamatot, hiszen az évtizedenkénti adateloszlások alapján négy olyan, egymástól eltérő értékelési mintázatot sikerült azonosítani, amelyek a történelmi időben való elhelyezkedésük alapján négy politikai korszak hatásának feleltethetők meg. Ez a befolyás a feldolgozási folyamat gátlásaként értelmezhető. Ha a négy eloszlási mintázatra vonatkozó következtetéseket az érzelmi feldolgozás szempontjából az időtengely mentén vizsgáljuk, egy olyan kép rajzolódik ki, mely szerint a traumatizáció és retraumatizáció időszaka után beköszöntő szovjet szocialista diktatúra a nemzeti szuverenitás elnyomása révén közel öt évtizeden keresztül megakadályozta a nemzeti identitást ért trauma tematizációját, és ezáltal késleltette az érzelmi feldolgozás folyamatát. Akadályozta a drasztikus veszteség történetének integrációját egy, a kontinuitást és a történelmi realitásokat egyaránt fi-

gyelembe venni képes nemzeti identitásba. A rendszerváltás után újra az önálló nemzet összefüggésében tárgyalt trianoni béke narratívái a konfliktusban álló csoportok értékelése szempontjából inkább hasonlítanak a revizionista Horthy-korszak narratíváira, mint a megelőző szocialista éra történeteire. A Horthy-korszak és a rendszerváltás utáni kor konstrukcióinak közös pontja a külső csoportok értékelését jellemző erőteljes negatív túlsúly, ami azt mutatja, hogy a jelenkori Trianon-konstrukció megőrzi az áldozatelkövető viszonyt: a nemzet továbbra is áldozatként jelenik meg, a világháború győztes hatalmaira pedig olyan felelősséget ruház, amely máig nem évült el. Hatékony érzelmi feldolgozásról tehát nem beszélhetünk a vizsgált nyolcvan évet tekintve.

Más mutatók ugyanakkor azt tükrözik, hogy a feldolgozás a Horthy-korszakhoz mint kiinduláshoz képest jelentős elmozdulást mutat. Egyfelől a jelenkor lényegesen kevesebb értékeléssel, alacsonyabb „érzelmi hőfokon" beszéli el a traumát, mint Horthy kora, illetve hiányzik a nemzet glorifikációja is. Mindez arra utal, hogy a veszteség véglegesként jelenik meg, a jelenkori szövegek ennek elfogadását közvetítik, sem explicit, sem implicit módon – az értékelés eszközei révén – nem utalnak a veszteség előtti állapothoz való visszatérés lehetőségére, avagy igényére. A múlt tehát ebben az értelemben lezárul a narratívákban. Másfelől ezzel párhuzamosan a jelenkori narratívák a Horthy-korszakhoz viszonyítva pszichológiai távolságot teremtenek a traumatikus múlt és a jelen között. Egyrészt jelentős mértékben csökken a narrátori értékelések aránya, ami az eseményhez való jelenbeli viszonyulás dimenzióját képviseli a narratív konstrukcióban, s e perspektíva hangsúlyának csökkenésével a jelen és a múlt kapcsolata gyengül, a múlt jelenre vonatkozó relevanciája háttérbe szorul. Másrészt a fennmaradó narrátori értékeléseken belül tendencia mutatkozik az érzelmi értékelések csökkenésére, tehát a jelenkori narratívák egy racionálisabb szempontú viszonyt érvényesítenek a Horthy-korszakhoz képest. Ez a mozzanat szintén távolságot teremt múlt és jelen között, azáltal, hogy a veszteség érzelmi aspektusát távolítja az átélőtől, azaz a nemzettel azonosuló egyéntől. Összességében azonban az eredmények továbbra is az „áldozat-elkövető" dinamika jelenlétét mutatják.

13. fejezet

A trianoni trauma feldolgozása a magyar sajtóban az ágencia, a kogníció, az érzelmek és az értékelések változásai mentén

A 11. fejezetben kifejtettük, hogy a különböző szerzők előszeretettel vonnak párhuzamot az egyéni és kollektív traumatizáció, illetve traumafeldolgozás folyamatai között. Van azonban ennek a párhuzamnak egy komoly gyengesége is. Amíg az egyéni trauma esetén a szeretett személy elvesztése végleges és megváltoztathatatlan, addig a nemzeti és etnikai csoport területi és presztízsveszteségei sosem tekinthetők visszafordíthatatlannak. További nehézséget jelent, hogy néhány esetben az etnikai vagy nemzeti csoport egyes tagjai, vagyis a saját csoport egy része az elveszített területeken marad, így a helyzet állandósága életben tartja a traumatizációt. Mindazonáltal a traumatikus kudarcok, veszteségek érzelmi feldolgozását a csoportnak még akkor is véghez kell vinni, ha a veszteség nem alakul át „emlékezeti tárggyá" vagyis nem utalható át teljes mértékben a múltba (Volkan 1990).

A történelemben és a kollektív emlékezetben megjelenő csoportszintű élményfeldolgozást eddig kevéssé tanulmányozták. Pennebaker és Haber (1993) egy empirikusan megalapozott modellt dolgoztak ki a traumatikus élményt követő társas megosztásról. Ez a szakaszmodell a csoporttraumatizációnak azokat a dinamikus aspektusait emeli ki, melyek abból erednek, hogy a traumafeldolgozás társas környezete idővel változik. A traumát követő 2–3 hét a társas megosztás időszaka, melyben az élmények kommunikációja és a társas kapcsolatok kerülnek előtérbe.

Ebben a *szükségállapot szakaszban* az emberek egymásnál keresnek segítséget és támogatást az érzelmi sokkal való megküzdésben. Ezt a megnövekedett társas aktivitást pár hónap elteltével a *gátlás szakasza* követi, melyben csökken a tapasztalatok, érzések kölcsönös cseréje, csökken a témáról való beszélgetések gyakorisága. Ugyan az emberek kevesebbet említik a traumát, az azzal összefüggő álmok, a megbetegedések és az erőszakos cselekmények gyakori előfordulása figyelhető meg. Végül az utolsó, *adaptációs szakaszban* a személyek nem foglalkoznak többé a történtekkel, életük visszatér a régi kerékvágásba.

Noha ez a modell segít a traumatikus eseményt követő reakciók bejóslásában, az, hogy egyes nemzetek hogyan küzdenek meg kognitív és érzelmi síkon történelmi traumákkal és hogyan fogadják el és építik be kudarcaikat és veszteségeiket addig fenntartott identitásukba, továbbra is nyitott kérdés marad a kutatások számára.

A nyilvánosság és a kritikai gondolkodás szerepére a kollektív traumák feldolgozásában Ricouer (2006) hívta fel a figyelmet. Ricoeur szerint a kritikai diskurzus, hasonlóan a pszichoterápiához, képes a traumatizált nemzetnek vagy etnikai csoportnak a traumatikus múlthoz való viszonyát a csoport új életfeltételeinek megfelelően alakítani és azokat a pszichológiai folyamatokat támogatni, amelyek az új valósághoz való alkalmazkodást, egy adaptív identitás kialakulását segítik elő. A traumatikus eseményt követően csoport szintű, azaz kollektív emlékezeti folyamatként az Assmann (1999) által leírt kommunikatív emlékezet működik. Az esemény reprezentációja a társadalmi kommunikáció különböző csatornáin az esemény közvetlen részeseinek beszámolói nyomán alakul ki. Ezeket a beszámolókat a nyilvánosság számára a média teszi hozzáférhetővé, egyúttal maga is hozzájárulva a kollektív emlékezeti reprezentáció, így a traumához való kollektív viszony formálásához. Azok a történészek, akik a nyilvános emlékezet tanulmányozását javasolják, pontosan azért teszik ezt, mert a történelmi események megértéséhez nélkülözhetetlennek tartják a kortárs szereplők gondolat- és érzésvilágának megértését.

Az audiovizuális média megjelenéséig az írott sajtónak monopóliuma volt az eseményeknek a nyilvánosság számára történő megjelenítésében, vagyis – korábban kifejtett terminológiánknak megfelelően – a csoportidentitás konstrukciója szempontjából lényeges kollektív emlékezeti forma, a kommunikatív emlékezet alakításában. Ebben az értelemben a sajtóban megjelenő írások, legyenek azok akár hírek, tudósítások, interjúk vagy olvasói vélemények, mind részei a kommunikatív emlékezetnek, és a nyilvános emlékezet felfogását követve, a történelem részei is. Ennek nem mond ellent, hogy ezekben a szövegekben a különböző ideológiák polemikus reprezentációi sokkal nyilvánvalóbban érzékelhetők, mint a tudományos tárgyilagosságra törekvő történelmi elemzésekben vagy a régmúlt kulturális emlékezetbe „kristályosodott" reprezentációiban, illetve az események leírását szubjektív megjegyzések, narrátori értékelések tarkítják, a különböző politikai orientációval rendelkező lapok a történelmi eseményeket eltérő nézőpontból ábrázolják, melyek illeszkednek jelenlegi céljaikból és szükségleteikből származó motivációikhoz. A sajtót pontosan ez a kommunikatív emlékezeti közvetlenség teszi alkalmassá, hogy szövegeiben – hasonlóan ahhoz, ahogy a 11–12. fejezetben a tankönyvek szövegeivel tettük – a kollektív traumát követő identitás-helyreállítás pszichológiai folyamatait nyomon kövessük.

Az újságcikkeket úgy válogattuk, hogy azok a békeszerződés aláírásának évétől (1920) napjainkig (2010) ötéves periódusonként öleli fel a sajtóban a témában megjelent írásokat. A minta tartalmazott jobboldali, baloldali és mérsékelt irányultságú lapokat (lásd 4. melléklet). A médiaelmélet megkülönbözeti a politikai sajtót a bulvársajtótól, amelyben a politikai események tárgyalása sokadlagos szerepet játszik, ha egyáltalán szerephez jut, viszont amennyiben mégis megjelenik politikai jellegű írás, az az esemény érzelmi esszenciáját fogalmazza meg. A bulvársajtónak ezt a tulajdonságát a Trianon-trauma feldolgozásának vizsgálatában előnyösen lehetett volna felhasználni, azonban – tekintve, hogy a bulvársajtó a húszas-harmincas évek Magyarországán nem volt elterjedt sajtóműfaj, az ötvenes évektől a nyolc-

vanas évek végéig pedig a napi sajtó egyáltalán nem foglalkozott a békeszerződéssel – vizsgálatunk egy laptól eltekintve a politikai sajtóra korlátozódott. Hasonlóan a tankönyvvizsgálatokhoz, ezúttal is az érzelmek, a kognitív folyamatok és az értékelések magyarok és külső csoportok közötti megoszlásának változásait vizsgáltuk, kiegészítve a csoportközi ágencia és a tagadás változásának mércéivel.

Érzelmi elaboráció

Az egyéni traumatikus veszteségek feldolgozásának, az ún. gyászmunkának az első lépése a veszteség tagadása (Kübler-Ross 1969). A veszteséget elszenvedett személy nem törődik bele, hogy a szeretett tárgy nem áll többé rendelkezésére, gondolataiban és érzéseiben a tárgy folyamatosan jelen van, mintha valóságosan létező tárgy volna. A tagadás nyelvi formáinak azonosítására Hargitai, Bóna, Kis, Nagy, Naszódi és László (2005) dolgoztak ki algoritmust, Kézdi (1968) és Hargitai (2008) pedig a tagadás mögött meghúzódó depresszív dinamikát, a külvilág ingereitől való elzárkózást, a saját belső világban való elmerü-

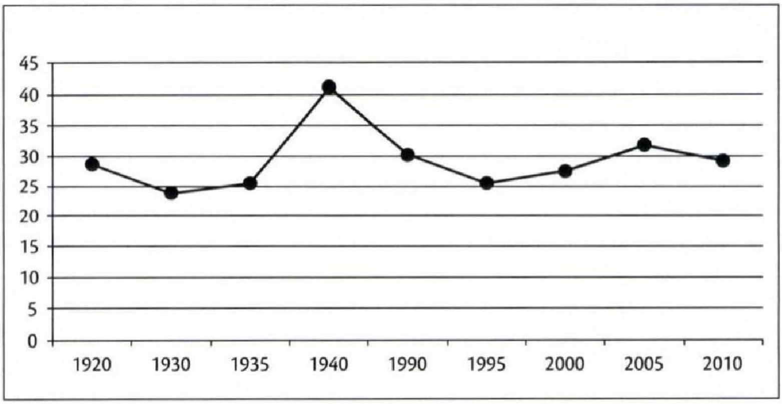

25. ábra. A trianoni békeszerződésről szóló sajtóanyagokban előforduló tagadások gyakorisága

lést, a kontroll elvesztésének érzését, a negatív érzelmi tónust írták le részletesen. Noha, mint korábban írtuk, a nemzeti veszteségek elgyászolásának folyamata közvetlenül nem feleltethető meg az egyéni gyászmunkának, a tagadások számának alakulása a kommunikatív emlékezetet képviselő sajtóban lehetőséget ad a nemzeti identitás konstrukciójának pszichológiai folyamatait illetően.

A 25. ábra azt mutatja, hogy ezer szóra vetítve hány tagadás fordul elő a szövegben. Az ábrán látható adatsor értelmezéséhez – más összehasonlítható adat híján – egy korábbi kutatásunk eredményeit vesszük igénybe. Vizsgálati személyek különböző csoportjaival olyan történeteket meséltettünk, amelyben valamilyen veszteségükről kellett beszámolniuk. Az ezer szóra vetített tagadási arány ezekben a történetekben 17 volt, ami más nyelvi mutatókhoz képest önmagában magas szám, azonban eltörpül az 1920-as év Trianon-szövegeinek 29-es értékéhez képest. A veszteség tagadása és a vele járó depresszív dinamika tehát erőteljesen jelen volt a húszas évek sajtóbeli Trianon-reprezentációjában. Ez a tagadási arány a harmincas években valamelyest csökken, azonban 1940-ben újra megugrik, és a rendszerváltást követően sem süllyed az 1920-as kiinduló érték alá. Az adatok alapján úgy tűnik,

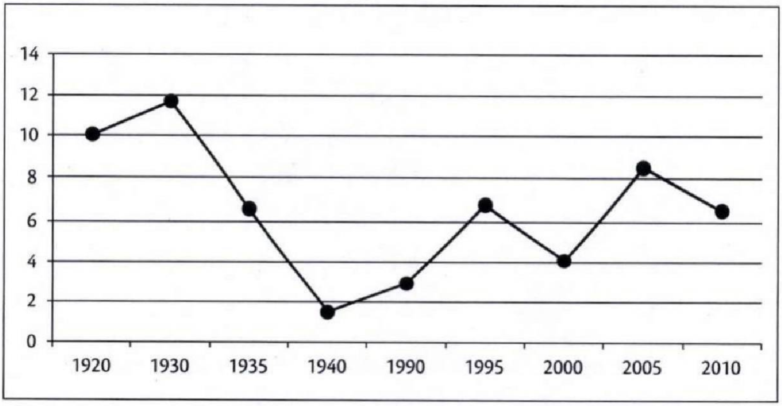

26. ábra. A trianoni békeszerződésről szóló sajtóanyagokban előforduló érzelmek gyakorisága

hogy bár a tagadás látványos szlogenjei („Csonka Magyarország nem ország", „Nem, nem, soha" stb.) a második világháborút követően nem tértek vissza, a rendszerváltás utáni sajtóban, ha nem is a békeszerződés és az általa okozott veszteség közvetlen tagadásaként, a tagadás alaphangja érvényesül.

A szövegek érzelmi telítettségével kapcsolatos eredményeket a 26. ábra mutatja. A tagadások számához viszonyítva kevés közvetlen érzelemkifejezés fordul elő a szövegekben, azonban a traumatikus eseményt közvetlenül követő években mért érzelemgyakoriságok még így is megfelelnek a Pennebaker (2003) által a 2001. szeptember 11. traumáját követő krízisállapotban mért gyakoriságoknak. Az érzelemkategóriák közül egyik sem emelkedik ki: mind a pozitív, mind a negatív, mind az önkritikus, mind a társkritikus, mind az önfelnagyító, mind a történelmi-pálya-érzelmek egyaránt magas értéket mutatnak. Az érzelmek aránya 1940-ig folyamatosan csökken, azonban a rendszerváltást követően ismét emelkedik. Hasonló tendencia figyelhető meg az erős érzelmi telítettségű szavakban (csonkítás, tragikus, halál, széttép stb.), amelyek azonosítására a teljes sajtókorpusz anyagából külön szótárat alakítottunk ki, és ezt a szótárat alkalmaztuk a szövegek vizsgálatára (lásd 27. ábra).

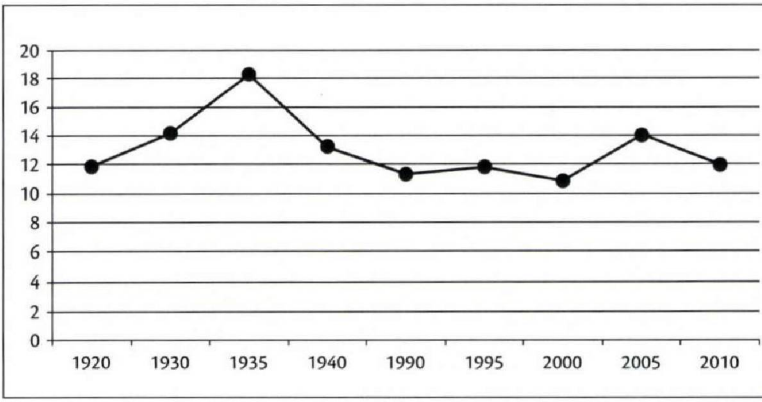

27. ábra. A trianoni békeszerződésről szóló sajtóanyagokban előforduló erős érzelmi konnotációjú szavak gyakorisága

Az erős érzelmi telítettségű kifejezések száma egyenletesen magas szinten mozog (1935-ig némi emelkedést, majd 1940-ben csökkenést mutat), sőt a rendszerváltást követő két évtizedben tendenciáját tekintve emelkedik.

Kognitív folyamatok

A sajtószövegekben a kognitív folyamatokra történő utalások alakulását a 28. ábra mutatja. A korábbi vizsgálatok értelmezésekor már kifejtettük (160. oldal), hogy a saját csoport, illetve a külső csoportok kognitív folyamatainak jelentése összefügg e folyamatok tartalmával.

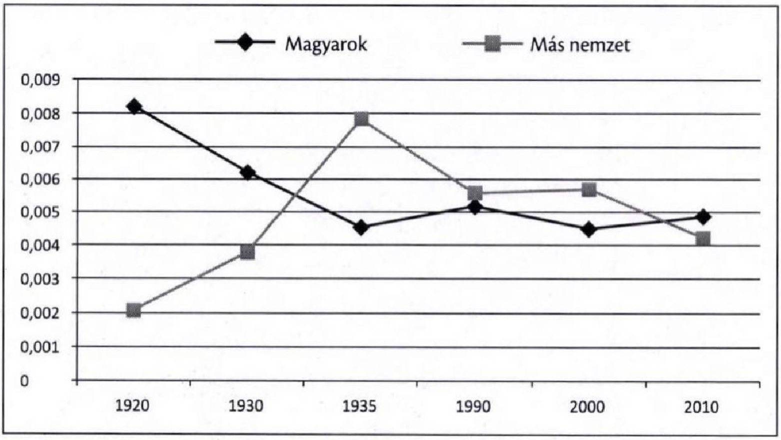

28. ábra. Kognitív állapotok csoportközi eloszlása a trianonról szóló újságcikkekben

A saját csoport kognitív folyamatait tekintve viszonylag magas előfordulási gyakoriságot találunk a békekötést követő időszakban. Ez akár a kognitív elaboráció jelzése is lehetne, ha a gondolatok tartalma nem lenne szinte kizárólagosan negatív és nem a revízió körül forogna. A mennyiség azonban csökken a következő évtizedekben és csak az utóbbi évtizedekben mutat

ismét emelkedő tendenciát. Hasonlóképpen, a külső csoport kognitív állapotainak megjelenítése ugyan növekedni látszik a második világháborúig, azonban ezek tartalma mind szinte kizárólag negatív (76% 1930-ban). A külső csoportok negatív kognitív tartalmakkal való felruházása alól csupán azok a nemzetek (például USA, Olaszország) képeznek kivételt, amelyek a békefeltételek elleni tiltakozásukat fejezték ki. Az ő támogató álláspontjuk megjelenítése is csak azt a nézetet erősíti, hogy a béke igazságtalan volt.

A rendszerváltástól (1990) kezdve a kognitív igéknek egy sokkal kiegyensúlyozottabb előfordulását tapasztaljuk. Részben a történészeknek a napi sajtóban is megjelenő elemzései következményeként a magyar perspektíva mellett megjelenik a külső csoportok perspektívája, vagyis a külső csoportok nem csupán negatív tartalmú kognitív állapotokkal rendelkeznek, és a magyar szereplők gondolatait sem a negatív, revíziós tartalmak árasztják el. A csoportközi perspektívának ez az új kompozíciója új értelemkereső folyamat beindulását jelzi, melyben az események új megvilágításba helyeződnek. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy ez a jelentésadási folyamat nem egyenletesen halad. A kétezres évektől kezdődően elsősorban a külső csoportok kognitív folyamatait illetően csökkenő tendencia jelentkezik, ami a kognitív elaboráció visszaesését jelzi.

Csoportközi értékelés

A csoportközi értékelések elemzésekor, tekintettel az explicit értékelések viszonylag alacsony számára, a narrátori és a szereplői értékeléseket összevontuk, és összevontuk azokat az ötéves periódusokat is, amelyekben kisszámú explicit értékelés fordult elő (100 szóra vetítve kevesebb mint 5). Az így kapott eredményeket a 29. ábra mutatja.

Az ábra legfeltűnőbb információja, hogy külső csoport, ami elsősorban az antant és a kisantant csoportjait jelenti, nemcsak a békeszerződést közvetlenül követően, de azóta is alig kap po-

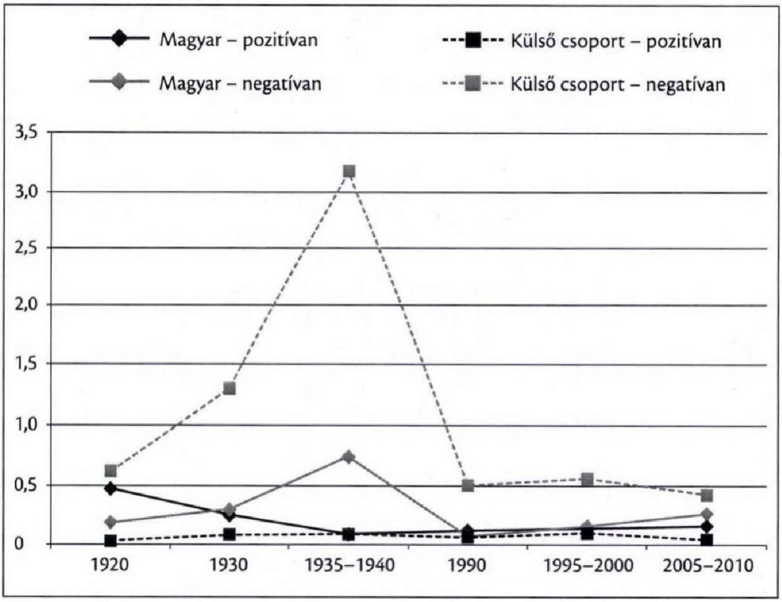

29. ábra. A trianoni békeszerződésről szóló sajtóanyagokban előforduló értékelések gyakorisága

zitív értékelést. A külső csoportok eleve viszonylag magas negatív értékelése ugyanakkor az 1935–40-es években jelentősen megugrik. A negatív értékelés az 1990-es évektől visszatér a kiinduló szintre, és ezen a szinten marad napjainkig. Ami a magyarok értékelését illeti, a békeszerződést közvetlenül követő időszakban több a pozitív, mint a negatív értékelés, ez az arány azonban 1935–40-ben megfordul, és a rendszerváltást követő évtizedekben a negatív értékelések enyhe túlsúlyban maradnak a pozitív értékelésekhez viszonyítva. A traumafeldolgozás érzelmi és kognitív folyamatai szempontjából ezek az eredmények csak kellő óvatossággal értelmezhetők. A kezdeti időszakban a pozitív önértékelés hangsúlya a kudarc nyomán előállott identitásfenyegetettség ellensúlyozásaként értelmezhető, és ugyanígy értelmezhetjük a külső csoportok erőteljes leértékelését is. Az 1935–40-es évekre a negatív értékelések megszaporodása mind

a magyar, mind a külső csoportokat illetően a helyzet, vagyis a veszteség elutasítását jelzi. A rendszerváltást követően a trauma feldolgozásának hiányára utal, hogy a pozitív értékelések aránya mind a magyarokat, mind a külső csoportokat tekintve alacsony.

Csoportközi ágencia

Azt, hogy a trianoni kollektív trauma csoportszintű feldolgozása lényegében csak a rendszerváltás körül kezdődött el, legmarkánsabban a csoportközi ágenciával kapcsolatos eredmények jelzik (30. ábra). Emlékeztetünk arra, hogy az ágencia mutatója az aktivitás és szándék, illetve a passzivitás és kényszer arányát fejezi ki. A magas ágenciaérték aktív, céltudatos, környezetére hatni tudó ágenst jelöl, míg az alacsony ágenciaszint az eseményekkel sodródó, külső hatásoknak engedelmeskedő, passzív, befogadó ágenst jelent.

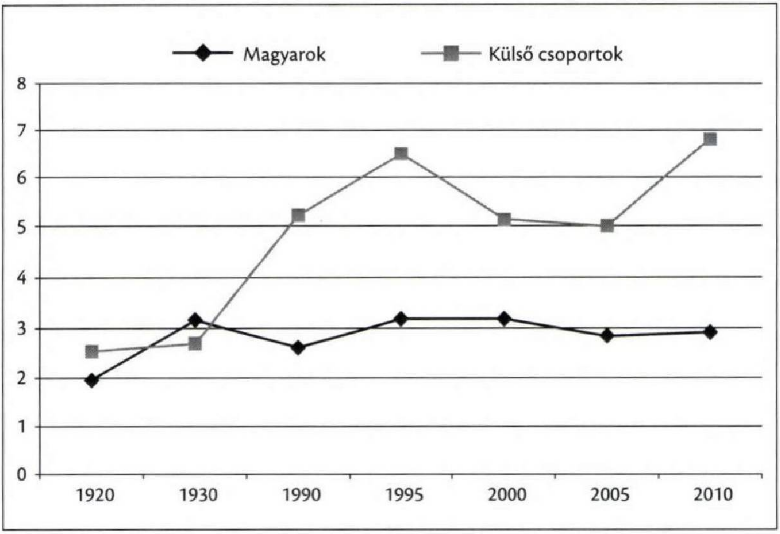

30. ábra. A trianoni békeszerződésről szóló sajtóanyagokban mért csoportközi ágencia

A traumát követően az ágenciaérték mind a magyaroknál, mind a külső csoportoknál viszonylag alacsony, és ebben a rendszerváltásig semmilyen változás nem figyelhető meg. 1990-től viszont a külső csoportok ágenciája jelentősen megnő, miközben a magyar ágencia azonos – meglehetősen alacsony – szinten marad. A külső csoportok ágenciája a legutóbbi években további növekedést mutat, míg a magyar ágencia mértéke nem változik.

Következtetések

Összességében az eredmények azt mutatják, hogy a trianoni békeszerződésnek a nemzeti identitást érintő traumatikus jellege a békeszerződést közvetlenül követő időszak sajtójának szövegeiben is megjelenik. Bár más nemzetek hasonló veszteséggel kapcsolatos sajtóbeli szövegeinek összehasonlító adatai nem állnak rendelkezésre, más típusú veszteségtörténetek adataihoz viszonyítva a békeszerződés kommunikatív emlékezeti reprezentációját az első időszakban a magyarok heves érzelmei, a veszteség tagadása, a külső csoportokhoz viszonyítva alacsony ágenciaérzés és az identitásfenyegetettséget jelző magas önértékelés jellemzi. A harmincas-negyvenes években a kezdeti érzelmi élmény intenzitása csökkenni látszik, ugyanakkor a tagadások számának erős növekedése és a kognitív folyamatok negatív tartalma mind a magyar, mind a külső csoportok esetében azt jelzi, hogy a veszteség elutasítása, a korábbi identitás helyreállításának igénye változatlanul jelen van.

A tankönyvek longitudinális vizsgálatában azt láttuk, hogy a politikai-ideológai korszakok jelentősen befolyásolták a tankönyvekben megjelenített identitáskonstrukció pszichológiai folyamatait is. Ezt a hatást a sajtószövegek elemzésében nem tudtuk tetten érni, egyszerűen azért, mert Trianon 1945 és 1990 között a politikai sajtóban tabutémává vált, azaz nem állnak rendelkezésre a békeszerződéssel kapcsolatos szövegek. A rendszerváltással újrakezdődött nyilvános Trianon-kommunikáció arról tanúskodik, hogy a lappangás időszakában a trauma fel-

dolgozása nem sokat haladt előre. Az explicit módon kifejezett érzelmek számának ismételt megugrásán kívül megfigyelhetjük azt is, hogy az erős érzelmi konnotációval rendelkező szavak és a tagadás kifejezéseinek száma nem csökken. Noha jelen könyvünknek nem tárgya a szövegeknek a politikai orientáció szerinti elemzése, érdemes annyit megjegyezni, hogy a jobboldali lapok írásai minden korszakban több érzelmi kifejezést tartalmaznak, mint a baloldali újságok, különösen negatív érzelmeket, és a tagadások száma is magasabb a jobboldali újságokban. Az azonban mindkét politikai oldal sajtójára jellemző, hogy – szemben a Pennebaker (1997), illetve Pennebaker és Francis (1996) által leírt traumafeldolgozási folyamattal, ahol az érzelmek kommunikációja csökken az idő folyamán, és az érzelemmegnyilvánulásokat felváltják a kognitív elaborációt jelző szavak – Trianont illetően az érzelmek továbbra is jelen vannak. Jelen van a veszteség elutasítása és a kontrolltalanság érzése is, miközben a törekvés a kognitív elaborációra is megfigyelhető.

14. fejezet

Összefoglalás és kitekintés

Könyvünkben az empirikus szociálpszichológia új lehetőségeit kerestük. Korábbi munkánkban, *A történetek tudományá*ban (László 2005) kidolgoztuk a tudományos narratív pszichológia elméleti alapjait és azt a módszertant, amely segítségével az élettörténeti elbeszélések számítógépes tartalomelemzése révén a személyes identitás állapotainak felmérése objektív módon megvalósulhat. Ezúttal a történettel rendelkező csoport tagjaként viselkedő egyén identitásának vizsgálatára hoztunk létre fogalmakat és módszereket. Amiként az én megalkotásában a jelentős más személyek meghatározó módon részt vesznek (Mead 1973), a csoportok, így a nemzetek azonosságtudatának kialakulása is csak más csoportokhoz való viszonyukban érthető meg. A nemzetek esetében a jelentős más csoportok a saját nemzettel konfliktusban álló külső csoportok alakjában jelennek meg (Triandafyllidou 1998), az identitáskonstrukció pszichológiai folyamatairól pedig a saját nemzet és a külső csoportok múltbeli viszonyairól szóló történelmi narratívumok tanúskodnak.

Amíg a személyes identitás esetében a társas viszonyok keretében, a fejlődési feladatoknak megfelelően az énfejlődés mentén alakulnak ki azok a pszichológiai funkciók, amelyeken keresztül a személyek identitásállapotainak működőképessége és adaptivitása lemérhető, a csoportidentitás esetében hasonló fogódzók nem állnak rendelkezésre. Jóllehet léteznek (elsősorban pszichodinamikai) modellek a csoportfejlődésre is (Bion 1952;

Kaplan 1963; Klein–Asrtrachan 1971), ezek a modellek elsősorban a személyes érintkezésen alapuló terápiás kiscsoportokra vonatkoznak, amelyek életciklusa és működésmódja jelentősen különbözik az olyan kategoriális csoportokétól, mint amilyen a nemzet vagy az etnikum. A történész Gellner (1983) a nacionalizmus szakaszainak elemzése kapcsán lényegében egy nemzetfejlődési modellt is kidolgozott, azonban ebből a vázlatból nehéz lett volna a nemzeti identitás adaptív fejlődésének folyamatait levezetni. Amit tehettünk, az az volt, hogy a személyes identitás állapotainak a személyközi viszonyokban jelentkező pszichológiai mutatóit a csoportközi viszonyokra transzponáltuk, így csoportközi ágenciát, csoportközi értékelést, csoportközi érzelmeket és az empátia csoportközi eloszlását vagy kompozícióját vizsgáltuk. Magukat az identitásállapotokat pedig az alkalmazkodás szempontjából fontos kontrollérzés, biztonság, stabilitás, megküzdési mód és a valósághoz való viszony fogalmaival jellemeztük.

Amiként a személyes identitás általános fejlődési szabályaiból nehéz az egyes egyének adaptációjának minőségére vonatkozó következtetéseket levonni – hiszen számos példa bizonyítja, hogy bizonyos helyzetekben az alacsonyabb szintű identitásszerveződés vagy elhárítás nagyon is adaptív lehet: a bántalmazott gyerekek például gyakran folyamodnak disszociációhoz, a valóság kikapcsolásához, amivel a bántalmazás okozta érzelmi feszültséget valahogy kezelni tudják –, ugyanígy óvatosnak kell lenni, amikor a nemzeti identitás adaptivitásáról beszélünk. Egy ilyen elemzés csak a történelmi helyzetekkel és lehetőségekkel összefüggésben végezhető el, és sokkal inkább társadalomelméleti, mint szociálpszichológiai feladat. Ugyanakkor a társadalomról, illetve az emberi közösségekről való gondolkodás, és – megkockáztatjuk – a társadalmi gyakorlat számára jelentős hozzájárulás lehet azoknak a pszichológiai közvetítő folyamatoknak az ismerete, amelyek révén a csoportidentitás kialakul, nem beszélve azokról a megismerési lehetőségekről, amelyek a csoportidentitás, így a nemzeti identitás állapotainak felmérése terén nyílnak meg.

A csoportidentitásra vonatkozó elméleti modellünkben Tajfel (1981) és Turner (1999) elgondolásait elfogadva azt tételeztük,

hogy az élethelyzetek sokaságában az emberek személyes hajlandóságaiktól függetlenül egy csoport tagjaként éreznek, gondolkodnak és viselkednek. Ez azt is jelenti, hogy függetlenül attól, hogy személyükben milyen mértékben érintettek – például egy siker vagy egy kudarc személyükben őket érinti-e vagy csoportjuk bármely más tagját –, érzelmi, gondolati és viselkedéses válaszaik a csoporttal való azonosulásukból fakadnak, és akár még hevesebbek is lehetnek, mint a siker vagy kudarc által közvetlenül érintett csoporttag reakciói. A csoportalapú válaszok magyarázatára a szociális identitás elmélet és a szelf-kategorizáció elmélet képviselői bevezették a társas identitás fogalmát. Ez a fogalom valóban alkalmas arra, hogy az egyéni viselkedések korábban társas ösztönökkel magyarázott jelenségeit értelmezze, nem alkalmas viszont olyan kérdések megválaszolására, hogy az egyes csoportokban viselt tagságból az egyén számára milyen érzelmi, gondolkodási és viselkedési tendenciák következnek. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések megválaszolásához, hasonlóan a személyes identitás feltételezéséhez, fel kell téteteleznünk az érzelmeknek, a gondolkodási mintáknak és viselkedési tendenciáknak a csoportra jellemző komplex együttesét, ami – ismét csak a személyes identitáshoz hasonlóan – a csoporttagok számára nemcsak az értékesség, hanem a folytonosság és a koherencia érzését is biztosítja. Ezen a ponton a szociálpszichológiának el kell távolodnia a pszichológia számos területén, sőt a szociálpszichológia számos területén is joggal gyakorolt módszertani individualizmustól, és el kell fogadnia a csoport vagy kollektív szinten történő elemzést. Jól tudva persze, hogy amit csoportszinten csoportidentitásként vagy kollektív identitásként elvonatkoztatunk, az az egyéni viselkedés szempontjából nem más, mint egy sémaszerű magyarázó konstruktum, amivel az egyéni viselkedés nem hozható közvetlen oksági kapcsolatba. Ebben az értelemben a csoportidentitás, így az általunk részletesen elemzett nemzeti identitás is olyan fogalmi konstrukció, amelynek pszichológiai tartalmát a csoport történetileg kialakult és kulturálisan átörökített pszichológiai reakciómódjai adják. Amikor az egyének csoporttagként élnek át helyzeteket, ebből az identitás-

mintából merítenek, vagyis érzelmi válaszaikat, értékeléseiket, megküzdési stratégiáikat ez az identitásminta befolyásolni fogja. A 9. fejezetben bemutattuk, hogy a magyar kísérleti személyek a magyarokat áldozatként, illetve elkövetőként felidéző történelmi helyzetekre az egyénközpontú szociálpszichológiai modellekétől gyökeresen elérő érzelmi válaszokat adtak, amit nem tudtunk mással magyarázni, mint azzal, hogy a nemzeti identitásba beépült történelmipálya-érzelmek aktiválódtak. Ugyanakkor látnunk kell, hogy mind az egyéni, mind a csoportviselkedés alakításában más lényeges tényezők is szerepet játszanak. A kétezres évek elején a *British Journal of Social Psychology* hasábjain Mummendey, Klink és Brown (2001) tanulmánya körül lezajlott nacionalizmus-patriotizmus vita (Condor 2001) egyik fontos tanulsága éppen az volt, hogy a szociális identitás tartalma nem merül ki a nemzeti identitásban, illetve a nemzeti identitás tartalma is, lévén, hogy állandó szociális konstrukció tárgya, a politikai és ideológiai vitákban alakul. Mintegy a folyóiratban zajló vita lezárásaképpen Hopkins (2001: 184) fogalmazta meg, hogy a szociálpszichológia feladata nem ezeknek a politikai és ideológiai küzdelmeknek az elemzése, hanem azoknak a pszichológiai folyamatoknak a feltárása, amelyek a vitákat és a viták eredményeit közvetítik. A narratív csoportidentitásként felfogott nemzeti és etnikai identitás pszichológiai konstrukciójának elemzése tehát nem helyettesítheti, csupán kiegészítheti a nemzeti identitás vagy a szociális identitás más formáinak társadalomtudományi elemzéseit. Azáltal viszont, hogy a narratív szociálpszichológia keretében a magyar nemzeti identitás pszichológiai konstrukciójáról empirikusan megalapozott következtetésekhez jutottunk, úgy véljük, közelebb kerültünk az identitás társadalmi konstrukciójáról zajló viták jobb megértéséhez is.

Az identitáson alapuló társadalmi viselkedés meghatározásában az egyén oldaláról is vannak olyan pszichológiai közvetítő folyamatok, amelyeket tekintetbe kell venni. A szociálpszichológia a legutóbbi időkig a nemzettel való azonosulás erősségét vette számításba, legfeljebb a nacionalizmus és patriotizmus elkülönítéséig jutott el. Roccas, Klar és Leviathan (2006) munkája

nyomán ma már az azonosulás problémáját némileg differenciáltabban látjuk, például nem vitatjuk el a nemzethez való erős kötődés lehetőségét azoktól sem, akik nemzetük múltjával vagy jelenével kapcsolatban kritikus álláspontot képviselnek.

Eredményeinkhez a kollektív emlékezet különböző formáinak – történelemkönyvek, szépirodalom, népi emlékezet, írott sajtó – narratív nyelvi elemzése, illetve kísérletes vizsgálatok révén jutottunk el, kiaknázva azokat az összefüggéseket, amelyek a narratív konstrukció és az identitáskonstrukció között fennállnak, és a személyes identitásra vonatkozó kutatásainkban igazolást nyertek. Ugyanakkor a nemzeti identitásra vonatkozó eredményeink és következtetéseink érvényességét, egyáltalán, a narratív identitáskonstrukció empirikus vizsgálatának csoport szintre emelését nagymértékben támogatná, ha hasonló elemzéseket más nemzetek történelmi szövegeivel is elvégeznének. Ellenőrizhetővé válna talán legfontosabb magyarázó hipotézisünk a történelmi pálya és a nemzeti identitás konstrukciója közötti összefüggésről. Reményeink szerint erre a közeljövőben lehetőség nyílik.

Eredményeink egyértelműen alátámasztják, hogy – mint Liu és Hilton (2005) kollektív emlékezetről írott, mérföldkő jellegű összefoglaló tanulmányának címében is olvasható – „a múlt rávetül a jelenre". Ugyanakkor a legutóbbi években több kutatás rávilágított arra, hogy a hatás megfordítva is érvényesül: a jelenbeli ideológiai és politikai érdekek „átírják" a múlt történelmi reprezentációit (lásd Boyer–Wertsch 2009). A trianoni béke tankönyvi és sajtóbeli reprezentációjának longitudinális vizsgálatban kapott eredmények is megerősítik ez utóbbi álláspontot. Összességében azonban eredményeink arra utalnak, hogy a múltnak a kollektív emlékezetben őrzött és a nemzeti identitás pszichológiai konstrukciója szempontjából meghatározó történetei viszonylagos állandósággal rendelkeznek. Más szavakkal: maga a pszichológiai konstrukció az ideológiáktól és a politikai érdekektől függetlenül viszonylag állandó. A magyar nemzeti identitással kapcsolatos eredményeink világosan mutatják, hogy ez nem valamilyen rejtélyes néplélek, hanem sokkal inkább a cso-

portidentitásra is jellemző kontinuitás- és autonómiaszükséglet, a kontinuitást biztosító kollektív emlékezeti narratívumokhoz való ragaszkodás következménye.

Mit jelent mindez a magyar nemzeti identitás szempontjából? Ha a szemlátomást „választott traumaként" működő trianoni béke reprezentációjának időbeli változását, a trauma feldolgozását követjük nyomon, azt látjuk, hogy bár a jelenbeli történelemkönyvek és a sajtó nagy része is a béke által szentesített gazdasági, társadalmi és politikai veszteség véglegességének elfogadását közvetíti, illetve a veszteség élményét távolítják a jelentől, ugyanakkor nem írják felül az áldozat-elkövető viszonyt, a nemzet áldozat szerepét. Ez a perspektíva kívülre helyezi az események feletti kontrollt és a felelősséget, továbbá állandósítja a jóvá nem tett veszteségből fakadó depresszív és ellenséges érzelmi viszonyulást. Ezek a konstrukciós mozzanatok általános mintaként megjelennek a nemzeti múlt más eseményeinek jelenkori narratíváiban is; és feltételezhető, hogy a nemzeti identitást megszólító jelenbeli események és jövőképek kapcsán is olyan konstrukciós elvekként működnek, amelyek a konfliktusos helyzetekkel való eredményes megküzdés szempontjából nem a leghatékonyabbak.

Azt, hogy a jövőben miként módosulhat a történelmi pálya kollektív emlékezeti reprezentációja, és ezzel összefüggésben hogyan alakulhat át a kollektív áldozati szerep, illetve hogyan megy végbe a huszadik század során elszenvedett traumatizáció és retraumatizáció feldolgozása, nyilvánvalóan függ a Magyarországot érintő gazdasági, politikai, és társadalmi folyamatoktól. Nem elhanyagolható a szerepe azonban annak a társadalmi diskurzusnak sem, amelyben a történelem kollektív emlékezeti reprezentációi alakulnak. A trianoni béke kapcsán például jelentős előrelépést jelentene, ha a jóvá nem tett veszteség történetét felváltaná egy olyan perspektívát érvényesítő konstrukció, amely egy pozitív jövőbeli végkifejlet felé vezető út komoly megpróbáltatást jelentő állomásaként integrálja a trianoni békét a nemzettörténetbe. Egy ilyen nézőpontot alkalmazó narratíva egyik fő ismérve, hogy a jelenleginél nagyobb mértékben fóku-

szál az ország saját szerepére és felelősségére a békéhez vezető eseményekben, a korabeli nemzetközi, illetve hatalmi koalíciók közötti erőviszonyok reális figyelembevétele mellett, ezáltal a nemzetet az áldozat szerepéből az aktív ágens szerepébe helyezi át, amely bizonyos határok között képes irányítani saját sorsának alakulását. Az értékelés mint narratív konstrukciós eszköz alkalmazásában ez úgy jelenhet meg, hogy a csoportközi értékelések elsősorban a magyarokat képviselő szereplőkre irányulnak, szemben a külső csoportokkal, továbbá a szereplők cselekvéseire és döntéseire vonatkoznak, nem magukat a személyeket vagy nemzeten belüli csoportokat teszik mérlegre, s végül az ítéletalkotásban nagyobb mértékben érvényesítik a racionális megközelítést, mint az érzelmit. A feldolgozásban előrelépést jelző és jelentő új perspektíva másik fontos ismérve lehet, hogy a nemzet jelene felől tekintve Trianonra, az eseményből leszűrhető pozitív tapasztalatokra koncentrál. Az áldozat-elkövető relációt átíró, a nemzet saját felelősségét és cselekvési potenciálját hangsúlyozó, ugyanakkor történeti folytonosságát értékként elismerő Trianon-narratíva hozzájárulhatna a nemzeti identitás pszichológiai erőforrásainak növekedéséhez, amelyből a magyarok a jelenbeli és a jövőben várható belső és külső konfliktusok kezelésében meríteni tudnak.

Ugyanakkor a társadalmi diskurzus minden résztvevőjének számolnia kell azzal, hogy még akkor is, ha a társadalomban jelentős csoportok történelem- és identitásfelfogása már maga mögött is hagyta azokat a narratívákat, amelyek a kollektív áldozati szerepet hordozzák, kulturális értelemben, tehát mind a kulturális, mind a kommunikatív emlékezetben a magyar nemzeti identitásnak a könyvben feltárt pszichológiai konstrukciója érvényesül.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A kérdőívben szereplő történetek, melyekben a magyarok más csoportokkal szembeni agresszió áldozataiként vettek részt

1. 1956. október 23-án Budapesten, többek között a szovjet csapatok kivonásáért tüntetés kezdődött. A tüntetés forradalommá alakult. A szovjetek leverték a magyar forradalmat. Az eseményeket kemény megtorlás követte.

2. 1944 szeptemberében a magyarok nyomában Magyarremetébe bevonuló román sereg feldúlta és kifosztotta a falut. 37 polgári lakost kivégeztek, további 5 embert a közeli Kishalmágyon öltek meg, Szárazajtán a Maniu-gárda kivégzett 11 ártatlan civilt.

3. Az 1945 áprilisában meghirdetett csehszlovák kassai kormányprogram a magyarokat tette felelőssé Csehszlovákia felbomlasztásáért. Beneš köztársasági elnök rendeletben fosztotta meg a csehszlovákiai magyarokat állampolgári jogaiktól. A Felvidékről kb. 76 000 magyart kitelepítettek és vagyonukat elvették.

4. A második világháború végén a jugoszláv kommunista pártvezetés utasítására etnikai alapú, per nélküli kollektív büntetőeljárásokat kezdtek a Vajdaságban. 1944–1945 telén tömeges kivégzések voltak, melyekben helyi szerb lakosok is részt vettek. A magyar áldozatok száma 35 000–45 000 közé tehető.

2. melléklet

A kérdőívben szereplő történetek, melyekben a magyarok más csoportokkal szembeni agresszió elkövetőiként vettek részt

1. Németország 1941-ben megtámadta a Szovjetuniót. Magyarország a várható német győzelem miatt a németek mellé állt. Magyarország 1941 júniusában hadat üzent a Szovjetuniónak. A magyar támadásnak több ezer szovjet katona és civil áldozata volt.

2. 1940-ben Erdély egy része a második bécsi döntés értelmében visszakerült Magyarországhoz. A Szilágy megyei Ippben 1940. szeptember 9-én a bevonuló magyar katonaság végigpusztította a falut, aminek 155 halálos áldozata volt.

3. A XIX. század végén kiéleződtek a liptói térségben a szlovákok és magyarok közötti ellentétek, Csernová lakói templomot építettek, és Andrej Hlinka római katolikus papot, későbbi politikust kérték fel a templom felszentelésére. A magyar püspök más szlovák papot jelölt ki a feladatra, a helyiek ellenezték ezt, dulakodás kezdődött, a magyar csendőrség a lakosságra lőtt, 15 ember meghalt.

4. 1942 januárjában a magyar hadsereg nagyszabású razziát indított a Magyarországhoz visszacsatolt Délvidéken. A műveletben a magyar csendőrség is részt vett. A razzia több ezer ember, köztük szerb civilek meggyilkolásához vezetett.

3. melléklet

Történelemtankönyvek, 1920–2000

1920

Avar Gy.–Gyulai I. (1924): Magyarország története. II. rész. A mohácsi vésztől napjainkig. Polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Athenaeum.

1930

Erdélyi L. (1931): Magyar Történelem. Művelődés- és államtörténet. Budapest: Athenaeum.

Marczinko F.–Vitéz Pálfi J. (1931): Magyarország története különös tekintettel a társadalmi életre és intézményekre. A középiskolák VIII. osztálya számára. Budapest: Lampel R.

Farkas L.–Komáromi K. (1930): Történelem a felső kereskedelmi iskolák számára. III. rész. Magyarország okonyomozó története és közintézményeinek történeti fejlődése. Budapest: Athenaeum.

Kováts Gy. (1930): Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Lampel R.

Miskolczy I.–Szolomájer T. (1931): Magyarország története. A középiskolák VIII. osztálya számára. Budapest: Szent-István Társulat.

Meszlényi A. (1937): A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet legfontosabb eseményeivel. Katolikus polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Szent-István Társulat.

1940

Domanovszky S.–Kováts J. (1940): Magyarország oknyomozó története a felső kereskedelmi iskolák III. évfolyama számára. Budapest: Lampel R.

Varga Z. (1942): A magyar nemzet története. II. rész. A szatmári békétől. Gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára. Debrecen királyi város és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomdavállalata.

Mesterházi J. (1941): A magyar nemzet történelme. A XVIII. század végétől napjainkig a mai állami szervezet ismertetésével. A líceum és a leanylíceum IV. osztálya számára. Budapest: Franklin-Társulat.

Terjék L. (é. n.): Magyar történelem. A honfoglalástól napjainkig. (H. n.)

Havas I. (1940): A magyar nemzet története a mohácsi vésztől napjainkig világtörténeti kapcsolatokkal a polgári fiúiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Franklin-Társulat.

Dr. Iván J. (1947): Magyarország története. A szatmári békétől napjainkig. A katolikus gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII., a líceumok és leánylíceumok IV. osztálya számára. Budapest: Szent-István Társulat.

1950

Lukács L. (1953): A magyar nép története. III. rész (1849-től napjainkig). Budapest: Tankönyvkiadó.

Nagy I.–Kempelen I.–Bellér B. (1957): A magyar nép története. III. rész. 1849–1919. Ideiglenes tankönyv. Budapest: Tankönyvkiadó.

1960

Szamuely T.–Ránki Gy.–Pamlényi E. (1960): Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

Incze M. (1958): A magyar nép története. IV. rész. 1919–1948. Budapest: Tankönyvkiadó.

1970

Balogh E. (1974): Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

1980

Jóvérné Sz. Á. (1985): Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története. Budapest: Tankönyvkiadó.

1990

Salamon K. (1994): Történelem a középiskolák számára IV. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bardocz A. (1996): Történelem és Közjogi Ismeretek IV. Tankönyv 13 évestől 18 éves korig. Budapest: Etnikum Kiadó.

Benkes M.–Borsányi Gy.–Kende J. (1993): Történelem IV. 1914–1990. Budapest: Cégér Kiadó.

2000

Hantos I.–Bíró G. (2005): Történelem 4. Korunk története (XX. század). Budapest: Nemzeti Tankönykiadó.

Bihari P.–Doba D. (2006): Történelem a 12. évfolyam számára. Budapest: Műszaki Kiadó.

Bihari P.–Dupcsik Cs.–Repárszky I. (2007): A befejezetlen múlt. Európa fölénye és katasztrófája 1867–1930. Budapest: Műszaki Kiadó.

Gyapay G. (2003): Történelem 6/1. Hatosztályos gimnázium hatodik osztály, nyolcosztályos gimnázium nyolcadik osztály évfolyam részére. Nágocs: Comenius Kiadó.

4. melléklet

A sajtóvizsgálatba bevont napilapok politikai irányultság szerint

Év \ Irányultság	Nemzeti	Közép	Bal
1920	Budapesti Hírlap Új Nemzedék	Pesti Hírlap Az Est	Népszava Világ
1930	Budapesti Hírlap Az Est Új Nemzedék Magyarság	Pesti Hírlap	Népszava
1935	Pesti Hírlap Budapesti Hírlap Magyarság		Népszava
1940	Pesti Hírlap		
1990-től 2010-ig	Magyar Nemzet		Népszabadság Népszava

Irodalomjegyzék

Abelson, R. P.–Dasgupta, N.–Park, J.–Banaji, M. R. (1998): Perception of the Collective Other. *Personality and Social Psychology Review*, 2, 243–250.

Ablonczy B. (2002): Trianon-legendák. In: Romsics I. (szerk.) *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest: Osiris.

Adams, G. R.–Marshall, S. K. (1996): A Developmental Social Psychology of Identity: Understanding the Person-in-context. *Journal of Adolescence*, 19, 429–442.

Allport, F. H. (1924): *Social Psychology*. Boston: Houghton and Mifflin.

Allport, G. W. (1958/1977): *Az előítélet*. Budapest: Gondolat.

Anderson, B. (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Angvik, M.–von Borries, B. (1997): *A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*. Hamburg: Korber-Stiftung.

Antonovsky, A. (1987): *Unraveling the Mystery of Health*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Aron, A.–Aron, E. N.–Tudor, M.–Nelson, G. (1991): Close Relationships as Including Other in the Self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 241–253.

Assmann, J. (1999): *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.

Atsumi, T.–Suwa, K. (2009): Toward reconciliation of historical conflict between Japan and China: Design science for peace in Asia. In: Montiel, C.–Noor, N. M. (eds.) *Peace Psychology in Asia*. New York: Springer. 237–247.

Bachelor, A. (1988): How clients perceive therapist empathy: A content analysis of "received" empathy. *Psychotherapy*, 25, 227–240.

Bahtyin, M. M. (1976): *A szó esztétikája*. Budapest: Gondolat.

Bal, M. (1985): *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.

Bamberg, M. (2011): Who am I? Narration and its contribution to self and identity. *Theory & Psychology*, 21, 3–24.

Bamberg, M.–Andrews, M. (2004): Introduction. In: Bamberg, M.–Andrews, M. (eds.) *Considering Counter-Narratives: Narrating, resisting, making sense.* Amsterdam: John Benjamins.

Bandura, A. (1989): Perceived self-efficacy in the exercise of personal agency. *The Psychologist: Bulletin of the British Psychological Society*, 2, 411–424.

Bandura, A. (1994): Self-efficacy. In: Ramachaudran, V. S. (ed.) *Encyclopedia of human behavior.* Vol. 4. New York: Academic Press. 71–81.

Barnett, M. A. (1987): Empathy and related responses to children. In: Eisenberg, N.–Strayer, J. (eds.) *Empathy and its development*. New York: Cambridge University Press. 146–162.

Bar-Tal, D. (1989): Delegitimization: the extreme case of stereotyping. In: Bar-Tal, D.–Grauman, C. F.–Kruglanski, A.–Stroebe, W. (eds.) *Stereotyping and prejudice: changing conceptions*. New York: Springer-Verlag. 169–182.

Bar-Tal, D. (1990): Causes and consequences of delegitimization: models of conflict and ethnocentrism. *Journal of Social Issues*, 46, 65–81.

Bar-Tal, D. (1998): Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management*, 9, 22–50.

Bar-Tal, D. (2000) *Shared beliefi in a society: Socialpsychological analysis.* London: Sage.

Bar-Tal, D. (2001): Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflicts as it does in Israeli society? *Political Psychology*, 22, 601–627.

Bar-Tal, D.–Antebi, D. (1992): Siege Mentality in Israel. *Ongoing Production on Social Representations*, vol. 1 (1), 49–67.

Bar-Tal, D.–Bennink, G. H. (2004): The nature of reconciliation as an outcome and as a process. In: Bar-Siman-Tov, Y (ed.) *From conflict resolution to reconciliation.* Oxford: Oxford University Press. 11–38.

Bar-Tal, D.–Chernyak-Hai, L.–Schori, N.–Gundar, A. (2009): A sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Reviw of the Red Cross*, June. 229–258.

Bar-Tal, D.–Halperin, E.–de Rivera, J. (2007): Collective Emotions in Conflict Situations: Societal Implications, *Journal of Social Issues*, 63 (2), 441–460.

Barthes, R. (1977): *Image, music, text*. New York: Hill and Wang.

Bartlett, F. C. (1932/1985): *Az emlékezés*. Budapest: Gondolat.

Batson, C. D. (1991): *The altruism question: Towards a social social-psychological answer.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Batson, C. D. (1994): Prosocial motivation: Why do we help others? In: Tesser, A. (ed.) *Advanced social psychology*. Boston: McGraw-Hill. 333–381.

Batson, C. D.–Coke, J. S. (1981): Empathy: A source of altruistic motivation for helping? In: Rushton, J. P.–Sorrentino, R. M. (eds.) *Altruism and helping*

behavior: Social personality, and developmental perspectives. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 167–211.

Batson, C. D.–Early, S.–Salvarini, G. (1997): Perspective taking: Imagining how another feels versus imagining how you would feel. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23 (7), 751–758.

Baumeister, R. F.–Hastings, S. (1997): Distortions of collective memory: How groups flatter and deceive themseves. In: Pennebaker, J. W.–Paez, D.–Rimé, B. (eds.) *Collective Memory and Political Events. Social Psychological Perspective.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 277–293.

Békés V. (2008): *A trauma reprezentációjának változásai Holokauszt-narratívákban*. Doktori disszertáció. PTE-BTK Pszichológiai Doktori Iskola.

Bellah, R. (1967): Civil Religion in America. *Daedalus*, 96, 1–21.

Benedict, R. (1946): *The Chrisanthenum and theSword.* Boston: Houghton Mifflin Company.

Berelson, B. (1959): Content Analysis. In: Lindzey, G. (ed.) *Handbook of Social Psychology.* Vol. 1. 3rd ed. Cambridge: Addison-Wesley. 488–522.

Bibó I. (1986a): *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Magvető Kiadó.

Bibó I. (1986b): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Uő: *Válogatott tanulmányok.* Budapest: Magvető Könyvkiadó. 185–266.

Bilewicz, M. (2007): History as an Obstacle: Impact of Temporal-Based Social Categorizations on Polish-Jewish Intergroup Contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10 (4), 551–563.

Billig, M. (1988): Social representations, objectification and anchoring: A theoretical analysis. *Social Behaviour*, 3, 1–16.

Billig, M. (1995): *Banal Nationalism*. London: Sage.

Bion, W. R. (1952): Group dynamics: a review. *International Journal of Psycho-Analysis,* 33, 235–247.

Black, J.–Galambos, J.–Read, S. (1988): Történetek megértése és a társas helyzetek. In: László J. (szerk.) *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából 1.* Budapest: Tankönyvkiadó. 241–292.

Blatz, C. W.–Ross, M (2009): Historical Memories. In: Boyer, P.–Wertsch, M. (eds.) *Memory in Mind and Culture.* New York: Cambridge University Press.

Bob, S. R. (1968): *An investigation of the relationship between identity status, cognitive style and stress.* Unpublished doctoral dissertation, State University of New York at Buffalo.

Bobrow, D.–Collins, A. (eds.) (1974): *Representation and understanding: Studies in cognitive science*. New York: Academic Press. 273–309.

Boyer, P.–Wertsch, M. (eds.) (2009): *Memory in Mind and Culture.* New York: Cambridge University Press.

Branscombe, N. R.–Doosje, B. (eds.) (2004): *Collective guilt: International perspectives*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Branscombe, N. R.–Doosje, B. J.–McGarty, C. (2002): Collective guilt: Antecedents, correlates and consequences. In: Mackie, D. M.–Smith, E. R. (eds.) *From prejudice to intergroup relations: differentiated reactions to social groups*. New York: Psychology Press. 49–66.

Branscombe, N. R.–Slugoski, B.–Kappen, D. M. (2004): The measurement of collective guilt: What it is and what it is not. In: Branscombe, N. R.–Doojse, B. (eds.) *Collective guilt: International perspectives*. New York: Cambridge University Press. 16–34.

Breakwell, G. M. (1983): Identities and Conflict. In: Breakwell, G. M. (ed.) *Threatened Identities*. New York: John Wiley & Sons Ltd.

Breakwell, G. M. (1986): *Coping with Threatened Identities*. New York: Methuen.

Breakwell, G. M. (1993): Social Representation and Social Identity. *Papers on Social Representations*, 2 (3), 198–217.

Breakwell, G. M. (2001a): Social representational constraints upon identity processes. In: Deaux, K.–Philogene, G. (eds.) *Representions of the Social: Bridging Theoretical Traditions*. Oxford: Blackwell.

Breakwell, G. M. (2010): Resisting Representations and Identity Processes. *Papers on Social Representations*, vol. 19, 6.1–6.11.

Bretter Z.–Deák Á. (1995): Eszmék a politikában: a nacionalizmus. Pécs: Tanulmány Kiadó.

Brewer, M. B. (1988): A dual process model of impression formation. In: Srull, T. K.–Wyer, R. S., Jr. (eds.) *Advances in social cognition*. Vol. 1. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 1–36.

Brewer, M. B.–Hong, Y.–Li Q (2004): Dynamic Entitativity: Perceiving Groups as Actors. In: Yzerbyt, V.–Judd, C.–Corneille, O. (eds.) *The Psychology of Group Perception: Perceived Variability, Entitavity, and Essentialism*. New York: Psychology Press. 25–38.

Brewer, M. B.–Miller, N. (1984): Beyond the contact hypothesis: Theoretical perspectives on segregation. In: Miller, N.–Brewer, M. B. (eds.) *Groups in contact: The psychology of desegregation*. Orlando: Academic Press. 281–302.

Brewer, W. F.–Lichtenstein, E. H. (1981): Event schemas, story schemas and story grammars. In: Long, J.–Baddeley, A. (eds.) *Attention and Performance IX*. Hillsdale, NJ: Elbaum. 363–379.

Brockmeier, J.–Carbaugh, D. (eds.) (2001): *Narrative and Identity*. Philadelphia, PA: John Benjamins.

Brown, R.–González, R.–Zagefka, H.–Manzi, J.–Cehajic, S. (2008): Nuestra culpa: collective guilt and shame as predictors of reparation for historical wrongdoing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 75–90.

Bruner, J. (1986): *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge: Harvard University Press.

Bruner, J. (1986/2005): *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Budapest: Új Mandátum.

Bruner, J. (1987): Life as narrative. *Social Research*, 54, 11–32.
Bruner, J. (1990): *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
Bruner, J. (1996): *The Culture of Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
Bruner, J. (2001): A gondolkodás két formája. In: László J.–Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* Budapest: Kijárat Kiadó. 15–27.
Bruner, J.–Lucariello, J. (2001): A világ narratív újrateremtése a monológban. In: László J.–Thomka B. (szerk.) *Narratív Pszichológia. Narratívák 5*. Budapest: Kijárat Kiadó. 131–156.
Calhoun, L. G.–Tedeschi, R. G. (1999): *Facilitating Posttraumatic Growth: A Clinician's guide.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
Calhoun, L. G.–Tedeschi, R. G. (2001): Posttraumatic growth: The Positive Lessons of Loss. In: Neirneyer, R. A. (ed.) *Meaning Reconstruction and the Experience of Loss*. Washington, DC: American Psychological Association. 157–172.
Carr, D. L. (1986): *Time, Narrative and History*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
Castano, E.–Giner-Sorolla, R. (2006): Not quite human: Infrahumanization in response to collective responsibility for intergroup killing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 804–818.
Cialdini, R.–Brown, S.–Lewis, B.–Luce, C.–Neuberg, S. (1997): Reinterpretinting the empathy-altruism relationship: When one into one equals oneness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 481–494.
Clore, G. L.–Jeffrey, K. M. (1972): Emotional role playing, attitude change, and attraction toward a disabled person. *Journal of Personality and Social Psychology*, 23, 105–111.
Cohn, D. C. (1984): *Transparent Minds.* Princeton: Princeton University Press.
Cohn, M. A.–Mehl, M. R.–Pennebaker, J. W. (2004): Linguistic markers of psychological change surrounding September 11, 2001. *Psychological Science*, 15, 687–693.
Condor, S. (2000): *The Taming of Tajfel.* Paper Presented at the Annual Conference of the History and Philosophy Section of the British Psychological Society.
Condor, S. (2001): Nations and Nationalisms: Particular Cases and Impossible Myths. *British Journal of Social Psychology*, 40, 177–181.
Condor, S. (2003): The least doubtful promise for the future? In: László, J.–Wagner, W. (eds.) Theories and Controversies in Societal Psychology. Budapest: New Mandate. 153–179.
Connerton, P. (1989): *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
Cooley, C. H. (1908): A Study of the Early Use of Self-Words by a Child. *Psychological Review*, 15, 339–57.

Culler, J. (2001): *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*. London: Routledge.

Csepeli Gy. (1985): *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években*. Budapest: Múzsák.

Csepeli Gy. (1992): *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég Kiadó.

Csertő I.–László J. (2011): A csoportközi értékelés mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának indikátora a nemzetközi történelem elbeszéléseiben. In: Tanács A.–Vincze V. (szerk.) *VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia: MSZNY 2011*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 212–222.

Davis, M. H. (1996): *Empathy a social psychological approach*. Boulder: Westview.

Davis, M. H.–Conklin, L.–Smith, A.–Luce, C. (1996): Effect of perspective taking on the cognitive representation of persons: A merging of self and other. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 713–726.

deCharms, R. (1968): *Personal Causation*. New York: Academic Press.

Deci, E. L. (1975): *Intrinsic Motivation*. New York: Plenum.

deMause, L. (1975/2002): *The Emotional Life of Nations*. New York: Karnac Books.

de Rivera, J. (1992): Emotional climate: Social structure and emotional dynamics. In: Strongman, K. T. (ed.) *International review of studies on emotion*. 2. New York: John Wiley. 199–218.

Devine-Wright, P. (2003): A theoretical overview of Memory and Conflict. In: Carins, E.–Roe, M. D. (eds.) *The Role of Memory in Ethnic Conflict*. New York: Palgrave Macmillan. 9–33.

Doosje, B.–Branscombe, N. R.–Spears, R.–Manstead, A. S. R. (1998): Guilty by Association: When One's Group Has a Negative History. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 872–886.

Dovidio, J. F.–Johnson, J. D.–Gaertner, S. L.–Pearson, A. R.–Saguy, T.–Ashburn-Nardo, L. (2010): Empathy and intergroup relations. In: Mikulincer, M.–Shaver, P. R. (eds.) *Prosocial motives, emotions, and behavior*. Washington, DC: American Psychological Association.

Dresler-Hawke, E.–Liu, J. H. (2006): Collective shame and the positioning of German national identity. *Psicologia Politica*, 32, 131–153.

Duan, C.–Hill, C. E. (1996): The Current State of Empathy Research. *Journal of Counseling Psychology*, 43 (3), 261–274.

Dumont, M.–Yzerbyt, V.–Wigboldus, D.–Gordijn, E. H. (2003): Social categorization and fear reactions to the September 11th terrorist attacks. *Personality and Social Psychology Bulleetin*, 29, 1509–1520.

Eco, U. (1994/2007): *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Ehmann B. (2002): *A szöveg mélyén. Pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest: Új Mandátum.

Ehmann B. (2005): Élettörténeti traumákról szóló rövid beszámolók idői szerveződésének vizsgálata az INTEX tartalomelemző szoftverrel. In: *MSZNY 2005, III. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 299–307.

Ehmann, B.–Kis B.–Naszódi M.–László J. (2005): A szubjektív időélmény tartalomelemzéses vizsgálata. A LAS-Vertikum időmodulja. *Pszichológia*, 2005/2, 133–142.

Ekman, P. (1992): An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6, 169–200.

Epstein, S. (1984): Controversial issues in emotion theory. *Review of Personality and Social Psychology*, 5, 64–88.

Erikson, E. H. (1959): Identity and the life cycle: Selected papers. *Psychological Issues*, 1 (1), 5–165.

Erikson, E. H. (1963/2002): *Gyermekkor és társadalom.* Budapest: Osiris.

Erikson, E. H. (1968): *Identity: Youth and crisis.* New York: W. W. Norton.

Erős F. (2007): *Trauma és Történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok.* Budapest: Jószöveg Műhely Kiadó.

Faragó K. (2001): *Térirányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben.* Újvidék: Fórum Könyvkiadó.

Ferenczhalmy R.–László J. (2006): Az intencionalitás modul kidolgozása NooJ tartalomelemző programmal. In: *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* 2006. december 7–8. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 285–295.

Ferenczhalmy R.–László J. (2007): Az intencionalitás modul fejlesztése és alkalmazása történelmi szövegeken. In: *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 207–218.

Ferenczhalmy R.–Szalai K.–László J. (2011): Az ágencia szerepe történelmi szövegekben a nemzeti identitás szempontjából. *Pszichológia*, 31, 1, 35–46.

Festinger, L. (1954/2000): *A kognitív disszonancia elmélete*. Budapest: Osiris.

Finlay, K. A.–Stephan, W. G. (2000): Reducing prejudice: The effects of empathy on intergroup attitudes. *Journal of Applied Social Psychology,* 30, 8, 1720–1737.

Firth, J. R. (1957): *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.

Fischer, A. H.–Manstead, A. S. R. (2008): Social function of emotions. In: Lewis, M.–Haviland-Jones, J. M.–Barrett, L. F. (eds.) *Handbook of Emotions.* 3rd ed. New York: The Guillford Press. 456–471.

Fiske, S. T. (2006): *Társas alapmotívumok*. Budapest: Osiris.

Fiske, S. T.–Taylor, S. E. (1991): *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.

Fitzgerald, J. M. (1988): Vivid memories and the reminiscence phenomenon: The role of a self narrative. *Human Development*, 31, 261–273.

Flick, U. (1995): Social Representation. In: Smith, J. A.–Harré, R.–Van Langhove, L. (eds.) *Rethinking Psychology*. London: Sage. 70–96.

Forgas, J. P. (1995): Mood and moral judgement: The affect infusion model (AIM). *Psychological Bulletin*, 117, 39–66.

Freeman, M. (1993): *Rewriting the Self: History, memory, narrative*. London: Routledge.

Freeman, M.–Brockmeier, J. (2001): Narrative integrity: Autobiographical identity and the meaning of the "good life". In: Brockmeier, J.–Carbaugh, D. (eds.) *Narrative and identity*. Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins. 75–99.

Freud, A. (1908/1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest: Animula.

Freud, S. (1914/1974): Ismétlés, emlékezés és átdolgozás. In: Buda B. (szerk.) *Pszichoterápia*. Budapest: Gondolat. 49–56.

Freud, S. (1917/1997): Gyász és Melankólia. In: Freud, S. (szerk.) *Ösztönök és Ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest: Cserépfalvi. 132–133.

Friedlander, S. (ed.) (1992): *Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution"*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Fromm, E. (1941): *Escape from Freedom*. New York: Farrar & Rinehart.

Frye, N. (1998): *A kritika anatómiája*. Budapest: Helikon.

Fülöp É. (2010): *A történelmi pálya és a nemzeti identitás érzelmi szerveződése*. Doktori értekezés, PTE.

Fülöp É.–László J. (2006): Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző program segítségével. In: *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. 2006. december 7–8. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 296–304.

Fülöp É.–László J. (2008): A csoportközi viszonyok történeti dimenziójának hatása a csoportközi érzelmekre. *A Magyar Pszichológiai Társaság XVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése*. Nyíregyháza, május 22–24.

Fülöp É.–László J. (2011): Érzelmek a valós csoportközi konfliktusokban: a csoportközi érzelmek történelmi lehorgonyzása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66, 3, 467–485.

Fülöp É.–Péley B.–László, J.(2011): A történelmi pályához kapcsolódó érzelmek modellje magyar történelmi regényekben. *Pszichológia*, 31, 1, 47–67.

Gaertner, S. L.–Dovidio, J. F. (2000): *Reducing intergroup bias: The Common Ingroup Identity Model*. Philadelphia, PA: The Psychology Press.

Galinsky, A. D.–Ku, G. (2004): The Effects of Perspective-Taking on Prejudice: The Moderating Role of Self-Evaluation. *Personality and Social Psychology*, 30, 5, 594–604.

Galinsky, A. D.–Moskowitz, G. B. (2000): Perspective-taking: Decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favouritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 708–724.

Garagazov, R. (2008): Characteristics of Collective Memory, Ethnic Conflicts, Historiography, and the "Politics of Memory". *Journal of Russian and East European Psydioiogy,* vol. 46, no. 2, March-April, 58–95.

Gaunt, R.–Leyens, J. Ph.–Demoulin, S. (2002): Intergroup relations and the attribution of emotions: Control over memory for secondary emotions associated with the ingroup and outgroup. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38, 508–514.

Gellner, E. (1983): *Nations and Nationalisms.* New York: Cornell University Press.

Genette, G. (1980): *Narrative Discourse*. Oxford: Blackwell.

Gergen, K. J. (1973): Social psychology as history. *Journal of Personality and Social psychology*, 26, 309–320.

Gergen, K. J. (1991): *The saturated self: Dilemmas of identity in contemporary life*. New York, NY: Basic Books.

Gergen, K. J.–Gergen, M. M. (2001): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: László J.–Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* Budapest: Kijárat Kiadó. 77–121.

Gerrig, R. J. (1993): *Experiencing Narrative Worlds*. New Haven, CT: Yale University Press.

Gilovich, T. (1981): Seeing the part in the present: The effect of associations to familiar events on judgements and decisions. *Journal of Personality and Social Psychology,* 40, 797–808.

Giner-Sorolla, R.–Castano, E.–Espinosa, P.–Brown, R. (2008): Shame expressions reduce the recipient's insult from outgroup reparations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 519–526.

Gladstein, G. A. (1983): Understanding empathy: Integrating counseling, developmental, and social psychology perspectives. *Journal of Counseling Psychology*, 30, 467–482.

Goffman, E. (1959/2000): *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest: Pólya kiadó.

Goldhagen, D. J. (1997): Hitler's willing executioners: ordinary Germans and the Holocaust. *Society,* vol. 34, no. 2, Springer New York. 32–37.

Gordijn, E. H.–Yzerybt, V.–Wigboldus, D.–Dumont, M. (2006): Emotional reactions to harmful intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 36, 15–30.

Gottschalk, L. A.–Gleser, G. C. (1969): *The measurement of psychological states through the content analysis of verbal behavior.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Gouldner, A. W. (1960): The Norm of Reciprocity. A Preliminary Statement. American. *Sociological Review*, 26, 161–179.

Gross, E.–Stone, G. P. (1964): Embarrasment and the Analysis of Role Requirements. *American Journal of Sociology*, 72 (1), 1–15.

Gyáni G. (2005): Nemzeti Identitás: Identitáspolitika a történész látószögéből. In: Tamás P.–Erőss G.–Tibori T. (szerk.) *Nemzetfelfogások. Kisebbség–többség.* Budapest: Új Mandátum. 63–70.

Gyáni G. (2007): *Relatív történelem.* Budapest: Typotex.

Gyáni G. (2010): *Az elveszíthető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem.* Budapest: Nyitott könyvműhely.

Gyáni G. (2012): Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle,* 54, 3, 357–375.

Habermas, J. (1979/1997): Mi az egyetemes pragmatika? In: Pléh Cs.–Síklaki I.–Terestyéni T. (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés.* Budapest: Osiris. 213–227.

Halbwachs, M. (1925): *Les Cadres sociaux de la mémoire.* Paris: Alcan.

Halbwachs, M. (1941): *La Topographic légendaire des évangiles en Terre Sainte.* Paris: Presses Universitaires de France.

Halbwachs, M. (1950): *La mémoire collective.* Paris: Presses Universitaires de France.

Halperin, E.–Bar-Tal, D.–Nets-Zehngut, R.–Drori, E. (2008): Emotions in Conflict: Correlates of Fear and Hope in the Israeli-Jewish Society. *Peace and Conflict,* 14, 1–26.

Halperin, E.–Canetti-Nisim, D.–Hirsch-Hoefler, S. (2008): The Central Role of Group-Based Hatred as an Emotional Antecedent of Political Intolerance: Evidence from Israel. *APSA 2008 Annual Meeting, Hynes Convention Center, Boston.* http://www.allacademic.com/meta/p278241_index.html

Hamilton, D. L. (1981): Stereotyping and intergroup behavior: Some thoughts on the cognitive approach. In: Hamilton, D. L. (ed.) *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hamilton, D. L. (2007): Understanding the complexities of group perception: Broadening the domain. *Europien Journal of Social Psychology,* 37, 1077–1101.

Hanák P. (1994): Alkat és történelem. Egy Bibó-tanulmány továbbgondolása. *Világosság,* 5–6, 3–37.

Hanke, K. (2009): *Victim and Perpetrator Perspectives in Post World War II Contexts: Intergroup Forgiveness and Historical Closure In Europe and East Asia.* Doctoral thesis. Victoria University of Wellington.

Hanke, K.–Liu, J. H.–Sibley, C. G.–Paez, D.–Gaines, S. O.–Maloney, G.–Leong, C.–Boehm, G.–Wagner, W.–Licata, L.–Klein, O.–Garber, E.–Hilton, D. E.–Cabechinas, R. (2012): *Dreaming of our Global Humanity with Barbarians at the Gates: New Methods for Examining Heroes and Villains of World History across Cultures.* In press.

Hardy, B. (1968): Towards a poetics of fiction: An approach through narrative. *Novel,* 2, 5–14.

Hargitai R. (2004): A narratív pszichológia hozzájárulása Szondi Lipót sorsanalíziséhez. *Magyar Pszichológiai Szemle,* 3, 455–466.

Hargitai R. (2008): *Sors és történet. Szondi Lipót sorsanalízise a narratív pszichológia tükrében*. Budapest: Új Mandátum.

Hargitai R.–Naszódi M.–Kis B.–Nagy L.–Bóna A.–László J. (2005): A depresszív dinamika nyelvi jegyei az énelbeszélésekben. A LAS-Vertikum tagadás és szelf-referencia modulja. *Pszichológia*, 25, 2, 181–199.

Harter, S. (1978): Effectance Motivation Reconsidered: Toward a Developmental Model. *Human Development*, 6, 34–64.

Harth, N. S.–Kessler, T.–Leach, C. W. (2008): Advantaged groups emotional reactions to inter-group inequality: The dynamics of pride, guilt, and sympathy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 115–129.

Hartmann, H. (1958): *Ego psychology and the problem of adaptation*. New York: International Universities Press.

Harvey, R. D.–Oswald, D. L. (2000): Collective guilt and shame as motivation for White support for Black programs. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 1790–1811.

Hayek, F. A. (1967): *Studies in philosophy, politics and economics*. London: Routledge and Kegan Paul.

Herman, J. (2003/1992): *Trauma és gyógyulás*. Budapest: Kávé Kiadó – NANE Egyesület.

Hewstone, M.–Brown, R. (eds.) (1986): *Contact and conflict in intergroup encounters*. Oxford: Basil Blackwell.

Hewstone, M.–Cairns, E.–Voci, A.–McLernon, F.–Niens, U.–Noor, M. (2004): Intergroup Forgiveness and Guilt in Northern Ireland: Social Psychological Dimensions of 'The Troubles'. In: Branscombe, N. R.–Doosje, B. (eds.) *Collective Guilt: International Perspectives*. New York: Cambridge University Press. 193–215.

Higgings, E. T. (1987): Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Rewiew*, 94, 312–340.

Hilton, D. (2008): Social representation of history: The roles of group identity, perceived relevance and collective emotion. In: Vincze O.–Bigazzi S. (szerk.) *Élmény, történet – a történetek élménye*. Budapest: Új Mandátum. 34–40.

Hilton, D. J.–Erb, H.-R.–Dermot, M.–Molian, D. J. (1996): Social representations of history and attitudes to European unification in Britain, France and Germany. In: Breakwell, G. M.–Lyons, E. (eds.). *Changing European Identities*. Jordan Hill: Butterworth Heinemann Linacre House. 275–295.

Hobsbowm, E. (1992): *Nations and Nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.

Hoffmann, M. L. (1984): Interaction of affect and cognition in empathy. In: Izard, C. E.–Kagan, J.–Zajonc, R. B. (eds.) *Emotions, cognition and behavior*. New York: Cambridge University Press. 103–131

Hogan, P. C. (2003): *The Mind and Its Stories. Narrative Universals and Human Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hogenraad, R.–Daubies, C.–Bestgen, Y. (1995): A general theory and method of computer-aided text analysis: The PROTAN System (PROTocol ANalyzer). Version of March 2, 1995. Computer program. Louvain-la-Neuve (Belgium), Psychology Department, Catholic University. http://www.psor.ucl.ac.be/protan/protanae.html

Hogenraad, R.–McKenzie, D. P.–Péladeau, N. (2003): Force and influence in content analysis: The production of new social knowledge. *Quality and Quantity*, 37, 221–238.

Holland, R. (1977): *Self and Social Context*. London: Macmillan.

Holsti, O. R. (1968): Content analysis. In: Lindzey, G.–Aronson, E. (eds.) *Handbook of social psychology*. Reading, MA: Addison-Wesley. 596–693.

Hopkins, N. (2001): National Identity: Pride and Prejudice? *British Journal of Social Psychology*, 40, 183–186.

Horney, K. (1942): *Self-Analysis*. New York: W. W. Norton.

Hornsey, M. J. (2008): Social Identity Theory and Self-categorization Theory: A Historical Review. *Social and Personality Psychology Compass*, 2, 204–222.

Hoshmand, L. T. (2005): Narratology, cultural psychology, and counselling research. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 2, 178–186.

Hume, D. (1748): Of National Characters. In: *Three Essays, Moral and Political*. Edinburgh & London: Andrew Millar. Reprinted in E. F. Miller (ed.) *David Hume: Essays, Moral, Political and Literary*. Indianapolis: Liberty Fund, 1987. 197–215.

Hunyady Gy. (1981): Kognitív komplexitás személyek és ideologikus tárgykörök megítélésében. *Pszichológia*, 1, 71–78.

Hunyady Gy. (1996): *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Hunyady, Gy. (2001) Bevezető. In: Hunyady Gy. (szerk.) *Nemzetkarakterológiák*. Budapest: Osiris.

Ickes, W. (1997): *Empathic accuracy*. New York: Guilford.

Igartua, J.–Paez, D. (1997): Art and Remembering Traumatic Collective Events: The Case of the Spanish Civil War. In: Pennebaker, J. W.–Paez, D.–Rimé, B. (eds.) *Collective Memory and Political Events. Social Psychological Perspective*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 79–102.

Iker, H. P.–Klein, R. H. (1974): WORDS: A computer system for the analysis of content. *Behavior Research Methods and Instrumentation*, 6, 430–438.

Ilg B.–Fülöp É.–László J. (2012): A trianoni trauma kollektív emlékezeti feldolgozása az írott sajtóban. *MPT XXI. Országos Tudományos Nagygyűlés – Kivonatkötet*. Szombathely: Magyar Pszichológiai Társaság. 225–226.

Inkeles, A.–Levinson, D. J. (1954): The study of modal personality and sociocultural systems. In: Lindzey, G. (ed.) *Handbook of social psychology*. Vol 2. New York: Holt, Rinehart and Winston. 977–1020.

Iyer, A.–Leach, C. W.–Crosby, F. Y. (2003): White guilt and racial compensation: The benefits and limits of self-focus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 117–129.

James, W. (1890): *Principles of Psychology*. New York: Holt.

Janis, I. (1982): *Groupthink*. 2nd ed. Boston: Houghton Mifflin.

Jarymovicz, M.–Bar-Tal, D. (2006): The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives. *European Journal of Social Psychology*, 36, 367–392.

Jones, E. E.–Nisbett, R. E. (1971): The actor and the observer: Divergent perceptions of the causes of behavior. In: Jones, E. E. (ed.) *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. 79–94.

Kántor Z. (szerk.) (2004): *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény. Budapest: Rejtjel Kiadó.

Kaplan, S. R. (1963): Phases of Development in an Adult Therapy Group. *International Journal of Group Psychotherapy*, 13, 10–26.

Karácsony S. (1976): *A magyar észjárás (Hungarian Mentality)*. Budapest: Magvető.

Kardiner, A. (1945): The Concept of Basic Personality Structure as an Operational Tool in the Social Sciences. In: Linton, R. (ed.) *The Science of the Man in the World Crisis*. New York: Columbia University Press. 107–122.

Kashima, H. Y. (2004): Culture, communicaion, and entitativity: A social psychological investigation of social reality. In: Yzerbit, V.–Judd, C. M.–Cornelle, O. (eds.) *The psychology of group perception: Perveived variability, entitativity and essentialism*. Philadelphia: Psychology Press. 257–273.

Kashima, H. Y.–Kashima, E.–Chiu C.–Farsides, T.–Gelfand, M.–Hong, Y.–Kim, U.–Strack, F.–Werth, L.–Yuki, M.–Yzerbyt, V. (2005): Culture, essentialism, and agency: Are Individuals Universally Belived to be More Real Entities than Groups? *European Journal of Social Psychology*, 35, 147–169.

Katz, D.–Braly, K. (1933): Racial Stereotypes in One Hundred College Students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280–290.

Keen, S. (2006): A Theory of Narrative Empathy. *Narrative*, vol. 14, no. 3, 207–236.

Keen, S. (2007): *Empathy and the Novel*. New York: Oxford University Press.

Kézdi B. (1995): *A negatív kód*. Pécs: Pannon Kiadó.

Kiss Zsuzsanna (2011): *A történeti pszichológia elmélete, és gyakorlatának lehetőségei a nemzetiszocializmus példáján*. Doktori disszertáció, Pécs.

Klein, E. B.–Astrachan, B. M. (1971): Learning in Groups. *Journal of Applied Behavioural Science*, 7, 659–683.

Kluckhohn, C. (1953): Universal Categories of Culture. In: Kroeber, A. C. (ed.) *Anthropology Today*. Chicago: Chicago University Press. 507–523.

Kohut, H. (2007): *A szelf helyreállítása*. Budapest: Animula.

Kónya A.–Király I.–Bodor P.–Pléh Cs. (1999): *Kollektív, társas, társadalmi*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Korniss Gy. (1934): *Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata*. I–II. köt. Budapest: Franklin.

Kriesberg, L. (1992): *International Conflict Resolution: The U.S.–U.S.S.R. and Middle East Cases*. New Haven: Yale University Press.

Kroger, J.–Martinussen, M.–Marcia, J. E. (2010): Identity Status Change During Adolescence and Young Adulthood: A Meta-Analysis. *Journal of Adolescence*, vol. 33 (5), 683–698.

Kübler-Ross, E. (1969): *On Death and Dying*. New York: Macmillan.

Labov, W. (1972): The transformation of experience in narrative syntax. In: Labov, W.: *Language in the inner city*. Oxford: Blackwell. 354–396.

Labov, W.–Waletzky, J. (1967): Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience. In: Helm, J. (ed.) *Essays on the Verbal and Visual Arts*. Seattle: American Ethnological Society. 12–44.

La Capra, D. (1998): *History and Memory after Auschwitz*. Ithaca and London: Cornell University Press.

La Capra, D. (2001): *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

László J. (1976): Szerep és szerepelmélet. *Világosság*, 17 (1), 11–18.

László, J. (2003): History, identity and narratives. In: László, J.–Wagner, W. (eds.) *Theories and Controversies in Societal Psychology*. Budapest: New Mandate.

László J. (2005): *A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába*. Pszichológiai Horizont 3. Budapest: Új Mandátum.

László J. (2008a): Narratív pszichológia. *Pszichológia*, 28, 4, 5–21.

László, J. (2008b): *The science of stories: An introduction to narrative psychology*. London and New York: Routledge.

László, J. (2011): Narrative Psychology. In: Christie, D. (ed.) *The Encyclopedia of Peace Psychology*. San Francisco: Wiley-Blackwell. 687–691.

László J.–Ehmann B. (2004): A narratív pszichológiai tartalomelemzés új eljárása: A LAS Verticum. In: Erős F. (szerk.) *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 75–87.

László, J.–Ehmann, B. (2012): Narrative social psychology. In: Forgas, J. P.–Vincze, O.–László, J. (eds.) *Social Cognition and Communication*. Sydney Symposium of Social Psychology. New York: Psychology Press.

László J.–Ehmann B.–Imre O. (2002): Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. *Pszichológia*, 2002/2, 147–162.

László J.–Ehmann B.–Péley B.–Pólya T. (2000): A narratív pszichológiai tartalomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia*, 4, 367–390.

László, J.–Ehmann, B.–Péley, B.–Pólya, T. (2002): Narrative psychology and narrative psychological content analysis. In: László, J.–Stainton Rogers, W. (eds.) *Narrative Approaches in Social Psychology*. Budapest: New Mandate. 9–25.

László, J.–Vincze, O. (2004): Coping with historical tasks. The role of historical movels in transmitting psychological patterns of national identity. *Spiel*, 21 (1), 76–88.

László, J.–Vincze, O.–Kővárinė Somogyvári, I. (2003): Representation of National Identity in Successful Historical Novels. *Empirical Studies of the Arts*, 1, 69–80.

Laub, D.–Auerhahn, N. C. (1993): Knowing and not knowing massive psychic trauma: Forms of traumatic memory. *Int. Journal of Psycho-Analysis*, 74, 287–302.

Le Bon, G. (1917): *Aphorismes du temps present.* Paris: Flammarion.

Leach, C. W.–van Zomeren, M.–Zebel, S.–Vliek, M. L. W.–Pennekam, S. F.–Doosje, B.–Ouwekerk, J. W.–Spears, R. (2008): Group-level self-definition and self-investment: A hierarchical (multicomponent) model of in-group identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 144–165.

Lewin, K. (2001): Az amerikai és német társadalom közti szociálpszichológiai különbségekről. In: Hunyadi Gy. (szerk.) *Nemzetkarakterológiák*. Budapest: Osiris. 7–50.

Lewis, H. B. (1971): *Shame and guilt in neurosis*. New York: International Universities Press.

Leyens, J. Ph.–Cortes, B.–Demoulin, S.–Dovidio, J. F.–Fiske, S.–Gaunt, R.–Paladino, M. P.–Rodriguez, A. P.–Rodriguez, R. T.–Vaes, J. (2003): Emotional prejudice, essentialism, and nationalism. The 2002 Tajfel Lecture. *European Journal of Social Psychology*, 33, 703–717.

Leyens, J. Ph.–Paladino, M. P.–Rodriguez, R. T.–Vaes, J.–Demoulin, S.–Rodriguez, A. P.–Gaunt, R. (2000): The emotional side of prejudice: The attribution of secondary emotions to ingroups and outgroups. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 186–197.

Leyens, J. Ph.–Rodriguez, A. P.–Rodriguez, R. T.–Gaunt, R.–Paladino, M. P.–Vaes, J.–Demoulin, S. (2001): Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 31, 395–411.

Lickel, B.–Schmader, T.–Barquissau, M. (2004): The evocation of moral emotions in intergroup contexts: The distinction between collective guilt and collective shame. In: Branscombe, N. R.–Doosje, B. (eds.) *Collective guilt: International perspectives*. New York: Cambridge University Press. 35–55.

Lickel, B.–Schmader, T.–Curtis, M.–Scarnier, M.–Ames, D. R. (2005): Vicarious shame and guilt. *Group Processes and Intergroup Relations*, 8, 145–157.

Lifton, R. J. (1993): *The Protean self: Human resilience in an age of fragmentation*. New York, NY: Basic Books.

Linton, R. (1945): *The Cultural Background of Personality.* New York: Appleton-Century.

Linville, P. W. (1987): Self-Complexity as a Cognitive Buffer Against Stress-Related Depression and Illness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 663–676.

Liu, J. H.–Hilton, D. J. (2005): How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 1–21.

Liu, J. H.–László, J. (2007): A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In: Moloney, G.–Walker, I. (eds.) *Social representations and identity: Content, process, and power.* London: Palgrave Macmillan. 85–107.

Liu, J. H.–Paez, D.–Slawuta, P.–Cabecinhas, R.–Techio, E.–Kokdemir, D.–Sen, R.–Vincze, O.–Muluk, H.–Wang, F.–Zlobina, A. (2009): Representing World History in the 21st Century: The Impact of 9/11, the Iraq War, and the Nation-State on Dynamics of Collective Remembering. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, July 2009, vol. 40, no. 4, 667–692.

Liu, J. H.–Wilson, M. W.–McClure, J.–Higgins, T. R. (1999): Social identity and the perception of history: Cultural representations of Aotearoa/New Zealand. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1021–1047.

Luborsky, L.–Crits-Christoph, P. (1998): *Understanding transference: The Core Conflictual Relationship Theme method.* 2nd ed. Washington, DC: American Psychological Association.

Lust I. (2009): Trauma, nem-tudás, ismétlés és emlékezés. In: Ű: *Vágy és hatalom*. Lélekben Otthon könyvek. Budapest: Oriold. 129–134.

Lükő G. (1942/1987): *A magyar lélek formái.* Pécs: Pannónia Könyvek.

Lyons, J. (1977): *Semantics.* Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.

Maass, A.–Salvi, D.–Arcuri, L.–Semin, G. (1989): Language Use in Intergroup Contexts: The Linguistis Intergroup Bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 981–993.

Mack, J. E. (1999): The Psychodynamics of Victimization among National Groups in Conflict. In: Volkan, V. D.–Julius, D. A.–Montville, J. V. (eds.) *The Psychodynamics of International Relationships – Volume I: Concepts and Theories.* Toronto: Lexington Books. 119–130.

Mackie, D. M.–Devos, T.–Smith, E. R. (2000): Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 602–616.

Mackie, D. M.–Smith, E. R. (2006): Csoportközi érzelmek és a társas én. In: Forgas, J. P.–Williams, K. D. (szerk.) *A társas én. Az önmegismerés pszichológiája*. Budapest: Kairosz Kiadó. 358–375.

Macrae, C. N.–Bodenhausen, G. V.–Milne, A. B. (1995): The Dissection of selection in person perception: Inhibitory processes in social stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 397–407.

Maitner, A. T.–Mackie, D. M.–Smith, E. R. (2006): Evidence for the regulatory function of intergroup emotion: Emotional consequences of implemented or impeded intergroup action tendencies. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42, 720–728.

Malinowski, B. (1926): *Mythin Primitive Psychology.* London: Kegan Paul, Trench, Trubner.

Mandler, G. (1984): *Mind and Body: Psychology of Emotion and Stress.* New York: W. W. Norton.

Marcia, J. E. (1966): Development and validation of egoidentity status. *Journal of Personality and Social Psychology,* 5, 551–558.

Marcia, J. E. (1980): Identity in adolescence. In: Adelson, J. (ed.) *Handbook of adolescent psychology.* New York, Wiley.

Marcia, J. E. (2007): The Identity Status Interview. In: Watzlawik, M.–Born, A. (eds.) *Capturing identity: Quantitative and qualitative methods.* Lanham, MD: University Press of America. 1–14.

Markus, H.–Kitayama, S. (1991): Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review,* 98, 224–253.

Markus, H.–Nurius, P. (1986): Possible selves. *American Psychologist,* 41, 954–969.

Marques, J. M.–Yzerybt, V. Y.–Leyens, J. Ph. (1988): The black sheep effect: Judgemental extremity towards ingroup members as a function of group identification. *European Journal of Social Psychology,* 18, 1–16.

Martindale, C. (1975): *Romantic Progression: The psychology of literary history.* New York: Wiley.

Martindale, C. (1996): Empirical Questions Deserve Empirical Answers. *Philosophy and Literature,* 20 (2), 347–361.

Martindale, C.–West, A. N. (2002): Quantitative hermeneutics. In: Louwers, M.–van Peer, W. (eds.) *Thematics. Interdisciplinary studies.* Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins. 377–395.

McAdams, D. P. (1985): *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity.* New York: Guilford Press.

McAdams, D. P. (2001): A történet jelentése az irodalomban és az életben. In: László J.–Thomka B. (szerk.) *Narratív Pszichológia. Narratívák 5.* Budapest: Kijárat Kiadó. 157–175.

McAdams, D. P. (2006): The Redemptive Self: Stories Americans Live by. Oxford: Oxford University Press.

McClelland, D. C.–Atkinson, J. W.–Clark, R. A.–Lowell, E. L. (1953): *The achievement motive.* New York: Appleton-Century-Crofts.

McDougall, W. (1920): *The Group Mind. A Skatch of the Principles of Collective Psychology with Some Attempt to Apply them to the Interpretation of National Life and Character.* New York: Putnam.

McGarty, C.–Pedersen, A.–Leach, C. W.–Mansell, T.–Waller, J.–Bliuc, A. M. (2005): Group-based guilt as a predictor of commitment to apology. *British Journal of Social Psychology,* 44, 659–680.

McLean, K. C.–Pratt, M. W. (2006): Life's Little (and Big) Lessons: Identity Statuses and Meaning-Making in the Turning Point Narratives of Emerging Adults. *Developmental Psychology,* 42, 4, 714–722.

Mead, G. H. (1934/1973): A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból. Budapest: Gondolat.

Mead, M. (1937): *Cooperation and Competition Among Primitive Peoples*. New York: McGraw-Hill.

Mérei F. (1984): *Lélektani Napló I. Az utalás lélektana*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.

Miall, D. S. (1988): Affect and Narrative: a Model of Responses to Stories. *Poetics*, 17, 259–272.

Miall, D. S. (1989): Beyond the schema given. Affective comprehension of literary narratives. *Cognition and Emotion*, 1, 55–78.

Miller, J. (1984): Culture and the development of everyday social explanation. *Journal of Personality*, 46, 961–978.

Mischel, T. (ed.) (1977): *The Self*. Oxford: Blackwell.

Morris, M. W.–Menon, T.–Ames, D. R. (2001): Culturally Conferred Conceptions of Agency: A Key to Social Perception of Persons, Groups, and Other Actors. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 169–182.

Moscovici, S. (1988): Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211–250.

Mummendey, A.–Klink, A.–Brown, R. (2001): Nationalism and patriotism: National identification and out-group rejection. *British Journal of Social Psychology*, 40, 159–172.

Münnich Á.–Hunyady Gy. (szerk.) (2010): *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Neisser, U. (1982): *Memory observed: Remembering in natural contexts*. San Francisco: Freeman.

Neisser, U. (1988/1992): Az önmagunkról való tudás öt válfaja. In: László J. (szerk.) *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából*. II. kötet: Érzelmek és én-tudat. 173–204.

Nencini, A. (2007): The Reader at Work: The Role of the Text and Text-Receiver in the Construction of the Protagonist of a Novel. *Empirical Studies of the Arts*, 25 (1), 97–115.

Novick, P. (1999): *The Holocaust in American Life*. New York: Mariner Books, Houghton Mifflin.

Novick, P. (2000): *The Holocaust and the Collective Memory. The American Experience*. London: Bloomsburry.

Opotow, S. (1990): Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46, 173–182.

Orlofsky, J. L. (1970): *The development of a methodology for the study of ego identity*. Unpublished manuscript, State University of New York at Buffalo.

Orlofsky, J. L.–Marcia J. E.–Lesser, A. M. (1973): Ego Identity Status and the Intimacy Versus Isolation Crisis of Young Adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 27, no. 2, 211–219.

Ormos M. (1983): *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Paez, D.–Basabe, N.–Gonzales, J. L. (1997): Social Processes and Collective Memory: A Cross-Cultural Approach to Remembering Political Events. In: Pennebaker, J. W.–Paez, D.–Rimé, B. (eds.) *Colleclive Memory of Political Events: Social psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 147–174.

Paez, D.–Liu, J. H.–Techio, E.–Slawuta, P.–Zlobina, A.–Cabecinhas, R. (2009): Forthcoming. "Remembering" World War Two and willingness to fight: Sociocultural factors in the social representation of historical warfare across 22 societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 373–380.

Paladino, M. P.–Leyens, J. Ph.–Rodriguez, R. T.–Rodrgiuez, A. P.–Gaunt, R.–Demoulin, S. (2002): Differential association of uniquely and non uniquely human emotions to the ingroup and the outgroup. *Group Processes and Intergroup Relations*, 5, 105–117.

Parkinson, B.–Fischer, A. H.–Manstead, A. S. R. (2005): *Emotion in social relations: Cultural, group, and interpersonal processes*. New York: Psychology Press.

Pataki F. (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Pataki F. (1987): *Identitás, személyiség, társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Péladeau, N. (1998): *WordStat. Content analysis module for SIMSTAT*. User's guide (Version 3.0, 21 December 2000). Montreal: Provalis Research. (www.simstat.com)

Péley B. (1999): *Rítus és történet*. Budapest: Új Mandátum.

Péley B. (2002): *Rítus és történet. Beavatás és kábítószeres létezésmód*. Budapest: Új Mandátum.

Péley B. (2008): A pszichoterápiák hatékonyságának vizsgálata. In: Vincze O.–Bigazzi S. (szerk.) *Élmény, történet: A történetek élménye*. Pszichológiai Horizont 4. Budapest: Új Mandátum. 152–168.

Péley B.–Kis B.–Naszódi M.–László J. (2005): A szelf-állapotok kifejeződése az élettörténeti elbeszélésekben. A LAS-Verticum szereplő-funkció modulja. *Pszichológia*, 2005/2, 171–180.

Pennebaker, J. W. (1993): Putting stress into words: Health, linguistic and therapeutic implications. *Behaviour Research and Therapy*, 31 (6), 539–548.

Pennebaker, J. W. (1997): Writing about emotional experiences as a therapeutic process. *Psychological Science*, 8 (3), 162–166.

Pennebaker, J. W. (2001): A stressz szavakba öntése: egészségi, nyelvészeti és terápiás implikációk. In: László J.–Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5*. Budapest: Kijárat Kiadó. 189–205.

Pennebaker, J. W.–Banasik, B. (1997): On the creation and maintenance of collective memories: History as social psychology. In Pennebaker, J. W.–Paez, D.–Rimé, B. (eds.) *Colleclive Memory of Political Events: Social psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 3–19.

Pennebaker, J. W.–Chung, C. K. (2012): Counting Little Words in Big Data: The Psychology of Communities, Culture, and History. In: Forgas, J. P.–Vincze, O.–László, J. (eds.) *Social Cognition and Communication*. Sydney Symposium of Social Psychology. New York: Psychology Press.

Pennebaker, J. W.–Francis, M. E. (1996): Cognitive, emotional, and language processes in disclosure. *Cognition and Emotion*, 10, 601–626.

Pennebaker, J. W.–Francis, M. E.–Booth, R. J. (2001): *Linguistic Inquiry and Word Count (LIWC): LIWC 2001*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Pennebaker, J. W.–Gonzales, A. (2009): Making history: Social and psychological processes underlying collective memory. In: Boyer, P.–Wertsch, J. V. (eds.) *Memory in Mind and Culture*. New York: Cambridge University Press. 171–192.

Pennebaker, J. W.–Harber, K. D. (1993): A social stage model of collective coping: The Loma Prieta earthquake and the Persian Gulf War. *Journal of Social Issues*, 49, 125–145.

Pennebaker, J. W.–Lay, T. C. (2002): Language use and personality during crises: Analyses of Mayor Rudolph Giuliani's press conferences. *Journal of Research in Personality*, 36, 3, 271–282.

Pennebaker, J. W.–Mehl, M. R.–Niederhoffer, K. G. (2003): Psychological aspects of natural language use: Our words, our selves. *Annual Review of Psychology*, 54, 547–577.

Pennebaker, J. W.–Paez, D.–Deschamps, J. C. (2006): The social psychology of history: Definig the most important events in the last 10, 100 and 1000 years. *Psicologica Politica*, 32, 15–32.

Pennebaker, J. W.–Paez, D.–Rimé, B. (eds.) (1997): *Collcdive Memory of Political Events: Social psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Pennebaker, J. W.–Seagal, J. (1999): Forming a story: The health benefits of narrative. *Journal of Clinical Psychology*, 55, 1243–1254.

Perry, B. D. (1999): Memories of Fear. How the brain stores and retrieves physiologic states, feelings, behaviors and thoughts from traumatic events. In: Goodwin, J.–Attias, R. (eds.) *Splintered Reflections: Images of the body in trauma*. New York: Basic Books. 9–38.

Pettigrew, F. T. (1979): The Ultimate Attribution Error: Extending Allport's Cognitive Analysis of Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5 (4), 461–476.

Pettigrew, T. F. (1997): Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173–185.

Piaget, J. (1932): *The Moral Judgment of the Child*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.

Pléh Cs. (2000): Az elbeszélt történelem a pszichológiában. Előadás az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának 2000 május 3–4-én tartott *A történeti helyzettudat alakváltozásai: Kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben* c. tudományos ülésszakán. http://www.plehcsaba.hu/Cikkek [2010.10.31.]

Pennebaker, J. W.–Chung, C. K. (2012): Counting Little Words in Big Data: The Psychology of Communities, Culture, and History. In: Forgas, J. P.–Vincze, O.–László, J. (eds.) *Social Cognition and Communication*. Sydney Symposium of Social Psychology. New York: Psychology Press.

Pennebaker, J. W.–Francis, M. E. (1996): Cognitive, emotional, and language processes in disclosure. *Cognition and Emotion*, 10, 601–626.

Pennebaker, J. W.–Francis, M. E.–Booth, R. J. (2001): *Linguistic Inquiry and Word Count (LIWC): LIWC 2001*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Pennebaker, J. W.–Gonzales, A. (2009): Making history: Social and psychological processes underlying collective memory. In: Boyer, P.–Wertsch, J. V. (eds.) *Memory in Mind and Culture*. New York: Cambridge University Press. 171–192.

Pennebaker, J. W.–Harber, K. D. (1993): A social stage model of collective coping: The Loma Prieta earthquake and the Persian Gulf War. *Journal of Social Issues*, 49, 125–145.

Pennebaker, J. W.–Lay, T. C. (2002): Language use and personality during crises: Analyses of Mayor Rudolph Giuliani's press conferences. *Journal of Research in Personality*, 36, 3, 271–282.

Pennebaker, J. W.–Mehl, M. R.–Niederhoffer, K. G. (2003): Psychological aspects of natural language use: Our words, our selves. *Annual Review of Psychology*, 54, 547–577.

Pennebaker, J. W.–Paez, D.–Deschamps, J. C. (2006): The social psychology of history: Definig the most important events in the last 10, 100 and 1000 years. *Psicologica Politica*, 32, 15–32.

Pennebaker, J. W.–Paez, D.–Rimé, B. (eds.) (1997): *Collcdive Memory of Political Events: Social psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Pennebaker, J. W.–Seagal, J. (1999): Forming a story: The health benefits of narrative. *Journal of Clinical Psychology*, 55, 1243–1254.

Perry, B. D. (1999): Memories of Fear. How the brain stores and retrieves physiologic states, feelings, behaviors and thoughts from traumatic events. In: Goodwin, J.–Attias, R. (eds.) *Splintered Reflections: Images of the body in trauma*. New York: Basic Books. 9–38.

Pettigrew, F. T. (1979): The Ultimate Attribution Error: Extending Allport's Cognitive Analysis of Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5 (4), 461–476.

Pettigrew, T. F. (1997): Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173–185.

Piaget, J. (1932): *The Moral Judgment of the Child*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.

Pléh Cs. (2000): Az elbeszélt történelem a pszichológiában. Előadás az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának 2000 május 3–4-én tartott *A történeti helyzettudat alakváltozásai: Kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben* c. tudományos ülésszakán. http://www.plehcsaba.hu/Cikkek [2010.10.31.]

Pohárnok M. (2004): A térben való mozgás narratív dimenziójának vizsgálata borderline és depressziós betegek élettörténeti epizódjaiban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 3, 441–454.

Pohárnok M.–Nagy L.–Bóna A.–Naszódi M.–Kis B.–László J. (2005): A kapcsolati mozgások számítógépes nyelvészeti vizsgálata élettörténeti narratívumokban. A LAS-Vertikum közelítés-távolítás modulja. *Pszichológia*, 25, 2, 157–169.

Pólya T. (2004): A narratív perspektíva hatása az elbeszélő személy észlelésére. In: Erős F. (szerk.) *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 89–107.

Pólya T. (2007): *Identitás az elbeszélésben*. (Szöveg és lélek 10.) Budapest: Új Mandátum.

Pólya T. (2008): A narratív értékelés hatása a szubjektív élmény észlelt minőségére. In: Vincze O.–Bigazzi S. (szerk.) *Élmény, történet: A történetek élménye*. Pszichológiai Horizont 4. Budapest: Új Mandátum. 106–120.

Pólya T.–Kis B.–Naszódi M.–László J. (2005): Az érzelmi tapasztalat minősége az élettörténeti elbeszélésben. A LAS-Verticum perspektíva modulja. *Pszichológia*, 2005/2, 143–156.

Pólya, T.–László, J.–Forgas, J. P. (2005): Making sense of life stories: The role of narrative perspective in communicating hidden information about social identity and personality. *European Journal of Social Psychology*, 35, 785–796.

Pólya T.–Vincze O.–Fülöp É.–Ferenczhalmy R. (2007): Az idői perspektíva előfordulása történelem tankönyvi szövegekben. In: *MSZNY 2007, V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 235–241.

Potter, J.–Wetherell, M. (1987): *Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.

Powell, A. A.–Branscombe, N. R.–Schmitt, M. T. (2005): Inequality as ingroup privilege or outgroup disadvantage: The impact of group focus on collective guilt and interracial attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 508–521.

Preston, S. D.–de Waal, F. B. M. (2002): Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Bahavioral and Brain Sciences*, 25, 1–72.

Prohászka L. (1936): A *vándor és a bujdosó*. Budapest: Egyetemi Nyomda.

Propp, V. (1928/1999): *A mese morfológiája*. Budapest: Osisris.

Rattansi, A.–Phoenix, A. (2005): Rethinking youth identities: Modernist and postmodernist frameworks. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5, 97–123.

Regan, D. T.–Totten, J. (1975): Empathy and attribution: Turning observers into actors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32 (5), 850–856.

Reicher, S.–Hopkins, N. (2001): *Self and Nation*. London: Sage.

Reuter, I.–Hilton, D. (2008): German's reported experience of moral emotions in response to reminders of their nation's Nazi past. *15. General Meeting of EAESP, Opatija.*

Richardson, D. R.–Hammock, G. S.–Smith, S. M.–Gardner, W. et al. (1994): Empathy as a cognitive inhibitor of interpersonal aggression. *Aggressive Behavior*, 20 (4), 275–289.

Ricoeur, P. (1984–1987): *Time and narrative.* Vol. I–III. Chicago: University of Chicago Press.

Ricoeur, P. (2001): A narratív azonosság. In: László J.–Tomka B. (szerk.) *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* Budapest: Kijárat Kiadó. 15–27.

Ricoeur, P. (2006): *Memory, History, Forgetting.* Chicago: Chicago University Press.

Roccas, S.–Klar, Y.–Liviatan, I. (2006): The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 698–711.

Roediger, H. L.–Zaromb, F. M.–Butler, A. C. (2009): The Role of Repeated Retrieval in Shaping Collective Memory. In: Boyer, P.–Wertsch, J. V. (eds.) *Memory in Mind and Culture.* New York: Cambridge University Press. 138–170.

Romsics I. (szerk.) (1998): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Budapest: Osiris.

Rónay J. (1847/2001): Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból. In: Hunyady Gy. (szerk.) *Nemzetkarakterológiák.* Budapest: Osiris. 51–224.

Roseman, I. (1984): Cognitive determinants of emotions: a structural theory. In Shaver, P. (ed.) *Review of personality and social psychology.* Vol. 5. Beverly Hills: Sage. 11–36.

Rosenberg, S.–Jones, R. (1972): A method for investigating and representing a person's implicit theory of personality: Theodor Dreiser's view of people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 22, 3, 372–386.

Rothbart, M.–John, O. P. (1985): Social categorization and behavioral episodes: A cognitive analysis of the effects of intergroup contact. *Journal of Social Issues*, 41, 81–104.

Rozin, P.–Lowery, L.–Imada, S.–Haidt, J. (1999): The CAD Triadhypothesis: A Mapping Between Three Morale Motions (Contempt, Anger, Disgust) and Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity). *Journal of Personality & Social Psychology*, 76, 574–586.

Rubin, D. C. (ed.) (1996): *Remembering our Past.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rumelhart, D. A. (1975): Notes on a schema for stories. In: Bobgrow, D. G.–Collins, A. (eds.) *Representation and understanding. Studies in cognitive science.* New York: Academic Press. 211–236.

Rüsen, J. (2004): Trauma és gyász a történelmi gondolkodásban. *Magyar Lettre Internationale*, 54, 14.

Sarbin, T. R. (ed.) (1986): *Narrative psychology. The storied nature of human existence*. New York: Praeger.

Sarbin, T. R. (2001): Az elbeszélés mint a lélektan tő-metaforája. In: László J.–Thomka B. (szerk.) *Narratív Pszichológia. Narratívák 5.* Budapest: Kijárat Kiadó, 59–76.

Savitsky, K.–Van Boven, L.–Epley, N.–Wight, W. (2005): The unpacking effect in responsibility allocations for group tasks. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 447–457.

Schachter, E. P. (2005): Erikson meets the postmodern: Can classic identity theory rise to the challenge? *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5, 137–160.

Schachter, E. P. (2011): Narrative identity construction as a goal-oriented endeavor: Reframing the issue of "big vs. small" story research. *Theory Psychology*, 21, 107–113.

Schafer, R. (1980): Narration in the psychoanalytic dialogue. *Critical Inquiry*, 7, 29–53.

Schivelbush, W. (2003): *The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning, and Recovery*. New York: Metropolitan Books.

Schöpflin Gy (2003): *A Modern Nemzet*. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor.

Schuman, H.–Rieger, C. (1992): Historical analogies, generational effects, and attitudes toward war. *American Sociological Review*, 57, 315–326.

Shafer, B. C. (1983): Bourgeois Nationalism in the Pamphlets on the Eve of the French Revolution. *Journal of Modern History*, 10, 19–38.

Sherif, M. (1966): *In Common Predicament: Social Psychology of Intragroup Conflict and Cooperation.* Boston, MA: Houghton-Mifflin.

Shields, A.–Ryan, R. M.–Cicchetti, A (2001): Narrative Representations of Caregivers and Emotion Dysregulation as Predictors of Maltreated Children's Rejection by Peers. *Developmental Psychology*, vol. 37, no. 3, 321–337.

Shweder, R. A.–Much, N. C, Mahapatra, M.–Park, L. (1997): The "Big Three" of Morality (Autonomy, Community, Divinity) And The "Big Three" Explanations of Suffering. In: Brandt, A.–Rozin, P. (eds.) *Morality and Health*. New York: Routledge. 119–169.

Silberztein, M. (2008): *NooJ v2 Manual*. www.nooj4nlp.net

Sklovszkij, V. (1917/1965): Art as technique. In: Lemon, L. T.–Reis, M. J. (eds.) *Russian formalist critism.* Lincoln/Nebraska: University of Nebraska Press. 5–24.

Slugoski, B. R.–Ginsburg, G. P. (1989): Ego Identity and Explanatory Speech. In: Shotter, J.–Gergen, K. (eds.) *Texts of identity.* London: Sage Publications. 36–55.

Slugoski, B. R.–Marcia J. E.–Koopman R. F. (1984): Cognitive and Social Interactional Characteristics of Ego Identity Statuses in College Males. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 646–661.

Smith, A. D. (1991): *National Identity*. London: Penguin Books.

Smith, A. D. (2004): A nemzetek eredete. In: Kántor Z. (szerk.) *Nacionalizmuselméletek. (Szöveggyűjtemény)*. Budapest: Rejtjel Kiadó. 204–229.

Smith, E. R. (1993): Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice. In: Mackie, D. M.–Hamilton, D. L. (eds.) *Affect, cognition, and stereotyping: interactive processes in group perception*. San Diego, CA: Academic Press. 297–315.

Smith, E. R.–Henry, S. (1996): An in-group becomes part of the self: Response time evidence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22 (6), 635–642.

Snow, C. P. (1993): *The two cultures*. New York: Cambridge University Press.

Somogyvári I.–László J. (2010): A kategoriális empátia hatásai történelmi novella befogadására. *Magyar Pszichológiai Szemle* (közlésre benyújtva).

Spence, D. P. (1981/2001): Az elbeszélő hagyomány. In: László J.–Thomka B. (szerk.) *Narratív Pszichológia. Narratívák 5*. Budapest: Kijárat Kiadó. 121–130.

Spencer-Rogers, J.–Hamilton, D. L.–Sherman, S. J. (2007): The Central Role of Entitativity in Stereotypes of Social Categories and Task Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 369–388.

Staub, E. (1990): Moral exclusion, personal goal theory and extreme destructiveness. *Journal of Social Issues*, 46, 47–64.

Staub, E. (1997): Blind versus constructive patriotism: moving from embeddedness in the group too critical loyalty and action. In: Bar-Tal, D.–Staub, E. (eds.) *Patriotism in the lives of individuals and nations*. New York: Nelson-Hall. 213–228.

Stephan, W. G.–Finlay, K. (1999): The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 55 (4), 729–743.

Stephenson, G. M.–László, J.–Ehmann, B.–Lefever, R. M. H.–Lefever, R. (1997): Diaires of Significant Events: Socio-linguistic Correlates of Therapeutic Outcomes in Patients with Addiction Problems. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 7, 389–411.

Stern, D. N. (1989): Crib monologues from a psychoanalytic perspective. In: Nelson, K. (ed.) *Narratives from the Crib*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 309–319.

Sternberg, M. (1978): *Expositional Modes and Ordering in Fiction*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Stone, P. J. (1997): Thematic text analysis: New agendas for analyzing text content. In: Roberts, C. W. (ed.) *Text analysis for the social science. Methods for darwing statistical inferences from texts and transcripts*. Mahwah, NJ: Erlbaum. 35–54.

Stone, P. J.–Dunphy, D. C.–Smith, M. S.–Ogilvie, D. M. (1966): *The general inquirer: Avcomputer approach to content analysis*. Cambridge, MA: MIT Press.

Stotland, E. (1969): Exploratory investigations of empathy. In: Berkowitz, L. (ed.) *Advances in experimental social psychology.* Vol. 4. New York: Academic Press. 271–314.

Swim, J. K.–Miller, D. (1999): White guilt: Its correlates and relationship to attitudes about affirmative action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 500–514.

Sykes, C. J. (1992): *A Nation of Victims: The Decay of the American Character.* New York: St. Martin's Press.

Szabó Zs. P.–Banga Cs.–Ferenczhalmy R.–Fülöp É.–Szalai K.–László J. (2010): A nyelvbe kódolt társas viszonyok: Az implicit szemantika szociálpszichológiai kutatása. *Pszichológia*, 30, 1, 1–16.

Szalai K.–László J. (2006): Az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása NooJ tartalomelemző programmal. In: *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* 2006. december 7–8. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 330–338.

Szalai K.–László J. (2007): Az aktív és passzív igék gyakorisága a csoportjelenségek tükrébben. In: *MSZNY 2007, V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 2007. december 6–7. 242–249.

Szalai K.–László J.(2008): Az aktív és passzív igék gyakorisága történelmi narratívumokban. Történelemkönyvek szövegeinek narratív pszichológiai vizsgálata NooJ programmal. *A Magyar Pszichológiai Társaság XVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése*, Nyíregyháza, 2008. május 22–24.

Szekfű, Gy. (szerk.) (1939): *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Szemle Társaság.

Szűcs J. (1973): *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Budapest: Magvető.

Tajfel, H. (1978): *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations.* London: Academic Press.

Tajfel, H. (1979): Individuals and Groups in Social Psychology. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18, 183–190.

Tajfel, H. (1981): *Human Groups and Social Categories: Studies in social psychology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Tajfel, H.–Turner, J. C. (1979): An integrative theory of intergroup conflict. In: Austin, W. G.–Worchel, S. (eds.) *The social psychology of intergroup relations.* Monterey, CA: Brooks, Cole. 33–47.

Tajfel, H.–Turner, J. C. (1986): The Social Identity Theory of Intergroup Relations. In: Worchel, S.–Austin, W. G. (eds.) *The Social Psychology of Intergroup Relations.* 2nd ed. Chicago: Nelson-Hall. 7–27.

Tangney, J. P.–Wagner, P.–Fletcher, C.–Gramzow, R. (1992): Shamed into anger? The relation of shame and guilt to anger and self-reported aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 669–675.

Tausczik, Y.–Pennebaker, J. W. (2010): The Psychologicalmeaning of Words: LIWC and Computerized Text Analysis Methods. *Journal of Language and Social Psychology*, 29, 24–54.

Thorndyke, P. W. (1977): Text and context: Explorations in the semantics and pragmatics of discourse. *Journal of Pragmatics*, 1, 211–232.

Todorov, T. (1977): *The poetics of prose*. Ithaca: Cornell University Press.

Triandafyllidou, A. (1998): National identity and the 'Other'. *Ethnic and Racial Studies*, 21 (4), 593–612.

Triandis, H. C. (1994): *Culture and Social Behaviour*. New York: McGraw-Hill.

Trunbull, W. (1994): Thematic structure of descriptions of violent events influences perceptions of responsibility: A thematic structure effect. *Journal of Language and Social Psychology*, 13, 2, 132–157.

Turner, J. C. (1999): Some Current Issues In Research on Social Identity and Self Categorization Theories. In: Ellemers, N.–Spears, R.–Doosje, B. (eds.) *Social Identity: Context, Commitment, Content*. Oxford: Wiley-Blackwell. 6–34.

Turner, J. C.–Hogg, M. A.–Oakes, P. J.–Reicher, S. D.–Wetherell, M. S. (1987): *Rediscovering the social group: a self-categorization theory*. Oxford and New York: Basil Blackwell.

Uszpenszkij, B. (1984): *A kompozíció poétikája*. Budapest: Európa.

Vaes, J.–Paladino, M. P.–Castelli, L.–Leyens, J. Ph.–Giovanazzi, A. (2003): On the Behavioral Consequences of Infrahumanization: The Implicit Role of Uniquely Human Emotions in Intergroup Relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1016–1034.

Vaes, J.–Paladino, M. P.–Leyens, J. Ph. (2002): The lost e-mail: Prosocial reactions induced by uniquely human emotions. *British Journal of Social Psychology*, 41, 521–534.

van Peer, W.–Maat, H. P. (2001): Narrative perspective and the interpretation of characters' motives. *Language and Literature*, 10 (3), 229–241.

van Zomeren, M.–Spears, R.–Fischer, A. H.–Leach, C. W. (2004): Put your money where your mouth Is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 649–664.

Vescio, T. K.–Biernat, M. (1999): When stereotype-based expectancies impair performance: The effect of prejudice, race, and target quality on judgments and perceiver performance. *European Journal of Social Psychology*, 29, 961–969.

Vescio, T. K.–Sechrist, G.–Paolucci, M. P. (2003): Perspective taking and prejudice reduction: The mediational role of empathy arousal and situational attributions. *European Journal of Social Psychology*, 33, 455–472.

Viki, G. T.–Winchester, L.–Titshall, L.–Chisango, T.–Pina, A.–Russell, R. (2006): Beyond secondary emotions: The infrahumanization of outgroups using human-related and animal-related words. *Social Cognition*, 6, 753–775.

Vincze O.–László J. (2001): Az újdonság varázsa és a történet öröme. In: Pléh Cs.–László J.–Oláh A. (szerk.) *Tanulás, kezdeményezés, alkotás. Tanulmányok Barkóczi Ilona 75. születésnapjára*. Budapest: Eötvös Kiadó. 105–116.

Vincze, O.–László, J. (2006): A mentális igék szótára, valamint alkalmazása az automatikus tartalomelemzésben. In: *MSZNY 2006. IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 339–348.

Vincze O.–László J. (2010): A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 65/4, 571–595.

Vincze O.–Rein G. (2011): A csoportközi diszkrimináció és tolerancia narratív alapjai: a kognitív állapotok szerepe a csoportközi attitűdök változásában történelmi szövegek estében. *Pszichológia*, 31, 1, 17–34.

Vincze, O.–Rein, G.–László, J. (2011): Narrative means of intergroup relations: Cognitive states and their role in reducing or increasing intergroup conflict. General meeting of EASP 2012, Stockholm.

Vincze, O.–Tóth, J.–László, J. (2007): Representations of the Austro-Hungarian Monarchy in the History Books of Two Nations. *Empirical Text and Culture Research*, 3, 62–71.

Virág T. (2001): *„Mély kútba tekintek..." Válogatott tanulmányok*. Budapest: Animula, Kút Alapítvány.

Volkan, V. D. (1989): *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationship*. Northvale, NJ: Jason Aronson.

Volkan, V. D. (1990): An Overview of Psychologiical Concepts Pertinent to Interethnic and/or International Relationships. In: Volkan, V. D.–Julius, D. A.–Montville, J. V. (eds.) *The Psychodynamics of International Relationships – Volume I: Concepts and Theories*. Toronto: Lexington Books. 31–46.

Volkan, V. (1997): *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*.Boulder, Colorado: Westview Press.

Volpato, C.–Licata, L. (2010): Introduction: Collective Memories of Colonial Violence. *International Journal of Conflict and Violence*, vol. 4 (1), 4–10.

Waterman, A. S.–Geary, P. S.–Waterman, C. K. (1974): Longitudinal Study of Changes in Ego Identity Status from the Freshman to the Senior Year At College. *Developmental Psychology*, 10, 387–392.

Watzlawick, P.–Beavin, J.–Jackson, D. (1967): *Pragmatics of Human Communication*. New York: W. W. Norton.

Weber, R. P. (1983): Measurement models for content analysis. *Quality & Quality*, 17, 127–149.

Weber, R.–Crocker, J. (1983): Cognitive processes in the revision of stereotypic beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 961–977.

Weinreich, P.–Saunderson, W. (2003): *Analysing identity. Cross-cultural, societal and clinical contexts*. London, New York: Routledge.

Weintraub, W. (1981): *Verbal Behavior: Adaptation and psychopalhology.* New York: Springer.

Wertsch, J. V. (2002): *Voices of Collective Remembering*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

White, H. (1981/1997): A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In: Uő: *A történelem terhe*. Budapest: Osiris Kiadó. 103–142.

White, H. (1992/1997): *A történelem terhe.* Budapest: Osiris Kiadó.

Wittenbrink, B.–Gist, P. L.–Hilton, J. L. (1997): Structural properties of stereotypic knowledge and their influences on the construal of social situations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 526–543.

Wohl, M. J. A. (2003): Effects of apology on forgiveness and ongoing intergroup relations following a friendly fire killing in Afghanistan. Unpublished data, Carleton University.

Wohl, M. J. A.–Branscombe, N. R. (2005): Forgiveness and Collective Guilt Assignment to Historical Perpetrator Groups Depend on Level of Social Category Inclusiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88 (2), 288–303.

Wohl, M. J. A.–Branscombe, N. R. (2008): Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988–1006.

Wohl, M. J. A.–Branscombe, N. R.–Klar, Y. (2006): Collective guilt: Emotional reactions when one's group has done wrong or been wronged. *European Review of Social Psychology*, 17, 1–36.

Wojciszke, B.–Abele, A. E. (2008): The primacy of communion over agency and its reversals in evaluations. *European Journal of Social Psychology*, 38, 1139–1147.

Wundt, W. M. (1904–1920): *Völkerpsychologie: Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache.* Lepizig: Engelmann.

Yamaguchi, S. (2001/2003): A kontrollal kapcsolatos orientációk. In: Nguyen Luu Lan Anh–Fülöp M. (szerk.) *Kultúra és pszichológia.* Budapest: Osiris. 386–408.

Zebel, S.–Pennekamp, S. F.–van Zomeren, M.–Doosje, B.–van Kleef, G. A.–Vliek, M. L. W.–van der Schalk, J. (2007): Vessels with Gold or Guilt: Emotional Reactions to Family Involvement Associated with Glorious or Gloomy Aspects of the Colonial Past. *Group Processes és Intergroup Relations*, 10 (1), 71–86.

Névmutató

Abele, A. E. 102
Abelson, R. P. 103
Adams G. R. 72
Allport, F. 85, 101
Allport, G. 84
Anderson, B. 83
Angvik, M. 144
Anouilh 66
Antebi, D. 145
Antonovsky, A. 101
Apponyi A. 226
Aron, A. 115
Aron, E. N. 115
Aronson, E. 84
Assmann, J. 94, 101, 145, 227, 228, 252
Astrachan, B. M. 264
Atkinson, J. W. 26
Atsumi, T. 212
Auerhahn, N. C. 211
Avar Gy. 275

Bachelor, A. 110
Bahtyin, M. M. 29, 80
Bal, M. 29, 32, 108
Balogh E. 227
Bamberg, M. 73, 104
Bandura, A. 103
Banga Cs. 8, 105, 231
Bar-Tal, D. 92, 98, 125, 130, 145, 169, 170, 184, 186, 190, 193, 194
Bardocz A. 277
Barnett, M. A. 109
Barquissau, M. 128, 186, 192
Barthes, R. 19, 29
Bartlett, F. C. 72
Basabe, N. 92
Batson, C. D. 109–111, 113–118, 158
Baumeister, R. F. 94, 98
Bánfi házaspár 175, 181
Beavin, J. 81
Bellah, R. 97, 130, 169, 190
Bellér B. 276
Benedict, R. 86, 130
Beneš, E. 273
Benkes, M. 277
Bennick, G. H. 193
Berelson, B. 26
Békés V. 213
Bibó I. 15, 89, 170, 171, 193
Biernat, M. 115
Bihari P. 277
Bilewicz, M. 184
Billig, M. 78, 79
Bion, W. R. 263
Bíró G. 277

Black, J. 25
Blatz, C. W. 215
Bloch, M. 11
Bob, S. R. 53
Bobrow, D. 25
Bodenhausen, G. V. 116
Borsányi Gy. 277
Boven, L. 111
Boyer, P. 94, 267
Bóna A. 39, 41, 44, 46, 133, 254
Brache, T. 84
Braly, K. 87
Branscombe, N. R. 120–123, 126, 128, 129, 173, 186, 192
Breakwell, G. M. 46, 59, 78, 183, 211
Bretter Z. 83
Brewer, W. F. 26, 103, 114
Brockmeier, J. 73, 104
Brown, R. 110, 114, 127, 128, 192, 266
Bruner, J. 20–22, 111

Cairns, E. 186
Calhoun, L. G. 214
Canetti-Nisim, D. 186
Cantor, J. 102
Carbaugh, D. 104
Carr, D. L. 143
Castano, E. 125, 127, 192
Cervantes, M. de 84
Chernyak-Hai, D. 98, 169, 194
Chung, C. K. 107
Cialdini, R. 110
Cicchetti, A. 82, 101
Clore, G. L. 113
Cohn, D. C. 29, 108
Cohn, M. A. 220, 234, 249
Coke, J. S. 109
Collins, A. 25
Condor, S. 78, 79, 183, 266
Conklin, L. 110, 114, 115
Connerton, P. 97
Cooley, C. H. 58
Cortes, B. 113, 137
Crits-Christoph, P. 24
Crocker, J. 114
Culler, J. 29

Csepeli Gy. 88
Csertő I. 8, 30, 44, 133, 136

Dasgupta, N. 103
Daubies, C. 38, 44
Davis, M. H. 110, 113–115
de Waal, F. B. M. 111
Deák Á. 83
Deák F. 216
deCharms, R. 102
Deci, E. L. 102
Devine-Wright, P. 94, 98
Devos, T. 186
deMause, L. 12
deRivera, J. 130
Descartes, R. 58
Doba, D. 277
Domanovszky S. 276
Doosje, B. 120, 121, 123–126, 173, 184, 186, 192
Dovidio, J. F. 111, 112, 113, 137
Dresler-Hawke, E. 184
Duan, C. 113
Dumont, M. 123, 186, 191
Dunphy, D. C. 35, 38, 44
Dupcsik Cs. 277
Durkheim, E. 11

Early, S. 110, 113, 114, 116, 158
Eco, U. 29
Ehmann, B. 7, 8, 13, 25–27, 33, 34, 36, 39, 44, 97, 108, 133, 146, 166, 190
Ekman, P. 125
Epley, N. 111
Epstein, S. 125

Erb, H. 92, 184
Erdélyi L. 275
Erikson, E. H. 20, 28, 46, 51–54, 69–71, 82, 101
Erős F. 213

Faragó K. 29
Farkas L. 275
Febre, L. 11
Ferenc József 69
Ferenczhalmy R. 8, 34, 47, 105, 133, 135, 231
Festinger L. 76
Finlay, K. A. 110, 116
Firth, J. R. 37
Fischer, A. H. 121, 186
Fiske, S. T. 113, 115, 137, 195
Fitzgerald, J. M. 72
Fletcher, C. 127
Flick, U. 22
Forgas, J. P. 32, 108, 120, 211
Forgács J. 9
Francis, M. E. 35, 38, 44, 262
Freeman, M. 73, 104
Freud, A. 12, 50, 209
Freud, S. 50, 86, 209, 211, 212
Friedlander, S. 214
Fromm, E. 86
Frye, N. 44
Fülöp É. 8, 14, 15, 34, 45, 47, 105, 130, 133, 145, 169, 174, 231

Gaertner, S. L. 112
Galambos J. 25
Galinsky, A. D. 110, 115, 116, 119, 158
Garagazov, R. 97
Gaunt, R. 14, 112, 113, 125, 137
Gárdonyi G. 174
Geary, P. S. 53
Gellner, E. 83, 264
Genette, G. 29, 109
Gergen, K. J. 44, 72, 91, 130
Gergen, M. M. 44, 130
Gerrig, R. J. 110
Gilovich, T. 93
Giner-Sorolla, R. 125, 127, 192
Ginsburg, G. 52
Gist, P. L. 115
Gladstein, G. A. 113
Goffman, E. 58, 60, 62
Goldhagen, D. J. 144
Gonzales, A. 92, 107
González, R. 128
Gordijn, E. H. 123, 186, 191
Gottschalk, L. A. 28
Gouldner, A. W. 61
Gross, E. 60

Gyapay G. 277
Gyáni G. 9, 12, 83, 145, 214
Gyulai I. 275

Haber, K. D. 251
Habermas, J. 81
Halbwachs, M. 11, 93, 101
Hamilton, D. L. 87, 103
Hammock, G. S. 111
Halperin, E. 130, 184, 186
Hanák P. 89, 171
Hanke, K. 146, 183
Hantos I. 277
Harber, K. D. 107, 216
Hardy, B. 19
Hargitai R. 7, 9, 34, 39, 81, 133, 254
Harter, S. 102
Harth, N. S. 127, 186, 192
Hartmann, H. 50
Harvey, R. D. 105, 127, 192
Hastings, S. 94, 98
Havas, I. 276
Hayek, F. A. 27, 56
Herman, J. 211, 213
Hewstone, M. 114, 186

Higgins, E. T. 92, 100, 146, 184
Hill, C. E. 113
Hilton, D. J. 92, 96, 128, 130, 146, 184, 186, 192, 267
Hilton, J. L. 115
Hlinka, A. 274
Hobsbawm, E. 83, 101
Hoffman, M. L. 110, 111
Hogan, P. C. 117–119
Hogenraad, R. 37, 38, 42, 44
Hogg, M. A. 46, 76, 102, 173, 214
Holland, R. 52
Holsti, O. R. 26
Hong, Y. 103
Hopkins, N. 78, 85, 102, 183, 266
Horney, K. 51
Hornsey, M. J. 77
Hoshmand, L. T. 19
Hume, D. 84
Hunyady Gy. 87, 88, 94

Ickes, W. 110
Igartua, J. 212
Iker, H. P. 38
Ilg, B. 8, 218
Inkeles, A. 84
Iván J. 276
Iyer, A. 123, 127, 186, 192

James, W. 58
Janis, I. 123
Jarymovicz, M. 190
Jeffrey, K. M. 113
John, O. P. 114
Johnson, J. D. 112
Jones, E. 110, 115, 181
Jókai M. 174
Jóvérné Sz. Á. 277

Kardiner, A. 86
Kaplan, S. R. 264
Karácsony S. 85
Kashima, E. 103
Kashima, H. Y. 15, 103
Katz, D. 87
Kántor Z. 83
Kempelen I. 276
Kende J. 277
Keen, S. 109, 117
Kessler, T. 127, 186, 192
Kézdi B. 254
Király I. 93
Kiss Zs. 12, 87
Kitayama, S. 91, 130, 190
Klar, Y. 122, 124, 129, 266
Klein, E. B. 264
Klein, O. 146
Klein, R. H. 38
Klink, A. 266
Kluckhohn, C. 91
Kohut H. 50
Komáromi K. 275
Korniss Gy. 275
Kováts Gy. 275
Kováts J. 276
Kónya A. 93
Kós K. 174
Kriesberg, L. 170
Kroger, J. 53
Ku, G. 110
Kutuzov, M. I. 92
Kübler-Ross, E. 55, 211, 254

La Capra, D. 143, 193, 213
Labov, W. 25, 29, 106, 229
Laub, D. 211
Lay, T. C. 39
László J. 13–15, 25, 27, 30, 32–36, 39, 41, 44–47, 59, 60, 92, 97, 101, 104, 105, 108, 130–136, 138, 145, 146, 166, 169, 172, 174, 181, 190, 211, 231, 254, 263
Le Bon, G. 85
Leach, C. W. 123, 124–127, 186, 192

Leary, M. R. 120
Lefever, R. M. H. 25, 33
Levinson, D. J. 84
Lewis, H. B. 110, 127
Leyens, J. P. 14, 87, 112, 113, 123, 125, 137
Levy-Bruhl, C. 11
Lewin, K. 89, 91, 225
Licata, L. 94, 146
Lichtenstein, E. 26
Lickel, B. 126, 128, 186, 192
Lifton, R. J. 72
Lindsey, G. 84
Linville, P. W. 100
Linton, R. 86
Liu, J. H. 92, 96, 101, 104, 130, 146, 172, 184, 190, 267
Lowery, L. 91, 130, 138, 186, 195
Luborsky, L. 24
Lucariello, J. 22
Lukács L. 276
Lust, I. 211
Lükő G. 85
Lyons, J. 41

Maass, A. 105, 231
Maat, H. P. 109
Mack, J. E. 170
MacKenzie, D. P. 37
Mackie, D. M. 186
Macrae, C. N. 116
Maitner, A. T. 186
Malinowski, B. 130
Mandler, G. 25
Manstead, A. S. R. 120, 121, 123, 126, 127, 173
Marcia, J. E. 46, 52, 53, 55-58, 70, 71, 80, 101
Marczinko F. 275
Markus, H. 91, 100, 130, 190
Marques, J. M. 123
Marshall, S. K. 72
Martindale, C. 27, 38, 44, 73, 74
Martinussen, M. 53
Mátyás király 92
McAdams, D. P. 22, 23, 46, 80, 82, 97, 101, 104, 130, 169, 190
McClelland, D. C. 26
McDougall, W. 85
McGarty, C. 126, 186, 192
McLean, K. C. 101
Mead, G. H. 58, 59, 111, 263
Mead, M. 86, 130
Mehl, M. R. 220, 234, 249
Menon, T. 103
Merton, T. 62
Mesterházi J. 276
Meszlényi A. 275
Mérei F. 31
Miall, D. S. 109
Miller, J. 91, 114, 123, 126
Mischel, T. 56
Miskolczy I. 275
Morris, M. W. 103
Moskowitz, G. B. 115, 116, 119, 158
Much, N. C. 130
Mummendey, A. 266
Münnich Á. 94

Nagy I. 276
Nagy L. 39, 41, 44, 46, 133, 254
Napóleon 69
Naszódi M. 34, 39, 41, 44, 46, 133, 254
Neisser, U. 25, 70, 72
Nencini, A. 145
Nisbett, R. E. 110, 115
Novick, P. 143, 144, 214
Nurius, P. 100

Opotow, S. 125
Orlofsky, J. L. 53, 70
Ormos M. 9, 225, 227
Oswald, D. L. 127, 192

Paez, D. 92, 94, 146, 212
Paladino, M. P. 14, 112, 113, 125, 137
Pálfi J., vitéz 275
Pamlényi E. 276
Parkinson, B. 127
Pedersen, A. 126
Pennebaker, J. W. 24, 28, 35, 39, 44, 92, 94, 107, 146, 216, 220, 234, 239, 249, 251, 256, 262
Pennekamp, S. F. 184
Perry, B. D. 210
Pettigrew, F. T. 105, 113, 115, 231
Péladeau, N. 37, 38, 42
Péley B. 7, 9, 24, 27, 31, 33, 36, 45, 108, 133, 145, 169, 174
Phoenix, A. 72
Piaget, J. 111
Piłsudski, J. 92
Pléh Cs. 9, 13, 21, 93
Pohárnok M. 7, 34, 41, 44, 46
Potter, J. 79
Powell, A. A. 126
Pólya T. 7, 9, 26, 27, 32, 33, 36, 41, 81, 108, 133, 211
Pratt, M. W. 101
Preston, S. D. 111
Prohászka L. 85
Propp, V. 25, 30

Rattansi, A. 72
Ránki Gy. 276
Read, S. 25
Regan, D. T. 110, 115
Reicher, S. 46, 76, 78, 85, 102, 173, 183, 214
Rein, G. 109
Repárszky I. 277
Reuter, I. 128, 186
Richardson, D. R. 111
Ricoeur, P. 12, 20, 22, 71, 212, 252
Rieger, C. 93
Roccas, S. 122, 124, 129, 266
Roediger, H. L. 144
Rodriguez, A. P. 14, 112, 113, 125, 137
Rodriguez, R. T. 14, 112, 113, 125, 137
Romsics I. 224, 226
Rónay J. 84
Roseman, I. 120
Rosenberg, S. 181
Rothbart, M. 114
Rozin, P. 91, 130, 138, 186, 195
Rubin, D. C. 25, 72
Rumelhart, D. A. 25
Rüsen, J. 214
Ryan, R. 82, 101

Salamon K. 277
Salvi, D. 105, 231
Sarbin, T. R. 20
Saunderson, W. 46, 80
Savitsky, K. 111
Schachter, E. P. 72
Schafer, R. 20
Schievelbusch, W. 94, 95, 144
Schmader, T. 126, 128, 186, 192
Schöpflin Gy. 83
Schuman, H. 93
Seagal, J. 24
Sechrist, G. 115, 116, 158
Sevcsenko, T. 92
Shafer, B. C. 88
Sherif, M. 74, 105, 231
Shields, A. 82, 101
Shweder, R. 130
Silberztein, M. 35, 133
Sklovszkij, V. 25
Slugoski, B. R. 52, 53, 123, 128, 186, 192, 282
Smith, A. D. 83, 88, 110, 114, 115
Smith, E. R. 120, 173, 186
Smith, M. S. 35, 38, 44
Smith, S. M. 111

Snow, C. P. 27
Somogyvári I. 172
Spears, R. 120, 121, 123–126, 173, 186
Spence, D. P. 20
Spencer-Rogers, J. 103
Staub, E. 123, 125
Stephan, W. G. 110, 114
Stephenson, G. M. 25, 33
Stern, D. N. 71
Sternberg, M. 29
Stone, G. P. 60
Stone, P. J. 35, 38, 44
Suwa, K. 212
Swim, J. K. 123, 126
Sykes, C. J. 193

Szabó Zs. P. 8, 105, 231
Szalai K. 8, 15, 34, 47, 105, 133, 134, 231
Szamuely T. 276
Szekfű Gy. 86, 87
Szolomájer T. 275
Szűcs J. 88, 89

Tajfel, H. 46, 74, 75, 78, 101, 104, 105, 173, 231, 264
Tangney, J. P. 127
Tausczik, Y. 234, 249
Taylor, S. E. 115, 285
Tedeschi, R. 214
Terjék L. 276
Thorndyke, P. W. 25
Todorov, T. 34
Totten, J. 110, 115
Tóth J. 108
Triandafyllidou, A. 263
Triandis, H. C. 91
Turnbull, W. 41
Turner, J. C. 46, 74, 76-78, 102, 104, 173, 214, 231, 264

Uszpenszkij, B. A. 29, 108

Vaes, J. 14, 112, 113, 125
Van Dijk, T. A. 41
van Peer, W. 109
van Zomeren, M. 124, 125, 186
Varga Z. 276
Vescio, T. K. 115, 116, 158
Vigotszkij, L. Sz. 22
Viki, G. T. 112
Vincze O. 7, 9, 30, 47, 92, 108, 109, 133, 145, 172, 181, 218
Virág T. 213
Volkan, V. D. 96, 193, 215, 216, 251,
Volpato, C. 94
von Borries, B. 144
von Weizsacker, R. 228

Wagner, W. 127, 146
Waletzky, J. 25, 29, 106, 229
Waterman, A. S. 53
Waterman, C. K. 53
Watzlavick, P. 81
Weber, R. P. 114
Weinreich, P. 46, 80
Weintraub, W. 39
Wertsch, J. V. 94, 96, 101, 130, 144, 267
West, A. N. 27, 38
Wetherell, M. 46, 76, 79, 102, 173, 214
White, H. 13, 101, 105, 145, 214
Wigboldus, D. 123, 186, 191
Wilson, M. W. 92, 146, 184
Winchester, L. 112
Wittenbrink, B. 115
Wohl, M. J. A. 122, 126, 129
Wojciszke, B. 102
Wundt, W. M. 85

Yamaguchi, S. 103
Yufit, R. 70
Yzerbyt, V. 103, 123, 186, 191

Zaromb, F. M. 144
Zebel, S. 124, 125, 184

Tárgymutató

A kőszívű ember fiai 174, 175, 179, 180, 182
ágencia 15, 29, 34, 43, 44, 47, 72, 98, 102–104, 133–135, 143, 145, 148, 151–171, 251, 254, 260, 264
aktivitás 8, 34, 47, 71, 102, 133, 134, 260
Az országépítő 174–176, 181
azonosulási paradoxon 122, 124
diskurzuselemzés 79, 80, 102, 225
ego-pszichológia 50
Egri csillagok 174, 175, 177, 181
elképzelt közösség 83
emlékezet
  kollektív ~ 8, 9, 11, 12, 92–98, 101, 131, 143–147, 155, 156, 158, 159, 167, 168, 172, 189–196, 203, 211, 212, 215–217, 220, 227, 228, 251–253, 267, 268
  kommunikatív ~ 94, 145, 147, 154–156, 158, 159, 166, 227, 252, 253, 255, 261, 269
  kognitív ~ 72
  kulturális ~ 94, 144, 227
  önéletrajzi ~ 25, 71, 72
empátia 81, 109–121, 170, 172, 180, 185, 219, 224, 264
énpszichológia 20
Erdély aranykora 174, 175, 178, 181
érzelmek
  csoportközi ~ 15, 121, 160–168, 173, 186, 191, 195, 204, 264
  depresszív ~ 175, 178–180, 182
  elsődleges/másodlagos ~ 14, 125, 137, 138, 144, 151, 176, 186
  hedonikus ~ 175, 179, 180
  kollektív ~ 14, 120, 121, 126, 127, 173, 186, 192, 194
  önkritikus ~ 138, 181, 182, 195, 196, 203, 205
  társkritikus ~ 138, 177, 195, 196, 204, 205
  történelmi pályához kapcsolódó ~ 129–131, 139, 165–168, 172, 173, 181, 183, 185, 188, 190, 195, 203, 256, 266
formális strukturális elemzés 25, 26
General Inquirer 35, 38, 44, 132
glorifikáció 124, 250
hermeneutikai elemzés 25–27, 48, 73
identitás
  ~csoport 8, 9, 11, 14, 29, 43, 45–47, 49, 77, 82, 93, 94, 96, 100–102, 104, 108, 109, 112, 117–119, 121, 128–132, 143–145, 159,

160, 171–173, 179, 185, 193, 194, 211, 212, 214, 215, 219, 230–232, 253, 263–268
fenyegetett ~ 69, 105, 107, 170, 259, 261
kollektív ~ 211, 215–218, 265
~konstrukció 9, 14, 15, 46, 47, 57, 72–74, 76, 78–80, 99, 107, 154, 158, 171, 172, 184, 230, 261, 263, 267
nemzeti ~ 8, 9, 14, 15, 79, 83–99, 101, 104, 106, 108, 130, 131, 143–146, 151–172, 180, 182, 183, 191, 203, 212, 224, 227–230, 235, 239, 243, 244, 247, 249, 250, 255, 261, 264–268
~státusz 46, 52, 53, 55, 58, 80
személyes ~ 7, 13, 14, 23, 46, 50–60, 64, 66, 69–71, 74, 75, 77, 78, 100, 101, 103, 104, 211, 263–265, 267
szociális ~ 12, 46, 50, 58–62, 64, 66–69, 74–82, 84, 94, 100, 101, 104, 105, 118, 183, 231, 232, 265, 266
infrahumanizáció 14, 87, 112, 113, 125, 126, 137
intencionalitás 8, 34, 47, 133–135
kognitív állapotok 29, 107–111, 139, 140, 143–160, 222–228, 257, 258
kollektív áldozati szerep 98, 130, 169, 170, 183, 188, 191–196, 203–205, 215, 228, 268, 269
kollektív bűntudat 122–124, 126, 127, 129, 192
kollektív emlékezet 8, 9, 11, 12, 14, 92–96, 98, 101, 103, 131, 143–146, 154, 158, 167, 168, 172, 189, 190, 192–194, 196, 203–205, 211, 212, 215–217, 220, 227, 228, 251–253, 267, 268
kollektív érzelmek 120–122, 126–128, 130, 173, 186
kollektív identitás 211, 265
kollektív szégyen 127, 192
kollektív trauma 9, 209, 212, 213, 215, 217, 228, 235, 249, 251–253, 260
közösségi hisztéria 15, 170
Központi Kapcsolati Konfliktusok 24
kulturális alapszemélyiség 86
lehetséges szelfek 100
LIWC 35, 44, 132
mentális állapotok 36, 44, 103, 109–111, 114
mentális folyamatok 7, 139, 220, 224
mentális igék 139, 140
mentális reprezentáció 115
mentalitástörténet 11, 12, 143
modális személyiség 86
nacionalizmus 79, 88, 264, 266
narratív empátia 109, 117, 185
narratív értékelés 106, 151
narratív gondolkodás 21
narratív kompozíció 13, 29, 30, 34, 132
narratív perspektíva 108, 109, 110, 158
narratív pszichológia 3, 7, 8, 13, 19, 20, 25, 27, 28, 30–36, 43–45, 47–49, 50, 58, 82, 98, 102, 263
narratív szociálpszichológia 8, 9, 11–15, 98, 120, 143, 171, 183, 232, 266
narratológia 29, 30, 32, 34, 109
NarrCat 45, 132, 133, 143, 148, 154, 175, 220, 236
német újraegyesítés 96
nemzeti karakter 79, 84, 87–89
néplélek 85, 267
Pearl Harbor 212
poszttraumás stressz szindróma 209
pszichohistória 12

pszichoszociális elmélet 51
Regresszív Képzeleti Szótár 42, 44
szelf-diszkrepancia 100
szelf-kategorizáció 46, 76, 78, 101, 102, 173, 192, 265
szelf-komplexitás 100
szelf-pszichológia 55
szerepelmélet 59, 69
sztereotípia 77, 84, 87, 88, 91, 110, 114–116, 157
történeti pszichológia 12
trauma
~élmény 170, 209, 212
~feldolgozás 9, 39, 45, 46, 104, 168, 209, 211–214, 216, 217, 219–221, 224–229, 232–235, 238, 244, 247, 249, 251, 253, 259–262, 268
választott ~ 193, 215, 228
Trianoni béke 14, 146, 155, 159, 217, 218, 224–229, 238, 240, 243–246, 250, 254–256, 259–262, 267–269

TÖRTÉNELEMTÖRTÉNETEK

László János könyve az empirikus szociálpszichológia új lehetőségeit keresi. A történettel rendelkező csoport identitásának vizsgálatára a szerző által létrehozott fogalmakat és módszereket mutatja be. Amiként az én megalkotásában a jelentős más személyek meghatározó módon vesznek részt, a csoportok, így a nemzetek azonosságtudatának kialakulása is csak más csoportokhoz való viszonyukban érthető meg. A nemzetek esetében e csoportok a saját nemzettel konfliktusban álló külső csoportok alakjában jelennek meg, az identitáskonstrukció pszichológiai folyamatairól pedig a saját nemzet és a külső csoportok múltbeli viszonyairól szóló történelmi narratívumok tanúskodnak. A magyar történelmi narratívumok elemzése elvezeti az olvasót a magyar nemzeti identitás pszichológiai sajátosságaihoz és közelebb viszi annak megértéséhez, hogy milyen akadályok gördülnek a huszadik századi nemzeti traumák, a trianoni béke és a holokauszt feldolgozása elé.

www.akademiaikiado.hu

9 789630 593076

AKADÉMIAI KIADÓ